

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HEDENS OPDYRKNING

I DANMARK

MINDEBOG UDGIVET VED OPRETTELSEN AF
KONGENSHUS · MINDEPARK FOR HEDENS OPDYRKERE

MCMLIII

HEDENS OPDYRKNING

I DANMARK

MINDEBOG UDGIVET VED OPRETTELSEN AF
KONGENSHUS · MINDEPARK FOR HEDENS OPDYRKERE

MCMLIII

NIELS BASSE

*Om baggrunden for oprettelse af Kongenshus,
mindepark for hedens opdyrkere*

DE UDYRKEDE arealer i Jylland — hede, lyngmose og klit — udgjorde oprindelig ca. 1 million ha eller over en trediedel af hele landsdelen.

Da den tilbageværende del af udyrkede omraader i dag næppe udgør over 200,000 ha, er der altsaa opdyrket og tilplantet et areal svarende til ca. en fjerdedel af Jyllands areal. Den overvejende del heraf — ca. 80 % — er kultiveret til ager og eng, hvorpaa tusinder af nye landbohjem er oprettet, medens den øvrige del dækkes af hedeskove og plantager.

Hedernes opdyrkning har medført en rig udvikling for gamle byer i Midt- og Vestjylland, og mange nye og store byer — ja, endog en købstad er i kraft heraf og i forbindelse med anlæg af nye veje og jernbaner vokset op paa heden.

Vi er naaet saa vidt, at uopdyrkede hedestrækninger ikke længere præger landskabet i Midt- og Vestjylland, hvor lyngklædte arealer for blot en menneskealder siden var stærkt dominerende.

Det er de mange landbohjem og de nye skove og plantager, man næsten overalt har for øje, naar man ad gode landeveje kører igennem det tidligere vejløse ørkenlandskab. Den tilbageværende del af heden ligger nu kun sjældent ved alfar vej, og vi kan med sikkerhed sige, at »om føje aar« vil alle dyrkelige hedearealer i Jylland udover fredede strækninger være kultiveret.

Ved hedens kultivering er der løst en opgave, som baade kulturelt og produktionsmæssigt er af overordentlig rækkevidde. Danmark er virkelig derved blevet større og rigere. Opgavens løsning har ikke været let. Kampen mod lyngen og alen og vestenvinden med har gennem slægtled været haard og stillet store krav til mod og udholdenhed, men den jydsk hedebonde gav ikke op. Hans sejghed, flid og nøjsomhed overvandt vanskelighederne.

Den indsats, tusinder af kvinder og mænd gennem mere end et aarhundrede har øvet i stille, trofast gerning, maa aldrig glemmes, og selv om det stolteste minde herom — de mange hjem, skovene og plantagerne — bliver staaende op gennem tiderne, saa ruller tidens hjul hastigt, og erindringen om hedebondens gerning og hedesagens pionerer vil blegne, hvis ikke der ogsaa paa

anden maade vidnes derom for de kommende slægter. Det er saadanne tanker, der har ført til oprettelse af *Kongenshus Mindepark for Hedens Opdyrkere*.

Spørgsmaalet drøftedes første gang af mænd inden for Hedeselskabet og Hedebruget for omkring en snes aar siden. Allerede paa dette tidspunkt var de store sammenhængende hedearealer stærkt paa retur, og det var derfor paa tide at forberede denne sag, idet der var enighed om, at et saadant minde maatte knyttes til fredning af et karakteristisk hedeareal af dimensioner, saa det blev et virkeligt minde om heden med dens vidsyn og fred, dens flora og fauna og et udtryk for, hvorledes store dele af Jylland oprindeligt har set ud, hvorledes grundlaget for hedebondens arbejde har været, og hvilket øde det var, der nu er forvandlet til produktiv jord. Der var ogsaa enighed om, at det var baade naturligt og rigtigt, ja, jeg kan vel endog sige, at det følte som en kær pligt, at netop hedesagens institutioner gik foran i arbejdet for en saa omfattende hedefredning, som der i denne forbindelse maatte blive tale om.

Vi siger gerne med Jeppe Aakjær:

Lad ikke haant om Hedens golde Gave.

Det Land er fattigt, som er *idel* Have.

Den 16. december 1937 nedsatte Det danske Hedeselskab og selskabet Hedebruget en komite for at søge rejst midler til køb af passende arealer og oprettelse af en mindepark for hedens opdyrkere. Ved henvendelse til offentligheden og med støtte fra alle sider, bl. a. de forskellige landbrugsfaglige organisationer og Danmarks Naturfredningsforening, lykkedes det at samle ca. 100.000 kr. dels i kontanter dels i tilsagn om senere bidrag. Fra mange forskellige steder i Jylland kom der forslag til placering af mindeparken, bl. a. fra Brande-egnen, og ligeledes var interessen i nogen grad samlet om arealerne op imod hedeselskabets historiske Hjortsballehøje sydvest for Herning. Den gamle Renpark omkring »Kongenshus« var ogsaa paa tale, men dels var den ikke til salg, dels ansaa man det for et for kostbart projekt. I 1941 døde den daværende ejer af Kongenshus-arealerne, og direktøren for A/S Jydsk Landvinding fik held til at erhverve arealerne for »Jydsk Landvinding« for en købesum af 100 kr. pr. td. land eller godt og vel 200.000 kr. Købet blev foretaget med den udtrykkelige hensigt at tilbyde mindepark-komiteen at overtage arealerne til samme pris.

Efter Johs. Meyers kort ca. 1645. Udsnit af kortet over heden omkring det nuværende „Kongenshus“. Alheden betegnes her som Adelheide, og stednavnenes særlige stavemaade skyldes i nogen grad, at Johs. Meyer var tysker. Det er det ældste kendte kort, baseret paa opmaalinge. Gengivet med Det kgl. Biblioteks tilladelse.

Komitéens ængstelse for et så stort og omfattende projekt fjernedes, da man efter forhandlinger med staten fik tilsagn om et bidrag een gang for alle paa indtil 150.000 kr., naar visse betingelser med hensyn til fredning af mindst 1300 tdr. ld. gennemførtes. Komiteen modtog da med glæde og tak Jydsk Landvindings tilbud, og den selvejende institution »Kongenshus, Mindepark for Hedens Opdyrkere« oprettedes den 12. september 1942 med en bestyrelse bestaaende af to repræsentanter for Det danske Hedeselskab, to for selskabet Hedebruget og en for statsministeriet.

Hermed var sagen ført et afgørende skridt fremad. Ved erhvervelsen af Kongenshus-arealerne var muligheden for dens gennemførelse paa værdig maade sikret. Tilbage stod nu en nærmere planlægning og udformning af planerne for mindeparken og i forbindelse hermed forhandlinger om fredning af større eller mindre dele af arealerne. Disse forhandlinger blev langvarige og sinkedes yderligere af besættelsesaaene, hvor hele arbejdet i virkeligheden saa nogenlunde maatte stilles i bero. Den tyske hærledelse interesserede sig meget stærkt for de store arealer, der var velegnede til skydeøvelser, flyveplads o. lign. I 1942 og 1943 var der gang paa gang bud efter alle arealerne, og det var en enkelt gang nær ved, at tyskerne havde beslaglagt det hele til øvelsesskydning med kanoner. Kun som følge af, at en dansk forbindelsesofficer i sidste øjeblik gjorde opmærksom paa, hvad der var ved at ske, lykkedes det ved indtrængende henvendelser gennem den danske regering og de forskellige danske myndigheder at faa planerne afværget. Man slap med at ca. 150 hektar i den sydlige del maatte overlades tyskerne til en camouflaged-flyveplads. Man kan forestille sig, hvad der ville være sket, om disse smukke arealer var blevet brugt til bombeøvelser og kanonskydning.

Efter 5. maj 1945 kunne der paany tages fat paa arbejdet med mindepark-planernes nærmere udformning og gennemførelse. Arbejdet hermed er endnu langt fra afsluttet, og det bliver det formentlig ikke i en nær fremtid, men det er ført saa langt frem, at man har ment, at det er af interesse for offentligheden, at mindeparken aabnes. Der er saaledes fredet ca. 1000 hektar, d. v. s. alle de smukke slugter og størstedelen af de nordlige og vestlige hedearealer. Alt hvad der ligger nord for Skive landevej, det saakaldte »Lille Kongenshus«, omkring Stordalen eller Hjortedalen og alle de sydligst beliggende, usædvanlig storslaaede partier omkring Rabesdal er fredet. En vigtig del af Mindeparken for Hedens Opdyrkere er disse urørte hedestrækninger. Endnu kan man her

paa de store flader og i de ejendommelige dalslugter opleve den besungne ørkenensomhed, som engang prægede saa store dele af det jyske landskab. Urfuglen færdes hjemmevant overalt, og ræven har sine faste synlige jagtruter ud og ind om de gamle lyngtuer og kæmpehøje. I solnedgangstimen, naar freden raader, og Resens ældgamle kirkeklokke ringer solen ned, farves lyngen rød over de vide strækninger.

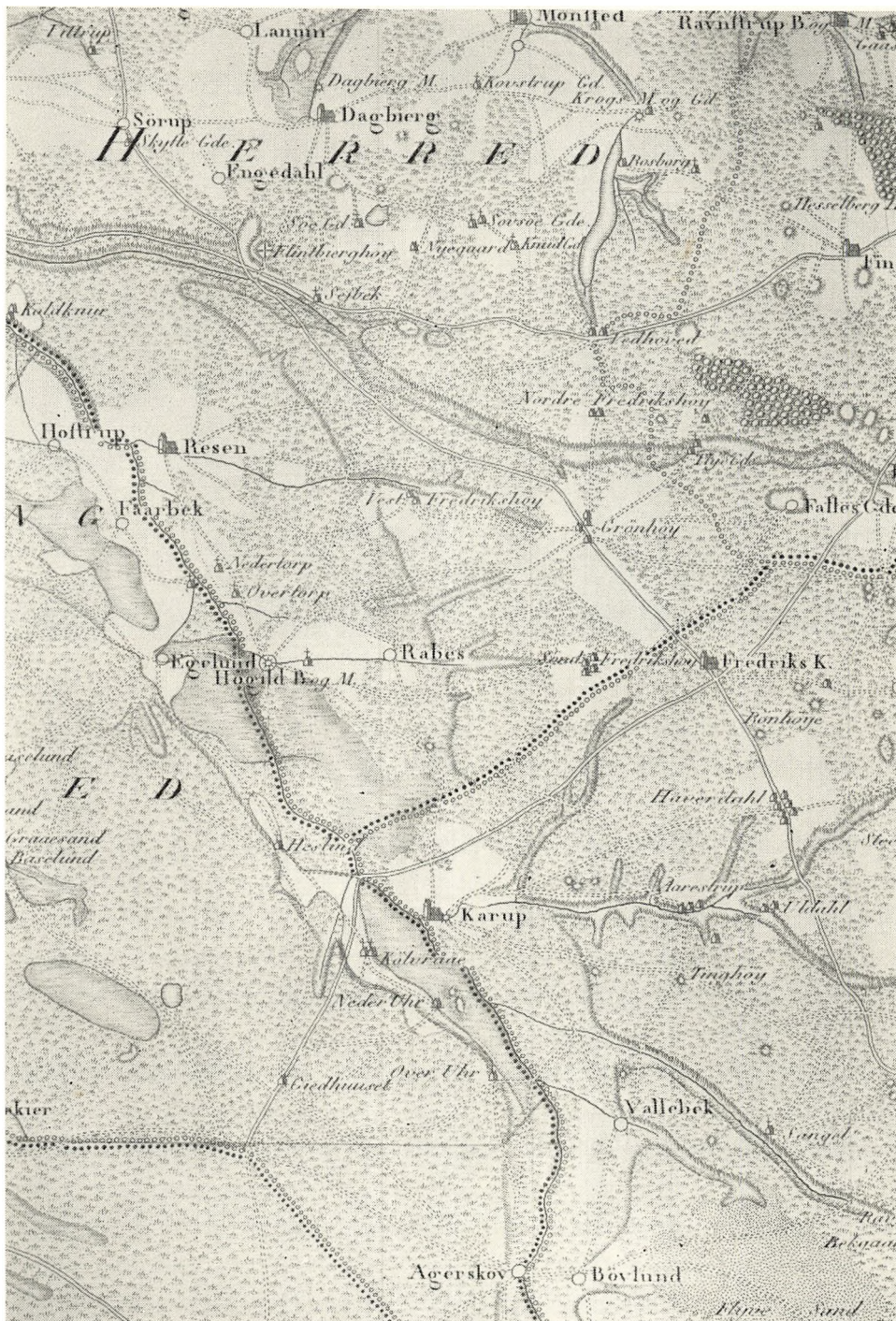
Paa et areal beliggende syd for Grønhøj-Resen-vejen er der anlagt en naaletræ-plantage. Til etablering af brede lækapper og stabiliseringsbælter i plantagen er anvendt forskellige egearter med indblanding af birk, rødellærk og ammetræer. Hovedparten af plantagearealet har for en del aar siden været genstand for nogen kultivering, ligesom det var dele af disse arealer, tyskerne havde beslaglagt.

Fra landevejen, der fører igennem den nordlige del af Kongenshus-området langs med »Lille Kongenshus« og Hjortedalen, er der med indkørsel ved Kongenshus-bygningen mod syd og sydøst over hedebladen og gennem slugterne ved Resen bæk forbi den nyanlagte plantage og videre gennem Rabesdal til kommunevejen Grønhøj-Høgild anlagt ca. 10 km ny vej, saaledes at man nu kan køre i bil igennem store dele af Kongenshus-arealerne.

Et par kilometer syd for Kongenshusbygningen er der fra den ny bilvej en sti, der følger en kilometerlang slugt ned mod Resen bæk. I denne slugts sydside er anbragt en sten for hvert af de nørrejyske hedeherreder og en fællessten for samtlige hedeherreder i Sønderjylland. Paa disse herredssten er foruden herredets navn indhugget herredsvaaben, og i to cirkler, hver inddelt i tre felter, illustreres i den ene cirkel størrelsen af det areal inden for herredet, der i 1850 henlaa henholdsvis udyrket, som ager og eng eller i skov og plantage. I den anden cirkel gives tilsvarende oplysninger for 1950, altsaa et aarhundrede senere. Paa herredsstenene er tillige indhugget et vers, en sentens eller en tegning, der prøver at karakterisere herredet.

Ved foden af disse herredssten er anbragt sognesten, hvori foruden sognets navn er hugget navne paa kvinder og mænd, der i det paagældende sogn har udført en pionergerning i hedesagens tjeneste.

Forud for anlæget i mindedalen (Herredsdalen) blev der holdt møder i samtlige jyske hedeherreder, og der blev paa disse møder nedsat udvalg med repræsentanter for amtsraad, sogneraad, landboforeninger, husmandsforeninger, plantningsforeninger, hedeselskabet og Hedebruget med den hovedopgave dels

Efter Videnskabernes Selskabs kort fra 1800 over Alheden mellem Daubjærg og Karup.
 »Kongenshus« er ikke afsat. Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse.

Daniel Krath og hustru pløjer ved Firehuse i 1911

at tilvejebringe midler til anlæget i herredsdalen, dels at afgive indstilling til mindeparkens bestyrelse om, hvilke kvinder og mænd inden for herredet der burde hædres for deres pionerarbejde som hedeopdyrkere eller plantningsfolk. Disse herredsudvalg har udført et overordentlig omfattende og værdifuldt arbejde, baade ved tilvejebringelse af betydelige midler og ved at finde og skaffe oplysninger om de gamle hedeponerer.

Om alle de hedyrkere, hvis navn er indhugget i mindeparkens sognesten, foreligger der indstilling fra disse udvalg, der samtidig har givet oplysninger om hver enkelt persons livsgerning.

De fleste af disse indberetninger er skildringer saa værdifulde, at de burde offentliggøres i deres helhed, men dette ville i nærværende bog helt sprænge rammerne. Her medtages alle de hædredes navne, men i forbindelse hermed kun en del kortfattede beskrivelser, ikke for at fremdrage disse enkelte personer, men for at give nogle indtryk af den pionergerning, der er øvet. Der er paa sognestenenene kun medtaget navne paa afdøde bortset fra enkelte undtagelser, hvor vedkommende er over 90 aar. Selv om herredsudvalgenes arbejde har været grundigt og omfattende, vil vel nok enkelte, især af de helt gamle

Chr. Petersens gaard i Fjelsestervang, Vorgod sogn

hedeponierer være glemt. Deres navne vil senere kunne tilføjes, hvis oplysninger om dem kommer frem, ligesom der ogsaa paa sognestenen senere kan tilføjes navne paa nulevende hedeopdyrkere og plantningsmænd, der har gjort sig fortjent hertil. Der foreligger allerede i stor udstrækning indstillinger herom.

Stien gennem slugten med herredssten og sognesten fører ned til en mødeplads omgivet af et stengærde med mindsten for mænd, hvis gerning rakte ud over sogne- og herredsgrænser, eller som uden at være egentlige praktiske hedeopdyrkere eller plantningsmænd har været hedesagens trofaste tjenere. Ogsaa disse mænds navne og teksten paa mindestenene findes anført senere i denne bog.

Paa mindeparkens grund ved landevejen findes en bygning opført i 1913 af den daværende ejer af Kongenshus, grosserer Hans Dall. Denne bygning er restaureret, og der er her indrettet restauration og anlagt have og parkeringsplads, ligesom parkeringsplads ogsaa er anlagt i umiddelbart nærhed af herredsdalen.

Hermed er i korthed redegjort for gennemførte planer ved mindeparkens aabning. Tilbage er bl. a. rejsning af et fællesminde, der tænkes placeret paa hedebladen nordvest for herredsdalen. Hovedlinierne for dette fællesmonument er udformet, men endnu ikke endelig fastlagt. Det bliver overladt til kendte kunstnere at fremkomme med forslag. Det kan dog allerede nu oplyses, at der her bliver tale om et mindesmærke i stort format, og det vil blive en smuk, national opgave at rejse et saadant fællesmonument for hedesagen. Der tænkes opstillet fire granitkvadre med en højde paa ca. 3,5 og en længde paa ca. 5—8 m. Disse granitvægge tænkes opstillet i en rektangel fritstaaende i lyngen. Paa granitfladerne tænkes indhugget relieffer med hedesags-motiver: et nybyggerhjem paa heden, hedens beplantning m. v. samt et fællesrelief af Steen Steensen Blicher, Enrico Dalgas og Jeppe Aakjær.

Det kan ogsaa nævnes, at man gerne til mindeparken vil have overført bygningerne fra en gammel hedegaard, og helst en af dem, der er tilbage fra kolonisationstiden, om det maatte være muligt, og de dertil fornødne midler kan tilvejebringes.

Der er til mindeparkens oprettelse hidtil tilvejebragt et beløb paa noget over 600.000 kr. Der vil ikke af dette beløb blive midler tilovers til rejsning af det store fællesmonument eller til andre paatænkte planers gennemførelse, idet et rimeligt beløb maa være til raadighed til sikring af mindeparkens vedligeholdelse.

Kornet køres hjem i Vejle Vesteregn, fot. ca. 1904

I hedesagens historie har Kongenshus hede og egnen omkring Kongenshus særlig interesse.

Oprindelig fandtes her den mange kvadratmile store alhede, der var kongelig vildtbane, uden at grænserne nogen sinde var endelig afsat. Først for godt 200 aar siden nedsattes en kongelig kommission til at ordne dette forhold. Herremændene paa Hald, Herningholm og Krabbesholm havde interesser herude, og bønderne i Daugbjerg, Lysgaard og Karup forfægtede ligeledes ejendomsrettigheder. En matrikulering blev imidlertid gennemført, saa den var nogenlunde i orden i 1750, samtidig med at man fra rentekammerets side var begyndt at interessere sig for problemerne omkring hederne. Man drøftede hedeopdyrkning, og denne interesse førte til, at man i 1754 lod en officer, mecklenburgeren von Kahlen, tage fat paa et opdyrkningsforsøg i forbindelse med et schäferi paa de arealer, hvor mindeparken nu faar hjemsted. Kaptajn von Kahlen fik 200 rigsdaler om aaret i støtte fra kongen, heden frit overladt og hjælp til at bygge et hus, som af den grund fik navnet »Kongenshus«. Det blev et ejendommeligt bygget hus med et højt, spidst tag, der synede langt ud over heden.

Mecklenburgeren gik til værket med en imponerende iver og interesse. Han fik en hel del landsmænd hentet op fra Mecklenburg, og ved deres hjælp

Hans Nic. Hansen: Bønder fra egnen mellem Herning og Viborg. 1882

opdyrket en del hedearealer og et faarestutteri oprettet, men forholdene og maaske hans eget temperament var ham for meget imod. De fremmede medhjælpere kunne ikke trives i denne øde og barske egn. I 1757 maatte han saaledes have væbnet nattevagt for at hindre dem i at flygte, og kort tid efter maatte han lade dem drage afsted. Danske tjenestefolk kunne han heller ikke holde paa, og tilsidst gik han alene derude. I 1766 maatte han forlade stedet. Sine sidste aar tilbragte han som kommandant paa Fladstrand, hvor han døde i 1772.

Kaptajn von Kahlens navn som hedeopdyrker er dog værd at huske. Han var den første paa denne egn, der satte plov i heden.

Endnu medens von Kahlen kæmpede sin haabløse kamp mod lyngen, tog staten et andet, meget større eksperiment op. Forskellige danske og tyske eksperter, bl. a. en kendt tysk hedeekspert, Justi, havde berejst hederne, og forskellige kommissioner havde været nedsat for at fremkomme med forslag til hedernes opdyrkning. Resultatet blev, at man i 1758 hentede henimod 1000 tyskere herop fra Rhinegnene for at sætte dem i gang paa hederne, dels vest for Flensborg, dels ved det nuværende Grønhøj kun faa kilometer fra Kongshus, ved Haurdal og i Randbøldal. Tyskerne kom med koner og børn,

Hans Nic. Hansen: Tyttebærpigen, Graabede, 1882

Vermebren: Faarebyrden, 1894 (Hirschsprung)

redskaber og dyr og i forventning om at finde et land, hvor gode fremtidsmuligheder var forberedt for dem, men i virkeligheden var intet forberedt. Den første vinter maatte kolonisterne ved Grønhøj saaledes bo i interimistiske jordhuler. Først aaret efter lykkedes det at faa rejst egentlige boliger til dem, men der manglede ogsaa paa anden maade betingelser for, at mennesker her kunne ernære sig ved jorddyrkning. Ingen veje, ingen adgang til mergel, intet læ. Derfor maatte ogsaa dette eksperiment mislykkes. I løbet af de første par aar vendte flertallet igen næsen hjemad, dybt og forstaaeligt skuffede. Kun et par hundrede blev tilbage og fristede gennem næsten et aarhundrede en kummerlig tilværelse, indtil en nyere tids fremskridt kom dem til hjælp.

Forsøget med kolonisterne kostede staten store pengesummer, og for hedeopdyrkingen fik det ikke mærkbar betydning. Kolonisterne blev dog banebrydende paa eet omraade, idet det var dem, der bragte kartoflerne med sig og gjorde denne vigtige kulturplante kendt her i landet — deraf navnet »kartoffeltyskerne«.

Grønhøjegnen blev trods alt præget af de indvandrede fremmede kolonister. De holdt sig for sig selv, havde egen kirke og talte tysk indbyrdes. I kirken prædikedes endnu i 1838 paa tysk, og helt indtil 1872 blev der i sognets kirke (Frederiks) prædikat paa tysk hveranden søndag. De gamle tyske navne præger stadig egnen, og blandt egnens dygtige hededyrkere træffer man hyppigt paa gamle tyske navne fra kolonisationstiden.

Landsbyen ved Grønhøj, der byggedes til de første kolonister, er forlængst forsvundet. Gaardene, ialt 16, var anlagt i to rækker hver paa 8, med markerne delt i ensartede lodder ude i heden, men det blev for besværligt, og allerede fra 1768 begyndte man at flytte gaardene ud paa de dyrkede lodder. Fire af dem blev flyttet til Firehuse, to til Tohuse, to til Sandkærgaarde, fire til Benslehøj og fire til Resenfelde. Hver af udflyttergaardene fik tillagt ca. 300 tdr. ld. I dag kan man stadig finde enkelte af de gamle gaarde, hvor et kronet broncebeslag paa en dør fortæller om, at det er Frederik den Femte, der har bekostet opførelsen.

Efter at von Kahlen havde maattet forlade Kongenshus, faldt de af ham opdyrkede hedearealer hurtigt tilbage til naturtilstand. En nabo til von Kahlen, »Bitte Jens«, erhvervede arealerne paa tvangsauktion, men maatte faa aar efter ogsaa give op, og ejeren af Krabbesholm overtog ejendommen. I næsten 100 aar tjente heden væsentligt kun til at forsyne herregaardens kaminer med tørv

Udflyttet kolonigaard i Firehuse, fot. ca. 1903. Nu ombygget.

og lyng. I 1785 nævner et skøde fra Adam Frederik Greve Trampe til Hans Rasmussen, at »Kolonistedet paa Alheden Kongenshus« hører til Krabbesholm bøndergods med Jens Sørensen Dahl som fæster med en aarlig afgift paa 10 rigsdaler. Ved arv overtager i 1831 Hans Rasmussens svigersøn, proprietær Jens Dalsgaard Krabbesholm med Kongenshus. I 1865 udstykkes heden i matrikelnumrene 1—7, og i et skøde i 1875 ansættes »Kongenshus« til 12.000 rigsdaler, men der er muligvis heri medregnet endnu en mindre ejendom. Dette sidste skøde har iøvrigt hedemaleren Chr. Dalsgaard medunderskrevet som arving efter faderen, Jens Dalsgaard. I 1910 tilskødes »Kongenshus« en efterkommer, frk. Jensine Christiane Dalsgaard i Randers. Da var ruinerne af det første Kongenshus og ogsaa »Bitte Jens«s hus forsvundet i lyngen.

Fra 1910 havde der paa alheden været en vis interesse for at udnytte de betydelige mængder af rensdyrlav, der næsten overalt findes i hede-bunden. Forfatteren Johs. Beck slog til lyd for et forsøg med indførsel af rener paa den jyske hede, og en forening med dette formaal blev stiftet, bl. a. med støtte fra

Grønhoj i 1904. Til venstre kroen, til højre to kolonigaarde.

hedeselskabet og med Chr. Dalgas som stærkt interesseret. En del importerede rener syntes at trives forskellige steder.

I 1913 kom saa en ny opgangsperiode for »Kongenshus«. Den hamburgske Rigmand Hans Dall, der var en god dansker, født i Ødis ved Kolding, og som havde tjent sine første penge ved at købe stude i Viborg og drive dem til Holsten, fik interesse for rensdyrspørgsmaalet. Efter en del forhandlinger gav han Johs. Beck til opgave at sammenkøbe de nødvendige arealer omkring Kongenshus og hente nogle hundrede rener hjem fra Lapmarken. Det blev en stor historie, som kostede mange penge. Ca. 1300 hektar hede blev sammenkøbt, og det hele blev indhegnet med svært vildthejn. Alene hegnet nævntes at have kostet ca. 90.000 kr. Den nuværende solide hovedbygning, tegnet af slotsarkitekt Thorvald Jørgensen, blev opført, vandtaarn blev bygget, og udsigtstaarne af træ rejstes rundt paa arealerne for at kunne anvendes til at holde udgik med de store flokke af rener. I en aarrække rørte der sig nu et usædvanligt liv, som lokkede hundreder af turister til. Renerne trivedes godt, og den skindklædte lappefamilie, der passede dem og boede i sit medbragte telt, gav hele det fremmedartede sceneri et ejendommeligt præg.

Hans Dall færdedes saa hyppigt som muligt i »Renparken«, som det hele nu

kaldtes, og overalt omfattedes den stoute, venlige mand med sympati, og hans storslaaede hjælp over for nød og trang bevares endnu i erindringen hos mange af beboerne i omegnen.

Men ogsaa renparken var dømt til undergang. Renerne skuffede, en smitsom sygdom hærgede dem, krigsaarene 1914—18 skabte vanskeligheder, og dyrene blev efterhaanden eksporteret til det hungrende Tyskland. Hans Dall var ikke længere nogen rig mand, og i 1923 var det slut. Renparken var tømt for dyr, og samme aar solgtes den for forholdsvis smaa penge til den københavnske kulgrosserer Charles H. Christensen.

Oprindelig omgikkes den nye ejer med store planer om faareavl, kombineret med opdræt af islandske heste. Begge dele blev forsøgt, men med lidet held, og blev ret hurtigt opgivet. De opdyrkede arealer henlaa fra nu af udyrket og sprang atter i lyng.

Det var saaledes et helt ubenyttet hedeareal paa 1210 hektarer, der i 1942 erhvervedes til brug for oprettelse af en mindepark for hedens opdyrkere.

RASMUS MORTENSEN

*Hedens historie, dens beliggenhed og
omfang, kultiveringsforsøg før 1850 og arbejdet
med træplantning*

ARBEJDET med at opdyrke og tilplante den jyske hede er endelig lykkedes. Mennesker fik lyngbundet jord bragt i kultur, hvorved fædrelandet blev gjort større, rigere og smukkere; selv vandt hedebonden sig fri for det stadige tryk af ensomhed og gammel forsømmelse.

Forvandlingen fra øde landskab til kornmarker og plantager blev indledet 1751, da kong Frederik den Femtes regering nedsatte en kommission, som skulle undersøge hederne for om muligt at faa kultivering iværksat. Et resultat heraf var nogle kolonianlæg paa Alheden og Randbøl Hedes østside. Men ellers gik flere menneskealdre hen med vidtløftige drøftelser og kun ringe praktisk handling. Omkring 1830—40 gjorde enkelte mænd dog saa iøjnefaldende heldige opdyrkningsforsøg, at hedesagens venner fattede nyt mod, og dette styrkedes yderligere ved virkningen af »Aanden fra 48« og Juni-grundlovens frihedsattest 1849. Den længe paakrævede hedeomdannelse, der tilmed efter nederlaget i 64 og tabet af Sønderjylland følte helt nødvendig, tog et enigt folk nu fat paa over bred front, og under maalbevidst vejledning fra Det danske Hedeselskabs side gjordes arbejdet færdigt. En af de stolteste sejre, dansk historie kan melde om, er hermed vundet, vundet i fred og god forstaaelse.

Eventyret, som fik saa skøn en slutning, skal i det følgende fortælles. Men først maa nyttige forkundskaber om det danske landskab og den herskende bebyggelse indhentes.

Gravhøje og fund samt kendskab til primitive folks almindelige levevis siger os, at oldtidens jæger- og fiskerfolk søgte bopladser i det aabne landskab langs vandløb og ved søbredder, hvor fugtig bund og vildtets færden havde holdt skovtykningen paa passende afstand. Græsgrønne og sollyse laa disse aabne strøg under skovklædte bakkedragts ly, just saaledes som mørkerædde slægter, der higede efter føde og varme, maatte ønske sig det. Da menneskene tog tæmmet kvæg, hund, hest, svin og faar i deres tjeneste, var samme landskab

fremdeles frodigt med græs, stadig lige attraaværdigt. Noget mere plads havde folk nu behov, men den oprindelig nære skov var ogsaa allerede trængt langt tilbage bag dalslugter og skraaninger — det sørgede husdyrenes evindelige bid, ild og økse for. Nødvendigt areal til dyrkning af brødkorn fandt man let paa lune pladser ud mod solen og sydvestregnen. Der behøvedes ikke synderlig rydning, medens hakken var førende jordbehandlingsredskab. Stenblokke og træstubbe kunne man blot gaa lempeligt udenom.

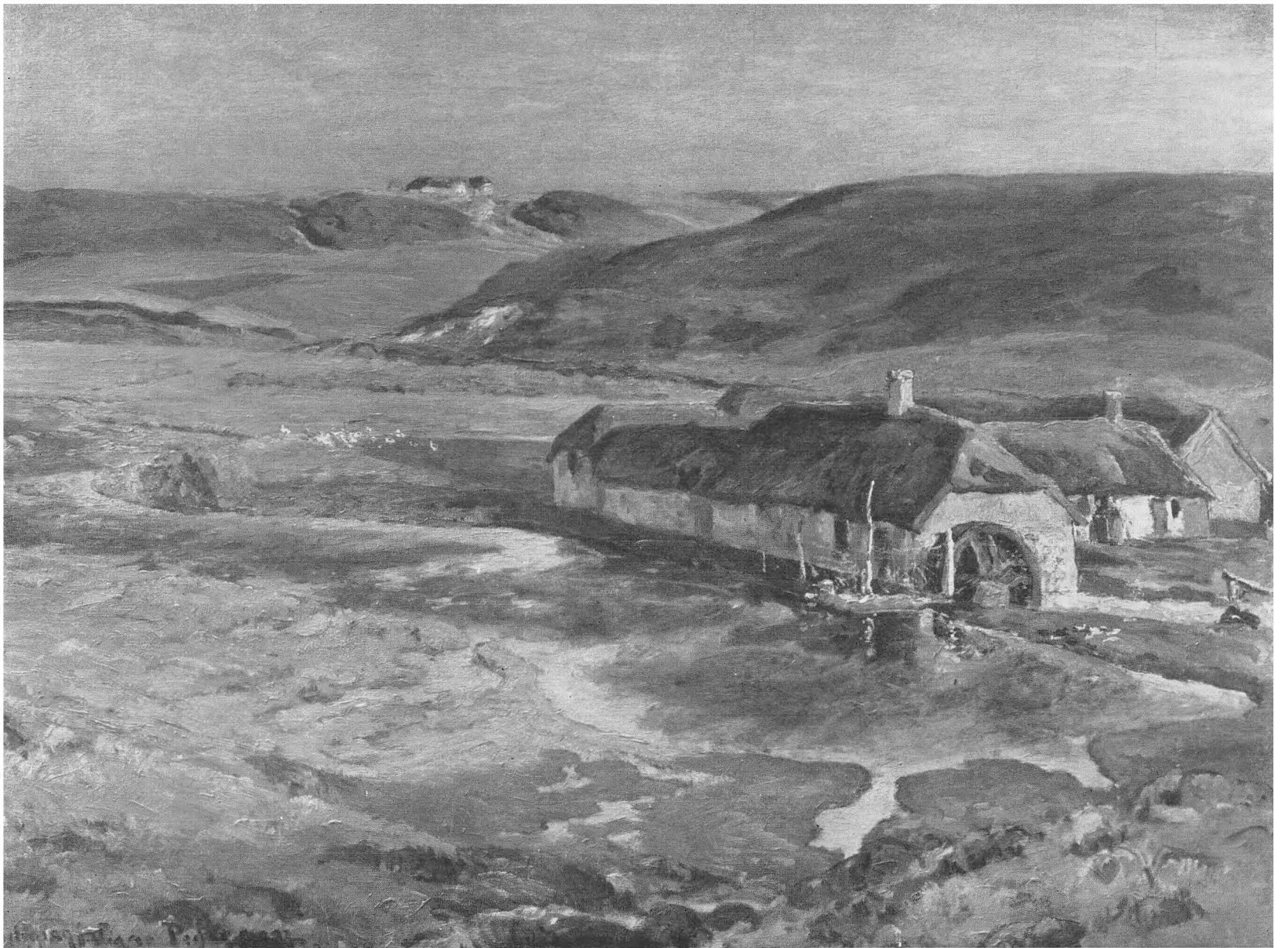
Men som utalte somme gled hen, voksede bostederne i størrelse og antal, thi baade menneskene og husdyrene blev talrige. Den tid kom, da flytning maatte finde sted. Man forlod dalene og kratkanterne og søgte landvinding paa stor-skovens flader for her ved hjælp af ploven at drive agerbrug og avle korn til brød og foder. Denne overgang fra udpræget hyrdeliv til egentligt landbrug med paafølgende jordbrydning betegner første stadium paa opdyrkningens lange trælse vej.

Det var jernet, der muliggjorde skovens erobring.¹ Skarpe økser var blevet hver mands eje, idet folk havde lært at udvinde smedeligt jern af den myremalm, man fandt under grønsværet i enge og paa lavtliggende skraaninger. Til jernvinding og smedning krævedes store mængder trækul, som væsentlig skaffedes af smatræ. Skovbunden tømtes derved for opvækst og buske, og græs bredte sig mellem fritstaaende gamle stammer. Saadan lysstillet skov udslettedes efterhaanden, fældedes eller væltede, og jorden toges i besiddelse til kornavl, naar træstubbe og stenblokke var fjernede. Stubbene brændte man vel, stenene kastedes i dynger, hvorfra de siden hentedes til anvendelse som fundamenter ved boligbyggeri og til materiale ved opførelse af kirker og diger, veje og broer. Alene jordens rensning for rødder og stenblokke, saa den skrøbelige træplov paa vaklende hjul kunne føres nogenlunde velbevaret gennem muldlaget, betød et overmaade mægtigt slid. Arbejdet blev imidlertid gjort, og lidt efter lidt rykkede bosættelsen længere og længere ind paa det tidligere skovareals passende jævne jordsmon. Før man fik tal paa de skiftende aar, og historisk tid var inde, opstod landsbyer og enkeltgaarde, hvor forholdene laa egnede dertil: landsbyerne paa store, samlede arealer, enkeltgaarde ind imellem eller ude ved fjerne sider. Da historiens lys trænger saa meget igennem, at bebyggelsen afsløres, har denne allerede en saa mærkelig færdig organisation, at endog sogneinddelingen ligger fast.

Sognet dækker vel i store træk den oprindelige bokreds, inden for hvilken

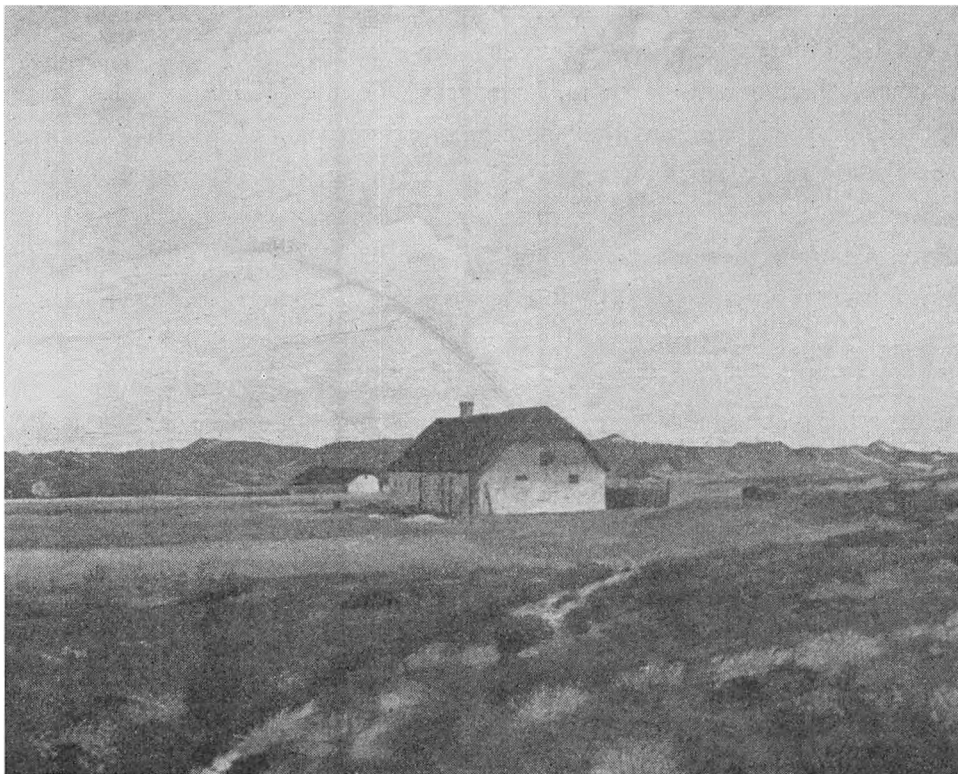
L. Gurlitt: Udsigten fra Himmelbjerget med en taterfamilie, ca. 1840 (Statens Museum)

Viggo Pedersen: Navndrup Vandmølle, 1891

stammens hoved, høvdingen, levede med det tilknyttede folk, frie bønder og ufrie. Høvdingens gaard var større end den almindelige bondes, han kaldtes stormand, hans gaard storgaard, hovedgaard. Som befolkningen voksede og rykkede ud til siderne med dyrkede marker og græsgange, øgedes høvdingens anseelse og magt; han blev egnens hoved og herre, til hans hovgaard havde folk mange slags ærinder. Høvdingen samledes med bønderne paa tinge, hvor retten plejedes ved mægling og dom. Og som han vaagede over fred, sørgede han for værn og beskyttelse. Til gengæld ydede bønderne ham afgift og tjeneste. Men høvdingen steg endnu højere. Paa den tid, gudelæren kom ind, blev han helligdommens vogter, gudehovets gode, og ogsaa i denne skikkelse modtog han ydelser. Da det erfarede, at der kunne gøres jern af myremalm, tiltog stormanden sig eneret paa udvindingen.² Og da det led mod hedenskabets slutning, og en ny tid holdt sit indtog, byggede han kirke ved sin gaard, medens han selv paatog sig udøvelsen af præstegerningen eller lagde denne i et familie-medlems haand. Længe havde stedets beboere søgt stormandens ret, hans mølle, kvægfold, gudehov og smedie, nu søgte de kirken. Saadan almindelig søgen hen imod et bestemt fast midtpunkt i egnen dannede oprindelsen til sognet.³

Uden om dette ældgamle indhold er der paa et eller andet tidspunkt draget skel, saa hvert sognesamfund fik sin ganske nøje fastsatte grænse mod naboerne. Ved skabelsen af det storværk, sogneinddelingen er, har datidens mennesker vist et samfundssind og en organisationsevne, efterslægten endnu nyder gavn af, idet vi jo stadig lever og virker under den udformede beundringsværdige plan. Naar sognefællesskabet har kunnet holde og komme frelst igennem alle prøvelser, maa det skyldes, at ordningen paa een gang var rummelig og fri og dog bandt enhver til ansvar og pligt; den aabnede mulighed for en rolig udvikling saavel af samfundets som enkeltmands liv. Arbejdet med skelsætningen maa være sket i fredelig forstaaelse med naboer paa den anden side skellet, og det kan tænkes, der ikke blot er blevet taget hensyn til gamle, hævdvundne rettigheder, men ogsaa og navnlig til befolkningens størrelse og nødvendige behov samt til naturlige terrænforhold, vandløb, moser, skovstrækninger, høje bakkerygge og lignende. Den endelige udformning af sognene er rimeligvis sket, da tienden indførtes som grundlag for ydelser til kirkens vedligeholdelse, sognepræstens og sognedegnens lønning og fattigfolks forsørgelse. Et vist sikkert mindstemaal var her paakrævet, og efter økonomisk bæreevne lignedes sognenes omraade større eller mindre: fattige egne med

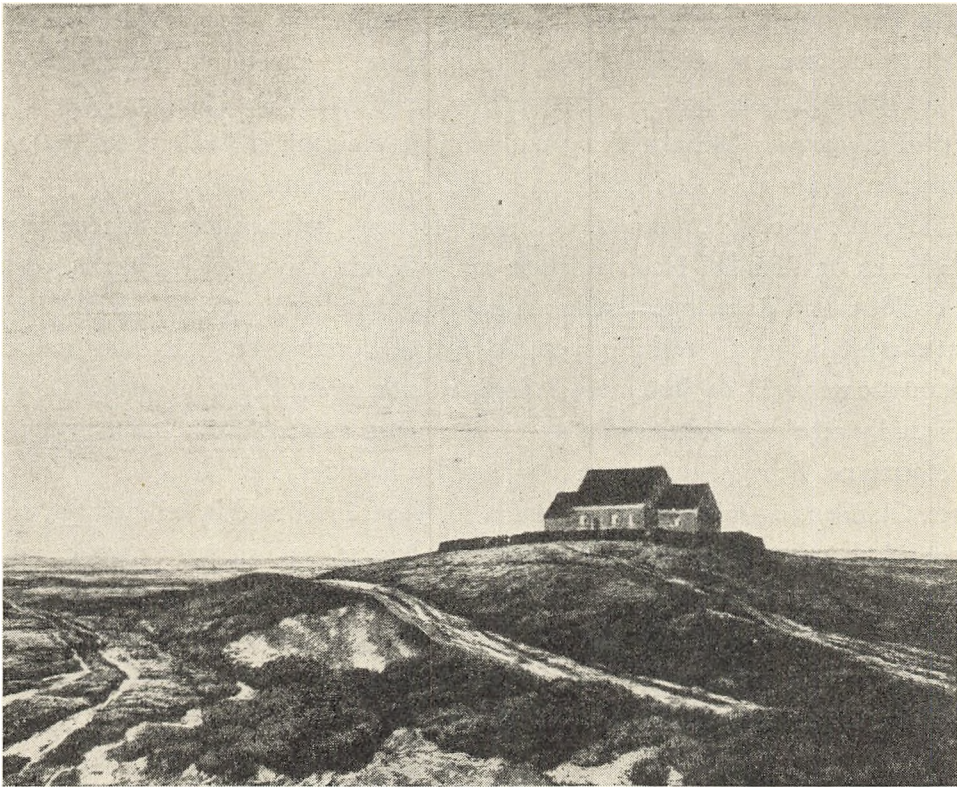

Aage Øbro: Hus paa heden

skovstrækninger, moser og hede fik stort sogneareal, rige egne med overvejende rent agerbrugsland smaa sogne. Sognenes stærkt varierende udstrækning afspejler saaledes jordernes beskaffenhed og forholdet mellem dyrket og udyrket jord i fjern fortid.

Omkring 12—1300 standsede den opdykningsperiode, der jævnthen havde varet i mere end tusinde aar. Bosættelsen havde nu faaet sin faste form, landet var taget i besiddelse, endelig og aldeles. Af storskoven stod kun forholdsvis smaa rester tilbage, hovedsagelig paa bakket, for ploven utilgængeligt terræn; splittet og uden naturligt udkantværn, paa alle sider omgivet af dyrkede marker, var disse skovrester dømt til undergang, saa snart mennesker og husdyr og stærke vinde faldt over dem.

Men indtil videre triumferede menneskene, og med god ret kunne de triumfere, thi stort var det opnaaede resultat — landet under kultur. Let var man ikke kommet til jord og hjem. Hver plet blev erobret og dyrket ved opofrelse og

Johan Rohde: Karup kirke (Kobberstiksamlingen)

strengt arbejde. Netop derfor, fordi folket havde sat al vilje og evne ind paa at vinde landet fra bunden af, blev dette land indbyggerne dobbelt kært, saa dyrebart at man ville kæmpe til det yderste for at holde fast paa det.

Af den grund kunne folket heller ikke nogen sinde forlige sig med udviklingen i de følgende fem aarhundreder, den udvikling, der afskaffede selvejet og selvstændigheden og gjorde bønderne til bundne fæstere. Og lige saa lidt kunne nogen glemme det tab, der blev lidt, da store strækninger opdyrket jord mistede sin kraft, plettedes med lyng og faldt tilbage i gold hede.

Naar aarene fra 1300 til 1800 blev den tilbagegangstid, historien melder om, og videnskabernes selskabs kort ligesom lokale udskiftningskort ca. 1800 saa tydeligt anskueliggør med faldne skove, milevide hedeflader, sandflugtsarealer og lyng tæt ind mod enlige gaardes og landsbyers gamle hjemmemarker, skyldes det jo flere samfaldende ulykker. Gentagne krige, vanstyre og farsot tyndede stærkt ud i befolkningen, kvægsygdomme og svigtende priser

paa landbrugets frembringelser gjorde bønderne fattige, vedvarende kornavl uden mulighed for tilførsel af nye næringsstoffer — mergel og kunstgødning var endnu ukendte ting — udmagrede jorderne totalt. Da landboreformerne, udskiftningen af fællesskabet og udflytningen omkring aar 1800 iværksattes, var der i Midt- og Vestjylland igen brug for opdyrkning fra bar bund.

Denne nye opdyrkningsperiode indledes med kolonisationsforsøgene paa Alheden og Randbøl Hedens østside langs Gamle Viborgvej i sidste halvdel af 1700-tallet. Regeringen kaldte en del tyske familier herop, og det lykkedes at faa brudt jord til adskillige gaarde, hvoraf hovedparten fastholdtes under kultur enten ved de fremmede kolonister eller ved tilflyttede stedlige folk. Samtidig arbejdede statsmagten med forberedelse og gennemførelse af landboreformerne. Bebyggelsen ændrede alle vegne karakter, idet landsbyer sprængtes. Oldtidens og middelalderens bønder var gaaet ind i landsbyfællesskabet, en ny tids bønder forlod dette fællesskab og bosatte sig paa egne private, udskiftede ejendomme. Det var en betydningsfuld vending, som ogsaa for opdyrkingen fik store, vidtrækkende følger. De mange udflyttergaarde og de talrige gamle enestegaarde blev fra nu af lige saa mange udfaldsporte for kultivering af øde jord, hede, mose og kær.

SKAL DER tegnes et virkelighedstro billede af hedearealernes placering og størrelse i de forskellige jyske amter for hundrede aar siden, giver Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs amtsbeskrivelser det bedst mulige hjælpemiddel hertil. Disse skildringer er nogenlunde samtidige, spænder over tidsrummet 1826—1843 og fremtræder som svar paa visse nøje stillede spørgsmaal. Hvert binds kapitel 10 handler om raa jorder og deres opdyrkning, og forfatterne, selskabet henvendte sig til, var naturligvis de mest velkikkede, man kunne finde til denne meget betydelige opgave.

Viborg amts beskrivelse udkom 1839 ved St. St. Blicher. Her hedder det: Af saadanne Jorder, nemlig Heder og Kær, som ikke giver Hø, har dette Amt stor Overflødighed. Ringkøbing Amt nyder alene i denne Henseende Forrangen.

De største Heder er Alheden, der begynder ved Sjørup i Fjends Herred og gaar uafbrudt gennem Vesterdelen af Lysgaard og Hids Herreder i en Længde af 5 Mile og i en Bredde af fra en halv til en hel Mil og derover, hvorhos den forgrener sig gennem Amtets østlige Herreder, thi som en Sidegren af den store Alhede maa vi anse Tapshede eller Ørum Hede, der aleneste oplivet af syv Smaahytter med hosliggende Smule Agermark gaar lige fra Viborg Sø uafbrudt fire Mile til den nordøstlige Grænse af Sønderlyng Herred. Selv her er store Strækninger af Hviddings og Nørbeks højere liggende Kær klædte i Hedens Uniform, og endnu i de lavere Kær kæmper Lyngen med Porsen om deres Besiddelse. Blot adskilt ved Aaen og de for Høleen tjenlige Engstrimler langs samme tager Heden atter fat og fortsætter gennem Nørhald og Onsild Herreder i Randers Amt, til den omsider finder sin Grænse hen imod Udløbet af Mariager Fjord.

Som en anden stor Forgrening af Alheden viser den sig, der fører forbi Finderup og Vesten og Norden om Viborg gennem Nørlyng Herred til dettes nordøstre Grænse. Denne hede løber saaledes jævnsides og lige langt med Heden i Sønderlyng Herred. Lige saa rigt om ikke rigere begavet med Lyng end de nævnte kan Rinds Herred anses. Den største sammenhængende Hede

begynder ved Limfjorden (Virksund) og løber østlig, lidt nordlig, gennem dette Herred, videre over det nordligste Hoved af Ondsild og gennem hele den sydlige Del af Hindsted Herred, indtil den standser henimod Munden af Mariager Fjords Nordside. Ikke af slet saa stor Udstrækning er den Hede, som indtager Rinds Herreds nordre Del. Men imellem begge befinder sig desforuden store og lidet nyttede Lyngmarker. Ogsaa Middelsom Herred har langt mere Hede, end ønskeligt var. Salling og Hovlbjærg Herred har kun lidt Lyng, og den er endda kort og altsaa unyttig til Brændsel. Det samme er Tilfældet med en stor Del andre Heder, f. Eks. i Fjends Herred, hvor Kalkbrænderne haardelig savner den lange Lyng. Aarsagen til, at Lyngen sine Steder holder sig kort og forkrympet, er den alt for magre, sandede Jordbund, hvorimod Lyngen vokser frodig paa Lerunderlag, som ved Aunsbjerg i Lysgaard Herred.

Ringkøbing amts forfatter, I. C. Hald, siger, man næppe fejler ved at antage, at lyngheder, hedemoser og flyvesand udgør mere end det dobbelte areal mod de under dyrkning værende strækninger af Ringkøbing amt. Af det store Hammerum Herred er vist ikke mere end den tiende part under ploven. I Ginding herred er forholdet mellem dyrket og udyrket land ikke meget gunstigere, og i Ulfborg, Hind, Bølling og Nørre herreder afbrydes hederne kun sparsomt af de faa byers og de enlige steders agermarker. Uagtet amtets nordre del, Hjerm, Skodborg og Vandfuld herreder, er baade frugtbarere og mest opdyrket, findes dog ogsaa her store hedestrækninger paa flere steder; selv i Hjerm herreds fem lerrige sogne saa vel som i omegnen af Lemvig er endnu nogen uopdyrket jord. Der gives saaledes næppe noget sogn i amtet uden hede, hedemoser eller kær.

Ribe amt havde 1830 »en stor Mængde raa, uopdyrkede Jorder, sikkert ikke under Halvparten af dets Areal«, og »betydelige Hedestrækninger, især i den midterste og nordøstlige Del afgiver just ikke det frydefuldeste Syn«. Ellers gaar forfatteren, Carl Dalgas, ikke her i enkeltheder, men hævder, at hederne saa godt som overalt er gamle, d. v. s. aldrig pløjede. »Endog i de store Hedestrækninger, som mod Nord begrænser Slaugs-, Malt-, Gørding- og Skads Herreder, er Overfladen alle Vegne raa og ujævn«.

Vejle amts vesteregn var saa udpræget et hedestrøg, som tænkes kunne, idet ni tiendedele af sognene Givskud, Nykirke, Tyregod, Vester, Give, Brande,

Hans Smidth: En fremmed spørger om vej

Sdr. Omme (med nuv. Filskov og Blaaahøj), Ringive og Randbøl samt en del af Egrved sogn laa i lyng! Jelling sogn havde spredte ødearealer, Sindbjerg, Uldum, Øster Snede, Løsning og Engum sogne store strækninger kolde, lerede med lyng tilgroede jorder. I Højen sogn fandtes »en stor, mager Hede fuld af smaa Moser og Kær«, Tyvkær i Smidstrup sogn havde en lignende, men mindre, og Jerlev, Ødsted, Nebel, Alminde og Eltang sogne kunne ogsaa fremvise hedeartier og andre uopdyrkede jorder.¹

Skanderborg amts vestlige del bar 1843 hedepræg, navnlig da Vrads herred, hvor Tem sogn havde »betydelige Hedestrækninger«, og Vrads, Ejstrup og Nørre Snede »mange Tusinde Tdr. Land i lynggroet Tilstand«. Hammer og Linnerup sognes jorder fremviste ogsaa mange steder lyng. Af Tyrsting herreds sogne var Rye, Sønder Vissing, Vinding og Bryrup vel forsynet med hede-strækninger, medens Tønning og Træden, Ring og Føvling, Grædstrup og Tyrsting »er kommet langt videre med deres Lyngheders Opdyrkning«. Gjærn

herred »indeholder ikke et eneste Sogn, hvor der jo gives Lyngheder af større eller mindre Udstrækning«. I Hjelmlev herred henlaa »endnu ej ubetydelige Strækninger i Lyng«.²

Aarhus amt »er formodentlig af Jyllands Amter det, hvor der gives det mindste Areal af raa og uopdyrkede Jorder, men ogsaa det, hvor de efter Jordens Beskaffenhed mindst burde findes«. Af heder var der ikke ret mange, men dog nogle, nemlig i Vester-Lisbjerg, Sabro og Framlev herreder. Vitten og Lading pastorater samt Spørring sogn og Harlev pastorat havde hedearealer. »I Skivholme og Sjelle Pastorater er der nogle Hundrede Tønder Hedeland«.³

Randers amt havde næst efter Aarhus amt det mindste hedeareal. Forholdet mellem uopdyrkede hedejorder og pløjelandet angives som omtrent 1 til 13. »En stor, ja maaske den største Part af Onsild og Nørhald Herreder ligger uopdyrket i Hede«, men ellers var hedestrøgene temmelig spredte; enkelte strækninger fandtes i Hornslet, Todbjærg og Mejlby sogne, mere omfattende partier i Haslum, Galten, Vissing, Hadbjerg og Ødum sogne. I Galten herred udgjorde hederne formentlig en femtedel eller en sjattedel af det samlede areal pløjeland.⁴

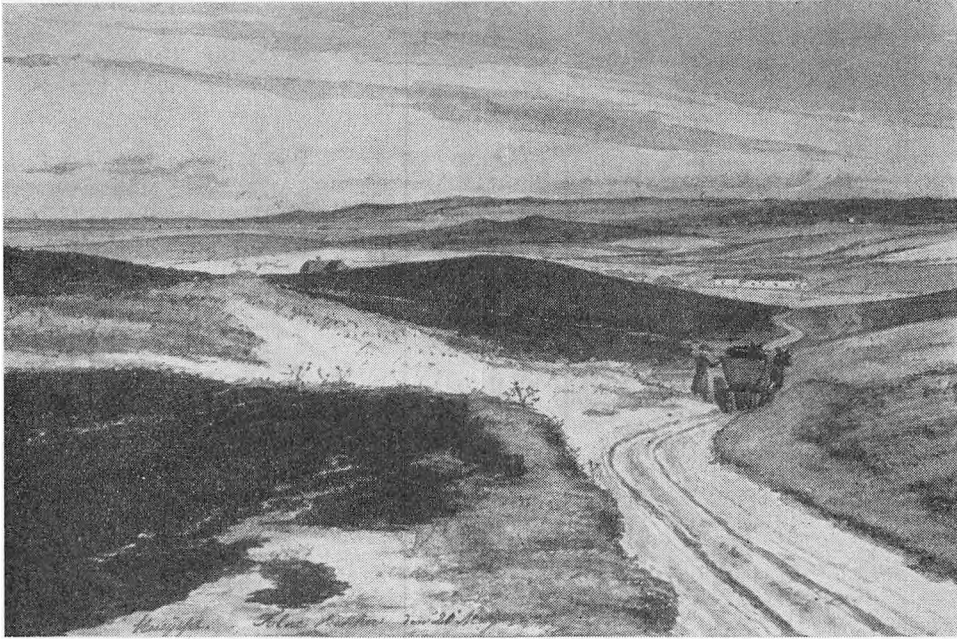
Aalborg amts forfatter (C. Christensen) indrømmer 1832, at »Amtet har betydelige Strækninger af uopdyrkede Hede- og Kærjorder«, men han stedfæster desværre kun undtagelsesvis og da alt for løst disses plads. Sammenhængende hedearealer nævnes dog i Hornum sogn, flyvesand i Hindsted herred langs Als sogns »vidtstrakte Kyster mod Kattegattet, i Hammer og Ulsted Sogne i Kjærherred, Mou Sogn i Fleskum, Drastrup i Hornum Herred, Oudrup, Vindblæs, Malle og Lundby Sogne, i Slet og Bjørnsholm Sogne i Aars Herred findes ogsaa sandføgne Jorder«. — »Ikke ubetydelige Spor af ældre Opdyrking forefindes endnu i Hederne, uden at man veed naar eller af hvilke Aarsager Samme ere frafaldte«. — »I Amtet henligger fremdeles flere Tusinde Tønder Land Kjær og Eng, største Delen paa begge Sider af Limfjorden, uden anden Nytte end den, en maadelig Græsning eller tarvelig Højbjergning yder, og som kunde for det meste blive meget godt Agerland, da Grunden almindelig enten indeholder Ler, sandblandet Ler (Kveg) eller Kalk, og Situationen intetsteds hindrer Udtørring; men for mere planmæssige og omgribende

A. Jerndorff: Motiv fra Utoft Plantage, 1896 (Randers Museum)

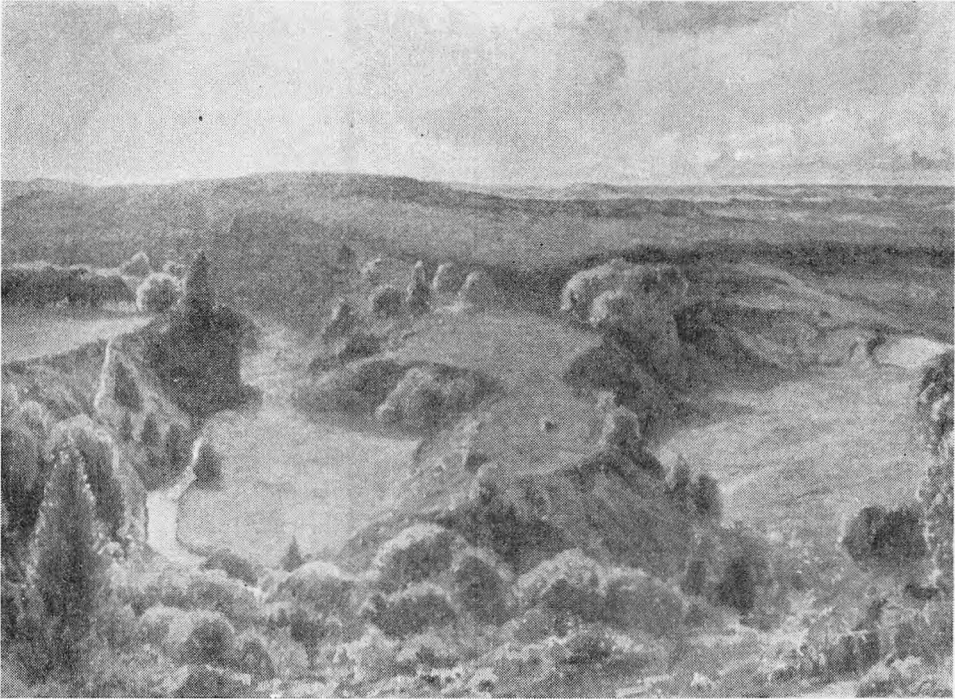
M. Rørbye: Torvescene i Thisted, 1830 (Kobberstiksamlingen)

M. Rørbye: Fra Tolne Bakker (Kobberstiksamlingen)

Opdyrknings gives endnu uoverskuelige Forhindringer i Jordens Deling, Fraliggenhed og en for ringe Folkemængde. Ligesom Befolkningen vokser, Velstand og Oplysning udbreder sig, tør man haabe at se disse Strækninger aftvungne en større Velsignelse og at frembyde et frydefuldere Skue end hidtil. Et Parcelleringssystem, lempet derefter, maatte komme til Hjælp«. Forfatteren bemærker, at »for nuværende Tid turde det maaske i Almindelighed være raadeligst mere at dyrke Jorden intensivt end ekstensivt. Saavel Produkternes Pris i Forhold til Dyrkningsomkostningerne som den Kraft, der er for Haanden i de fleste Avlsbrug, opfordrer formentligen til, at man indskrænker sig med Flid at kultivere, hvad der allerede er under Plov, og ikke at fordele Arbejde og Gjødning paa en større Flade, end man med Vished kan forvente vil erstatte Ulejlighed og Udgift«.

»Hjørring Amt« giver god besked. Her omfattede de unyttede heder, moser og kær ikke under 100.000 tdr. land. Blandt Dronninglund herreds store hede-strækninger havde Dronninglund sogn de vidtløftige Giraa og Staksted heder, Albæk sogn, Søraa, Vorsaa og Lyngsaa heder, som strakte sig fra syd til nord,

Otto Sarp: Fra Vruds Bakker

og hvoraf førstnævnte mod vest stod i forbindelse med et betydeligt overdrev i Voer sogn. Her laa tillige de saakaldte Idskov og Vestergaard fællede paa henholdsvis 10—1200 tdr. land og 5—600 tdr. land med retning syd—nord. I Hellevad sogn havde Allerup by meget højt liggende heder, og Torslev sogn, det sydlige af Dronninglund og Ørum samt noget af Skæve og Voer sogne ejede større kær. Med undtagelse af Bindslev sogn var der overalt i Horns herred megen hede. I Tolne sogn og Volstrup by, Hørmested sogn, strakte sig meget høje og vidtløftige lyngbakker, og af det store Tversted sogn var halvdelen lavtliggende hede, ligesom ogsaa Elling sogn havde lave hedestrækninger. Store moser og kær fandtes i Elling, Tversted og Mosbjerg, nogle mindre i Lendum Aasted og Raabjerg sogne. Syrigs mose, som gik over Tversted og Mosbjerg sogne, indeholdt efter beregning 3698 tdr. land, og Jerup Mose i Elling sogn 2783 tdr. land. Vennebjerg herred havde i alle sognene, Maarup undtaget, større eller mindre hedepartier. Til Hjørring købstad laa 1300 tdr. land hede »aldeles fri for Stene«. I Børglum herreds østlige del laa »vidtløftige lynggroede Flader«. Vraa og Vester Brønderslev sogne ejede »ikke

ubetydelige Heder«. Under Hvetbo herred regnedes at ligge ca. 2000 tdr. land hede. Østerhan herred kunne meldes næsten frit for hede, hvorimod henved 1000 tdr. land mose- og kærareal var udyrket.⁵

Thisted amt »er i det indre et bebygget Landskab, hvor Høje veksle med Dale, frugtbare Marker fryder Øjet, men det afbrydes og paa sin Steder af store Moser, Kjærstrækninger, uopdyrkede Heder og af Marker, hvis afsvedne og gule Udseende vidner om Sand og Gruus. Kun hist og her slynger en liden Bæk sig frem imellem de skraanende Høje, udgydende sit sparsomme Vand meest i Fjordens Bassin, og kun faa grønnende, blomsterrige Enge fryder Øjet. Men frit skuer det fra Høj til Høj over Sletter og Dale, over Marker og Byer, over Fjord og Hav, thi ingen Skov begrænser Udsigten eller formørker Horizonten i Baggrunden«. De største strækninger moser og sandføgne jorder kunne træffes i Vester-Han herred, medens Thy, især Hassing herred med den sydlige del af Hundborg og den nordlige del af Revs herred havde mest uopdyrket hede. Den største hede paa halvøen Hannæs fandtes i Øsløs sogn, hvor en strækning hede og overdrev indtog mere areal end en kvadratmil. I midten af Mors var store heder, saaledes i Sønder herred, hvor en hede begyndte ved Rakkeby og Ovtrup og gik igennem Vejerslev, Lørslev, Ørding og Lødde-rup sogne ned til Sallingsund og Nykøbing.⁶

Tilsammen blev det ca. 1 million hektar hede og klit i de jyske amter.⁷

NAAR alle disse heder og øde kær saa længe fik lov at ligge urørte af plov og spade, maa der have været noget, som med stor magt holdt tilbage. Hvad var da det?

Flere forhold virkede her sammen. Først gav den overmaade vigtige landbo-reform af 23. april 1781 vedrørende fællesskabets ophævelse i flere tiaar folk nok at bestille med deres hjemmemarkers ordning. De hidtil fælles jorder skulle nu sogn for sogn landet over udskiftes, deles mellem paagældende by-mænd og mod køb erhverves til selveje, fæstevæsenet afskaffes. Men mange steder fandt man udskiftningen mangelfuld, skønt den havde fulgt det faste og gode princip, at alle skulle have part i baade de bedre og de ringere jorder, højt og lavt areal, mose og kær, eng og skov. Derfor foretoges flere nye delinger, ligesom man ved senere udstykninger og paafølgende magelæg søgte at afbøde begaaede fejl. Medens myndigheder og bønder tumlede med disse sager for at opnaa den heldigst mulige afrunding af hver ejendom, faldt der alle vegne smaa stykker jord fra bag veje, moser og skove, i afsides hjørner og udkanter, som overlodes husmænd, parcellister, til ejendomme.

Inden dette yderst vanskelige, grundlæggende arbejde blev færdigt, var der imidlertid sket begivenheder ude i fjerne og nære lande, som fik skæbne-svanger indflydelse paa de økonomiske forhold, hvorunder jordoverdragelserne var trufne.

Indtil op imod 1820 holdt de gode tider. Statsbankerotten 1813 voldte ikke det almindelige jævne landbrug særligt tab, tværtimod slap det ved seddelkursen i aarene 1809—18 billigt fra de faste afdrag og udgifter og havde kunnet betale gæld i ejendommene tilbage. Desværre gik det efter Napoleonskrigene — som ved enden af alle andre langvarige og stærkt forstyrrende krige — saadan, at mange mennesker ikke formaaede at overse, hvad følgerne ville blive. Den gunstige lejlighed til, medens pengerigeligheden raadede, at faa en trykkende gæld rystet af sig forsømtes i stort omfang. Endnu lever beretninger om en og anden ejendom, hvis ejer i de tider ved salg af en god ko eller hest

Otto Haslund: Markedsscene paa heden, 1871 (ejer: fabr. P. Knudsen, Vordingborg)

for nogle papirdaler havde valget imellem at faa et bræddegulv i stuen eller udbetale den paahvilende gæld. Faa aar efter afgjorde dette valg hans eksistens. Reaktionen kom, da Europas lande var faldet til ro og atter kunne producere eget forbrug af korn; at England samtidig indførte korntold, og at det danske kornmarked i Norge gik tabt, gjorde ulykken fuldkommen. Føjes hertil hjemligt prisfald paa landbrugets frembringelser, fordi eksporten næsten standsede, og tages i erindring, at skatterne steg stærkt, forstaas det let, at 1820erne var trange aar at komme igennem. Kapitelstaksterne taler derom; de var:

		Rug	Byg	Havre	Smør	Flæsk
1801—09	kr.	16,85	9,66	6,54	0,38	0,30
1820—29	-	6,12	5,53	3,40	0,32	0,19
1830—39	-	8,35	5,89	4,06	0,37	0,25
1840—49	-	9,27	7,00	4,99	0,44	0,35

Næsten alle, der skyldte penge, maatte i de fattige aar gaa fra hus og hjem. Staten overtog en tredivedel af det danske hartkorn som fattiggods paa grund af skatterestancer. Ejendomspriserne faldt — paa daarligere jorder til omkring

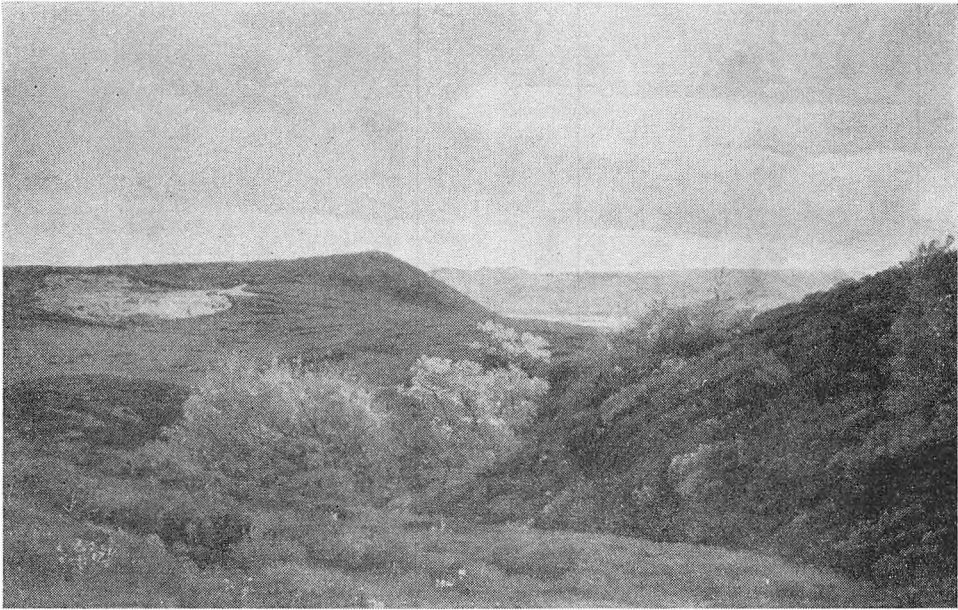
en tiendedel af deres størrelse faa aar tilbage. Da var det, folk fik lært at gyse for gæld, en lærdom, flere slægtled huskede, men som efterkommerne nu synes at have glemt.

I de samme strenge tider var det ogsaa, menneskers evne til at indrette sig efter givne forhold og til at finde udveje, hvor alt tegnede mørkt, ofte bestod haard prøve med det smukkeste resultat. Da blomstrede husflid og hjemmeindustri frem som ingen sinde før, hosebinding i hedeegne, træsko- og hjulmageri i landsbyer med skov. Biavl tyede man ogsaa gerne til — »Bier er og Hedens Herlighed«, siger en gammel skribent. Lidt udbytte gav hver idræt dog, og lidt var bedre end ingenting. Det værste var, at mange ejendomsbesiddere, store som smaa, efterhaanden gik saaledes op i disse sysler, at selve landbruget blev forsømt. Vistnok kunne den prisstigning, kapitelstaksten antyder fra 1830 til 1850, have faaet større virkning, hvis bønderne lidt før havde forladt bindestuen og huggehuset og givet sig til at pløje og tilsaa de snart glemte agre, der imidlertid var groet i lyng og senegræs.

Som det saaledes var gaaet op og ned, stod man ved 1850 omtrent paa samme trin som for hundrede aar tilbage. Dog ikke saa lavt. En ny tids bonde traadte trods alt frem. Det gamle slægtleds sønner havde modtaget lære af den skoleundervisning, reformperiodens klartskuende mænd fik gjort almindelig i landet. Overalt stod villige mænd rede til at tage fat paa nye opgaver. Hedens opdyrkningstime var inde.

Det havde den kanske været før, dersom ikke en anden slem hindring var kommet i vejen.

Medens forholdene endnu tegnede lyst, havde man faaet udstykket jord til en stor mængde smaa ejendomme. Disse parcellers ejere stod ikke pengekrisen og prisnedgangen igennem, uden at stadig flere og flere maatte give op og falde sognene til byrde. Derom fremkom vidtløftig offentlig drøftelse, og regeringen standsede ved forordning af 3. december 1819 næsten al videre udparcellering: »Fraliggende Eng-, Tørve- eller Hedeland maa uden særdeles Tilladelse hverken deles i mindre Lodder eller særskilt afhændes til nogen, som ikke forud har Ejendom i Sognet«. Hensigten var tydelig nok at modvirke fremmede elementers indflytning i de forskellige sogne, hvor man frygtede overbefolkning og dennes sandsynlige følger for fattigkassen og kirkebøssen mere end nogen anden tænkelig plage. Det havde jo under fællesejet af byjorden oprindelig været ønsket og hele tiden siden muligt netop at holde

H. Foss: Bakker ved Ry, 1899

tilflytning udefra nede paa et lavmaal. Skulle saadant gammelt værn nu blive sprængt, betød det set fra et sognesamfunds tit lidt snævre side fuldstændig katastrofe. At forordningen sinkede hedens kultivering, siger sig selv, og forsøg paa at modvirke loven ved oprettelse af lejemaal fik ikke varig betydning. Unge ægtefolk lejede f. eks. i 10—12 aar et hedeareal, som ejeren gik ind paa at drive mod arbejde til gengæld. Ordningen mindede en del om det gamle hoveri og vandt ikke landøkonomernes bifald, heller ikke Blichers: De første 4—5 aar gives intet i leje, »men han forbinder sig til i de øvrige Aar af Leje-tiden at yde mere, end han formaar, hvorfor han enten kaster sig paa Fattigvæsenet eller løber fra sin usle og i Virkeligheden kun provisoriske Hytte og lader det være Communens Sag, hvorledes han kan faa en anden til sig og Familien. Lovgivningen har viselig stræbt at sætte en Grænse for Udparcel-lering i det smaa, men en saadan Udlejning tykkes mig end stærkere at trænge til Indskrænkning«.

Det var de kornproducerende gaardbrug, politikerne bag landboreformerne særlig ønskede at hjælpe frem, medens jordudstykningsen til husmænd først og fremmest skulde afpasses efter gaardenes behov for arbejdskraft. Derfor ønskede man ikke fra lovgivningens side saa store huslodder, at arbejdet med

disse tog ejernes hele tid, men der maatte heller ikke skabes flere smaaejendomme end højest nødvendigt: for faa ville medføre højere arbejds løn, for mange betød lediggang og fattigdom. Udstykningsforordningen 1819 tilkendegiver en krisetids frygt for, at landet skulle faa for megen arbejdskraft, som ikke kunne skaffes tilstrækkelig næring; husmændenes talrighed og dermed følgende trange kaar fremtraadte som et stort og besværligt samfundsspørgsmaal.

Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser skildrer forholdet meget indgaaende, og navnlig giver da Carl Dalgas, hvem det overdroges at behandle Vejle, Ribe og Svendborg amter, udtryk for noget almengyldigt i tiden. Han siger om udstykningen i Vejle amt, at den nærmest har fordoblet folkemængden, men med faa undtagelser er parcellisterne ikke faldet det offentlige til byrde eller har forøget de fattiges antal; der findes sjældent mere end 15 a 16 fattige i et pastorat, og visse sogne har slet ingen, ligesom tiggere næsten aldrig forekommer («i det mindste har jeg paa en hel Maanedes Vandring i Amtet ikke mødt en saadan»). Dalgas er dog klar over, at de egentlige husmænd, naar de bliver gamle og svage, ikke let undgaar at blive fattiglemmer, men denne klasse af mennesker er uundgaaelig, jo mere vindskibelighed og industri blomstrer i et land, ja det ville uden tvivl have slemme følger for moraliteten, hvis man ved at indskrænke giftemaalene søgte at hindre smaafolks forøgelse. Udstykningen har skaffet de nødvendige tjenestefolk, som ellers ville mangle, og det anser Dalgas for en »rigtig Fordel«, skønt han desværre ikke kan rose disse for dygtighed eller opdragelse; han ønsker af lovgivningen skrapere politimæssige midler til at holde dem i ave (at prygle de voksne hjælper ikke husbonden, da de blot sætter sig til modværge imod ham). Dalgas' opfattelse er den, at der ikke findes større grund til at hæmme videre udstykning; han mener, at de fleste indskrænkninger, forordningen af 1819 byder, mere skader end gavner. — Gennemgaaende udtrykker Carl Dalgas det syn paa sagen, de fleste andre amtsbeskrivelser forfattere giver.²

Men der var ogsaa andet i vejen, nemlig den hos det naturlige menneske haardnakket dvælende ulyst til frivilligt at gaa ind under forhøjet skattepaalæg. Efter forordning 1. oktober 1802 forberedtes en ny matrikul, som skulle afløse 1688-matrikullen. Udarbejdelsen, der blev sinket af krigen, fuldførtes 1826 og traadte i kraft 1844. Den lange ventetid medførte stagnation for landbruget og hede arbejdet, idet folk ikke gerne ville se deres hartkorn væsentlig øget. At

Hans Smidth: Tastum Sø (ejer: grosserer David Metz)

Hans Smidth: Færge over Gudenaå (Statens Musæum for Kunst)

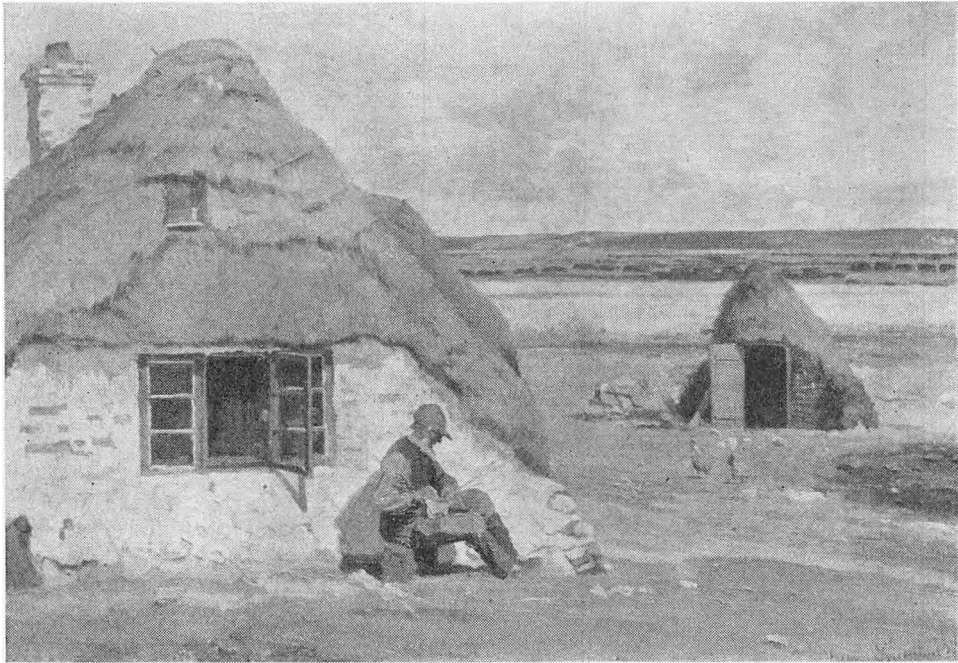
opbrudt lyng- og kærareal rimeligvis i det lange løb sagtens kunne bære en meget større skyldsættelse og endda betale sin dyrker passende løn, turde kun lyseere løbe an paa. Byrderne var derimod sikre nok. Hellere staa stille, vente.

For datidens nøjsomme slægt syntes de øde agre heller ingenlunde ganske uden værdi. Langlyngede heder afgiver, fremhæver Blicher, baade tække (hvorved halmen spares) og ypperlig ildebrændsel (især til bagning) samt hist og her »Græsning for Faar og Unghøveder og endelig for Jagtelskere baade særdeles Moroe og lækre Spiser«. Krusbærsaft pyntede pænt paa husmoderens bord og var en rar afveksling fra meldyppelse, naar den daglige portion kartofler skulle nydes. Revlingris tjente ogsaa til nytte. Og lyngtørv kunne ikke undværes. Men navnlig satte hedebonden pris paa de store vidder for selve pladsens skyld. Han kendte næppe begrebet undergrund, eller hvad der kunne ligge skjult her. Det var noget ubestemmeligt, som gjorde, at han følte sig fri ved ikke at være klemt inde mellem snævre skel. Det nedværdigende, der skete, da mennesker veg tilbage overfor fremrykkende lyng og lod pløjelig jord og skovbærende strøg blive hede, opfattede han som en uafvendelig skæbne, han maatte forlige sig med — »det skulle jo nu være saadan«, og det skete for længe siden, var næsten glemt. Bedre huskede man et halvt aarhundrede efter fællesskabets afskaffelse, hvorledes hver gaard til privat brug hjemme kun havde haft en smule toft at slaa smaadyrene ud paa. I heden var der udslag, som forslog. Alt sammenlagt betød den store hede god reserve, værd at regne med, saafremt alt andet glippede. Mange ting talte for, at det slet ikke hastede stærkt med hedeopdyrkning.

Kunne man i det hele taget med nogen som helst virkelig fordel dyrke hede op og tænke paa større produktion, saa længe vejene under fjerne og byfattige horisonter henlaa i en saa elendig tilstand, at de snarere hindrede end fremmede transport og afsætning? Kommer vi til vesteregnet, hvor er da de torve, bonden skal ty til, de steder, hvor han kan sælge sine varer, udbryder Carl Dalgas. »At køre fem til seks, ja syv Mile, for det meste ad besværlige Veje, være to til tre Dage hjemme fra, slide paa Vogn og Heste o. s. v., alt for at modtage to Rdl. for en Tønde Rug, er dog vist at sætte Taalmodigheden haardt paa Prøve. Afsætning i Egnen selv er, saaledes som Sagerne nu staa, ikke at vente, og Midler til at lette Transporten ikke tænkelige. Tager man i Betragtning, hvor faa Midler disse Egne besidder til at eksistere, hvor mager og utaknemlig Jordbunden er, og hvor majsommelig Beboerne maa ernære sig, vil vist ingen Retsindig

tænke herpaa uden at ønske, dette maatte blive anderledes. Men det er ikke nok at være deltagende i Andres Lidelser, at række dem en hjælpende Haand er endnu skønnere! Midlet til at hjælpe vore lidende Brødres Trang i Vesten er let fundet. Man give dem Tilladelse til at anlægge Brænderier, og større Velgering vil næppe kunne vises denne Egn. Nødvendighed, Billighed, Lokalomstændigheder, alt taler for denne Tilladelse, uden hvilken der aldrig kan være Opmuntring i saa langt fraliggende og saa maadelige Egne til at dyrke Jorden, og uden hvilke vore Heder følgelig aldrig vil blive befolkede og opdyrkede! Blev der ikke allerede brændt saa meget i Smug, og vidste man ikke at skaffe sig ufortoldede Varer fra Vestkanten af Landet, vilde det med de Tider, vi nu lever i, alt længe have været forbi med Vesteregnen. Det er en Sandhed, som ingen, der har set og berejst denne Del af Landet, vil omtvivle«. Endnu findes Vejene i meget raa Tilstand. »Uindkastede gennemkrydser de Landet i alle Direktioner, saa at det ikke er muligt for en Fremmed i disse lidet befolkede Egne at komme frem uden Vejviser«. Selv hovedlandeveje »udmærker sig kun ved et større Antal Hjulspor«.³

»Kun mangfoldige ved Siden af hinanden løbende Hjulspor betegner Vejen gennem Hederne, hvor det er Skik, at naar det ene Spor er opkørt, lægges et andet ved Siden af; (hvor flere slige Hjulspor krydse hverandre, er det en vanskelig Opgave for den fremmede Rejsende at træffe det rette). Selv der, hvor indgrøftede Vejstykker gives, er de af Mangel paa Tilsyn, Vedligeholdelse i rette Tid og paa hensigtsmæssig Maade, sædvanligvis meget slette, ja, ligesom hine, endog ufremkommelige om Vinteren. Aaer og Bække, som uden Fare kunne passeres om Sommeren, er det til sine Tider ikke muligt at komme over uden Livsfare, naar Vandet efter vedholdende Regn eller stærkt Tøbrud er steget; hvorfor man ofte nødes til at gøre en lang Omvej for at komme til det Sted, hvor en Bro er slagen over Vandløbet. Ingen Egn trænger mere til gode Veje end denne, og i ingen savnes de saa meget som her. Endog de indgrøftede Veje har i Almindelighed den Fejl, at de er concave, istedetfor, at de burde være convexe; der føres næsten aldrig Grus paa dem, men Opfyldning tages af Grøften — endog naar Vejen gaar gennem Moser. Det opkastede henligger aldeles uhakket i store Spadestik, og saaledes bliver en istandsat Vej i de første Aar endnu meget værre at passere end en gammel forfalden. Men selv paa den bedst vedligeholdte Landevej gennem en Hedeegn falder Kørselen dog paa mange Steder meget besværlig formedelst det løse og dybe Sand. Derfor ser

Hans Smidth: Landskab paa heden

man ogsaa i de fleste Hedeegne, hvor Vejvæsenet er under god Bestyrelse, Vejen bestrøet med Lyngtoppe, som hindrer Hjulene fra at trænge saa dybt i Sandet, og som afværger, at dette fyger, hvorved tillige den Rejsende maatte besværes af Støvet. Unægteligen er Vejarbejdet, naar det tilbørligen skulde iværksættes, dobbelt byrdefuldt i en lidet befolknet Egn, hvor saa faa maa dele det, og hvor de desuden ofte bor i lang Afstand fra det Vejstykke, der tildeles dem at anlægge eller vedligeholde; men ligesaa lidet kan det nægtes, at Hedeboerne, naar Opsynet ikke er ret strengt, vise en utilgivelig Ligegyldighed for denne Sag, der dog burde være dem saa magtpaaliggende. Hellere udsætte de sig for at blive siddende med Heste og Vogn i Mosehuller eller komme ilde afsted ved Væltning, end at de skulle bidrage noget særdeles til deres Vejs Forbedring. Var først eengang en hensigtsmæssig Hovedreparation foretagen, da vilde den ringe Færdsel i lang Tid gøre en lignende overflødig, naar kun Vejen skænkedes et stadigt aarligt Tilsyn«.⁴

Den brændevinsfremstilling, Carl Dalgas ville have genindført for at gøre kornavl nogenlunde lønnende og let omsættelig i afsides og fattige hedeegne, var blevet forbudt. Efter forordning af 30. april 1734 maatte kun proprietærer,

forpagtere, præster og degne beholde frihed til at brænde til eget hushold, medens det forbødes møllere, bønder og husmænd at bruge destillerpander, brændevinskedler og hat. Ved forordning af 2. august 1786 og plakat 31. maj 1791 kom nye skrappe forbud og straffebestemmelser: fæstningsarbejde for mandspersoner, tugthusarbejde for kvinder. Skikkelige mennesker kunne ikke som altid før lave brændevin af deres korn og sælge produktet i byerne.

»Forbi med Vesteregnet« hentyder til det forhold, at ungdommen udvandrede, tog tjeneste i Sønderjylland eller Holsten, hvor lønningerne var væsentlig højere end hjemme. En avlskarl fik i Midt- og Vestjylland 20 rdl. aarlig, en andenkarl 12—15 rdl., en pige 8 a 10 rdl. Til almindeligt arbejde fik en daglejer 12 skilling og kosten, en grøftegraver og mergelgraver noget mere, gerne op imod 24 skilling daglig samt kosten, »men deres Arbejde var jo ogsaa det allerværste«. Med disse smaa tal for øje prøvede unge raske mænd hellere lykken sydpaa. Eller de tog stav i haand og blev kræmmere, noget datidens ældre generation ikke yndede: »Størsteparten af Bissekræmmere blive ved den omflakkende Levemaade liderlige Mennesker, som efter faa Aars Forløb ingen Ting due til. Naar de ligge hjemme, bestille de intet, men agere Cavalerer, gaae paa Jagt eller sværme omkring. De ere Aarsag i, at megen Overdaadighed finder Indgang blandt Almuen. Skulde al Pigestads hentes fra Kjøbstaden, forbrugtes ikke Fjerdeparten. Naar derimod Kræmmeren breder sit Kram paa Disken, kan Fristelsen ikke modstaaes, og mange unyttige ting kjøbes, hvorpaa ellers aldrig var tænkt. Haves ei Penge, tager Kræmmeren gierne gammel Sølv, eller giver endog, efter Omstændighederne, Kredit. Det er utroligt, hvor mange Penge denne Skare af Dagdrivere trækker ud af Landet. Ogsaa Staten taber den Told, Luxusvarer billigen bære, da alt hvad disse Kræmmere have at sælge er indsmuglet fra det Slesvigske«. Det tilføjes, at uskikken vanskeligt lader sig hæve, »førend Jylland og Hertugdømmerne sættes paa eens Fod med Hensyn til Toldvæsenet«.⁵

Her er de gamles angst for at give penge ud givet udtryk. Det var jo deres redning, at de forstod at spare. Naar korn var billigt, dets afsætning tilmed næsten umulig, og andre indtægtskilder — fra faarehold og studeopdræt — flød lige saa smaat, dannede nøjsomhed, afsavn og guds frygt de eneste sikre holdepunkter i tilværelsen.

Trods alt fik man dog begyndt paa opdyrkning af baade hede og kær. Fra samtlige jyske amter kunne indberetninger til Det kgl. danske Landhushold-

Hans Smidth: Bryggeret

ningsselskab melde, at der var taget fat paa kultivering af raa jorder, saa disse stadig blev noget mindre dominerende. Mest svandt det i østeregnsens isolerede heder og i herregaardenes kærstrækninger, hvorimod de egentlige hedeblader paa halvøens vestside vedblev at være omtrent lige store. Saa godt som uden undtagelse skete opdyrkningerne ud fra bestaaende brug.

Skuepladsen for de handlinger, der skulle føre til erobring af nye agre, var gerne nærmeste stykke øde land, og efterhaanden som kultiveringen skred frem, indlemmedes det vundne areal i den gamle mark.

Laa kærjord først for, og kunne den tørlægges, blev de nødvendige grøfter gravet rundt om og igennem kæret, og det pløjedes med stude som trækraft, idet stude bedre end heste taalte blød bund og desuden trak ploven lempeligere frem. Men iøvrigt foretrak bønderne at lade kærpartier henligge til græsning, hvad landbrugskyndige skribenter bebrejdede dem stærkt og ofte.

Gjaldt det at optage et stykke lynghede til dyrkning, var fremgangsmaaden

sædvanlig denne: Paa en tør foraarssdag, naar det længe havde været tørt vejr, og luften bebudede regn uden særlig blæst, antændtes lyngen fra vindsiden og afbrændtes. »Saasnart muligt nedpløjes Asken, Mergel paaføres, forsaavidt den haves, men almindeligt i for ringe Mængde; sjældent faar Jordan Gjødske tillige, dog har man i den sildigere Tid begyndt at give opbrudte Jordstykker en svag Gjødning, naar det ligge nærved Gaarden. En Del Afvigelser gives. Saaledes pløjes Heden ofte med Lyngen paa, naar denne ikke er alt for stærk. Vel efterlader Lyngen i forraadnet Tilstand mere Muld, end naar den brændes til Aske, som desuden for største Delen blæser bort før Pløjningen. Men erfarne Folk mene dog, at man bør skille sig af med Lyngen, før Heden brydes, baade fordi den er til Hinder for Plovens Gang og Furestrimlens tilbørlige Vending, og fordi dens megen Garvestof er Sæden højst skadelig, hvilket især viser sig paa den første Kjerne«. ⁶ Hvor lyngen har lange og tykke stængler, eller grunden er meget ujævn, »lader det sig slet ikke gøre at pløje, førend Lyngen er afbrændt. Et Aar ligger Jordan altid, inden den kan besaaes, og er den først blevet brækket om Efteraaret da halvandet Aar«. Der paaføres nu mergel, og jorden pløjes igen; »ligger den højt eller tørt, besaas den med Boghvede, men er den siid, med Havre. Som oftest mislykkes begge Dele, thi jorden er endnu for raa til at bære Sæd«. ⁷

Det var en vanskelig sag at finde den mest hensigtsmæssige behandlingsmaade. Man maatte prøve sig frem, inden erfaringer høstedes. De fleste hede-brydere fandt dog, at lyngen burde brændes og ploven følge ilden; men medens nogle mente, skræpløjning skulle finde sted straks, før asken fik tid til at flyve bort med vinden, valgte andre at lade den ildskørnede jordskorpe ligge til yderligere smuldren en sommer over. Havde der under høj lyng været svært rodnet, tykt morlag, brugte man hen paa sommeren, naar plovfuren laa tør, at sætte ild paa arealet. Gentagne dybere pløjninger blandede da askelaget og mulden sammen, og godt resultat kunne ventes heraf — i det mindste nogle aars vellykkede afgrøder.

Aske spillede en overordentlig vigtig rolle som nødvendigt »opløsende Tørringsmiddel«. Man skar derfor »Asketørv« paa den fjerne hede og kørte store partier af saadanne lyngtørv, ogsaa kaldet sodtørv, hen til det areal, der skulle tages under plov, opstillede tørvene i smaa hobe eller miler og brændte dem til aske, som kørtes ud og spredtes over jorden, umiddelbart før sæden blev lagt. Saadan trafik med asketilførsel bragte vel iøjnefaldende grøde, hvor

næringsstoffet kom, men desværre udmagredes derved ganske og aldeles det blottede hedestrøg, og naaede ploven langt om længe herud, fandt dens styrer snart, at han nu med fortrydelse stod paa helt bar bund.

End mere forkastelig syntes dog den vidtdrevne adfærd, mange bønder viste ved at indtage et stykke hedeland under dyrkning og lade jorden bære sæd 8 til 10 aar i træk, ja mere: »næsten en snes Rugkerve uden at give Agrene den mindste Erstatning for de brugte Kræfter. Naar endelig Arealet paa denne Maade er fuldkommen udslippet, udlægges det til naturlig Græsning, hvis man da ellers tør bruge en saadan Benævnelse om den Sulteføde, den yder nogle udmagrede Faar. Men ikke mange Aar varer det, inden denne Jord springer i Lyng, og Lyngens Dække skulde da maaske skjule for Efterslægten den Mishandling, Jorden har lidt, hvis ikke netop dens korte vantrevne Vækst røbede for det erfarne Øje, i hvor høj Grad Jordbunden er blottet for alt, hvad der fortjener Navn af Muld eller Næringsstof«. ^s

Efter saaledes at have dvælet ved kær og heder vender vi os til moserne, som jo ogsaa hører ind under betegnelsen raa jorder. Mærkeligt nok henlaa de fleste mosedrag temmelig upaaagtede, tit skjulte af lyng. Vel havde man fra gammel tid hentet tørv her, til smedebud og ogsaa brændt tørvekul, men hellere skar landboere lyngtørv, der gav større askedyngte til den kære møddings forøgelse, og desuden holdt sandede lyngtørv det aabne ildsteds gløder bedre vedlige natten over end de mere rene mosetørv. Datidens nationaløkonomer beklagede samstemmigt den kendsgerning, at opdyrkingen gik uden om tørvemoserne, som netop egnede sig saa fortrinligt til kultivering. Blicher syntes, det var sørgeligt at se bønderne opkradse sandbanker for at afperse jorden nogle aars sulteføde »og lade disse herlige Moser henligge til Tumleplads for Urhøns og Ræve. De er nu beklædte med en tyk og tæt Filt af mange Slags Mosevækster, hvis Forbrænding alene maatte afgive en rig Askegødning«. Han paaviste, hvorledes afbrændte moser ville give »et overflødigt Forskud af Gødning, i Stedet for at det tørre Land fordrer et saadant og erlægger endda kun knappe Renter. Jeg tillader mig her at bringe i Erindring et af mig for mange Aar siden gjort Forslag: at anlægge en Prøvegaard til Mønster og Opmuntring for de omboende.« — »Men det var ej alene den her omhandlede Egn — Viborg Amt — der vilde undergaa en Totalforvandling. Det tilgrænsende store Hammerumherred vilde ogsaa befris for sit Øgenavn »Jammerligherred«; og mange flere af Jyllands vestlige Egne vilde gøre deres melankolske Moser til det, de

af Naturen er bestemte til: blomstrende Enge og kornrige Agre. Og maaske vilde da efterhaanden mange af de golde Banker atter bedækkes, som i Oldtiden, med eviggrønne Skove.«⁹ —

Det var godt altsammen: opdyrkning, landvinding, jord til mange familier, brød til sultne børn, men ild i vældige moser, ild i mægtige lyngheder — hvordan turde dog nogen tænke derpaa!

Alderstegne personer, hvis barndoms sted blev jyske hedeegne, erindrer klart, at himlens rand omkring de hjemlige høje hvert foraar i stille luft mørknedes af røgøjler fra stærk ild langt borte og nærved. Det var den spændende, uhyggelige optakt til et stykke lyngjords første pløjning. I gamle dage havde man tændt blus paa bavnene som advarende signal, naar en fjende trængte frem. Nu betød den lysende ild tegnet til en plages fordrivelse. Nødvendig var ilden. Men ældre folk husker den ængstende uro, der kom over en omsorgsfuld mor, naar røg steg til vejrs, og ild tog fart. Den kunne jo kanske naa husets tærskel! Mændene derude kendte nok faren ved afbrændingen. Sæt, at vinden vendte eller blev stærkere, saa ild fik magt og tog overhaand! Det var sket mere end een gang, hvad talrige beretninger fortalte om. St. Blicher siger, der gaar næsten ingen sommer forbi, uden at hedebynde, denne svære ulykke, jo rammer en og anden egn. Han nævner en særlig slem ildebrand, som indtraf 1783, da »en Strækning af omtrent en Kvadratmil i det sydlige af Karup Sogn og det sydvestlige Thorning, der var bevokset med frodigt Lyng paa et meget tykt Morlag for et Tidsrum af over et halvt Seculum aldeles ødelagdes. Thi ej alene afbrændtes Lyngen, men Mosen tillige. Og varede denne Brynde i tre Uger. Omsider blev hele denne uhyre Tomte til Flyvesand, som formedelst de fremherskende Vestenvinde udbredte sig mod Østen og ødelagde flere Coloni-gaardes Marker, saa Beboerne nødtes til at flytte deres Bopæle.«¹⁰

I. C. Hald fremhæver,¹¹ at der under lyngens og hedeskorpens afbrænding ikke altid iagttages den forsigtighed, som er nødvendig ved disse farlige operationer, »hvorfor man har sørgelige Eksempler paa, at Ilden har taget Overhaand, hvorved undertiden flere Tusinde Tønder Land Hede er i kort Tid blevet berøvet deres eneste Produkt, Lyngen, Afgrøderne paa tilgrænsende Kornmarker afbrændte eller fortorrede, Tørvemoser antændte, ja stundom de nærmeste Boliger blevne et Rov for Luerne. En af de sidste Hedebrande i Ringkøbing Amt indtraf i Aaret 1824, da en Bonde brændte Asketørv midt i den store Hede mellem Sunds, Simmelkjær og Karup Aa; Branden varede i otte

Hans Smidth: Store Marked i Herring (ejer: fabr. A. Duzaine-Hansen)

Hans Smidth: Ønskekysten, 1914 (ejer: dir. Carl Rasmussen, Hellerup)

Dage, først med sønden Vind og derefter med stærk Vest- og Nordvestvind, hvorved Ilden forplantede sig mod Syden ned forbi Skygge, for henover Karup Aa og standsede først ved Landevejen mellem Viborg og Vejle, efterat have anrettet Ødelæggelse paa en Strækning af omtrent to Mile i Længden og een Mil i Bredden. Det var næppe overflødig, om de nødvendige Forsigtighedsregler ved at brænde Lyng og Asketørv blev indskærpede ved yderligere Lovbud, som da strengt maatte overholdes«. Og I. C. Schytte hævder ligeledes, at lyngafbrænding ofte foretages uden den nødvendige forsigtighed. I foråret 1843 meldtes om mange vidtstrakte farlige hedebrande, men særlig galt havde det været i 1823, da betydelige strækninger ødelagdes mellem Viborg og Vejle, nemlig flere stykker af Harresø hede, den største del af heden mellem Brande og Thyregod, mellem Hastrup og Ejstrup, Ejstrup—Lille Høllund og heden fra Klode Mølle til Knudstrup.¹²

Saadan var vilkaarene, mennesker levede under, medens hedeopdyrkning stod paa. Pludselig kunne den fredfyldte idyl blive afbrudt, forfærdelse traadte i stedet. Billigt kom man ikke til dyrkelig jord; fare og fortræd udgjorde noget af prisen, savn og overmaade slid resten.

Forøvrigt kan det være lærerigt at kende de gældende lovbud vedrørende hedebrande, som Hald ønskede et passende tillæg. »Placat af 31. Oktober 1766« opruller dem i al deres strengthed, som altsaa dog ikke var fyldig nok: »Hvorledes de skal anses og straffes, som skjødesløs omgaas med Ild paa Heederne i Jylland.« Plakaten skulle »alle Tiider være opslaaet paa Thingene«, den var at forkynde paa prædikestolene og læses til kirkestævne 21. marts, 4. april og 18. april; i hvert følgende foraar maatte landets »Grever, Stiftsbefalingsmænd, Friherrer, Biskopper, Amtmænd, Landsdommere, Præsidenter, Borgermestere og Raad, Fogder og alle Andre« sørge for, at plakats bekendtgørelse blev gentaget paa lignende maade hveranden søndag i foraarstiden. Dens fremkomst skyldtes indberetninger om store hedebrande i Silkeborg, Dronningborg, Halds, Lundenæs, Bølling og Riberhus amter — et yderligere bidrag til forestilling om hedernes mægtige udstrækning giver denne imponerende række stednavne.

Bønderne i de ildhærgede egne mister ikke alene deres græsning og tørveskær, men idet lyngskjolden fortæres, ødelægges hederne og bliver i mange aar ubrugelige, ja ofte forvandlede til flyvesandsstrækninger. »For at hæmme og afskaffe og de skadelige Følger af slig skjødesløs Omgang forebygge befales:

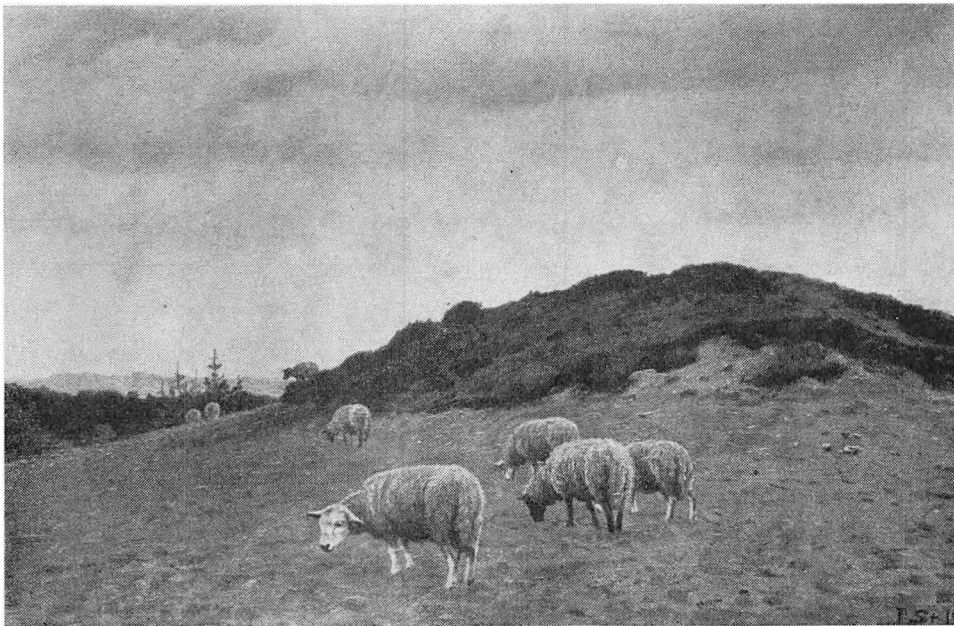
De, som gjøre Ild i Heederne for at varme sig, naar de der røgte deres Creaturer, eller have andre Forretninger, eller gaae i Heederne med Tobaks-Piber uden Hytte, eller i andre Maader omgaaes skjødsløs med Ilden paa Heederne, skal, naar det dem lovlig overbeviises, for hver Gang betale 20 Rigsdaler i Mulct, deraf den fjerde Deel skal tilfalde Angiveren, om der er nogen, men de tre fjerde Deele nærmeste Hospital. Skulde der og ved anden Skjødsløshed opkomme Ild, og samme gjøre Skade paa Heeden, da skal de desuden erstatte Skaden efter uvildige Mænds Sigende. Formaae de Skyldige ikke at udrede de idømte Bøder og Skadesløsholdelse, da skal de straffes paa Kroppen . . .

Skjønt det virkelig er til største Fordel for dem, der af Heeden ville indtage et Stykke til Sædeland, at de først afhugger Lyngen, hvor den er høy, og siden oppløje Jorden, men, hvor Lyngen er kort, at de ompløje den tilligemed Jorden, men saadant for endeel falder vanskeligt, især paa de Stæder, hvor Lyngen er høy, lang og stærk, saa ville Vi vel indtil viidere have tilladt, at de, der saaledes ville indtage noget Stykke af Heeden til Sædeland, og de ikke paa den forhen ommeldte meere fordelagtige Maade kunne det afstedkomme, maa, eftersom hidindtil Brug været haver, afbrænde Lyngen paa samme Stykke, dog at dermed i alle Maader forholdes efter Lovens Forskrift, og at alle næstomboende Lods-Ejere herom advares og vedtager en beleylig Tiid, naar der er ingen Blæst, da en møder fra hver Gaard for at vogte og afgrave, at Ilden ikke skal gribe videre om sig.

Som Heede-Beboerne hidindtil i visse Tilfælde have været vant til at skjære Tørv og brænde samme til Aske, for at betjene sig af Asken istædenfor Gjødning, saa, skjønt saadan Tørvs Brænding snarere er til Tab og Skade end til Fordeel for Vedkommende, ville vi dog indtil viidere Allernaadigst tillade samme, dog at Tørven ikke skjæres uden paa Udmarker . . . Og bør Bonden eller hans Folk, saa længe Tørven brænder, Nat og Dag derved holde Vagt, at ingen Skade deraf foraarsages«. Ellers straf i penge eller paa kroppen, saaledes som meldt er.

Blicher bemærker hertil: »Med Føje fastsætter Lovgivningen Straf for Hedeantændelse, om den endog blot skyldes Uforsigtighed. Men saadanne Forseelser bliver — eftersom de er sjældne at opdage og endnu vanskeligere at bevise, hartad aldrig ændsede«.¹³

Den bedste forholdsregel mod hedebrande var unægtelig at faa heden fjernet. Og denne sikre og nærliggende, men rigtignok ogsaa meget tunge vej til

P. Steffensen: Faar paa marken ved Røbild, 1911

betryggelse var man da ogsaa, som vi har forstaaet, slaaet ind paa. Stort følge fik de første banebrydere, idet mergling og dræning blev anerkendt som midler, der kunne yde afgørende hjælp frem mod maalet.

Mergel og kalk brugtes allerede i oldtiden af sydeuropæere til jordforbedring, og op gennem middealderen træffes skriftlige vidnesbyrd om mergelanvendelse i England og ved Rhinen. Senere meldinger gaar ud paa, at mergling har været anvendt i Frankrig og Tyskland, men først hen imod midten af 1700-tallet foreligger der vished for kendskab til mergel paa dansk grund.¹⁴ Dette er saa meget mere mærkeligt, som vi jo ved, at baade klosterfolk og herremænd havde livlig forbindelse med udlandet, hvorfra de ofte hentede nyttig lærdom hjem, og deres korntrætte jorder kunne nok have oplivelse behov. Imidlertid tyder det nord- og vestjyske navn Liim paa gammel erfaring med hensyn til kalkstoffets bindende evne over for flygtige jorddele, saa helt udelukket er det vel ikke, at man ret tidligt dog har kendt noget til mergelens eller kalkens eksistens og egenskaber. »Oeconomisk Magazin«, der udkom fra 1757, indeholder flere redegørelser for brug af mergel, og Landhusholdningsselskabet (oprettet 1769) prisbelønnede undersøgelser vedrørende mergel — mergling. »Oeconomiske Annaler«, 1797—1810, ivrede ligeledes stærkt for samme sag. Landøkonomen

Søren Thestrup fortæller, hvorledes Koldingegnens bønder ved et tilfælde opdagede mergelens mærkelige kraft: Ved Dons Mølle hentede man fra en bakke ler til vægklining; det hændte da, at vognen gik itu midt paa marken undervejs hjem, noget af læsset blev liggende — og se: næste aar voksede her mere græs end andre steder paa ageren, og manden sluttede rigtigt, det var leret, der havde foraarsaget det gode udbytte. »Og han fortryder ikke sin Resolution, thi han avlede derefter herligt korn«. ¹⁵ Hvornaar planmæssig grundforbedring med mergel og kalk er begyndt her i landet, lader sig næppe nu paavise. Man kan sikkert gaa ud fra, at de fælles drevne bymarker ikke fik hverken mergel eller kalk før udskiftningen. Driftige enkeltmænd paa godser eller enestegaarde er paa dette omraade som iøvrigt overalt i landbruget gaaet foran og har vist vej. L. M. Wedel nævner i »Samlinger om Agerdyrkning og Landvæsen« 1792, at mergel længe har været brugt i Jylland, ja, at stoffet endog nogle steder er givet i saa rigelig grad, at det har voldt efterkommerne uopretteligt tab. I større udstrækning er der næppe foretaget mergling før omkring 1820. Naar Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs amtsbeskrivelser alle kan lokalisere vellykkede forsøg med mergel, »denne Herrens milde Gave«, men ogsaa pege paa talrige skadevirkninger, siger disse meddelelser os, at man 1820—30 ikke var naaet stort længere end godt og vel ud over begynderstadiet. Først op gennem 1840erne blev mergling helt almindelig paa bøndergaardene. Fra den tid stammer da de mangfoldige uplanerede, efterhaanden smukt afrundede mergelgrave, det danske landskab fremviser.

Vandafledning var den anden grundforbedring, jordens dyrkere skulle lære at iværksætte, inden gammemarken kom i saadan orden, at der blev større interesse for udvidelse ved nybrud paa hedearealer. Den ældste form for den vandafledning, man paa fladt terræn maatte søge gennemført, hvis ikke vintersæden skulle lide alvorlig skade af rigeligt overfladevand, var dybe agerrene mellem smalle agre. Endvidere gjorde man agrene højrygget ved hyppigt at pløje furerne sammen ind mod agerens midte, og idet agerryggen saaledes ofte kom til at ligge en halv meter højere end renene, drev vandet ned i disse. Men da agerrenene tit manglede regelmæssigt fald og sjældent stod i forbindelse med grøfter, der kunne lede vandet videre bort, var systemet for det meste uden større virkning. Og ringere blev det, eftersom jordens behandling skred frem, og fjerne udmarker toges i brug. Her var der ved udskiftningen kommet

Agnes Slott Møller: Fra herregaarden Kaas i Salling

til at henligge en mængde smaarester, hvis samhør med hjemmelodderne den stedfundne skelsætning mellem ejendommene havde slaaet i stykker. Saadanne løsrevne stumper af højryggede agre, lavninger og brinker maatte nu planeres, før de lod sig kultivere, og mangen gang forstyrredes derved den primitive plan for afvanding gennem dybe agerrene. Frigjort for alt markfællesskab og glad for sit eget kunne naboer, indtil lovgivningen tog sig af sagen, danne hindring for hinanden. Langsomt skred grundforbedring ved afvanding derfor frem. Det næste skridt tog de store gaarde; grøftegravning, først aabne, siden risfyldte og dækkede grøfter. 1848 indførte godsejer Valentiner, Gjeddeshal, drænrør fra England, og snart tog danske teglværker fabrikationen af brændte lerrør op. I 1850 fandt omfattende dræningsarbejder sted paa Frisenborg og ligeledes paa Ourupgaard, hvor godsejer Tesdorpf efter Landhusholdningsselskabets tilskyndelse gik i gang med at uddanne unge bønderkarle som drænings- og engmestre. Dræning og engvanding anbefaledes ogsaa gerne af de landboforeninger, der i flere amter og egne havde begyndt en mærkbar virksomhed.¹⁶

Det kendtes ogsaa paa mange omraader, at nyttige midler stod mennesker til tjeneste, og meget tydede paa, at man nu gerne ville gribe dem. Laanebogsamlinger var af præster og skolemænd ved Landhusholdningsselskabets

hjælp blevet oprettet i snart de fleste sogne; læsning og aftenskoleundervisning bar rig frugt, jog gammel uvilje mod driftsændringer og alt nyt paa flugt, gjorde sindene modtagelige, saa ideer, der indebar mulighed for fremskridt, fik lov at slaa rod. Redskaber forbedredes, maskiner kom til syne og skabte forventningsfuld undren. Kemi og naturhistorie blev yndede fag i de seminarier, hvorfra folkets lærere gik ud med bud om, at der var mere mellem himmel og jord, end man hidtil havde troet. Steen Blichers digtning lagde glans over lyngens mørke vidder, C. A. Thyregods fortællinger skabte respekt for den nøjsomme hedebondes taalmodige, trofaste slid. De folkelige bevægelser bidrog til aandelig vækkelse og vækst. Femte Juni-Grundloven fuldførte Reformtidens frihedsværk; 5. Junidagen 49 betød et folkeligt foraar, der oprandt »over Vang som en Morgen med Sang, Morgen i Maj, naar det grønnes«. Grundtvigs »Jyllands Pris« og lidt senere H. C. Andersens »Jylland mellem tvende Have«, Mads Hansens »I vor Barndom« og »Jeg er en simpel Bondemand«, Hostrups »Frem, Bondemand« og »Hvad synger du om«, Skjoldborgs »Naar Vinteren rinder« og Aakjærs »Endnu et bette Nøk« gav menigmand længsler ud over hverdagen, mod og fortrøstning. En ny tid var ved at bryde frem. Den store udfoldelse kunne begynde. Kun tilstrækkelige penge- og trafikmidler manglede.

Vi har ved lejlighed foran kunnet konstatere nogen bedring i landbrugets økonomi op gennem 1840erne, men pengenøden var dog stadig meget trykkende og hæmmede ikke mindst hedearbejdet. Ud fra bestaaende ejendomme kunne der vel hist og her blive lagt nogle agre til den dyrkede jord, men det forslog saa lidt. Folk med nogen kapital sikrede sig helst jord andetsteds, og nybyggerne paa heden var saaledes ganske overvejende fattige mennesker. Havde de end kræfter til at faa et brug drevet op, gik det i bedste tilfælde dog kun langsomt frem for dem. Savnet af rede penge følte svært. Private laangivere søgte man ugerne. Rigtignok burde disse ingenlunde maales med een og samme alen, eftersom nogle vel kunne hjælpe af et godt hjerte, medens andre ofte tog slemme renter og drev ulykkelige skyldnere fra hus og hjem, hvis en fastsat terminsydelse ikke nøje blev overholdt.

Da oprettedes den 1. december 1851 Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere, og hermed var i heldig stund det foretagende skaffet tilveje, som skulle faa afgørende betydning for jysk landbrugs rolige udvikling og hedeopdyrkningens lykkelige vækst. Indtil erfaringer vedrørende det fra først af uoverskuelige — og derfor ængstende — i laantagernes, medlemmernes,

Hans Smidth: Postvognen

solidariske hæftelse blev høstet, tog man gerne imod kreditforeningens tilbud om laan. Sammen med Den vest- og sønderjyske Kreditforening af Landejendomsbesiddere (opr. 1860) og Kreditforeningen af Ejere af mindre Ejendomme paa Landet i Jylland, ogsaa kaldet Husmandskreditforeningen (opr. 1880) har »Viborg Kreditforening« eller »Den store Kreditforening« løftet ogsaa hedejordens dyrkere over svære vanskeligheder, ikke blot under arbejdets gang, men navnlig naar færdigkultiverede arealer skulle udskiftes, forsynes med bygninger og overgives voksne børn. Lignende gavnlige indflydelse maa tillægges de mange spare- og laanekasser, der tid efter anden oprettedes trindt om, og som ved siden af banker i hver by lettede pengeomsætningen paa tryggeste maade og underbyggede landbrugets forbedringer og moderne udvikling.

1840ernes gunstige muligheder for storstilet kornudførsel havde straks opfordret ogsaa hedeboerne til at tage stedse mere jord under plov, og denne

stærkt drevne kornavl fortsattes ca. 30 aar. Da faldt priserne ganske væsentlig, og samtidig stod det enhver fremadskuende landmand klart, at jorden var ved at blive træt af den ensidige kornproduktion. Arealerne maatte have passende erstatning for tabt kraft, og en saadan kunne bedst skaffes ved gødning fra et øget kvæghold, hvis føde tilvejebragtes gennem dyrkning af kløver, lucerne og vikkehavre. Ogsaa roedyrkning var paa tale, men vandt først frem til større udnyttelse i 1880erne. En produktionsomlægning var nødvendig. Mejeribrug blev resultatet, og netop mejeridrift i forbindelse med roedyrkning og kartoffelavl gav vesteregnet oprejsning, saa godt som ligestilling med de gode jorder. Andelsforetagender dannedes, hedeopdyrkning tog rigtig fart.

Sidst, men ikke mindst kom saa trafikmidlernes mageløse forbedring omkring aarhundredskiftet. De gamle veje havde haft tingsteder og købstæder, herregaarde og vandmøller til maal. Udskiftningen af jordfællesskabet og den paafølgende udstykning med bebyggelse spredt over hver egn nødvendiggjorde i sin tid senere en delvis forskydning, hvorved nye veje fremkom, andre bortfaldt. Da mejerier anlagdes og stationsbyer placeredes langs jernbanelinjer, trak disse moderne knudepunkter øget lokalt vejnet imod sig. Der skulle jo nu hentes mergel og foderstoffer som ingen sindé før og køres tørv i store mængder, hvad ogsaa lastbiler, som snart kom til stede, sørgede for. Alt dette nød de tidligere saa vejfattige og trafiktomme hedeegne uvurderlig gavn af, for det var jo sikkert mangelen paa ordentlige færdselslinjer, der mest havde sinket hedeomdannelsen — og iøvrigt ethvert fremskridt. Carl Dalgas' anførte skildring af de vanskeligheder, beboerne i Vejle vesteregn skulle overvinde for at faa deres smaa varepartier afsat, dækker tilstandene alle andre steder. Folk fandt sig henvist til en udpræget selvforsyning, hjemmehusholdning, og solgte man kun lidt, købte man helst endnu mindre. Jern og salt, træsko, tømmer og fjæl var næsten de eneste produkter, der maatte købes, og ud over et par aarlige besøg havde hedebonden næppe ærinde i den fjerne købstad; kom han der endelig, hjembragte han foruden nævnte nødvendighedsartikler en smule kaffe og sukker. Typisk er denne regning — dateret Randers 9. juni 1848 — til en mand i Balle ved Silkeborg, hvis stuehus skulle opføres fra grunden: Byggemateriale (nøje specificeret) 111 rdl. 3 skilling, »2 Pund Caffé 2 Mark 4 Skilling, 2 Pund Candis 3 Mark, 1 Pund Cicorie 7 Skilling, 2 Pæle Rom 3 Mark«, ialt 113 rdl. 2 mark 14 sk.¹⁷

Ved aar 1900 var der paa 1 kvadratmil i Midt- og Vestjylland med 1 a 2000

Vilhelm Kyhn: Lyngbakker ved Døllerup

H. Agersnap: Blomstrende lyng ved Rybjerg

Hans Smidth: Studekøretøj med tørve

indbyggere og 2 a 300 tdr. hartkorn halvt saa mange mil landevej som paa de gode egne i Jylland og paa øerne, hvor indbyggerantallet gik op til 2 a 4000 (og nærmest København hen imod 10.000), medens hartkornet var 800 a 1000 tdr. pr. kvadratmil. De magreste og fattigst befolkede egne var saaledes daarligst forsynede med landeveje i forhold til arealet, men unægtelig bedst i forhold til folkemængde og hartkorn.¹⁸ Dog, hvad kunne det hjælpe hede-bonden, der over stok og sten maatte overvinde store afstande for at naa hen til alfarvej! Egentlig frygtede han den store vej, hvor saa mange skarnsfolk færdedes — men det er en anden historie, som vi ikke skal komme ind paa her.

I 1862 aabnedes jernbanen Aarhus—Randers, 1863: Langaa—Viborg, 1864: Viborg—Skive, 1865: Skive—Struer, 1866: Struer—Holstebro og Vamdrup—Fredericia, 1868: Aarhus—Fredericia, 1869: Randers—Aalborg, 1871: Skanderborg—Silkeborg og Nørre Sundby—Frederikshavn, 1874: Lunderskov—Varde, 1875: Holstebro—Ringkøbing, Ribe—Bramminge og Ringkøbing—Varde, 1876: Randers—Grenaa, 1877: Silkeborg—Herning og Aarhus—Ryomgaard, 1879: Broen over Limfjorden mellem Aalborg og Nørre Sundby, 1881: Herning—Skjern, 1882: Struer—Oddesund Syd og Oddesund Nord—Thisted, 1883: Dampfærgeforbindelsen over Oddesund, 1884: Skive—Glyngøre, 1887:

Ribe—Vedsted, 1889: Færgeforbindelsen Glyngøre—Nykøbing Mors, 1893: Hobro—Løgstør og Viborg—Aalestrup¹⁹, 1901: Tinglev—Sønderborg H., 1904: Holstebro—Herning, 1906: Viborg—Herning, 1908: Silkeborg—Laurbjerg, 1914: Herning—Give og Give—Vejle H. (overtoges af staten, aabnet som privatbane 1894), 1916: Bramminge—Grindsted, 1917: Grindsted—Brande, 1920: Brande—Tønder og Skjern—Videbæk, 1926: Aabenraa—Graasten og Aabenraa—Hovslund—Løgumkloster²⁰.

Jernbanelinjer og nye vejanlæg blev for de paagældende egnes udvikling som det livgivende vand i foraarstide over enge: alt grønnedes og blomstrede, saa langt virkningerne naede.

I JYLLANDS frugtbare strøg begyndte bønderne kort efter udfrielsen af fællesskabet at omgærde deres nyvundne marker med diger og levende hegn.¹ Disse beplantede digeanlæg præger endnu landskabet og vidner smukt, at mennesker fandt glæde ved selv at eje den jord, der gav dem føden, og som de fremtidig af al magt ville værne mod skarpe vinde og ufred fra fremmedmands husdyr. Hvert dige, hvert hegn er et mindesmærke, der tilkendegiver datidens taknemlighed for en lykkelig reform.

Vesteregnen kunne ikke vise ret mange saadanne synlige tegn paa ejerglæde og værnevilje. I nogen grad kom dette vel af, at fællesskabets baand næppe var følt særlig stramt her, hvor afstandene var store og pladsen rigelig. Men det maatte ogsaa forekomme ganske umuligt med smaa midler at beskytte arealer, hvis længde og bredde knap lod sig overse eller maale i letfattelige tal. Kaalhaver inddæmmedes ved hjælp af lyngtørv, løsagtige agre og opkradsede sandknuder fik skæbnen raade for, som den nu ville. Under første majstorme blev da ogsaa baade sædekorn og møjsommeligt skabt muldrag ført bort ud i rummet, hvorfra intet vendte hjem igen, før blæstens ustyrlige fejekost tilfældigt sattes i sving fra modsat side. Var end hen og tilbage kanske lige langt, led jorden dog svært ved de gentagne flytninger.

Vesteregnens redning, hedekultiveringens absolut nødvendige betingelse, var fred og ro. Det store, helt afgørende spørgsmaal lød: kan det knugende tryk, som stormanfald volder, skaffes ophævet eller blot mildnet saa meget, at forholdene bliver taalelige — thi uden vindstille vil opdyrkningsagen ikke kunne bjerges i sikker havn.

Allerede Reformtidens mænd havde paavist træplantningens nytte som støtte for den hedeomdannelse, man søgte iværksat. Derfor, og fordi landet trængte til gavntræ og brænde, anlagdes statsplantagerne omkring forrige aarhundredskifte: Stendalgaard 1788, Ulvedal 1798, Kompedal 1802, Frederikshaab 1803, Palsgaard 1804, Gjøddinggaard 1809, Feldborg 1833. En afrunding hist og her og da navnlig ved Palsgaard var, hvad der naaedes indtil 1866, paa

hvilket tidspunkt statsplantagerne omfattede 7000 tdr. land. Hertil kommer saa beplantningerne paa sandflugtsarealer ved Vesterhavet, klitplantagerne, som i 1860 udgjorde 2000 tdr. land. Deres ledere var E. Viborg, H. C. Riegels og senere Th. de Thygeson. De private hedeplantninger anslaaes 1866 til 3500 tdr. land. Deres ophavsmænd var enkelte hedeboere, men ganske særlig gods-ejere og embedsmænd, navnlig præster og lærere.

Forrest blandt de ledende inden for arbejdet med statens nyskove paa heden stod overførster G. W. Brüel og ved hans side Alhedens skovrider, Jens Bang; meget virksom var siden dennes søn, forstraad Fr. Bang, skovrider paa Randbøl-distriktet.

Trofaste medhjælpere blev ogsaa de tre præster, gamle Niels Blicher i Vium, Carstens i Frederiks og St. Blicher, Thorning og Spentrup. Og der var den dygtige landmand, justitsraad Fjelstrup til Sindinggaard; i tale og skrift og ved selv at plante trak han en god del af læsset. Det kunne ogsaa nok tiltrænges, for mange skarpe kritikere stod efter bedste evne spærrende i vejen. Man hævdede, at forsøgene var for kostbare, og mente, de aldrig ville lykkes. Det er denne modstand, Blicher tænker paa, naar han noget vemodigt siger: »Jeg saa det første Spadestik giøres, det første Frø nedlægges paa den sorte Hede, og det under Manges tvivlende Hovedrysten eller spottende Latter. Jeg har set disse Træer opvokse, og derfor gjorde det mig ondt at se en Dadel komme saa hidsigt til Orde.«²

Carstens er inde paa det samme: »Et godt Rygte er et herligt Gode, som man ej noksom kan sætte Pris paa og stræbe at bevare, medens det onde Rygte er liig Rustpletten . . . der er saa let paasat, saa vanskeligen udgnedet; thi desværre maa Hedens Kongeskove sande dette. Forskyldt eller uforskyldt har engang Vanrygtets giftige Aande berørt dem, og hvor højst uretfærdigt det end turde være, maa de dog endnu ofte i Tale og Skrift undgælde derfor.«³

Fjelstrup peger paa, at skovplantningen betød en saare tiltrængt indtægt for omegnens bønder: »Skræ By, som i den tid, da Plantagerne anlagdes, blev falbuden for 300 Rdl., ejer nu (i 1830erne) velhavende Beboere. Sjørup, Lysgaard, Knudstrup, Thorning, Ungstrup, Vium, Karup, Aarestrup med flere Byer, foruden de mange Kolonister, have haft og have tildeels endnu Plantagerne at takke for, at de kunne betale Skatter og Afgifter.« Lignende var jo tilfældet i de andre plantagedistrikter. Pengene kom paagældende egne beboere til gode, gav mulighed for landbrugets udvikling, gjorde ogsaa den nytte

Hans Smidth: Paa udflugt til egekrattet (Kobberstiksamlings)

ved siden af, at der skabtes direkte værdier gennem plantagernes træproduktion. Et lille skrift om Alhedens plantager indledede Fjelstrup med disse ord: »Naar jeg i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede hørte Tale om Alhedens Plantager, var det aldrig til deres Ros. Man sagde, Anlægene var uhensigtsmæssige, Jordbunden slet, Stormvindene for voldsomme, og Plantagerne udsatte derfor, Alen for nær og Jordens Behandling for ussel. I Aaret 1809 købte jeg Sindinggaard, og paa mine Rejser derhen samt derfra til Østeregnen saa jeg omtrent i en Mils Afstand med mismodige Blikke til disse Anlæg, hvilke jeg havde ønsket en heldigere Skæbne. Dog forekom det mig, som om Træerne imod Vesten ikke var saa ganske smaa.«⁴ Videre fortæller justitsraaden, hvorledes han 1811 gjorde alvor af at besøge plantagerne og derved til sin store glæde fik langt bedre tanker om dem, end han havde ventet, ja saa stor interesse for sagen, at han aarligt fulgte udviklingen ved selvsyn. »Efter denne Beskrivelse vil man let indse, at jeg ikke kan dele Mening med dem, som tror, at Skovanlægene paa Alheden aldrig vil lykkes. Jeg indser visselig ej heller hvorfor ikke, naar Sagkundskaben og ufortrøden Iver anvendes«. — »Jeg har saaledes her fremsat mine Meninger om Alhedens Plantager, og det fordi det smertede mig, at et saa almennyttigt og herligt Anlæg

skulde kunne miskendes. Mit Raad til dem, som tvivler, er, at de selv beseer det og paa Stedet selv hente Oplysningerne. Ogsaa jeg har haft forudfattede ugunstige Tanker derom, men 18 Aars nøje Bekendtskab har anderledes overbevist mig . . . mange have med mig beklaget de almindelig udbredte Rygter om disse herlige Anlæg.« Et andet sted, hvor talen er om et parti træer, der trænger til efterbedring, ønsker Fjelstrup, at »Touren til fuldstændig Efterbedring snart maa komme til dette Stykke, som ligger paa en meget befaret Vej.« Det gør ham ondt, at det triste syn langs alfarvej viser en uforstaaende verden sagens svage side, og han har sikkert ret i, at vedkommende skræmsel burde være fjernet, thi sandt er det jo, at »et mislykket Forsøg afskrækker langt mere, end to vellykkede leder til Efterlignelse«.

Blandt de mænd, der gik forrest i pionerernes række, var endnu en præst, konsistorialraad Bjerregaard, Hjermind. Med det motto:

Hvor Ploven ei kan gaae,
Og Leen Jubel faae,
Der bør et Træ at staa,

som med en lille ændring blev velkendt og højt skattet, fordi det sikkert virkede mere end mange udmærkede taler, drog Bjerregaard i marken for træplantning paa Øst- og Midtjyllands talrige lyngbakker og lignende ledige arealer. Han anlagde en stor planteskole og uddelte med Landhusholdningsselskabets støtte hvert aar i lang tid »Recrutter«, mest naaletræplanter, til folk baade fjern og nær, ligesom han selv opelskede en vellykket plantage. Hans Bjerregaard udsendte et par meget brugte skrifter, 1828: »En kort Anvisning til Træavl eller til de almindeligste Frugt- og Skovtræers Opelskning og Udplantning«, 1840: »Endnu et Opraab til Træplantning«. Disse skrifter, »bestemt til Uddeling blandt Landalmuen i Danmark«, var baade vækkende og vejledende, og de fik grundlæggende betydning, ogsaa fordi E. Dalgas byggede sine afhandlinger vedrørende plantning derpaa.

Ret tidligt havde ogsaa Det kgl. danske Landhusholdningsselskab øje for plantningssagens almene betydning. Gennem mange aar søgte selskabet at vække sansen for plantning paa ledig jord i skovfattige egne ved præmiering af mindre, sluttede plantningsanlæg. Fra 1822 gik man over til at yde kontant pengehjælp, 50 rdl. pr. 4 skpt. land, og to femtedele mere for hver yderligere

Thorvald Niss: Udsigt over Dronninglund Storskov, 1889

skæppe land ind til 2 tdr. ld. Af aarsberetninger og regnskaber fremgaar, at fra 1822 til 1829—30 modtog 24 bønder i saadant tilskud 3380 rdl., og fra 1830 er tallene en tid jævnt stigende. En af skovrider Bang forfattet vejledning i træplantning paa hedejord lod selskabet trykke og uddele. Vistnok lykkedes de fleste af disse plantager ikke særlig godt — dertil var de for smaa og for vindudsatte — og naturligvis: det nysnævnte citat om den afskrækkelse, der laa i blot eet mislykket plantningsforetagende, havde med grund ikke mindst anvendelse her, hvor forholdene var folk saa nær inde paa livet. Men Landhusholdningsselskabets indsats maa dog ikke undervurderes.

St. Blicher udtaler i sin amtsbeskrivelse, at efter den erfaring, han har gjort, er disse smaa Landhusholdningsselskabs-plantager for smaa, for udkantpaavirkede. Meget hellere skulle flere bønder slaa sig sammen om opgaven og i fællesskab virke hen til anlæg af i det mindste 20 tdr. land store plantager. Saa kunne der rundt om i sognene skabes virkelig levedygtige plantninger, og naar

f. eks. ti bønder stod last og brast i arbejdet, lod der sig ogsaa langt lettere skabe bedre værn mod skovtyve og ufredstiftere.

Noget lignende foreslog konferensraad Chr. Rothe, som i en lang aarrække havde forestaaet matrikuleringsarbejdet og derved faaet indtryk af hedernes omfang og placering. Helst vil han, at staten skal overtage opgaven og ledelsen, da privat initiativ næppe slaar til. »Det er troligt, at den hele Operation ikke kunde koste Staten en større Sum i rede Penge end en ganske lille lempelig Krig, ved hvilken vandtes en Provins kun halvt saa stor i Udstrækning som de jydskes Heder, og denne Provins (altsaa Hederne) var vundet uden Blod og ved Penge, der blev her hjemme, og som beskæftigede Arbejdere i Stedet for Krigere«.⁵

De lokale landboforeninger, som snart oprettedes trindt omkring, og som lededes ganske i moderselskabets gode aand, tog paa deres program ogsaa træplantning. Saaledes havde f. eks. Vejle Amts Landboforening, der 1851 afløste et ældre landøkonomisk selskab (stiftet 1823), ved siden af komiteer for agerdyrkning og husdyravl, en komité for skov- og havevæsen. 1853 anvendtes et beløb til indkøb og uddeling af træplanter fra Snoghøj Planteskole, og aaret efter oprettedes en planteskole for vesteregnen i Jelling, til hvis drift statskassen ydede 200 rdl. aarlig i ti aar, foreningen selv 100 rdl., landhusholdningsselskabet 100 rdl. i to aar, grev Friis, Boller, 50 rdl. Planteskolen virkede saa godt, at man 1855 udvidede den med filialplanteskoler i Lindeballe og Sdr. Omme.⁶

Man var her inde paa noget helt rigtigt. Planteskole nær ved brugssted ville kunne gøre stor nytte; selve dens eksistens virkede agiterende, og kort transportvej betød friske, levedygtige planter.

Stendalgaard, Palsgaard og Gjøddinggaard havde længe været »rekrut-skoler« og hjulpet deres forskellige oplandsomraader godt, naar forraad var til stede. Ellers maatte planter tit hentes langt borte. I. C. Schytte har en interessant fortegnelse over plantesalget fra Palsgaard til private skovdyrkere i aarene 1828—42: Hindsgavl 30.000 stk., Bisgaard (Tamdrup sogn) ca. 50.000 stk., Mattrup 27.650, Steenkjær 41.125, Agerbøl 23.100, Løvenholm 10.080, Ulstrup 10.000, overkrigskommissær Holst (Horsens) 36.200, købmand Rindler (Skanderborg) 8020, Fr. Møller i Salten 6400, Bygholm 23.050, Haraldskær 7200, Rye Mølle 20.500, Øster Snede Sogn 4500, Urup (Østbirk) 8200, And. Larsen i Truelstrup 3500, Nissumgaard (Hylke) 5700, Gyllingnæs 5700, Ths.

Hans Smidth: Den gamle vandmølle (Hirschsprung)

Hans Smidth: Pinsefest paa beden

Jensen i Them 9236, Ussinggaard 3000, Minstrup 5900, Bredvad Mølle 2300, J. Jensen i Nortvig (Nr. Snede) 1575, Marienborg 1250, Hammerhus 1195, Rørbæk 16.650, Grundet 19.200, Proprietær Ingwersen i Viuf 18.500, Fr. Olesen i Vinding 25.000, And. Sørensen i Rye 15.000, Kloster Mølle 8000 planter. Til andre private brugere var endvidere leveret 69.275 stk., i alt 509.463 stk.⁷ Disse saaledes spredte planter maa dog have fyldt noget i det aabne landskab, naar de voksede til, og rimeligvis ville man ved en grundig undersøgelse »i marken« kunne finde spor af dem flere steder endnu. A. Oppermann meddeler, hvorledes proprietær Conradsen, da han ca. 1834 anlagde Albæk Plantage sydvest for Aalborg, maatte hente planterne med vogn 80 km borte, nemlig paa Stendalgaard; Fjelstrup, Sindinggaard, fik planter af birk, el og røn fra Eskær i Salling, 70 km kørevej.⁸

Det var besværligt, og derfor gjorde Vejle Amts Landboforening vel i at »gøre skridt« til at anlægge smaa planteskoler i den vesteregn, der trængte stærkt til at blive hjulpet med træplantning. Som et hensigtsmæssigt sted valgtes Jelling, »hvor Jordbunden er god nok til at give de unge Træer kraftig Næring, og som paa den anden Side er Hedeegnen saa nær, at Planterne kan ventes at blive hærdede til Udplantning dersteds, ligesom de bekvemt derfra vil kunne hentes til de fleste i Vest derfor liggende Distrikter, endvidere haaber man, at Seminariets umiddelbare Nærhed vil kunne give Anledning til, at en og anden af de unge Seminarister derfra kunde medbringe nogen Interesse for og Kendskab til Skov- og Havekultur, til hvis Udbredelse Skolelærere have saa fortrinlig Lejlighed«.⁹

I en redegørelse for planteskolernes virksomhed 1859 hedder det bl. a., at vesteregnsens beboere gennem senere aar har vist lyst til at anlægge smaa plantager i nærheden af gaardene, og »det behøver ikke at fremhæves, hvor meget Hedejendommene vilde vinde i Hyggelighed og Skønhed, naar Sansen for saadanne Anlæg af mindre Lunde med tilstødende Haver kunde blive almindelig, men for at slige Foretagender skulle lykkes, maa man rigtignok ikke, saaledes som paa mange Steder er gjort, begynde med at plante nogle faa Hundreder Graner paa bar Mark uden Ly eller Læ, thi et saadant Arbejde er aldeles spildt og skader kun ved at afskrække andre. Vil en Mand i denne Retning virke noget for sin Ejendom, maa han indtage 1—3 Tdr. Land af sit i Reglen dog alt for vidtløftige Areal og om disse opføre et forsvarligt Dige, bag hvilket der navnlig mod Vest maa begyndes med flere Rader Læplanter,

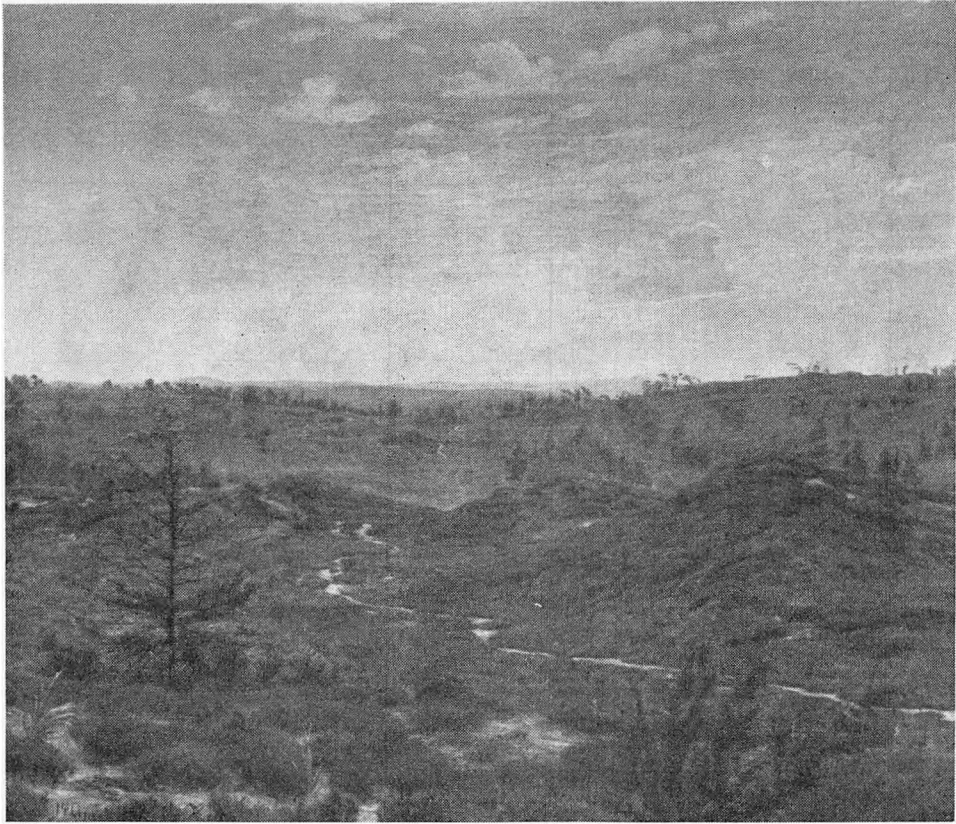
Hvidel, Elm, Hvidgran, Ask, og bag disse kommer først Rødgranen som dannende den egentlige Hovedbestand, og maa han da ikke blive træt af Aar efter Aar at plante, indtil det hele staar sluttet og i god Grøde«. ¹⁰

Flere steder var der saaledes paa overkommelig maade »gjort skridt« til standsning af vesteregnsens altid løftede svøbe, vindens nedbrydende virksomhed. Mangfoldige skridt skulle under vanskelige forhold trædes hen imod det fjerne maal at skaffe værn for mark og afgrøde, husdyr og hjem. Men vejen laa anvist, retningen givet: træplantning er midlet. Teoretisk lærdom kan være meget værd. Hedeselskabet sørgede for, at den snart omsattes i praktisk handling.

Hedeselskabet søgte straks fra 1866 at tage alle samfundsklasser ind i arbejdet. 1868 udtalte Enrico Dalgas over for G. Bruun, Asmildkloster: »Det, det for Øjeblikket mest gælder om, er at faa Publikum til at tro paa Heden«. Sikkert nok tænker Dalgas ikke mindst paa hedeboerne. Det var den jævne befolkning, man maatte vinde; den stod skuepladsen nærmest, og dens medvirken var nødvendig, naar nyplantningen skulle slutte sig sammen langs halvøens midte og hele vestsiden over. Men gammel fordom, nedarvet mistro til, at træplantning kunne nytte, havde dybest rod her. Godsejere, embedsmænd og byboere, som snart i fyldig kreds sluttede op om Hedeselskabet, havde allerede gennem den forudgaaende virksomhed faaet et langt lysere syn og viste nu god tro til sagen; de skulle væsentlig blot organiseres, hedeboerne maatte fremdeles baade vækkes og vejledes.

Det blev Hedeselskabets store lykke, at E. Dalgas var en saa fortrinlig psykolog og saa udmærket en opdager. Blandt mennesker som ude i naturen fandt han altid den rette orientering. Dalgas forstod bedre end nogen hidtil, at man over for hedens beboere ingen videre vegne kom med en ensidig fremhævelse af blot ideelle eller æstetiske grundsætninger. I tale og skrift var der længe henvist til den aabenbare kendsgerning, at træplantning virkelig lod sig praktisere med ønskeligt resultat — det foreslog ikke. Man skulle kunne godtgøre, hvorledes træplantning faktisk lønnede sig, direkte eller ved hidførelse af værdifulde, iøjnefaldende goder. Dalgas kunne baade tale og skrive. Men han — lige saa lidt som Hedeselskabet siden — kaldte ikke paa hedeboerne alene fra oven, men tog dem paa det sted, hvor de nu engang stod.

Dalgas og de øvrige ledere inden for Hedeselskabet vidste, at naar bonden saa ud over sin ejendom og vurderede dens forskellige lokaliteter, var der gerne

Chr. Zacho: Fra Djursland, 1867

et nøje begrænset omraade, hans hjerte havde særlig kært: engstrimlen langs det bugtede aaløb, kæret og grønningen. Her laa forventning og tilflugt, hvis markens afgrøde slog fejl. Netop derfor vilde han, som vi har set, nødig eller dog kun tøvende gaa med til at lade kærjord opdyrke. Ud fra den betragtning, at man vidste, hvad man havde, skønnedes fattig græsning bedre end usikker kornavl. Men Hedeselskabet forstod, at kunne saadanne strækninger og smaa-pletter frugtbargøres varigt, ville meget være vundet. Selskabet indledede derfor en efterhaanden storstilet, meget vidt spændende virksomhed med vandingsanlæg, mosekultivering, dræning og mergling. Ved at yde systematisk hjælp til opdyrkning og grundforbedring, der nogenlunde hurtigt gav gode, synlige resultater, vandt selskabet ikke blot bøndernes fulde tillid, men det kom foran i arbejdet for den landvinding, der sammen med opad-gaaende priser gav hedeboerne raad og mod til ogsaa at tage part i arbejdet

for plantningsagen, og da de først kom med, fik deres indsats afgørende betydning, ikke blot for den enkelte, men for hele samfundet.

— — —

Paa Hedeselskabets plantagefortegnelse staar *Hovborg Plantage* ført som nr. 1, anlagt 1866 i Lindknud sogn, Ribe amt — ca. 675 tdr. land.

Ved den gamle færdselslinie Holstebro—Felding—Jullingsholm (Sønder Omme)—Hovborg—Foldingbro, ad hvilken mangen god stuedrift er vandret mod syd, boede i Hovborg Kro Johan Christoffer Sørensen Steinmeier, der stammede fra en af de tyske kolonister paa Randbøl Hede. Han havde set plantagerne ved Frederikshaab og Gjøddinggaard vokse op, og allerede 1857 begyndte han at plante omkring kroen. Under indtryk fra 64-krigen og Hedeselskabets stiftelse 1866 fik kroejer Sørensen den tanke at søge dannet et lokalt plantningsselskab. Han henvendte sig til proprietærerne Fr. Momsen, Skovlyst, og H. H. C. Lautrup, Estrup, gaardejer A. Simonsen, Ravnholt, samt til herredsfuldægting Mynster, Holsted, og ved disse mænds ledelse grundlagdes Aktieselskabet Hovborg Plantage, der nu er en smuk, sund og værdifuld skov.

Ved skovfogedboligen er rejst en mindesten for Christoffer Sørensen, plantagens stifter, og ligeledes en for hans svigersøn, P. Nielsen, som boede ved siden af plantagen og i mange aar med stor interesse varetog plantagens drift.

Give Plantage anlagdes 1867. Ogsaa her lader ophavsmændene sig efterspore, skønt plantagens arkiv ikke meddeler noget om, hvad der er foregaaet, før virksomheden forlængst var begyndt, et desværre almindeligt fænomen ved foretagender, hvis historie senere skal skrives.

Paa herregaarden Engelsholm var Hedeselskabets første formand, godsejer Mourier-Petersen, født. Gaarden ejedes 1842—73 af jægermester G. Krøyer, fra hvem den overdroges hofjægermester, kammerherre Carl Bech, der 1912 blev direktør for Hedeselskabet. Allerede i G. Krøyers tid var der saaledes tradition for forbindelse mellem Engelsholm og hedesagen, og Krøyer videreførte denne. Jægermesterens nære nabo og omgangsfælle var forstraad, skovrider Fr. Bang, Gjøddinggaard, som arbejdet for hedens kultivering til skov laa meget paa sinde. Han stod sammen med en kreds af godsejere: Thygeson til Damgaard, Lerche til Lerchensborg, Mylius til Rønningesøgaard i spidsen for »Aktieselskabet for jyske Heders Beplantning«, der dog ikke kom til at udrette stort, idet den af dem i 1867 oprettede Stilde Plantage ikke naaede at

P. C. Skovgaard: Landskab med hede

blive til noget, før selskabet blev opløst, og egnens beboere i 1887 overtog plantagen og lod Hedeselskabet fuldføre arbejdet. Det ligger nært at antage, at Fr. Bang stod bag G. Krøyer i dennes bestræbelser for Give Plantages oprettelse. Flere gange havde Bang holdt foredrag om hedeplantningen ved Vejle Vesteregns Landboforenings møder, og han blev senere en tid formand for Give Plantage; ved selve starten var han stifternes sagkyndige raadgiver og gjorde over for aktionærerne »udtrykkelig« opmærksom paa, at udbyttet »først om en lang Aarrække vilde blive af nogen Betydning«; paa den anden side kunne det ventes, at skatter og afgifter fik saa ringe størrelse, at »vi ikke anse det fornødent at bringe dem i Beregning«!

I erkendelse af den store gavn, Give by og sogn, ja, den hele egn har haft af plantagen direkte gennem arbejdsfortjeneste, gavntræ og brænde, indirekte ved at pryde landskabet og opmuntre omboende folk til selv at fremelske plantning, rejste man i 60-aaret for plantagens anlæg et mindesmærke med stifternes navne, og endvidere sattes der Carl Bech, plantagens nidkære formand fra 1877 til 1920, en mindesten.

Plantagekomplekset omkring Hjortsballe. I »Geografiske Billeder fra Heden«, som udsendtes 1867—68, gav Dalgas sin samtid et helt nyt indblik i det lyngdækkede omraades formationer. Han paaviste, at den gamle vurdering, hvorefter heden betragtedes som en jævnartet alførende sandslette, ikke var i overensstemmelse med virkeligheden. Heden kunne, fremhævede Dalgas, deles i flader og bakkeøer; fladerne er dannede af det ved sidste isperiode udskyllede sand, bakkeøerne er de højereliggende, ofte særdeles lerholdige, derfor ret frugtbare rester af tidligere fritliggende landskab.

Det var Hedeselskabets ønske at faa skabt store sammenhængende plantager, og disse skulle saa vidt muligt henlægges til bakkeøerne. Tidligt fik man øje paa »det smukke og store Plantningsterrain«, Hjortsballe Hede syd for Herning. »Det er noget ganske andet end det Terrain, hvorpaa Kompedals-, Randbøl- og Feldborg-Plantagerne ere lagte, der jo alle findes i Fladerne og alle plages af Vand, Al og Vind. Det er nok muligt, at de dygtige Forstmænd, som ere satte til at varetage disse Plantagers Tarv, ville kunne overvinde Vanskelighederne og faa Træerne bragte tilvejs, men det er sikkert, at de gode Kræfter og store Summer, der ere brugte her, vilde have faaet en ganske anden god Anvendelse, naar Plantningsstederne havde ligget herude paa Bakkeøerne, f. Eks. her mellem Momhøjene og Bjørslevhøjene. Det er paa høje Tid at tage fat herude. Lad dog de gamle Fordomme om Vestjyllands daarlige Beskaffenhed i det mindste ikke afskrække Kapitalister og Godsejere fra at undersøge Sagen med egne Øjne. Vi sige: Kom selv og se, tag nogle Hedeplantningskyndige med, hør deres Dom og handl saa derefter; og vi tilføje: Er der nogen, som af Lyst til selv at plante i Heden ønske at faa nærmere Oplysninger, de henvende sig til Hedeselskabet, og der skal derfra blive vist al mulig Imødekommenhed.«¹¹

Det lykkedes 1867 bestyrelsen ved hjælp af rentefri laan paa lidt over 8000 rdl. fra grossererne Adler og Trier at købe den 650 tdr. land store ejendom Nørre Høgildgaard i Hjortsballe Hede, og efterhaanden omdannedes en række andre gamle hedegaarde her til plantager, saaledes 1871 Provsthuset med ca. 360 tdr. land hede, som købtes af E. Dalgas og ingeniørkaptajn E. Jensen, Sønner Høgildgaard, med ca. 700 tdr. land hede, som generalkonsul Pontopidan erhvervede. Disse jorder stødte op til hverandre og udgjorde samlede over 2000 tdr. land. Men plantagearealerne øgedes endnu videre: Lensbaron Reedtz-Thott anlagde Harreskov Plantage paa 1262 tdr. land, overførster

I. M. F. Wilhjelm: Sten Blicher paa besøg

P. E. Müller anlagde Holt Plantage med ca. 200 tdr. land, og Hedeselskabet købte i forbindelse med familien Westenholz hedegaarden Birkebæk, godt 1300 tdr. land, efter at det 1874 havde afstaaet Høgildgaard Plantage til generalkonsul Pontoppidan. 1880 blev Hedeselskabet enejer af Birkebæk, og endelig fjøjedes i 1901 Jynde vad Plantage til komplekset.

Hjortsballe-Plantagerne udgør hen imod 5000 tdr. ld., og alene ved arealets omfang er samlingen imponerende. Dalgas' syn fra Hjortsballe Høje ud over Hammerum herred, »Danmarks sørgeligste Hedeegn«, blev ændret; sorte lyngstrækninger og hvide flyvesande forvandlede til skov ved skov, »et Stykke Danmark med Granduft«.

Hjortsballe Høje er et oprejsnings sted efter dybt fald. Naar Hedeselskabet over for samfund og folk skal fremvise en del af det, der blev naaet, medens aarene gik, eller naar man under hverdagens gerning og ved festlige lejligheder vil samle minderne og tydeliggøre Hedesagens udviklingshistorie siden 1866, da ses gerne hen mod Hjortsballe, udgangspunktet for den storstilede virksomhed.

Hvad der bidrager til at give egnens plantager en særlig stilling, er det forhold, at Hedeselskabet gennem hele tidsrummet raadede over egen grund og ellers i tæt kreds var omgivet af plantager, hvis ejere med hensyn til behandling og drift fulgte selskabets ledelse. Derved blev det muligt at anstille forsøg og iværksætte foranstaltninger, andre kunne lære af. I den retning har Birkebæk været de nye hedeskoves hovedcentral, spillet en lignende rolle som de gamle statsplantager inden for deres horisont. Man kan nævne de to yderst vigtige spørgsmaal: jordbundsbehandling og udhugning. Men ogsaa i henseende til produktionens udnyttelse gennem forskellig forarbejdning af effekterne har Birkebæk og naboplantagerne været ansete som mønsterbrug.

Høllund-Søgaard og Grosserer-Plantagerne.

Et andet midtpunkt for arbejdet med nyskove paa heden blev egnen mellem Brørup-Holsted og Hejnsvig, strækningen langs Randbøl-Hedens vestkant.

1877 købte E. Dalgas for egen regning en gammel udslidt bondegaard, kaldet Høllund, i udsiden af Vorbasse sogn. Arealet var mest lynghede, men med noget egekrat op mod Hovborg Plantage. Han gav ejendommen navnet Høllund-Søgaard, sagtens fordi der var en lille idyllisk sø ved bebyggelsen, og dette navn har faaet en god klang vidtom.

Fra en bakketop nær gaarden, hvor man i 1916 rejste et mindesmærke for Dalgas, er der vid udsigt over egnen mod syd. Den, som staar paa dette sted og har et nogenlunde modtageligt sind i behold, maa med glæde indrømme, det gamle ord taler sandt: en god nabo er meget værd! Saa langt øjet kan se ud over landskabet, skimtes det frodige hegn omkring marker, som før var fattige og sønderrevne af sandflugt, og smaaplantninger og haveanlæg pryder alle vegne jord og hjem. Det er de titusinder af planter fra Høllund-Søgaards planteskole, der har slaaet rod og dannet kæde, bragt jorden fred, givet hygge om hus og gaard.

Vi har hørt, det er sagt, at middelalderens klostre, hvor de byggedes op, spredte kultur i deres egne, vi ser, hvad landbrugsskoler — ja blot enkelte særlig dygtige landmænd — kan betyde for nabolaget nærved. Tilsvarende gælder det, at et veldrevet plantagedistrikt paa sit omraade bliver et kulturcentrum, hvis gavnlige indflydelse vanskeligt vurderes for højt.

Høllund-Søgaard fik ligesom Hjortsballe-Hedes første plantage hurtigt godt selskab. Skovrider I. C. Sørensen fortæller et sted, at der kom tit gæster til

W. Zillen: *Hvil under pløjningen*, 1866

Carl Emil Lund: Fiilsø set fra Blaabjerg, 1894 (a/s Fiilsø)

gaard og plantage, og mange nyttede lejligheden og købte jord. Det var »til dels en Selvfølge, at saalænge jeg kunde skaffe rimelige Tilbud paa Plantagearealer«, købte pengemænd hede her i egnen. »Det var en meget interessant Opgave for mig at fremskaffe alle disse mange Tilbud baade ved det første Køb og senere ved Udvidelse af Arealerne«.

Det er de saakaldte Grosserer-Plantager, her tales om. Fremmost blandt rigmændene fra hovedstad og provinsby, der offervilligt brugte af deres midler i hedesagens tjeneste, staar utvivlsomt grosserer Holger Petersen, København. Efter Dalgas' død 1894 købte Holger Petersen i forening med skovrider Chr. Dalgas Høllund-Søgaard, men allerede før 1891 havde han grundlagt Baldersbæk Plantage, ca. 1200 tdr. land, i Hejnsvig m. fl. sogne, Ribe stift. I det hele udfoldede Holger Petersen en storstilet virksomhed som deltager i plantningsarbejdet. Undersøger man de talrige plantageselskabers interessent- eller aktieprotokoller, finder man særdeles ofte grosserer Holger Petersens navn, og det var ikke smaabeløb, han bidrog med, stundom overtog han en væsentlig del af hele den paagældende kapitalanbringelse. Overmaade smukt staar derfor grosserer Holger Petersens navn i hedesagens historie. Hans syn paa værket er ejendommeligt, kønt og stilfærdigt, antydet i en udtalelse af ham 1913 i skovrider Sørensens fremmedbog, og da han er typen paa hedearbejdets venneklok omkring aarhundredskiftet, vil vi gengive den nævnte udtalelse:

»Naar jeg med nogen Fortrøstning ser fremad udover de syvti Aar, saa skyldes det i særlig Grad Heden, og hvad den rummer af Opgaver og Fremtidsmuligheder, dem der sætter min Tanke og Fantasi i Bevægelse og faar mig til at ønske, at jeg fremdeles en Tid lang maa forundes at deltage i den Udvikling, der finder Sted paa Heden, og som har skaffet mig saa megen Glæde. Derfor mindes jeg med dyb Taknemlighed, hvad jeg skylder mine Venner: Oberstløjtnant Dalgas, Skovrider Sørensen og min Broder, Læge Aug. Petersen, som har aabnet mine Øjne for, hvad Heden i Hemmelighed gemmer af rig Udvikling. Jeg gad nok være med til at udpønsse endnu nogle af »Hedens Hemmeligheder« — og se mine Træer blive til Skov.«

Ja, en saar, en anden høster. Men godt, at nogen vil saa, selv om han ikke ved, han ser høsten.

Blandt de købere, Holger Petersen bragte til egnen, nævner skovrider Sørensen: grosserer Børgesen (Utoft Plantage, ca. 825 tdr. land i Grindsted sogn, paabegyndt 1893), etatsraad Moresco (Fromsejer Plantage, ca. 1035 tdr.

gaard og plantage, og mange nyttede lejligheden og købte jord. Det var »til­dels en Selvfølge, at saalænge jeg kunde skaffe rimelige Tilbud paa Plantage­arealer«, købte pengemænd hede her i egnen. »Det var en meget interessant Opgave for mig at fremskaffe alle disse mange Tilbud baade ved det første Køb og senere ved Udvidelse af Arealerne«.

Det er de saakaldte Grosserer-Plantager, her tales om. Fremmost blandt rig­mændene fra hovedstad og provinsby, der offervilligt brugte af deres midler i hedesagens tjeneste, staar utvivlsomt grosserer Holger Petersen, København. Efter Dalgas' død 1894 købte Holger Petersen i forening med skovrider Chr. Dalgas Høllund-Søgaard, men allerede før 1891 havde han grundlagt Baldersbæk Plantage, ca. 1200 tdr. land, i Hejnsvig m. fl. sogne, Ribe stift. I det hele udfoldede Holger Petersen en storstilet virksomhed som deltager i plantningsarbejdet. Undersøger man de talrige plantageselskabers interessent­ eller aktieprotokoller, finder man særdeles ofte grosserer Holger Petersens navn, og det var ikke smaabeløb, han bidrog med, stundom overtog han en væsentlig del af hele den paagældende kapitalanbringelse. Overmaade smukt staar derfor grosserer Holger Petersens navn i hedesagens historie. Hans syn paa værket er ejendommeligt, kønt og stilfærdigt, antydet i en udtalelse af ham 1913 i skovrider Sørensens fremmedbog, og da han er typen paa hedearbejdets venneflok omkring aarhundredskiftet, vil vi gengive den nævnte udtalelse:

»Naar jeg med nogen Fortrøstning ser fremad udover de syvti Aar, saa skyldes det i særlig Grad Heden, og hvad den rummer af Opgaver og Frem­tidsmuligheder, dem der sætter min Tanke og Fantasi i Bevægelse og faar mig til at ønske, at jeg fremdeles en Tid lang maa forundes at deltage i den Ud­vikling, der finder Sted paa Heden, og som har skaffet mig saa megen Glæde. Derfor mindes jeg med dyb Taknemlighed, hvad jeg skylder mine Venner: Oberstløjtnant Dalgas, Skovrider Sørensen og min Broder, Læge Aug. Petersen, som har aabnet mine Øjne for, hvad Heden i Hemmelighed gemmer af rig Udvikling. Jeg gad nok være med til at udpønsse endnu nogle af »Hedens Hemmeligheder« — og se mine Træer blive til Skov.«

Ja, en saar, en anden høster. Men godt, at nogen vil saa, selv om han ikke ved, han ser høsten.

Blandt de købere, Holger Petersen bragte til egnen, nævner skovrider Sørensen: grosserer Børgesen (Utoft Plantage, ca. 825 tdr. land i Grindsted sogn, paabegyndt 1893), etatsraad Moresco (Fromsejer Plantage, ca. 1035 tdr.

land, i Vorbasse sogn, 1892), grosserer Salomonsen (Slauggaard Plantage, ca. 700 tdr. land, Vorbasse sogn, 1894), arkitekt Ingemann (Lundgaard Plantage, ca. 400 tdr. land, Hejnsvig, 1898), etatsraad Heide (Gyttegaard Plantage, ca. 1000 tdr. land, Trøllund-Hejnsvig, 1900, i 1910 solgt til Holger Petersens fætter, grosserer Andreas Petersen, København), grosserer Kjeldsen og skolebestyrer Hjort — alle af København. Nationalbankdirektør Joh. Lauridsen anlagde 1906 Dalagergaard Plantage, og desuden er talrige større og mindre plantager opelsket i denne egn, der nu er helt præget af naaleskov.

Mangfoldige andre steder skete det, at byens folk købte hedejord og plantede træer. Drivfjederen var sikkert ikke at skaffe sig lystgaarde, jagtterræn, sommerhuse og lignende, i saa fald kunne hensigten være naaet ved mindre ofre end de, her er tale om. Og helt maa saadant motiv være udelukket, hvor man ser paagældende mænd træde hjælpende til, naar der skulle tegnes aktier og andele i spredtliggende plantagearealer. Professor A. Oppermann citerer en karakteristisk udtalelse: »Man skal tjene sine Penge i København og give dem ud paa Heden«. Saadan sagde en plantageejer, der tilhørte hovedstadens handelsstand. Disse mænd fortjener stor tak for deres virksomhed. »Den har maaske ikke gjort dem rige — det var de i Forvejen — men den har bragt dem Skaberglæden og Tilfredsstillelsen ved at gøre Gavn. Hvad de har betalt for Hedejorden og for det udførte Arbejde, er kommet Egnen tilgode og har tilført den det, der mest af alt manglede: rede Penge, vel at mærke ikke som Almisse, Understøttelse eller Laan, men som velfortjent Vederlag for, hvad Egnen har ydet. Der er megen Velsignelse ved saadanne Penge«.¹²

Fremdeles bør nævnes blandt hedesagens velgørere: brygger I. C. Jacobsen, som medvirkede ved dannelsen af Paabøl Plantage, højesteretssagfører Liebe (plantagen Liebe, 420 tdr. land, i Feldingbjerg, Viborg amt), overretssagfører Levyson (Sindbjerg Plantage paa 260 tdr. land i Ejstrup sogn), professor Deuntzer (Fasterholt Plantage, 820 tdr. land i Arnborg sogn), fabrikant Guildal (Svøllbjerg Plantage, 200 tdr. land i Sdr. Omme), grosserer Levinsen (Heimdal Plantage, 225 tdr. land, Hoven), fabrikant P. Pedersen (Liegaards plantage, 400 tdr. land i Egtved sogn) — og mange flere.

I 1898 og følgende aar købte ingeniørfirmaet F. L. Smidt og Co. en del større hedestrækninger i Them og Vrads sogne syd for Silkeborg, hvilke strækninger er omskabt til den store og smukke Skærbæk Plantage, indmeldt under Hedeselskabet som fredskovplantage med ca. 955 tdr. land. Desuden ejede

Hans Smidth: Den gamle smedie

firmaets indehavere hver for sig betydelige arealer med skov, krat og agermark omkring Salten Langsø.

Sagfører A. Olesen, Nørre Sundby, tilplantede en væsentlig del af det store ejendommelige Hammer Bakke-område og skænkede et derværende areal til Hedeselskabet. Et tilstødende område lod A. Olesen frede og overdrage naturfredningsnævnet.

Godsejerne tog lige saa afgørende part i det nationale fællesværk paa Jyllands heder. Dalgas havde jo, som foran er omtalt, kaldt paa dem, men allerede før var godsejere i betydeligt tal traadt til for at fremme skovplantningen. Nu fortsatte de, og deres støtte blev af saa meget større værdi, som de havde sagkundskab, hvad alle vidste, hvorfor deltagelsen virkede ansporende paa vide kredse. Saavel godsejerne som grossererne gik ind under Hedeselskabets forslige vejledning.

Lensgreverne Knuth-Knuthenborg og Wedell-Wedelsborg skænkede 1866 Hedeselskabet pengegaver, lensgreve Fr. Moltke-Bregentved anlagde 1874 Klelund plantage paa 1467 tdr. land i Lindknud sogn, greve K. Brockenhuus-Schack, Giesegaard, 1876 Store Hjøllund Plantage i Vrads sogn, 1400 tdr. land, greve L. Holstein-Holsteinsborg: Nedergaard Plantage ved Nr. Snede,

kammerherre Chr. Lüttichau anlagde 1890 Tjele Plantage, lensbaron T. Reedtz-Thott anlagde som før berørt Harreskov Plantage. Guldborgland Plantage nær Viborg anlagdes 1871 med ca. 725 tdr. land af lensbaron von Rosenørn-Lehn. Brødrene Chr. og F. Dalgas erhvervede 1905 plantagen, som de aaret efter afhændede til Hedeselskabet. Godsejer I. C. Jenssen, Dovergaard, skænkede i 1912 Hedeselskabet et legat paa 100.000 kr. til indkøb af en plantage, og købt blev ca. 600 tdr. land vest for Funder, nu den Jenssen-Buchske Plantage.

Hertil kommer endvidere som hos grossererne, at der blev taget andele i de mange forskellige planteselskaber. Oplysende i saa henseende er f. eks. Aktieselskabet Sdr. Omme Plantages medlemsliste. Denne plantage anlagdes i aaret 1900. Købstæderne — navnlig Vejle og København — tog ca. 353 aktier, landdistrikterne ialt ca. 252 aktier, herunder kan omved 150 aktier regnes som Vejle amtsraads, sogneraadenes og sognesparekassernes part, tilbage for landet er de ca. 100 aktier; disse er saaledes fordelt: 28 aktier til godsejere, 5 til præster, 5 til lærere, 2 til møllere, 2 til kroejere, 2 til forstmænd; resten — ca. 56 aktier — er fordelt blandt gaardmænd. Hvis dette billede er typisk og ikke blot kan staa som et mer eller mindre tilfældigt fingerpeg, viser det, hvad ofte er hævdet, at byerne, offentlige institutioner og folk uden for landbo-standens egen kreds i meget væsentlig grad bidrog til hedens kultivering. Og godt saaledes! Der er herved skabt fælles interesse. I samlet virke grundlagdes hedens nyskove. De staar som et værk af det hele folk. Netop paa den maade burde foretagendet føres igennem. Fællesfølelse var tilstede, da arbejdet begyndte, fællesfølelsen vil vare, medens plantagerne vokser og bliver skove, hvor generationer skifter efter naturens orden.

Vi er ikke i stand til at faa hver enkelt plantage med i navnerækken, denne vilde da næsten aldrig faa ende, men det anførte giver formentlig et ganske fyldigt begreb om, hvad der under Hedeselskabets førelse udrettedes.

I de første aar efter Hedeselskabets oprettelse anlagdes kun faa plantager; til gengæld var deres arealer store. Femaaret 1866—70: 6 plantager med 2078 hektar, 1871—75: 21 plantager med 3235 hektar, 1876—80: 63 plantager med 4271 hektar, 1881—91 anlagdes 481 plantager med 15.146 hektar. Det ses, at medens gennemsnitsarealet i aarene 1866—70 var godt 346 hektar pr. plantage, i 1871—75 godt 154 hektar og i 1876—80 godt 67 hektar, udgjorde det for tidsrummet 1881—91 knap 32 hektar. Det er de mange smaaplantager, der nu er kommet til — navnlig efter 1880. Som særlig store »plantageaar«

Hans Smidth: Klokketaarnet i Ry (ejer: fru K. Smidth)

staar 1890 med 112 nye plantager, 1894 med 84 plantager, 1897 med 130, 1898 med 114 og 1899 med 104 plantager. Men ogsaa det første tiar efter 1900 kan fremvise meget stor tilgang af nye plantager, gennemsnitlig omkring 75 aarlig. Ved udgangen af 1903 var der ialt 1963 plantager med ca. 62.780 hektar under Hedeselskabet, ved udgangen af 1912: 2119 plantager med 75.224 hektar og ved udgangen af 1930 de nævnte 2549 plantager med 86.745 hektar. 1940: 2735 plantager med ialt ca. 90.200 hektar. 1950: 3123 fredskovsplantager med 106.683 hektar.

Den stærke opgang fra 1880ernes slutning til umiddelbart før første verdenskrig hænger formentlig sammen med, at Hedeselskabet i 1885 fik skaffet plantagerne et stort statstilskud, mod at der ved tinglæst deklaration blev lagt fredskovforpligtelse paa dem.

Hovedformaalet med træplantningen paa dertil egnede hedearealer har været og er fremdeles at skabe skov, producere gavntre og brænde og hidføre læ og beskyttelse for marker og bosteder; dette plantningsarbejde danner den egentlige forudsætning og baggrund for hedernes opdyrkning til agerland.

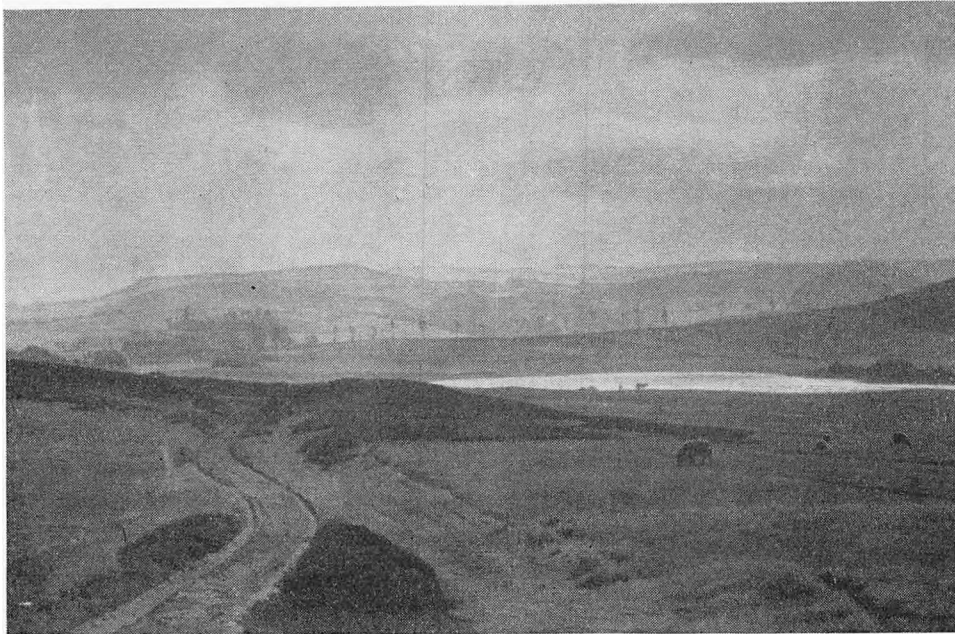
Statsskovvæsenets, klitvæsenets og de gennem hedeselskabet oprettede fredskovsplantager omfattede ved udgangen af 1950 følgende arealer:

Statsskovvæsenets plantager	ca. 31.800 hektar
Klitvæsenets plantager	- 41.100 —
Hedeselskabets plantager	- 106.700 —
Samlet plantageareal	ca. 179.600 hektar

Skovprocenten i Jylland er derved fra 2,7 i 1860 steget til 10,0 pct.; for hele landets vedkommende er skovprocenten steget fra 4,5 til 8,9 pct.¹³

Den førende træsort i nyskovene paa heden er rødgranen, medens bjergfyrren, der oprindeligt tildeltes stor plads, endnu paa mager bund tjener som forkultur. Desuden finder sitkagran, ædelgran, lærk, douglasgran, skovfyr og pinus cortorta stadig større anvendelse, ligesom løvtræer mere og mere indføres i bevoksningerne dels som værn mod ild og vind og dels fordi, deres indflydelse paa jordbundsforholdene anses for gunstig (gennem løvfaldet).

Medens denne udvikling havde fundet sted, var der inden for rammen af disse store og mindre plantager opelsket smaaplantninger omkring gaarde og

H. Foss: Parti fra Virklund

huse og saa mange læbælter langs skel og agre, at det kendtes, jorderne begyndte at ligge lunt i fred.

Hensigten var »at gøre Jylland loddent«. Hedeselskabet ydede 1871 økonomisk støtte hertil, og fra 1880 bidrog staten med aarlige pengemidler. Det blev imidlertid efterhaanden ret vanskeligt at overse og følge alle de mange enkelte arbejder, og man ønskede af praktiske grunde at faa dannet lokale sammenslutninger, som skulle varetage den ny virkegrens videre vækst. Derved blev sagen ogsaa lagt i befolkningens egen haand, et forhold, Dalgas haabede ville faa heldige følger. 1882 stiftedes paa Mors den første plantningsforening, og 1891 fandtes i Jylland 36 foreninger, der spændte over 655 sogne og talte 14.855 medlemmer. Dalgas og hans medhjælpere holdt foredrag rundt om i landbyskoler, krostuer og forsamlingshuse. Vi vil høre Dalgas' egne ord, som godsejer Carl Bech, Engelsholm, Hedeselskabets nære ven, en tid dets direktør, gengiver dem:

»Efter Indbydelse af Vejle Vesteregns Landboforening holdt Oberstløjtnant Dalgas den 14. og 15. Januar 1889 to Møder i Give og Nørup for Oprettelse af en Plantningsforening. Oberstløjtnanten udtalte sig omtrent saaledes: Det danske Hedeselskab er nu 22 Aar gammelt og har oprettet 500 Plantager med

et samlet Areal af over 40.000 Tdr. Land. Tillige har det optaget en anden Virksomhed, der gaar ud paa at faa Folk til at frembringe Smaaplantager omkring Gaarde og Huse samt Hegnsplantninger, og til Opnaaelse heraf har det formaaet Staten til at paatage sig en Del af Omkostningen hertil, idet den bevilger betydelige Tilskud (i 1888 20.000 Kr. og i Aar 26.000 Kr.), for at Folk i Hedeegnen kan faa Planter til saadanne Smaaplantager og Hegnsplantning til nedsat Betaling eller endog helt gratis. Væsentlig for at fordele dette Beløb har Hedeselskabet nu oprettet Foreninger med selvstændige Bestyrelser, som skal fremkomme med Medlemmernes Ønsker om at blive delagtige i Statens Bidrag, som utvivlsomt Aar for Aar vil vokse, maaske indtil 100.000 Kr. Et saa stort Beløb, som allerede nu bliver uddelt, kan ikke uddeles paa retfærdig Maade, uden at Folk selv vil hjælpe med dertil, melder sig ind i og mod et ringe Kontingent bliver Medlem af en Plantningsforening. Derfor retter Hedeselskabet nu en kraftig Appel til Beboerne i Jyllands magre Egne om Samarbejde.

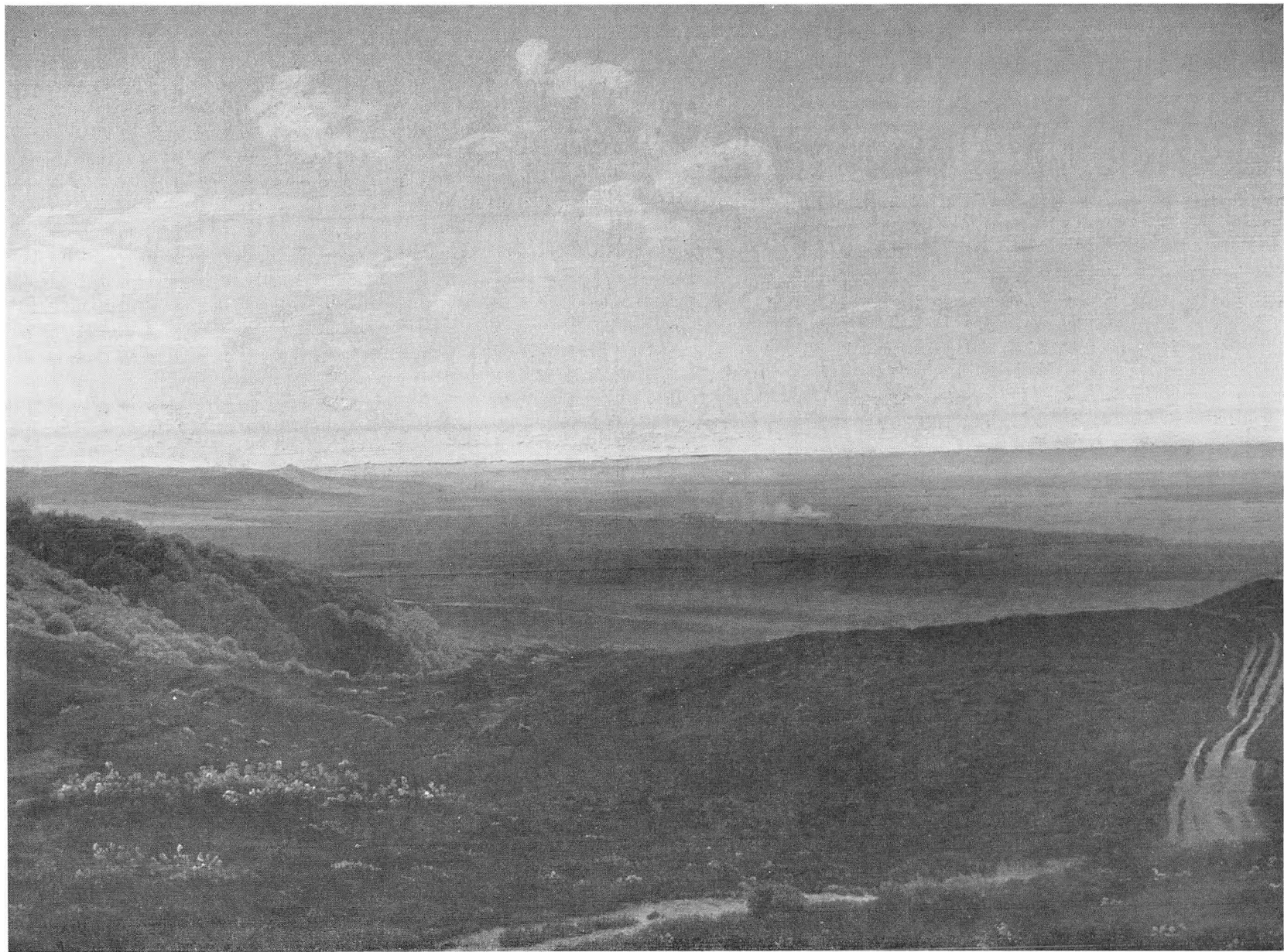
Det er i højeste Grad nødvendigt, at der bliver plantet, ikke alene omkring Gaardene, men især ved Markskellene; alt hvad der endnu er plantet i Jylland, er næsten som en Draabe i Havet, thi af Jyllands 458 Kvadratmil kan man henregne 300—400 Kvadratmil til Hedeegnen, som paa en saa sørgelig Maade karakteriserer sig ved sin Træløshed. Kommer der ikke Plantninger ved Gaarde og Huse og især levende Hegn, vil Egnen vedblive at være træløs. Faar vi derimod det, vil Egnen faa et andet Udseende, og det vil blive et umaadeligt Gode for Agerbruget i Sandegnen, der nu idelig og atter lider af Storme og Sandflugt. Taleren havde i een Maj Maaned talt ikke mindre end 19 Storme.

Nu vil Hedeboerne maaske sige, det er uoverkommeligt at plante saa meget, at vi kan blive fri for den ødelæggende Sandflugt. Taleren vilde dertil svare Nej, naar blot alle vil arbejde med. Vil en Gaardmand blot aarlig beplante en halv Tønde Land og en Husmand en halv Skæppe Land foruden et Stykke af deres Yderhegn — thi der maa ogsaa plantes Hegn mellem de enkelte Marker eller Indtægter — bliver det for Gaardmanden et Offer paa 10—15 Kr., for Husmanden 2—3 Kr. foruden Arbejdet, et Offer, der mangefold gives dem tilbage, naar Plantningerne begynder at virke.

Hegnene skal ikke sættes paa Diger, thi det bliver for dyrt, og Planterne gaar ud, men i Render. En kulegravet Rende koster kun 3 Øre pr. Favn, og en Plantning af Bjergfyr og Hvidgran i trekvart Alens Afstand koster 3—4 Øre

Milton Jensen: Hedeparti, 1927 (Andelslagteriernes Fælleskontor)

H. Foss: Heden ved Trinderup, 1870 (ejer: grosserer E. Block)

— eller: man vil faa et saadant Hegn for 6—7 Øre Favnen. En Gaardmand med 50 Tdr. Land vil have mellem 1000 og 2000 Favne Inder- og Yderhegn, som kan opføres for ialt 70—140 Kr. I Hoven Sogn er næsten overalt saadanne Hegn plantede.

Smaaplantninger bidrager til Hygge i og ved Hjemmene. Er der hyggeligt hjemme, bliver Ungdommen hjemme, kommer ikke saa tit ud og gør gale Streger. Og de gamle befinder sig bedre. De kan maaske i deres Alderdom glæde sig i de Træers Skygge, som de selv har plantet, glæde sig over deres eget Arbejde.

Det er imidlertid en Hovedbetingelse, for at Arbejdet skal lykkes, at det bliver ordentligt og godt udført, at Planterne de første Aar holdes tilbørligt rene. Man maa gøre det godt, saa vidt man kommer, der kan altid udvides. Naar der kun er Lyst, vil enhver kunne faa tilstrækkelig Tid og Arbejdskraft, og da kan Maalet let naaes. Taleren kendte en Husmand, som i sin Fritid i tyve Aar tilplantede 10 Tdr. Land i kulegravede Render.

Det, det nu drejer sig om, er, at Egnen nu vil hjælpe Hedeselskabet med Fordelingen af det Statstilskud til Smaaplantninger og Læhegn, som alle Faktorer med Glæde har bevilget og fremdeles vil bevilge Smaaplantager, selvom det stiger til det dobbelte Beløb. Men man maa jo have Borgen for, at det anvendes rigtigt af Befolkningen. Det sker, naar man melder sig ind i en Plantningsforening; gør alle det, saa vil Maalet være naaet i en 20—30 Aar. Naar man faar Læ, faar man mere Glæde af at drive Landbrug og Havebrug. — Taleren gennemgik nogle Lovbestemmelser, som efter en kort Drøftelse vedtoges.«

Mødet i Give Kro efterfulgtes den 15. januar af møde i Nørup Forsamlingshus, hvor Dalgas holdt et lignende foredrag, helt igennem præget af iver og varm interesse for den foreliggende opgave. Landboforeningens formand, gods-ejer Bech til Engelsholm, bragte saavel i Give som i Nørup oberstløjtnanten en tak for hans foredrag og for hele hans virke for hedesagen. Forsamlingen sluttede sig hertil ved kraftige hurraraab.¹¹

Og saa var Give og Omegns Plantningsforening sat ind i verden, der trængte haardt til dens hjælp. Glædeligt er det at kunne konstatere, at foreningens arbejde lykkedes saare vel. Fra hvilken side man i vore dage paa afstand betragter de ni—ti vesteregnssogne, som Plantningsforeningens om-raade dækker, er det som at se ind i en næsten lukket skov, saa gennemkrydset

Hans Smidth: Uden for skolen

af levende hegn, saa vel forsynet med smaaplantager tegner sig et landskab, Carl Dalgas, Enrico Dalgas' farbroder, 1826 ikke øjnede anden redning end forlov til at fremstille brændevin.

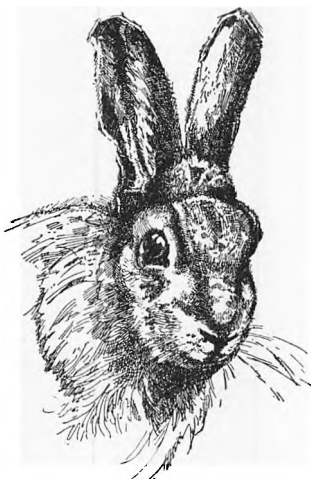
Lignende ændring — hist og her dog mindre udpræget — fuldbyrdedes samtidig de fleste andre steder: Jylland var ved at blive loddent. Det mærkedes nærved, det saas langt bort; sjællænderne hørte derom, de kom med i slutspurten. Hidtil havde denne grønne ø kun haft een plantningsforening, Ods herred, nu oprettedes i 1910 tre andre saadanne foreninger: for Kalundborg og omegn, for Løve herred og for Skippinge herred. Med hedeselskabet virkede herefter 60 plantningsforeninger.

Men var end selve oprettelsen af nødvendige plantningsforeninger færdigbragt, stod meget arbejde tilbage. Aabne pletter i visse udstrakte egne skulle saa vidt muligt fyldes, gamle hegn og smaaplantager erstattes med nye anlæg, disse holdes vedlige og mere holdbare træarter findes. Der blev stadigvæk nok at gøre.

Og idet Hedeselskabet for at faa statens stærkt stigende bevillinger fordelt paa ensartet og velkontrolleret maade ønskede skabt en dertil egnet organisation, stiftedes ved et møde i Herning september 1902, hvor 40 plantnings-

foreninger var repræsenteret, De samvirkende Plantningsforeninger, til hvis første formand sognepræst Thyssen, Ølgod, blev valgt. Sammenslutningen De samvirkende Plantningsforeninger bestod i 1950 af 72 lokalforeninger. Gennem disse foreninger er der siden 1902 uddelt 627 millioner træer til læhegnplantning, fordelt med 171 millioner løvtræer og 456 millioner naaletræer.

Fra tidlig begyndelse eller lige siden 1867 fremmede Hedeselskabet smaa-plantninger og læ- og hegnsplantninger, dels ved gratis uddeling af planter, dels ved at støtte salgsplanteskoler, dels ved at uddele trykte anvisninger og endelig ved foredrag og gratis vejledning. Udgifterne dertil, afholdt af Hedeselskabet, var i 1867 1323 kr. 62 øre — siden jævnt stigende til 2858 kr. 15 øre i 1879. Paa finansloven kom saa førnævnte bevillinger paa 5000 kr., som øgedes stærkt, hvad nogle tal viser: I 1885: 7000 kr., 1886: 10.000 kr., 1890: 35.000 kr., 1900: 70.000 kr., 1910: 82.000 kr., 1920: 102.000 kr., 1930: 65.000 kr., 1940: 722.000 kr., 1945: 638.000 kr., 1950: 723.000 kr.

P. C. Skovgaard: Læsøpige med tørvespade (Kobberstiksamlingen)

*Kvinder og mænd, der gik foran
i arbejdet for hedernes opdyrkning og beplantning,
hædrede i Kongenshus Mindepark*

*Gold kaldte de udsynets hede,
de træge, som ikke forstod,
at ødet er skaberens gave
til den, der vil prøve sit mod.*

*Men sindet, det danske, forstod det :
her bødes for någende savn.
Ødet forvandles, forvandlingen øger
styrken i Danmarks navn.*

Marcus Lauesen

AARS – GISLUM – SLET

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	52	1	47
1950: %	88	8	4

Der driver hødft med krydret vind.
I gennem engen en aa sig slynger.
Og lærken ringer skærsommer ind,
mens vilde blomster ved grøften gynger.
Gravhøje kroner
det grønne land.
Hvor skønt fortoner
sig sø og strand.

Jobs. V. Jensen

Aars: Emil Sofus Mikkelsen, 1880–1946. Hustru: Meta Marie, 1885–.

Konen plantede, mens manden sled i jorden –

Emil S. Mikkelsen og hustru, Meta, overtog ejendommen efter sidstnævntes forældre 1906. Købesummen udgjorde 8000 kr. Det var et krogsted (vinkelhus), straatækt og forsømt, besætningen 2 russerheste, 5 køer, 6 svin. Der blev straks tilkøbt 40 tdr. land hede, som grænsede ind mod ejendommen, og Emil Mikkelsen tog fat paa at faa dette areal opdyrket og den øvrige jord sat i kultur. De to russere ombyttedes med stude, som trak bedre, og i løbet af en halv snes aar var heden opdyrket, tilført kalk og mergel og beskyttet ved fire rækker naaletræer for hver indtægt. Dette plantningsarbejde forestod konen, medens manden sled i jorden.

Gaarden blev i 1939 afstaaet til en datter og svigersøn; den var da helt ombygget og fremtraadte nu som en smuk firelænget gaard med ildfaste tage. Besætningen omfattede 8 jyske heste, 20 køer, 28 ungkreaturer og ca. 40 svin, prisen sættes til 50.000 kr.

Emil Mikkelsen modtog flere gange præmier for veludført hegnsplantning. For Hedebrugets Aars-afdeling udførte han et stort arbejde, formand fra 1920 til 1946. Omgivet af de mange levende hegn var denne mønstergaard en sand prydding for egnen.

Faa dage før sin død fik Emil S. Mikkelsen overrakt Hedebrugets sølvbæger.

Havbro: Chresten Glerup, Jelstrup, 1862–1940. Hustru: Maren Kristine, 1860–1936.

Chresten Glerup og hustru, Maren Kristine Kristensen, byggede 1888 deres første hjem paa Jelstrup hede, og i aarene til 1915 opdyrkede han ca. 150 tdr. land hede. Paa

dette areal og med tilliggende udpint og forsømt jord byggede han 6 gaarde. — Chr. Glerups fødested var et hjem paa Jelstrup Hede ved Aars. Han fik ingen uddannelse ud over den, folkeskolen giver, men han lærte at tage fat paa praktiske arbejder. Hans maal var at blive en god dansk bondemand, og det naaede han. I 1888 byggede han sit første hjem paa en parcel fra fødegaarden, og her begyndte han i et lille vinkelhus med 2 trækstude, 2 smaa køer og en kalv. Det var dog ikke Glerups agt at ende som studekører. Ti aar senere var besætningen vokset til 3 heste, 2 trækstude, 12 køer og 9 stkr. ungvæg, og krogstedet var blevet til en trelænget gaard. Efter endnu ti aars forløb var den ene gaard blevet til tre, og rammerne for Glerups virkefelt udvidedes stadig ved køb af forsømt jord og hede med gamle faldefærdige bygninger. Ialt 6 nye gaarde lod Glerup opføre, ca. 150 rdr. land hede fik han opbrudt, og mange tønder land forsømt og udpint jord lykkedes det ham at omdanne til rigtydende marker. I 1930 svarede Glerup skat af en formue paa 117.000 kr., og der fandtes da 20–25 heste, 75–80 malkekøer, 100 stkr. ungvæg og ca. 250 svin paa de ejendomme, han havde bygget.

Glerup var en meget praktisk mand og en udpræget positiv natur. Han nærede ingen interesse for doktriner og svævende problemer, men ejede et saare klart blik for det, der havde rod i virkeligheden. Hans maal var den middelstore bondegaard, hvor en virksom bonde sad som leder og styrer. Naar høsten var endt, kunne han tage folkene med paa en cykletur til andre egne af landet, og saa blev de fremmede strøgs sædvaner og skikke grundigt iagttaget og diskuteret.

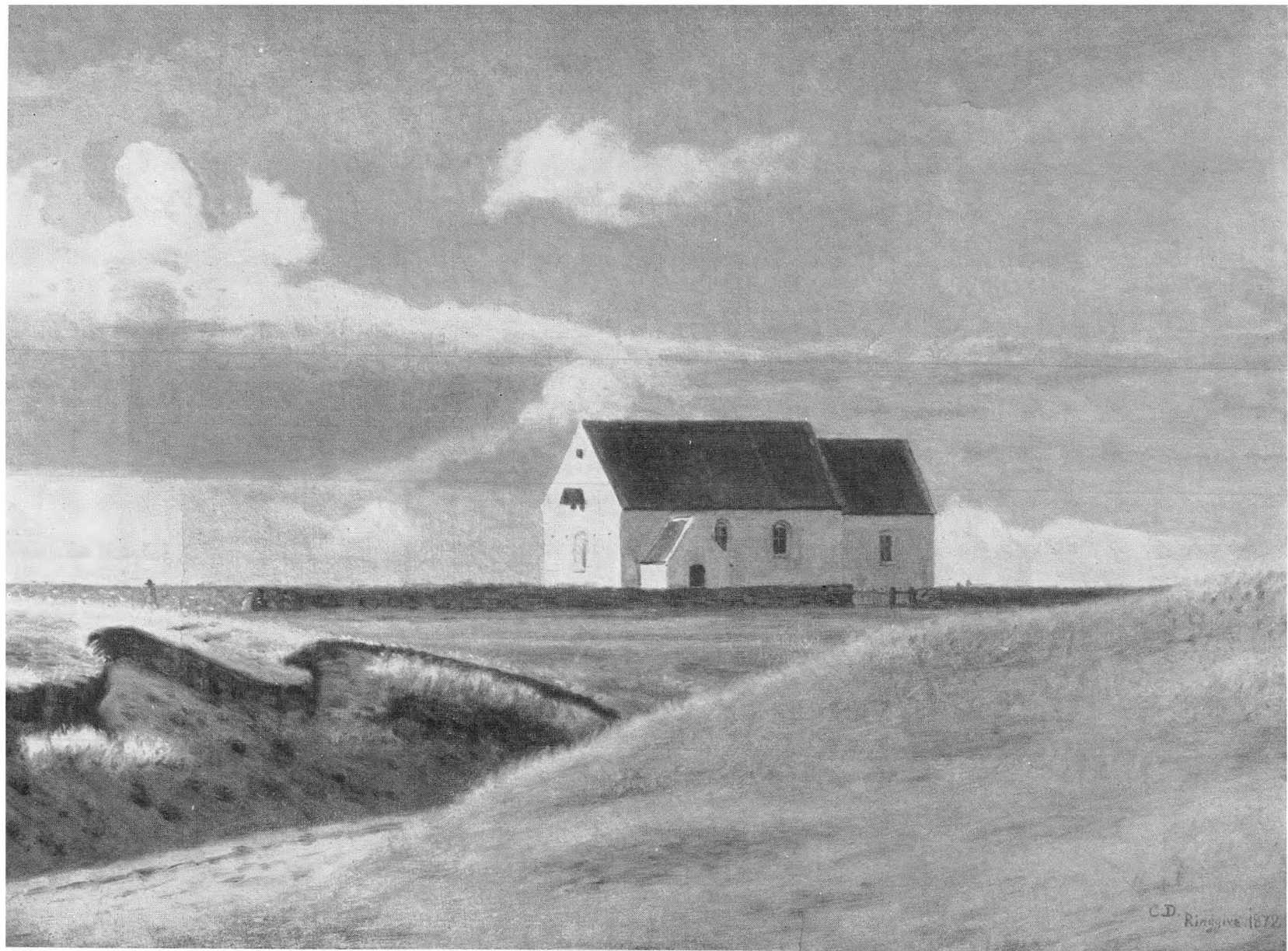
Sammen med sin hustru levede Glerup et lykkeligt hjemliv. Der var i ægteskabet 12 børn, og de blev tidlig vænnet til arbejde. Faderen krævede meget og gav meget. Selv kunne han udrette det usædvanlige, og han stod altid rede til at gaa foran i arbejdet.

Danmarks fremtid og folkets kaar laa ham dybt paa sinde. Han var i besiddelse af en udpræget fædrelandsfølelse, og folkets glæder og sorger optog ham altid. Aftenen før han døde, skrev han et overordentlig smukt brev til en ven. I brevet gav han udtryk for den glæde, arbejdet inden for Hedebruget havde givet ham. Den gerning, som her udførtes, var efter hans sind. Han mindedes dem, han i Hedebruget havde arbejdet sammen med. Han ville gerne se dem endnu en gang, men troede næppe, det ville ske, for han følte døden nær. Brevet sluttede med verset:

Klokken slaar, tiden gaar,
evigheden forestaar;
lad os da bruge den kostbare tid,
tjene Herren med al vor flid —
saa skal vi nok komme hjem.

Chr. Glerup var medlem af Hedebrugets hovedbestyrelse fra 1921 til 1939 og derefter æresmedlem af selskabet.

Alstrup: Peder Pedersen, Hestbæk, 1858–1947. Hustru: Karoline Marie Elisabeth, 1860–1950.

C. Dalsgaard: Ringive kirke, 1872 (ejer: lektor J. Michelsen)

Henrik Jespersen: Ansager Hede, 1889 (Hirschsprung)

Længer ved en gaard i Lem sogn. Dansk Folkem. fot.

Farsø: Jens Christensen Dollerup, Torupgaard, 1854–1942. Hustru: Mathilde, 1865–1952.

Een mand brød jord til seks gaarde og et husmandsbrug –

Jens Christensen Dollerup, Torupgaard, overtog sin fødegaard og begyndte straks, godt hjulpet af sin hustru Mathilde Møller, at kultivere de under den 625 tdr. land store gaard uopdyrkede hedearealer.

Han indkredsede først 80 tdr. land paa een gang, som han pløjede ene mand med et spand heste og en gammeldags svingplov. Derefter tog han andre hedepartier ind, og ialt opdyrkede han ca. 200 tdr. land.

Omkring aarhundredskiftet udstykkede Jens Dollerup to mindre ejendomme fra sin gaard, og i tidsrummet 1914–ca. 1920 udstykkede han jord til fem gaarde og et husmandsbrug. Tilbage ved Torupgaard var derefter 150 tdr. land, som før Jens Dollerups død overdroges en søn.

Farsø: Jens Chr. Jensen, Fragtrup, 1860–1940. Hustru: Pernille Kirstine, 1861–1942.

Andreas Gottlob Ployart Wetche, Hvanstrup, 1820–1904. Hustru: Betty, 1836–1912.

Forpagter opdyrkede 225 tdr. land – og saa kunne han købe det hele –

Andreas G. P. Wetche, Hvanstrup, Farsø sogn, Gislum herred, født 1820, død 1904, opdyrkede som forpagter af Hvanstrup Hovedgaard 225 tdr. land hede og kær, hvorved

gaardens areal under plov blev ca. 550 tdr. land. Forpagter Wetche, som havde været forvalter hos godsejer Ingerslev, Marselisborg, i seks aar, indgik ved forpagtningens overtagelse 1851 den overenskomst med ejeren, at han i løbet af 10 aar skulle opdyrke heden og kæret, som hidtil havde ligget unyttet hen.

Han tog straks fat paa at bryde heden og tage mergel op paa gaardens areal. Foruden de syv spand heste, der var paa gaarden, købte han 6 spand plovstude, som slæbte mergelen op og kørte den ud. Studene trak ogsaa plovne i heden og i kæret. De gammeldags svingplove, som stilledes med kiler, var ikke for enhver smed at gøre i stand og ikke for enhver plovkarl at køre i tuede kær med ris og siv, sten og anden modstand. Dog blev de 225 tdr. land dyrket op, ca. 100 tdr. land kær og lav hede mergledes. Forpagteren gav sig til selv at fremstille rør paa et teglværk, han byggede, efter at han i 1855 var blevet gift med Betty Hansen fra Hornum Mølle. Rørene, han brændte her, ligger hovedsagelig og virker endnu. Efter forpagtningens ophør 1861 havde Wetche samlet sig midler til at købe den nu veldrevne gaard for: 60.000 rigsdaler plus 700 daler om aaret til forrige ejere, saa længe de levede.

Da Nibe-Løgstør Landboforening i 1870 var stiftet, blev Andreas G. P. Wetche 1874 valgt som sekretær og kasserer i foreningen. Han gik med iver og dygtighed op i en opgave, som blev ham en hjertesag — husmandssagen. Der valgtes et udvalg til præmiering af veldrevne husmandsbrug. Wetche blev formand for dette og virkede i 20 aar. Udvalg og formand kørte egnen rundt og lærte bønderne at plante læ, at dyrke hede op, at afvande kær, og man fik flere gange husmænd hædrede med Landhusholdningsselskabets sølvbæger for landboflid. Ved afslutningen af sin stilling i Landboforeningen hædredes han selv med Landhusholdningsselskabets fortjenstmedalje, og Kongen udnævnte ham til Ridder af Dannebrog.

Grynderup: Lars Eriksen Dalsgaard, Thulstrupgaard, 1835–1897. Hustru: Ane Christence, 1835–1897.

Louns: Søren Christian Andersen, Skovbakken, 1858–1924. Hustru: Ane Kirstine, 1863–1943.

Stenild: Niels Kristian Nielsen, Hannerupgaard, 1841–1907. Hustru: Birthe, 1838–1912.

Kristen Pedersen Vadgaard, 1852–1942. Hustru: Maren Kristine, 1856–1944.

En daarlign gaard blev til 6 gode — 1300 kr. til 100.000 —

Kr. Pedersen Vadgaard og hustru Maren Kirstine Møller købte 1880 en gaard paa 199 tdr. land, hvoraf 60 tdr. land var dyrket, men i daarlign drift. Resten laa i lyng og mose. Bygningerne var meget gamle og forfaldne, de laa midt i Stenild by temmelig langt fra jorden. Ejendommen købtes for 25.000 kr. plus opførelse af et hus til den tidligere ejerinde, som ogsaa skulle have forskellige naturalydelse. Kr. Vadgaard ejede 1300 kr., og

det var jo ikke saa meget, men det store areal fristede den driftige mand, og det lykkedes ham da ogsaa ret snart ved slidsomt og udholdende arbejde at faa opdyrket og drænet, merglet og kultiveret store stykker hede, eng og mose. I 1899 flyttede familien fra byen ud paa marken i en nyopbygget gaard. Trods hustruens ofte svigtende helbred var Kr. Vadgaard paa færde fra tidlig morgen, d. v. s. kl. 3,30, til sen aften, saa den støtte fremgang, aarene bragte, alene skyldtes strengt arbejde i forbindelse med dygtighed i bedriften og nøjsomhed i den daglige livsførelse.

Foruden en iøjnefaldende indsats som jorddyrker bidrog et fremragende husdyrbrug til at bevare Kr. Vadgaards gode navn i egnen. Tidligt købte han værdifulde avlsdyr, og stadig forstod han at holde sin besætning i høj ydelse. Ved hedeopdyrkning, kvægavl og hesteopdræt blev han en foregangsmand vidt ud over herredet. Fra gaarden blev efterhaanden udstykket jord til 5 gode statshusmandsejendomme. Da Kr. Vadgaard overdrog gaarden til sin søn, fik han 114.000 kr. for den; der indestod en prioritet paa 14.000 kr.

Kr. Vadgaard fik 1929 tildelt Landhusholdningsselskabets store sølvbæger.

Farstrup: Carl Adolf Rasmussen, Staun Hede, 1864–1932. Hustru: Kristine, 1869–1936.

Veggerby: Herfra indberettes følgende:

Opdyrkning og plantning i et sogn gennem 100 aar —

Der er her i sognet plantet og opdyrket meget store arealer i tidsrummet 1850–1950, men mange mænd har deltaget i opgavens løsning, saa det er vanskeligt at opgive enkelte navne, om ogsaa nogle har gjort større indsats end andre. Halvdelen af kommunens jord har antagelig ligget hen som hede for 60–70 aar siden, men er nu for største delen opdyrket eller tilplantet.

Opdyrkningen er mest foregaaet paa den maade, at hedeparcellerne til de forskellige gaarde af ejerne helt eller delvis er opdyrkede og derefter frasolgt til parcellister, der saa har videreført opdyrkningen, hvor denne ikke allerede var tilendebragt.

Skønmæssigt anslaaet er der 8–900 tønder land skov og plantning i herværende kommune.

Befolkningstallet udgør nu ca. 1225, i 1850: 563. Den store stigning kan tillægges opdyrkningen og udstykningen.

Vindblæs: Fra Vindblæs sogn indberettes:

En mands grundlag for succes: „Jeg læste, naar mine lige gik til dans og kortspil“

Husmand Søren Overlade i Braarup, Vindblæs sogn, sendte i foraaet 1848 Landhusholdningsselskabet en egenhændig udførlig fremstilling af sit levnedsløb, som det hidindtil havde formet sig. Den var tilegnet selskabet med tak for den hjælp, man ydede ham ved i 1835 at bevilge ham en femaarig understøttelse af 20 rdl. aarlig, foruden at han i 1837 fik skænket en let svingplov. Søren Overlade skildrede paa en jævn, fordringsløs tilforladelig maade de vigtigste træk i sit ofte møjefulde liv og utrættelige, vel

overlagre, men derfor ogsaa omsider frugtbringende virken, og det hele »røber foruden en mønsterværdig Driftighed tillige en højst agtværdig Tænkemaade«. Hans fader var en fattig fæster i Overlade by under Bjørnsholm gods. Han blev tidlig ledet til vindskibelighed og siger derom: »Gud glæde mine retsindige Forældre, at de lod mig lære Flid istedet for Dovenskab, Fliden ernærer sin Søn«. For at føje faderens ønske lærte han skræderiet, hvormed han kummerligt ernærede sig i sine yngre aar, imedens hans hu dog mest stod til at blive agerdyrker. Han fortæller fra den tid:

»Ved at jeg [som landsbyskræder] kom mange Steder, havde jeg den Lykke, at der kom mig imellemstunder en lærerig Bog ihænde. Den laante jeg, og den var min Lyst. Den læste jeg, naar mine Lige gik til Leg og Dans og Kortspil, som vare tomme Fornøjelser for mig. Naar jeg blev begiert at spille Kort, sagde jeg: »Ja, naar vi faar et Spil, hvor vi alle kan vinde, saa spiller jeg med, ellers ikke; thi tabe Penge vil jeg ikke, og vinder jeg, saa er det jo fra min Medspiller; ham vil jeg give dem tilbage, og saa er jo kun Tiden spildt, som er det kostbareste af alt — den kommer aldrig mere tilbage. Jeg bruger i det Sted min Bog, som jeg næsten altid har i Lommen, og jeg tør sige, at jeg af de Bøger, jeg laante, har indhentet mange gode Lærdomme«.

Efter endt tjeneste som soldat tog han tilbage til sin hjemstavn, hvor han, 29 aar gammel, erhvervede et hedested, hvis tilliggende han senere ved køb fik udvidet til en samlet lod paa 20 tdr. land, for største delen udgørende et morads, der hverken kunde bære mennesker eller kreaturer. Ved udgrøftning skaffede han først vandet bort, dernæst afgravede han tuer og knolde, som fyldes i gamle tørvegrave og huller, han ryddede sten og rødder, fjernede vidier, kørte sand paa tørvebund og tørv paa sandgrund — det lykkedes ham efterhaanden at faa indloden bragt i dyrkbar stand. Til flere arbejder benyttede han kun spade og trillebør, siden spændte han sine køer for vogn og plov, omsider fik han raad til at blive kørende med hest. Jorden stræbte han at bringe i god kraft ved hjælp af askegødning, staldfodring og skaansom drift, en eng anlagdes med overrislende vand. Om jordens behandling udtaler han sig saaledes: »Den Fordel, det er at lægge Jorden kraftfuld ud, er langt større, end nogen tror, der ikke selv har prøvet det. Havde jeg taget for mange Halme efter en Gødning til den første, vilde jeg ingen Nytte have haft af saa daarlig Jord i mange Aar, og den duede da ikke at optage igen. Derimod bliver Jorden i et Vekselbrug, hvor der gødes nær ved Udlæget, saa betydelig bedre hvergang at optage, og hvad er der saa ikke vundet ved Kartofler, Vikker og Timothei-Hø. Slige Forbedringer har jeg tilraadet mange at bruge, i det mindste paa en Del af deres Mark. Nogle har jeg givet Tabel til Overgangen paa to Aar, uden at de derved skulde tabe synderligt. Ja, jeg vilde af Hjertet ønske, at mange flere vilde indlade sig herpaa.«

Ved de udførte forbedringer blev han sat i stand til efterhaanden at forøge sit kreaturhold til 2 heste, 5 køer foruden ungvæg og 10 faar, medens han ved stedets tiltrædelse næppe kunne holde 2 køer uden at købe foder til dem.

Endskønt hans kone troligt stod ham bi, navnlig ogsaa ved sin husflid, havde han dog i sine trange kaar en haard og langvarig kamp at bestaa, ogsaa fordi sygdom blandt hans

Staldinteriør i gammel gaard, Vester Skadhede. Dansk Folkem. fot

børn en tid satte ham tilbage. Stedets præst udtalte overfor Landhusholdningsselskabet: »Husmand Søren Overlade har i en Række Aar været mig bekendt saavel ved Ret-skaffenhed i Vandel som ved Tænksomhed og ufortrøden Flid som praktisk Jorddyrker, hvorved han har afgivet et gavnligt Eksempel til Efterfølgelse for Egnens Beboere. Des-foruden har han i 12 Aar uafbrudt med Iver og Nidkærhed fungeret som Skoleforstander og siden som Skolepatron.«

Fra Bjørnsholm gods sendtes følgende: »Husmand Søren Overlade i Braarup har ved Selvtænksomhed og Selvdannelse forenet med Flid og Udholdenhed brudt sig sin Livs-bane og arbejdet sig til en hæderlig Selvstændighed. Hans Udstyr fra Hjemmet som fra Skolen var kun de Naturevner, Skaberen havde tildelt ham, og som, betroet en mindre

samvittighedsfuld, lettelig vilde have ført til Afveje. Det er derfor noget forholdsvis stort og berømmeligt i den Kamp, han heldigt har udkæmpet, og det agtede Trin, han har tilvundet sig iblandt sine jevnlige og samtidige. Han fortjener, at man fremdeles opmuntrer hans Flid for det gode Eksempel, han har givet Almuen.«

Med særdeles hensyn til de omstændigheder, hvorunder husmand Søren Overlade saaledes har arbejdet sig frem, fandtes han velfortjent til en yderligere paaskønnelse, og han tilkendtes derfor i 1849 Selskabets 5. sølvbæger. (Om Søren Overlade se iøvrigt pastor Børresen: Den nye danske bondeven, aargang 1849, nr. 46 og følgende).

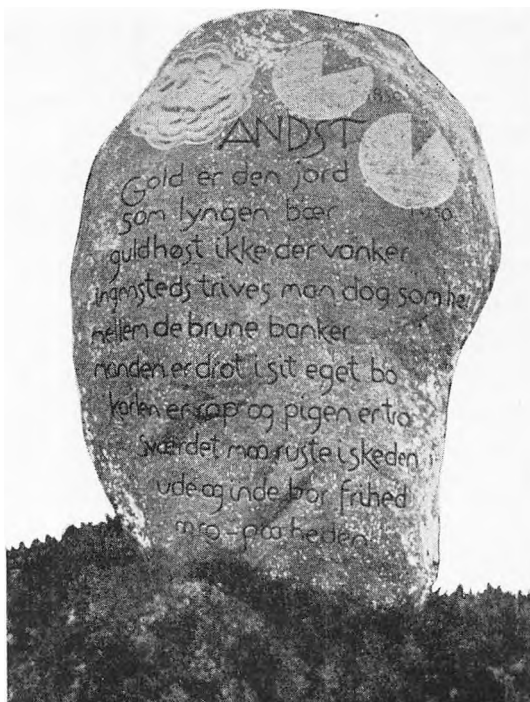

ANDST HERRED

	Dyrker	Skov	Hede
1850: %	80	4	16
1950: %	90	8	2

Gold er den jord, som lyngen bær',
guldhøst ikke der vanker;
ingensteds trives man dog som her
mellem de brune banker.
Manden er drot i sit eget bo,
karlen er rap, og pigen er tro,
sværdet maa ruste i skeden;
ude og inde bor frihed og ro
paa heden.

C. Hostrup

Andst: August Holger Arnold Petersen, 1840–1909. Hustru: Jetta Hulda Emilie, 1849–1928.

Bække: Lars Christensen, Kragelund, 1839–1922. Hustru: Karen, 1845–1925.

Planningssagens ven og forkæmper i Kragelund –

Lars Christensen, Kragelund, gift med Karen Hansen, stammede fra Sydsjælland, idet hans fader var skovfoged under baroniet Gaunø. Efter ophold paa Hindholm Højskole og Næsgaard Agerbrugsskole havde Lars Christensen pladser paa forskellige store gaarde. Han deltog i 1864-krigen som trainsoldat, blev 1869 forvalter paa Nebbegaard, købte 1872 en gaard i Lihme ved Vejle, forpagtede 1874 gaarden Asserholt i Asbo, Bække sogn, og flyttede 1889 til den gaard i Kragelund, hvor han kom til at udføre et omfattende plantningsarbejde.

Gaarden havde en del meget ringe jorder, og Lars Christensen indsaar straks, at her burde plantes. Han satte sig i forbindelse med Hedeselskabet og fik et par naboer med tilstrødende arealer interesseret, saa der blev anlagt en samlet plantage paa en snes tdr. land, hvoraf halvdelen var Christensens. Det var den første plantage i Kragelund, men det blev ikke den eneste. Der kom flere op omkring i egnen. Lars Christensen begyndte ogsaa at plante læbælter og hegn, og han var utrættelig til at opfordre andre til ogsaa at plante, ligesom han var behjælpelig med raad og daad. I 1895 købte han en nabo-gaard,

hvor han ogsaa anlagde en plantage og fik flere kilometer læhegn plantet. Plantagen ejede Christensen til sin død, hvorefter et konsortium, bestaaende af en halv snes mænd i Kragelund, købte den, dels for derved at ære Lars Christensens plantningsarbejde, dels for at gøre enken en tjeneste.

I 1929 rejstes ved plantagen en mindesten, hvorpaa er indhugget: L. Christensen, plantningssagens ven og forkæmper i Kragelund fra 1889 til sin død 1929.

Lars Christensen var ogsaa et meget virksomt bestyrelsesmedlem i Vorbasse og Omegns Plantningsforening, og han tog gerne aktier i de plantageselskaber, som tid efter anden dannedes her. I 1919 modtog han De samvirkende Plantningsforeningers sølvbæger. Han blev ogsaa foregangsmand for mosekultivering. Allerede 1899 fik han en af Hedeselskabets tipvognsbaner til Kragelund. Først blev 20 tdr. land af Lars Christensens mose behandlet, og derefter kom turen til dele af den flere hundrede tdr. land store Kragelund Mose. For arbejdet ved plantning og mosekultivering indstilledes han til Dannebrogskorset. Det kom ogsaa, men naaede ikke frem, før han døde.

Gjæsten: Landstingsmand Anders Simonsen, Ravnholt, 1817–1905.

Hustru: Mette, 1816–1899.

Veerst: Hans Thomsen, 1854–1933. Hustru: Maren Poder, 1857–1927.

En yderig gaard af øde, næsten værdiløs jord —

Hans Thomsen købte 1882 et gammelt hus, hvortil hørte 20 tdr. land, der knap kunne føde en ko, idet størsteparten var upløjet. Den første opdyrkning foregik ved hjælp af laante eller lejede trækdyr, stude og heste. Ofte maatte der arbejdes hermed om søndagen, naar køretøj var ledigt; som vederlag ydedes saa i ugens løb daglejerarbejde. Heden blev pløjet og fik tilkørt mergel, som graves op af grav et par kilometer borte. Bygningerne udvidedes, og i 1892 købtes 20 tdr. land hede og mose til ejendommen. Dette areal opdyrkedes, og herpaa byggedes nye huse af sten, Hans Thomsen selv lavede. Da bygningerne i 1896 stod færdige, flyttede familien ind og fik her fremtidigt hjem.

1902 købtes mere jord, dels hede og dels mose. 5 tdr. land af det lave mosestrøg paaførtes et 6 tommer tykt sandlag og blev derpaa fortrinlig mosekultur. Hans Thomsen brændte igen sten, denne gang til ny større lade og svinestald samt ajlebeholder. Han anlagde en planteskole, som gav planter til læhegn i marken og omkring gaarden, desuden leverede han planter langt ud i omegnen. Han lavede ogsaa tørv, som afsattes i Kolding; vejen var 25 kilometer lang, men en haardt tiltrængt ekstraskilling hentedes.

Hans Thomsen og hustru skabte igennem 36 aars strengt arbejde — parret med sparsommelighed og afsavn — en god og yderig gaard af næsten værdiløs ødejord. Da de i 1911 overlod gaarden til en søn, havde den 2 heste, 10 køer og tilsvarende ungkvæg og svin. Gælden var 1500 kroner.

N. P. Mols: Roerne tages op, 1884 (Hirschsprung)

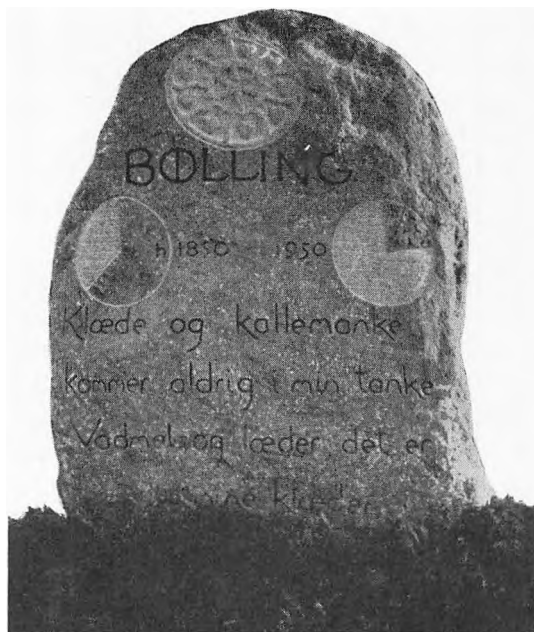

Janus la Cour: Fra beden ved Herning

BØLLING HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	37	0	63
1950: %	78	15	7

Klæde og kallemanke
kommer aldrig i min tanke.
Vadmæl og læder,
det er mine klæder.

Bølling-Sædding: Jeppe Andersen, 1827–1892. Hustru: Mariane, 1829–1891.
Jens Jacobsen, 1829–1918. Hustru: Ane Helvig, 1836–1913.
Peder Bach Knudsen, Rækkergaard, 1862–1946. Hustru: Anne Marie,
1869–1944.
Bojle Mortensen, 1857–1936 Hustru: Kirsten, 1866–1950.

Dejbjerg: Lars Mikkelsen, Rabjerg, 1864–1949. Hustru: Andrea, 1869–.

Faster: Bendt Kirkegaard Bendtsen, 1863–1952. Hustru: Ane Marie,
1856–1935.
Jens Chr. Christensen, 1867–1942. Hustru: Karen, 1867–1941.
Morten Christensen Holme, 1826–1915. Hustru: Kirsten, –1917.

Driftskapitalen var seks daler – tre døtre fik hver en ejendom

Morten Christensen, kaldet Holme, var en af sin tids betydelige hedeopdyrkere i Faster-egnen. Til gaarden her hørte for hundrede aar siden store ubrugte hedearealer. Saaledes havde Fastergaard, Fasterkjær, Meldgaard og Astrupgaard vidtløftige strækninger, der nu overvejende enten er opdyrkede eller tilplantede.

I 1850erne købte Morten Holme 60 tdr. land fra Astrupgaard. Hvad han gav for heden, ved man ikke, men der fortælles, at han havde pengene til jordkøbet og desuden saa sig i stand til at faa et par trækstude, men saa var midlerne ogsaa udtømt paa nær en driftskapital paa 6 daler. Han byggede et hus af lyngtørv og lyng, hvori han og

studene boede. Hovedindtægten kom til at begynde med fra lyngen, som han plukkede og leverede folk, der kørte til Vesterhavet efter fisk, de solgte saa lyngen hos bageren i Ringkøbing. Morten Holme fik da ogsaa nogle agre pløjet, strøede tørveaske paa og saaede spergel og rug.

Efter halvandet aar's forløb kunne han bygge to rigtige huse. Særlig flotte var de vel ikke, for han opførte dem af materiale fra nogle huse, han købte til nedrivning. Og saa blev han gift med Kirsten Christensen.

Og medens aarene gik, svandt heden ind. Gammelalderen kom, da deltes de 60 tdr. land i tre lige store arealer, bygninger opførtes, og tre døtre og svigersønner kunne hver faa en ejendom. Forældrene købte et nærliggende hus, hvortil hørte 10 tdr. land hede, som ved svigersønnernes hjælp blev opdyrket.

Mere ved ældre folk paa egnen næppe at fortælle — en hedebyrders navn glemmes let, om det ikke hugges i sten. Morten Holme havde forudset svag ihukommelse. Han rid-sede paa en sten i jorddiget ved den ejendom, der blev skuepladsen for hans manddoms-gerning, ordene »Mortens Minde«. Og herunder skulle efter slægtens udsagn være ned-gravet en flaske med skriftlige træk af hans og hedens saga. Men ved eftersyn viste det sig, at papiret var smuldret til støv. Imidlertid: god gerning bør mindes. Mindet staaer her, endda i større format, end en beskeden mand vel kunne ane — det er paa sin plads.

Hanning: Claus Hendrik Lauridsen, Bjørnemose, 1862–1936. Hustru: Kirsten Marie, 1867–1938.

Niels Pedersen, Hedelund, 1866–1936. Hustru: Anna Dorthea, 1869–.

Nørre Bork: Fra sognet indberettes:

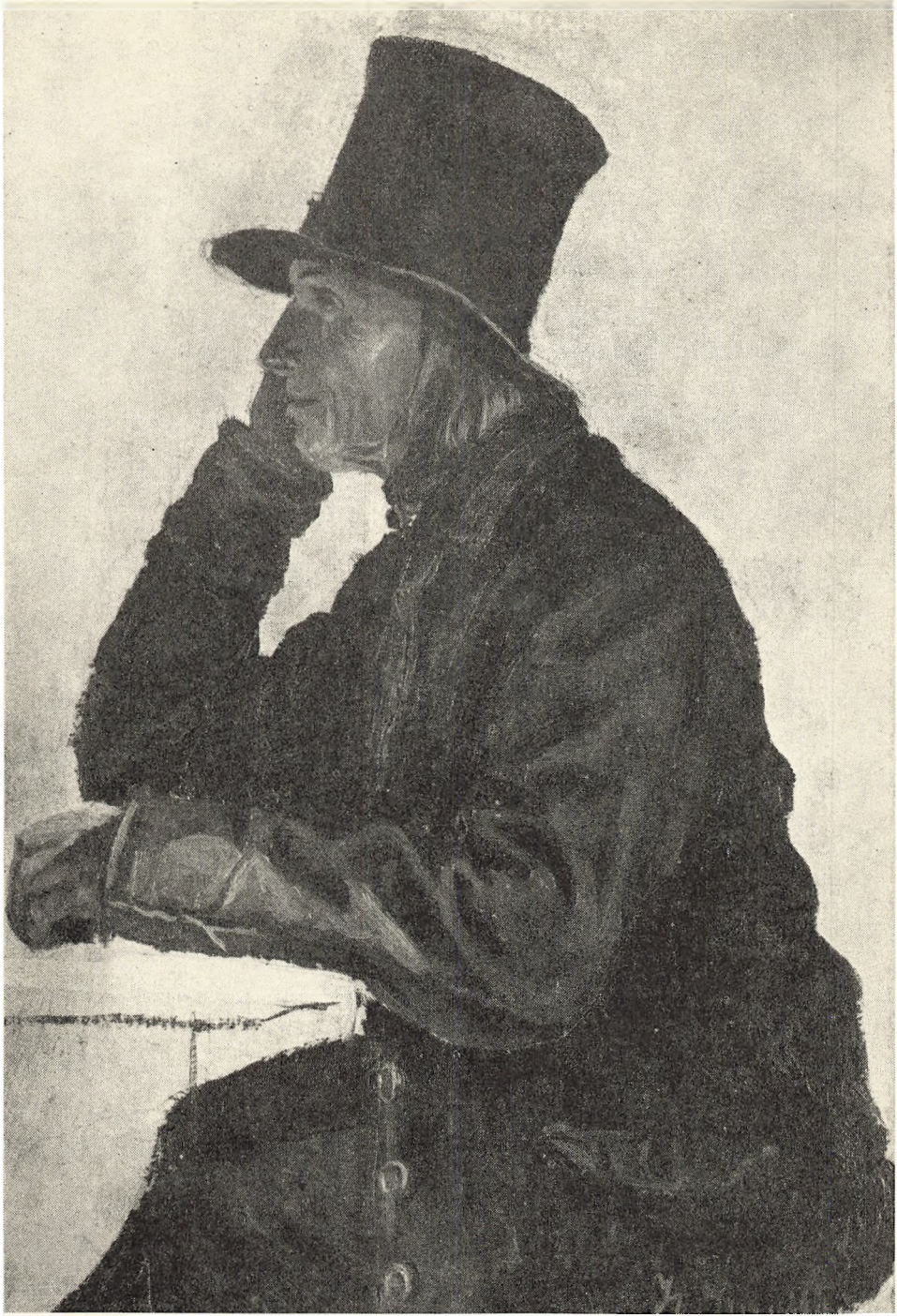
Gamle veje, sandbrinker, mose og elendig hede blev kornmark —

Husmand Jørgen Laursen, Grubbesholm mark, Nørre Bork sogn, Ringkøbing amt, udviste i sin tid en utrættelig flid ved at bringe den ham tilhørende lod under dyrkning. Arealet bestod før af ussel hede- og mosejord, gamle veje og sandbrinker, som han med spade og hjulbør forvandlede til god kornmark, velforsynet med hoved- og brakgrøfter; den af disse opkastede jord henførte han til de laveste steder og fik saaledes en jævn og pløjelig mark. Han opførte en smuk grundmuret bygning og forøgede sin udsæd fra 6 skæpper vinter- og vaarsæd til 9½ tdr. kornsæd og to tdr. kartofler; besætningen voksede fra 2 køer og 4 faar til 6 køer, 2 arbejdsheste og 7 faar. Alt dette udførte han med egne kræfter, og endda paatog han sig tit grøftningsarbejde for andre.

For det udmærkede eksempel, han derved gav paa vedholdende og skønsom flid, til-kendte Landhusholdningsselskabet ham 1833–34 det 4. sølvbæger.

Nr. Vium-Herborg: Niels Ager, 1858–1951. Hustru: Ane Kirstine, 1861–1950.

Mads Pedersen Ahle, L. Ryesminde, 1827–1924. Hustru: Ane Katrine, 1841–1881.

Hans Smidth: Figurstudie fra beden

Søren Høj, 1860–1952. Hustru: Karoline, 1867–1902. Do.: Ane Kirstine.
Erik Iversen, Vester Herborg, 1859–1932. Hustru: Kirsten, 1860–1944.
Christen Kirk Jensen, Refsgaard, 1849–1928. Hustru: Karen Marie,
1853–1889.

Jeppe Kristian Sørensen, Vester Herborg, 1836–1918. Hustru: Anna
Katrine, –1898.

Jens Madsen Trøstrup, 1845–1934. Hustru: Kirsten Kathrine, 1851–1902.

Skjern: Iver Hansen, Ladekjær, Ganer, 1853–1931. Hustru: Ane, 1860–1900.

Hans Iversen, Mosegaard, 1865–1949. Hustru: Kirsten, 1865–.

Chr. Jørgensen, Skyggehus, 1859–1936. Hustru: Ellas Marie, 1858–1915.

Chr. Kjær, Kjæret, 1842–1912. Hustru: Kirsten, 1850–1905.

Jens Peder Larsen, Højgaard, Ganer, 1881–1947. Hustru: Mariane
Margrethe, 1882–.

Staurning: Christen Jensen Gammelgaard, 1865–1941. Hustru: Kirstine,
1868–.

Sønder Borris: Svend K. Beck, Dalagergaard, 1844–1934. Hustru: Maren
Kirstine, 1854–1932.

Mads Christian Gammelmark, 1871–1945. Hustru: Frederikke, 1872–1937.

Jens Heldgaard, 1860–1951. Hustru: Mariane, 1861–1944.

Johannes Sofus Jensen, Ahler Østergaard, 1865–1938. Hustru: Ane Marie
Mathilde, 1870–1904.

Kristian Jensen, Rabjerg, 1849–1932. Hustru: Ane Katrine, 1854–1900.

Visti Jensen, Hedegaard, 1865–1930. Hustru: Mette, 1870–1950.

Jens Severin Kristensen, Debelmose, 1867–. Hustru: Kristine.

Karl Johan Lindvig, Ny Lindvig, 1862–1952. Hustru: Mette Kirstine,
1862–.

Niels Peder Nielsen, Kjærgaard, 1859–1947. Hustru: Barbare, 1862–1947.

Ole Gosvig Olesen, Debelmose, 1864–1918. Hustru: Henrikke, 1862–1938.

Mads Rahbek, Gaasdal, 1874–1936. Hustru: Julie, 1881–1912.

Jens Thomsen, Ahlergaard, 1816–1905. Hustru: Karoline, 1825–1907.

Hedevælskabets medhjælper skabte for sig selv tre store ejendomme –

Jens Thomsen, Ahlergaard, Borris sogn, opdyrkede hede og anlagde vandingsanlæg,
tilsammen ca. 340 tdr. land, tilplantede ca. 30 tdr. land, byggede fire store gaarde og fik

endda tid og kræfter til at være Dalgas og Hedeselskabet en søgt medhjælper ved gennemførelse af vandingskanaler i Borris-egnen. Han blev født i Urup, Grindsted sogn, og opholdt sig hjemme, til han var konfirmeret. Derefter berettes om ham, at han med 8 skilling i lommen og en madpakke drog af sted til Sønderjylland, hvor han havde taget plads som røgter. Paa vandringen over Randbøl Hede var Modet ved at svigte, men han fortsatte og stod tjenesten ud nogle aar. Saa begyndte han at gaa med »kramposen«. Senere slog Jens Thomsen ind paa at sende svin mod syd. Ved disse handelsforetagender tjente han saa meget, at han kunne starte en større studeeksport til Husum og andre steder.

Studehandelen maa have givet godt, for da Jens Thomsen i 1851 var blevet gift med Karoline Pedersen, købte han »Ahlergaard« i Borris. Der hørte til gaarden et samlet areal paa omkring 580 tdr. land og en besætning paa 10 køer, 12 stk. ungkvæg, 4 heste og en del faar. Idet ejendommen havde et stort engareal, der næsten alene kunne føde den forholdsvis lille besætning, kan det skønnes, at kun en ringe part af gaardens areal paa den tid har været opdyrket. Efter Jens Thomsens egne opgivelser var agerbruget simpelt. Han søgte det nu bedret ved mergling, opdyrkning af heden og engvanding. Jens Thomsen fik ved Dalgas' hjælp truffet en ordning med beboerne om bygning af en kanal ved Vorgod Aa. Kanalen blev gennemført i 1868 og 1869. Senere kom ogsaa den nordre Skjernaakanal til, nemlig 1872, ogsaa ved Hedeselskabets bistand.

Derved forbedredes engene betydeligt, og nye arealer sattes til vanding. Alt imens fortsatte han opdyrkningen af heden, ligesom ogsaa en plantage paa 58 tdr. ld. anlagdes. Ahlergaard ombyggedes, og i 1889 fraskiltes tre gaarde: Ahler Østergaard, Ahler Nørgaard og Ahler Vestergaard. Disse fik hver omkring 120 tdr. land ager og eng. Jens Thomsen flyttede til Ahler Vestergaard, medens de andre gaarde overdroges tre sønner, idet tre døtre hver modtog en tilsvarende medgift. I 1894 var besætningen paa gaarden ca. 120 kreaturer, 20 heste samt faar og svin.

Det er saaledes et meget omfattende opdykningsarbejde, Jens Thomsen magtede at faa fuldført, men kendte man i nutiden flere enkeltheder — navnlig med hensyn til engvandingsforetagendet — ville beretningen om hans livsværk sikkert synes endnu meget mere imponerende. Et udtryk for hans gode indsats i opdyrkningens tjeneste og antagelig særlig vedrørende engvandingen har man deri, at han i 1894 blev udnævnt til Ridder af Dannebrogordenen.

Sønder Borris: Thomas Tinus Thomsen, 1870–1941. Hustru: Knudtilde Mathilde, 1879–.

Vorgod: Christian Peder Hansen, Fjelsestervang, 1861–1950. Hustru: Mette M., 1863–1887. Do.: Maren, 1866–1943.

Lars Jørgensen, Fjelsestervang, 1817–1901. Hustru: Maren, 1822–1915.

Claus Christian Pedersen, Barde, 1834–1911. Hustru: Ane, 1835–1897.

Ole Peder Sørensen, Østerby, 1850–1945. Hustru: Johanne, 1847–1914.

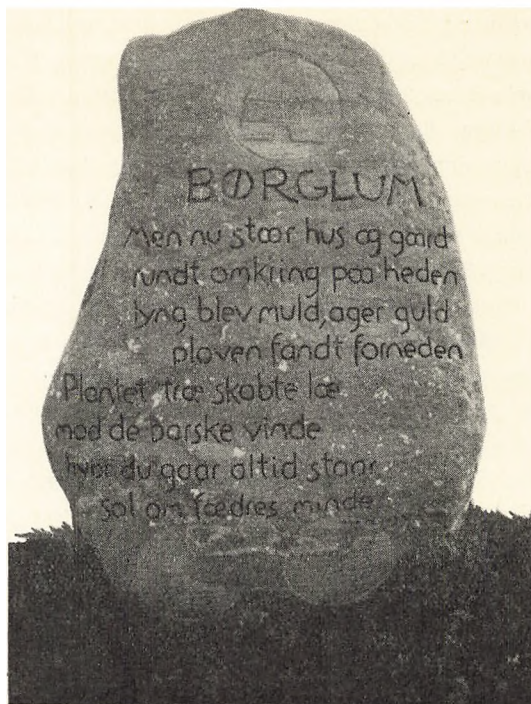
BØRGLUM HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	69	0	31
1950: %	93	5	2

Men nu staar hus og gaard
rundt omkring paa heden.
Lyng blev muld, agerguld
ploven fandt forneden.

Plantet træ skabte læ
mod de barske vinde.
Hvor du gaar altid staar
sol om fædres minde.

Jens Thise

Jerslev: Jens Chr. Jensen Lueren, Hulveje, 1861–1947. Hustru: Ane Kristine, 1856–1935.

Serritslev: Niels Jensen, Hjelmsted, 1845–1919. Hustru: Maria, 1854–1921.

Tolstrup-Stenum: Jakob Kjelgaard, Ø. Hjermitslev, 1878–1947. Hustru: Ane Marie, 1877–.

Ole Christian Larsen, V. Linderup, 1870–1950. Hustru: Mathine, 1880–1946.

De ejede 100 kr. i 1897 - 1924 var formuen 54,000 kr. —

Ole Chr. Larsen, V. Linderup, kom 11 aar gammel ud at tjene og fik 14 og 18 kr. for de to første somre. Sin næste plads blev han i gennem 4½ aar med en begyndelsesløn af 24 kr. om aaret og en slutløn af 84 kr.; han kom derefter paa højskole, idet han boede paa en nærliggende gaard og fik kosten mod morgen og aften at udføre et eller andet arbejde. Den næste plads havde han i seks aar med undtagelse af fem vintermaaneder, i hvilke han atter var paa højskole; i denne plads var begyndelseslønnen 150 kr., slutlønnen 300 kr. Da han af sine lønninger havde faaet sparet 1100 kr. sammen, købte han i 1897 for 300 kr. en hedelod paa 30 tdr. land uden bygninger af nogen art. Jorden skulle dyrkes op, og han sled ene dermed, til han i aaret 1900 blev gift med Mathine.

Ole Larsen opdyrkede efterhaanden hele arealet, ryddede det for sten og slog disse til skærver, som han solgte. Den første bygning rejste han af en gammel lade, der solgtes til nedrivning; senere blev stald og stuehus opført.

Det gik godt fremad, mand og kone hjalp trolig hinanden, og en snes aar efter, d. v. s. omkring 1920, stod der i stalden 20 kreaturer og 2—3 heste, og skatteskemaet viste 1925 en formue paa 54.000 kr.

Strengt arbejde og vedholdende gigtplage nedsatte omsider Ole Larsens arbejdsevne væsentligt, men 10 børn stod rede til at afløse ham.

Ole Chr. Larsen og hustru modtog 1936 Landhusholdningsselskabets store sølvbæger.

Vrensted-Thise: Niels Ladegaard, Thise Ladegaard, 1843—1906.

Hustru: Maren, 1848—1923.

Ø. Brønderslev: Mejeriejer Frederik Krogh, 1848—1921. Ugift.

Mergelens virkning paa hedejord „lader sig næsten ikke beskrive“

Gaardejer, mejeriejer Frederik Krogh har faaet sit navn knyttet til kultiveringen af Ø. Brønderslev Hede. Han opfordrede 1901 Hedeselskabet til at anskaffe og udleje flyttelige mergelspor med tipvogns-materiel, saa beboerne i Ø. Brønderslev Hede og folk andre steder ad den vej kunne blive hjulpet til mergel. Hedeselskabet optog forhandlinger med landbrugsministeriet, hvilket resulterede i, at der paa finansloven 1904—05 bevilgedes selskabet et laan paa 10.000 kr. til indkøb af spor og tipvogne. Hedeselskabet udlejede derefter ca. 2400 meter spor og et antal tipvogne til Ø. Brønderslev Mergelselskab.

Mergelselskabet begyndte udkørslen af mergel i 1904, og et par aar senere var der udkørt 2725 kubikfavne mergel. De samlede udgifter androg 28.499 kr., altsaa ca. 10 kr. pr. kubikfavn. Den virkning, mergelen havde paa de kalkfattige hedejorder, »lader sig næsten ikke beskrive«; hvor der før næsten ingenting avledes, stod der nu de frodigste afgrøder. Mergelselskabet sluttede sin virksomhed uden tab i september 1914, da den sidste rate var betalt af det beløb paa ca. 13.000 kr., som var laant af statslaanefonden mod kommunegaranti og tinglyst paa de forskellige lodsejeres ejendomme, der ikke saa sig i stand til at betale mergelen kontant.

Selv om Frederik Krogh ikke kan siges at være direkte hedeopdyrker, har han udført et enestaaende, uegennyttigt arbejde. Hans navn vil blive mindet af senere slægter i dybeste ærbødighed.

Ø. Brønderslev: Isak Bastholm Svendsen, Granbæk, 1851—1934. Hustru: Ane Kathrine, 1858—1909.

Organiserede mergling og planstning for sig selv og andre —

Isak Bastholm Svendsen, gift med Ane Kathrine Poulsen, overtog sit barndomshjem i 1875. Der hørte ca. 40 tdr. land til ejendommen, mest hedebakker og sur kærjord. Han tog straks fat paa at opdyrke heden og dræne kærjorden; han merglede hele arealet og

plantede læbælder i alle markskel, ligesom alle skrænter, der ikke egnede sig til andet, blev tilplantet.

For landbrugets trivsel og heldige udvikling arbejdede han ustandselig. Sammen med ovenfor nævnte Fr. Krogh var han i spidsen for landets første mergelselskab, der oprettedes i Ø. Brønderslev.

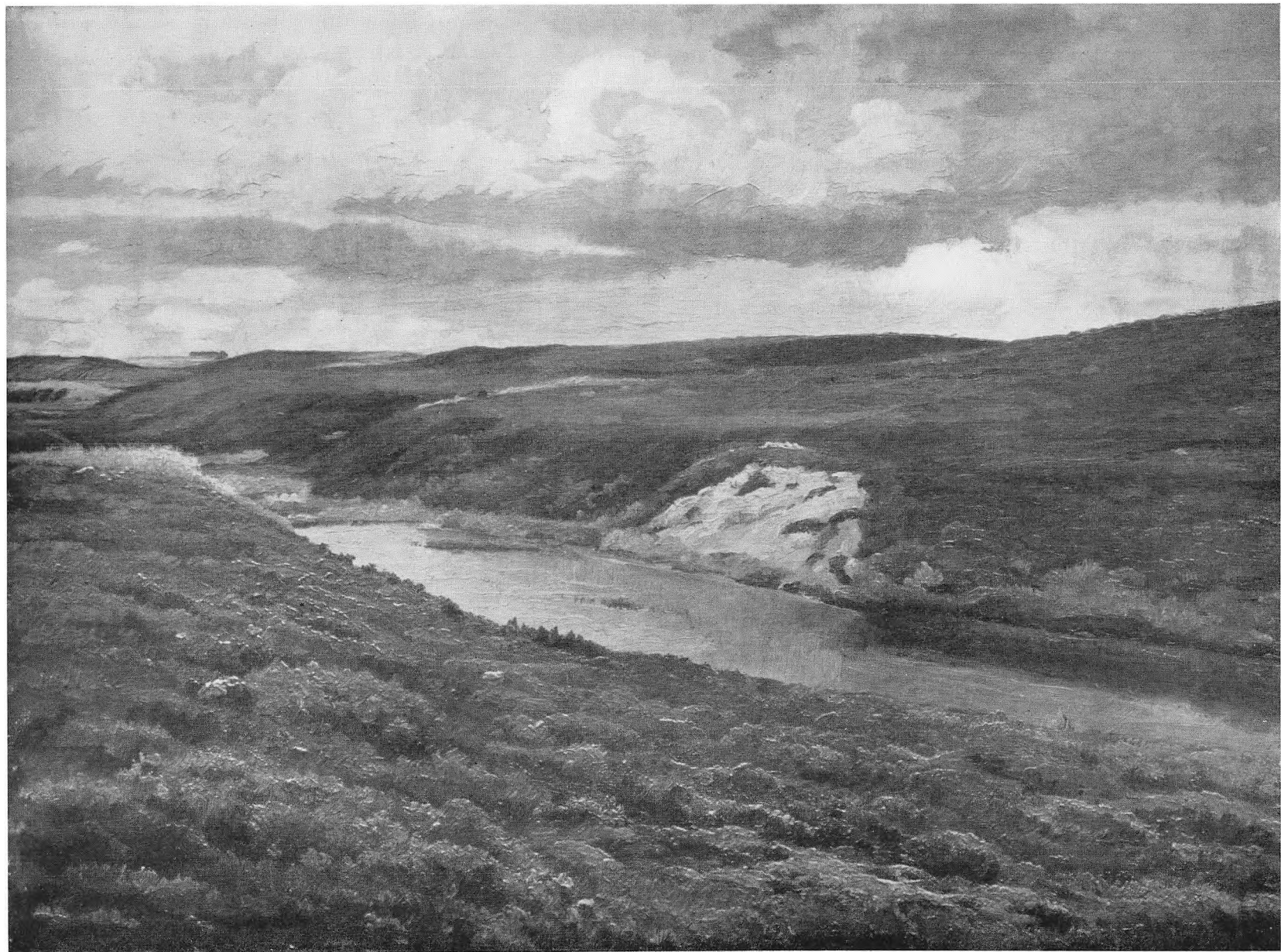
Plantningssagen laa ham meget paa sinde. Naar Ø. Brønderslev og omegn i vore dage er saa stærkt præget af plantninger ved gaarde og huse, læbælder og smaaplantager ud over markerne, skyldes det ganske væsentlig Isak Svendsens tilskyndelse og interesse. Han modtog da ogsaa flere præmier for veludført plantningsarbejde, bl. a.. De samvirkende Plantningsforeningers sølvbæger i 1926.

Paa mange omraader blev hans dygtighed taget i brug. Han var i en aarrække formand for Hjørring Amts Landboforening og i bestyrelsen for Andels-Svineslagteriet i Hjørring, medlem af Husmandskommissionen for Hjørring Amt, skatteraadformand, sogneraadformand og varetog en del andre hverv. Isak Svendsen var Ridder af Dannebrog.

Hans Smidth: En vestjysk bondegaard

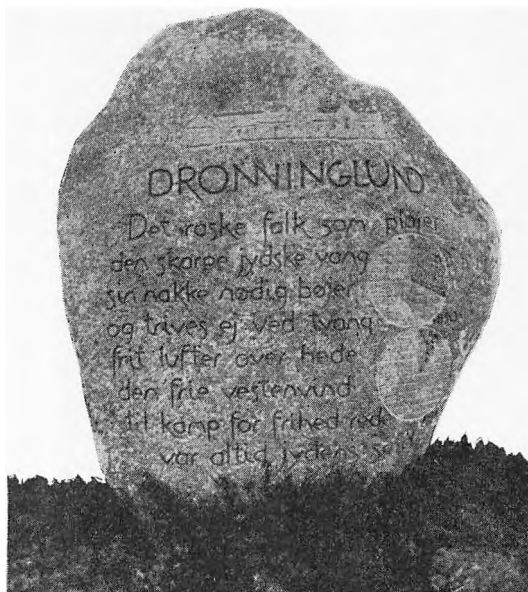
Hans Smidth: Ørredsøen i Skærbæk Plantage, 1910

DRONNINGLUND

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	68	2	30
1950: %	89	8	3

Det raske folk, som pløjer
den skarpe jydské veng,
sin nakke nødig bøjer
og trives ej ved tvang;
frit luffter over hede
den frie vestenvind —
til kamp for frihed rede
var altid jydens sind.

Ploug

Albæk: Chresten Jensen, Donsted, 1831–1882. Hustru: Kirsten, 1834–1887.

Johan Christian Frederich Overbeck, Siverslet, 1805–1885. Hustru: Anne Elisabeth, 1807–1855.

Otto Peter Pedersen, Sønder Dam, 1869–1936. Hustru: Ane Kirstine, 1857–1942.

Dronninglund: Christen Andersen, Ørsø, 1826–1920. Hustru: Kirsten Marie, 1837–1923.

Hans Peter Christensen, Stagsted Enge, 1855–1952. Hustru: Karen, 1862–1929.

Christian Hansen, Gl. Kirk Hede, 1852–1936. Hustru: Inger Katrine, 1855–1904.

Niels Peder Pedersen, »Nygaard«, 1859–1952. Hustru: Else, 1858–1940.

Anthon Markussen Tusbro, 1830–1904. Hustru: Else Margrethe, 1836–1915.

Hellum: Alfred Frederiksen, Snæverholt, 1873–1951. Hustru: Maren, 1878–1938

Christen Sørensen, »Holmgaard«, 1825–1909 Hustru: Marie, 1835–1916.

Vendelbo-families flid gav smukke resultater –

Christen Sørensen, Holmgaard, Hellum sogn, Dronninglund herred, født 1825, død 1909, deltog i krigen 1849–50 og var 28 uger i tysk fangenskab. Efter hjemkomst til fødestedet, Holmgaard, sammensparede han ved husflid og huggehusarbejde i sin fritid 600 rigsdaler og købte, da han 1857 ægtede Maren Christiansdatter, en lille, forfalden gaard paa 40 tdr. land i Torslev sogn. Ejendommen kostede 2200 rigsdaler og havde kun to simple køer; faderen gav dem en gammel hest, fra konens hjem kom 200 rigsdaler. Henved 10 tdr. land var pløjet, resten henlaa som stenet hedejord. Stenene blev brudt op, der blev flere tusinde læs, hvoraf mand og hustru satte skeldige rundt om have og ejendom.

I 1870 var familien naaet saa vidt, at man fandt, der var temmelig lidt at tumle med, idet ogsaa de ældste drenge gerne ville øve deres kræfter. Christen Sørensen overtog saa Holmgaard mod at betale 14.000 kr. og yde faderen en aftægt, som regnedes til 300 kr. aarlig. Ved den tid ejede Christen Sørensen 8000 kr. Forinden overdragelsen var der fra Holmgaard bortsolgt 80 tdr. land af den bedste agerjord; tilbage var ca. 100 tdr. land daarlig agermark, 125 tdr. land gammelt overdrev – tuet kær- og engdrag, der foruden til lidt engslet kun benyttedes til græsning for stude og ungvæg; ca. 4 tdr. land purrer og granplantning og endelig 20 tdr. land hede og bakkeskrænter. Besætningen udgjorde dengang 6 køer, 35 stude og 8 heste. Bygningerne var daarlige, kostalden saa faldefærdig, at den straks maatte bygges op.

Ved at lave holdbare græstørvledninger og lægge solid stenpakning i gravede grøfter afvandede Chr. Sørensen fuldstændigt de sure kær- og engarealer. Han overmerglede hele ejendommen, opdyrkede heden, tilplantede ca. 20 tdr. land, dels bakkeskraaninger, dels den daarligste del af marken, han anlagde desuden en stor og hyggelig plantage ved gaarden og opførte nye bygninger. Til de omfattende plantninger fremlekedede han selv baade naale- og løvtræplanter, og hver sommer brændte han en ovnfuld mursten. I 1896 afstod han gaarden til en søn; ejendommen var gældfri og kunne ernære 35 malkekøer, 15 ungkreaturer og 8 heste. Seks sønner og en datter var fra hjemmet hjulpet til selvstændige stillinger, og selv havde Chr. Sørensen og hustru rigelig kapital. – Landhus-holdningsselskabet havde tildelt dem selskabets sølvbæger.

Skæve: Anders Peter Kristensen, Store Nejsom, 1872–1951. Hustru: Ane Marie, 1875–1938.

Ager, skov, plantage og have af sump, morads og hede –

Anders P. Kristensen, St. Nejsom, Skæve sogn, Dronninglund herred, blev født i 1871 og døde 1951. Han indgik 1898 ægteskab med Ane Marie Christensen, købte i aaret 1907 gaarden St. Nejsom, der havde 190 tdr. land og kostede 35.000 kr.; deraf kunne A. P. Kristensen betale 5000 kr.

Ejendommen var meget forsømt; langt den største del laa hen i sump, morads og hede. Der blev straks taget fat paa dræning af de lavtliggende jorder, opdyrkning af den til agerbrug egnede hede, mergling og plantning, hvorefter arealet udnyttedes med ca. 130

tdr. land til agerbrug og ca. 90 tdr. land til skov og plantage, idet der ved jordkøb var lagt yderligere 34 tdr. land under gaarden.

Da A. P. Kristensen overtog St. Nejsom, udgjorde besætningen 4 arbejdsheste, 16 malkekøer, 12 ungkreaturer og 10 svin. Kreaturerne maatte for en stor del nøjes med lyng som foder.

Ved afstaaelsen i 1936 til en søn var besætningen 10 heste, 50 malkekøer, 20 ungkreaturer og 60–70 svin.

En anden forsømt gaard, paa 50 tdr. land, bragte A. P. Kristensen under kultur; den blev drevet selvstændig. Begge gaardes bygninger opførtes praktisk talt fra bunden af det allerbedste materiale, passende store, solide, og holdtes siden vel vedlige. En usædvanlig smuk have prydede hjemmet, gode læbælter beskyttede markerne, plantager af naale- og løvtræer bidrog til ejendommens værdi.

Som belønning for udvist landboflid modtog Anders P. Kristensen 1938 Landhus-holdningsselskabets store sølvbæger.

Sæby: Mikkel Nielsen, Søndermarken, 1842–1915. Hustru: Birthe Marie, 1836–1927.

Voer: Niels Jensen, »Langbaksminde«, 1839–1932. Hustru: Kathrine, 1848–1932.

Niels Chr. Jensen, Voer Hede, 1864–1938. Hustru: Kristine, 1862–1935.

Volstrup: Anders Kristensen, Knæverhede, 1822–1885. Hustru: Ane Nikoline, 1818–1893.

Hejle Olsen, Ugerholt, 1846–1940. Hustru: Maren, 1848–1906.

Vrejlev: Fra Vrejlev sogn indberettes:

Mange aars slid lønnes med „opmuntring til fortsat stræben“

Gaardmand Christen Andersen af Mellemharken i Vrejlev sogn, Hjørring amt, modtog i 1806 en fæstegaard, hvis bygninger og avl var særdeles ringe; af arealet, 56 tdr. land, laa den største del i hede og overdrev. I aaret 1813 fik han skøde paa gaarden og henvendte fra nu af sin hele opmærksomhed paa at udvide den meget indskrænkede avl, hvorfor han begyndte at opdyrke de raa jorder. Ej nøjet med det hidtilværende areal købte han to hedeparceller, hvormed hans jord forøgedes til 103 tdr. land. Deraf har han nu (1827–28) med stor møjje opdyrket i det mindste 40 tdr. land. Mange vandgrøfter maatte i den hensigt graves, forhøjninger jævnes og store huller fyldes; fra hine til disse har han kørt flere tusinde læs jord. De opbrudte jorder har han paakørt ca. 4700 læs mergel. Følgen af disse anstrengelser er en meget større udsæd og besætning end tilforn; den sidste er nu 6 heste, 10 fæhøveder og 13 til 14 faar med yngel. Hans driftsmaade er paa indmarken: 1. aar byg, 2. rug, 3. blandingsæd, kartofler eller ærter, 4.

havre med kløver og tre aars hvile. Paa den opdyrkede jord tager han 3—4 sædafgrøder efter hinanden, og denne driftsmaade trænger saaledes til at forbedres. Gaardens bygninger har han af ny opført og udvidet og givet den hensigtsmæssig indretning; selv har han tillugget alt tømmeret dertil, ligesom han selv forfærdiger alle sine avlsredskaber. For hans utrættelige stræbsomhed, som paa den hæderligste maade er omtalt af egnens gejstlige og verdslige øvrighed, tilkender Landhusholdningsselskabet ham som et agtelses-tegn sit 3. sølvbæger med paaskrift: »Opmuntring til fortsat Stræben«.

Ørum: Niels Johan Christensen, 1851—1919. Hustru: Else Marie, 1851—1899.

Anton Christensen Diget, 1854—1929. Hustru: Inger Marie, 1855—1938.

30 unge, driftige vendelbo-familiers virke i Ørum sogn

I den sydlige del af Ørum sogn, Dronninglund herred, henlaa indtil ca. 1870 et areal paa over 1000 tdr. land hede og mose. Terrænet var meget fladt og lavtliggende, lyngen kraftig, jordbunden svær at bryde; foruden pløjning og mergling krævedes en besværlig udgrøftning for at faa arealerne under kultur. Men der var dyb muld under lyngen, og ikke mindst mosejorden kunne ved tilførsel af sand og rigelig mergel blive frugtbar agermuld. Det kostede et uhyre slid, men i løbet af 10—12 aar lod det sig gøre at bringe et værdifuldt landbrug ud af en hedelod, og driftige unge mennesker vovede forsøget.

Mere end 30 familier nedsatte sig i 1870—80erne paa den øde hede. Kun faa af dem ejede mere end den ringe sum, der blev betalt for jorden, vist fra 25 til 50 kr. pr. tønde land, og hvordan de fik rejst en hytte og anskaffet plov og stude, kan efterkommerne nu hverken redegøre for eller forestille sig. I de første aar maatte nybyggerne bjerge fjøden ved at arbejde for fremmede, og det er troligt, at den største part af heden blev brudt op om søndagen med plov og trækdyr, der var laante hos arbejdsgiverne — især proprietær Bredstrup paa Nr. Ravnstrup. Oftest spændtes stude for ploven, fordi heste enten blev stædige eller sprængte skaglerne, naar ploven gik fast i de kraftige, filtrede rødder af ris og lyng.

Men allerede op i 1890erne laa der en række velbyggede og godt drevne husmandssteder paa heden; der var korn og kløver, hvor før kun fandtes lyng, og alle hedeboerne var blevet velstillede og solide folk. Før aarhundredskiftet stod det klart, at Sønderheden var den bedste del af Ørum sogn.

Det er vanskeligt at sige, hvilke af disse hededyrkere der egentlig var de dygtigste, og hvem der udførte det haardeste slid. De opbrød hver især sin lod i den nævnte tid, men lodderne var ulige store, fra 8 til henved 30 tdr. land, og der var forskel paa nybyggernes arbejdsevne og paa den hjælp, som slægt og venner ydede dem i starten, selv om hjælpen efter vor tids forhold maatte synes meget ringe.

Da egnen lige efter aarhundredskifter besøgtes af rejsende husmænd under ledelse af lærer A. Christensen, Sdr. Tranders, og redaktør Vilhelm Lassen, Aalborg Amtstidende, vakte nogle af de mindste hedebrug megen opmærksomhed og blev senere omtalt som mønster-landbrug.

A. P. Madsen: *Der køres ind*, 1900

De to mest kendte hededyrkere, der passende kan fremhæves som typer blandt hele flokken, og hvis navne derfor bør bevares for efterverdenen, er nedennævnte:

Niels Johan Christensen og Else Marie Mikaelen byggede hus paa en fattig hedeled, kun 8 tdr. land, og drev den op til et mønsterbrug. I 1890'erne holdt de 4 gode køer og en jysk hest foruden ungkreaturer, svin og fjerkræ.

Parret begyndte uden driftskapital, og i de første aar tjente manden til udkommet ved grøftarbejde og lidt blikkenslagerarbejde — han lavede bl. a. smaa petroleumslamper til naboerne. Efter ca. 20 aars slid var familien jævnt velstillet. N. J. Christensen var en oplyst og anset mand paa egnen. I hjemmet voksede fire sønner op, alle blev meget dygtige og ansete mænd. De lærte bygningshaandværk, men de tre blev senere landmænd i hjemegnen.

Blev vidt berømt for sit mønsterlandbrug

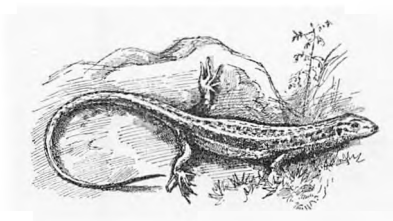
Anton Christensen, kaldet Anton Diget, var søn af fattige husmandsfolk og kom som dreng i tjeneste hos fremmede. Han gik et par aar efter giftermålet paa dagleje, men kunne kun lige erhverve det nødvendigeste til familiens underhold. Da laante en af hans arbejdsgivere ham 6—700 kr., og for denne sum købte han i aaret 1877 8 tdr. land hede og sumphuller ved randen af Ørum Mose. Paa lodden stod en ussel, forfalden hytte, hvori familien tog bolig, og herudfra begyndte saa hedeopdyrkningen.

Anton Christensen, der var en svag og spinkel mand, maatte i de følgende aar fremdeles gaa paa daglejerarbejde ugens fleste dage for at bjerge føde og klæder til kone og børn, men i aftentimer og paa søndage sled han med sin jord, gravede, grøftede og jævnedede agre, plantede lætræer og anlagde have. Han blev efterhaanden kroget af sliddet, men lodden blev jævnet og lyngskorpen opbrudt, og da markerne omsider fik mergel, kunne han begynde at avle korn og græs. Trods stive fingre spillede han violin og tjente af og til en ekstra skilling ved at spille op til dans, og derved naaede han at kunne købe en »Bøl« til at spænde for ploven, saa han selv kunne opbryde resten af heden — hidtil havde han maattet klare sig med at laane trækdyr af arbejdsgiverne og pløje om søndagen.

Paa loddens yderste ende var der en udyrkelig sandbanke og et sumpet stykke mose. Han kørte nu 600 læs sand ned paa mosen og tørvejord op paa den afgravede landflade, og paa den maade blev begge arealer til frugtbar agerjord, men det kan vel siges, at jorden var dyrekøbt. Nogle sandknuder og huller ved huset var blevet tilplantet og indhegnet; her lavede han hønsegaard. Fra plantagen fik han ris, som han brugte i drængrøfterne i stedet for rør, og den lavtliggende halvdel af marken drænedes paa denne maade. Haven tilplantedes med talrige bærbuske, der siden gav godt udbytte. Det hjalp altsammen.

Anton Christensens første trækdyr, den store bøl, erstattedes af et par smaa stude, disse byttedes senere med en norsk hest, men da han fik store og velfodrede køer, fandt han paa, at det var bedre at køre med dem og sælge hesten. Dette varede dog kun faa aar. Ved aarhundredskiftet stod han sig saa godt, at han helst ville være rask kørende, og han anskaffede sig da en god jysk hest. Lodden kunne nu tillige føde 4 køer samt ungkreaturer, svin og fjerkræ.

Med næsten utrolig flid lærte han sig at bruge haandværksredskaber, saa han selv kunne bygge sit hus op af nyt, stykke for stykke. Han begyndte før nogen af sine standsfæller at dyrke rodfrugter, især gulerødder, der voksede fortrinligt i den velgødede, fugtige jord, og idet han desuden snart indførte sommerstaldfodring, fik han det størst mulige udbytte af sin besætning. I 50 aars alderen var han en ret velstillet mand. Han tildeltes gentagne gange præmier af landboforeningen og blev vidt berømt for sit mønsterlandbrug.

FJENDS HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	41	1	58
1950: %	75	18	7

Jeg er født paa Jyllands sletter,
 dér hvor lam af lyngen nipper,
 dér hvor hvergarnsklædt og liden
 moder tørred sine stripper.

Aakjer

Daugbjerg: Niels Abrahamsen, Søvsø, 1845–1942. Hustru: Inge, 1851–1933.

Fik huse, agre og besætning – nærmest som et fritids-job

Niels Abrahamsen, Søvsø, Daugbjerg sogn, Fjends herred, født 1845, død 1942, blev i 1873 gift med Inge Thomsen Visholm og købte aaret efter en hedelod paa 30 tdr. land i Bredsgaard, Ravnstrup sogn. Der var ingen bygninger, og for at tjene til føden tog han plads ved jernbanen, men fik dog snart begyndt at dyrke heden op. Med et par stude pløjede de den stenede jord. Stenene samledes, og deraf blev et udhus bygget. Teglsten til stuehus lavede Abrahamsen og hans unge kone selv. Efter otte aars forløb havde de det meste af heden pløjet, merglet og tilsaaet, og besætningen var sat ind: 2 kørestude, 4–6 køer, ungdreier og svin. Nu kunne manden saa give slip paa banearbejdet og helt gaa ind for hedeopdyrkningen. Han købte yderligere 26 tdr. land lyngjord, som ogsaa kultiveredes.

Efterhaanden var der vokset en børneflokk paa otte op, og da der skulle skaffes virkeplads til disse, købte ægteparret i 1892 en forfalden hedegaard i Søvsø, Daugbjerg sogn: 192 tdr. land, hvoraf 50 tdr. land var under plov. Bygningerne var gamle, men blev tid efter anden fornyet, og jorden kom i kultur, ligesom heden blev brudt.

Gennem flere aar drev familien begge ejendomme, indtil den ældste søn fik overdraget gaarden i Ravnstrup. Søvsø-gaarden afstod han i 1918 til den yngste søn, men blev ved at bo paa gaarden, hvor han hjalp til med alt forefaldende arbejde til sin død, 97 aar gammel.

Johan Philip Bitsch, Knudsgaard, 1844–1931. Hustru: Johanne Marie, 1869–1916.

Jens Johannesen, Søvsø, 1867–1945. Hustru: Dorthea Marie, 1873–1945.
Jens Kristian Johannesen, Søvsø, 1871–1949. Hustru: Anne, 1876–1936.
Bertel Larsen, Søvsø, 1868–1940. Hustru: Bodil, 1870–1950.
Frederik Kristensen Møllebygger, Engedal, 1846–1933. Hustru: Maren,
1845–1898.
Lars Nørremark, 1860–1947. Hustru: Abelone, 1862–1938.

Grundlag for voksende velstand: Lyng, gæld og enlig ko, der døde

Lars Nørremark, Taarup sogn, Fjends herred, født 1860, død 1947, blev i 1885 gift med Abelone Nielsen fra Borris. Han ejede intet som helst og hun lige saa lidt. Men i Sparkjær Mose lavede man tørv, og her tjente Larsen og hans kone hver en sommerløn. Om vinteren hjalp han egnens gaardmænd med at tærse korn, og det gav 25 øre pr. dag plus føden.

Den 1. november 1889 købte de ejendommen Nørremark i Daugbjerg sogn for 5600 kr. med en udbetaling af 1000 kr., hvilket beløb ægteparret ved mosearbejdet havde sparet sammen. Og nu begyndte saa opdyrkningen »af denne utaknemlige og karrige Jord: alt, ligegyldigt hvor man saa hen, var Lyng og atter Lyng«. Besætningen dannede en enlig Ko, »som næsten døde med det samme«. Lars Nørremark gik hver dag den 8 km lange vej til Sparkjær Mose for at tjene lidt penge, da jo ejendommen ingen ting kunne yde; og naar han ved solnedgang vendte hjem, tog mand og kone side om side arbejdet op med at faa lyngen fjernet fra husets nærmeste omgivelser. Seks aar forløb paa denne maade, og nu bar nogle agre korn, græs og kartofler. I 1896 sagde han mosen farvel og tog tjeneste nærmere hjemmet ved Dybdal Kalkværk. Han fik mere tid til ejendommens drift, og stadig erobredes jord fra heden »under en uafbrudt Arbejdsplan: mindst mulig Hvile, hver Aften sent i Seng, hver Morgen tidligt op, Søndagen taget med«. Det virkede i længden. To stude kunne omsider erhverves, snart efter byttedes den ene stud for en plæg. Flere husdyr kom til, 40 tdr. land blev dyrket op.

I aaret 1903 brændte bygningerne, stort tab, men dyrene reddedes, og nye huse, tre længer, blev rejst. Samtidig holdt Lars Nørremark op med at arbejde paa Dybdal og fik overdraget Mønsted mælketur til Stoholm Mejeri; gennem 13 aar varetog han denne beskæftigelse. Da var han, 1916, i stand til at leve af ejendommen alene, og siden samlede familien kræfterne om hedekultivering og læplantning.

Lars Nørremark og hustru har opfødt ti børn og givet dem hver 1000 kr. i medgift, efterhaanden som der skulle sættes bo.

I 1930 overdrog han en firelænget gaard til sin yngste søn og svigerdatter. Da var der paa gaarden tre heste, en snes kreaturer, tre grisesøer og en del ungsvin.

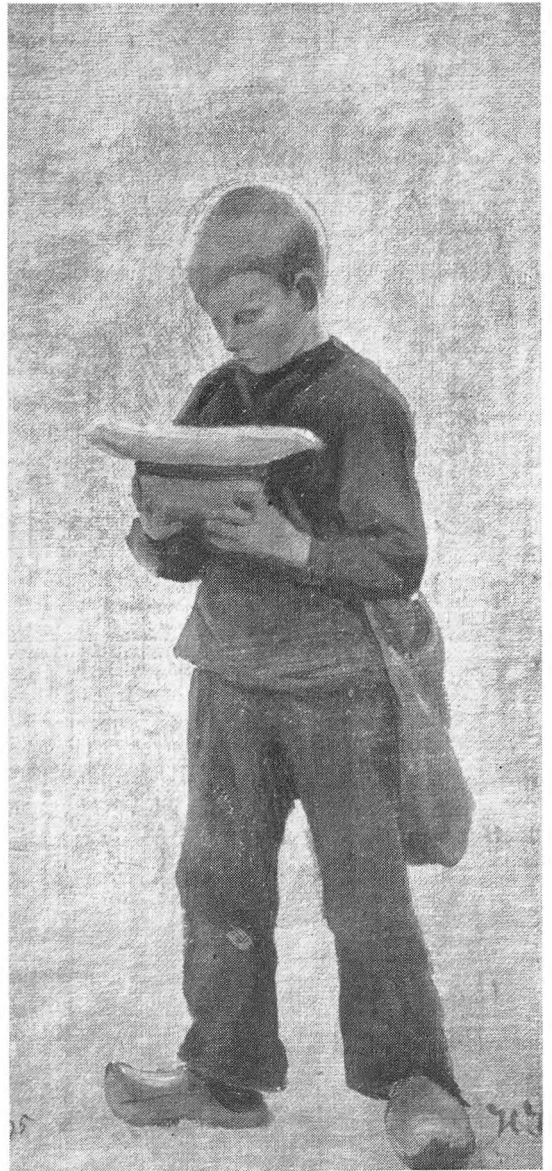
Feldingbjerg: Jens Østergaard Gedsted, 1855–1938. Hustru: Nikoline Katrine, 1859–1939.

Fremgang kom, da marken bejnedes mod sandstorm

Jens Østergaard Gedsted overtog 1881 sin morbroders ejendom i Feldingbjerg. Den var paa 45 tdr. land og uden besætning. Han havde ca. 2000 kr., som dels var arvet,

Hans Smidth: Skolepige

*Hans Smidth: Figurstudier fra byen
(Hirschsprung)*

dels sparet sammen. Pengene blev brugt til at skaffe besætning og klare lidt smaagæld. Først tog han sig for at plante gran- og fyrrehegn omkring de mest udsatte arealer, og dermed fortsatte han, indtil hele ejendommen laa godt skærmet for vinden. Paa de daarligste sandknuder anlagde han granplantage.

Da Jens Østergaard begyndte, var hans jord saa overkalket og udpint, at der næsten intet kunne gro, og sandstorme rev ofte haardt i de meget sparsomme afgrøder. At han og hustruen — Nikoline Nielsen fra Gammelstrup — kom igennem 80ernes kriseaar, skyldtes først og fremmest deres store flid og nøjsomhed.

I 1890 havde de en besætning paa 2 heste, 4 køer, 5 ungdreuer, 1 griseso, 6–8 faar, og der var leveret 4 svin.

Seks aar senere kunne de udrede den sidste pantegæld i ejendommen og 1913 tilkøbtes 11 tdr. land, saa gaarden nu havde 56 tdr. land.

Da Jens Østergaard i 1933 afstod gaarden til sin datter og svigersøn, var der en besætning paa 2 heste, 12 køer, 19 ungdreuer, 2 grisesøer, 2 faar, 200 høns, og den havde i aarets løb fedet 56 svin.

Gaarden var gældfri, og de syv børn var sat godt i vej.

1923 blev Østergaard af Salling Landboforening indstillet til sølvmedalje, som han modtog fra Foreningen af jyske Landboforeninger — navnlig for Plantningen.

Gammelstrup: Johannes Thinghøj, Fusager, 1894–1950. Ugift.

Højslev: Hedevard Jørgensen, Vinkel Mark, 1861–1945. Hustru: Kirstine, 1869–.

Kobberup: Niels Peter Jensen, Gamskær, 1854–1916. Hustru: Else Kirstine, 1858–1929.

Niels Kristian Nielsen, 1876–1937. Hustru: Nielsine Marie, 1876–.

Svend Nielsen, Ajstrup. 1828–1895. Hustru: Kirsten, 1839–1896.

Peder Odgaard, Tastumgaard, 1851–1910. Hustru: Karen, 1854–1902.

Mønsted: Jens Peder Jakobsen, Rosgaard, 1849–1926. Hustru: Mette Marie, 1858–1934.

Jakob Kristensen, Kvollested, 1847–1930. Hustru: Dorthea Louise, 1864–1896.

Peder Rosgaard, Rosgaard, 1848–1934. Hustru: Mette Kirstine, 1839–.

Smøllerup: Gudmund Jönsson, Øster Børsting, 1832–1894. Hustru: Else Marie, 1840–1913

August Thorvald Rasmussen, Laanum, 1836–1920. Hustru: Margrethe, 1843–1897.

Taarup-Kvols-Borris: Peder Andersen, Sparkær, 1840–1915. Hustru: Mette Marie, 1845–1934.

Chr. Laursen, Rævind, 1817–1904. Hustru: Margrethe, –1909.

Rasmus Larsen Post, Rævind, 1860–1933. Hustru: Ane Marie, 1866–1940.

Niels Nielsen Ronge, Rævind, 1867–1930. Hustru: Abelone, 1871–1951.

Vroue-Resen: Niels Jakobsen, 1871–1950. Hustru: Petrea, 1867–.

Chresten Kristensen Mølgaard, 1873–1950. Ugift.

Peder Nielsen, Høgild, 1842–1932. Hustru: Mette, 1844–1927.

Mathias Martin Jensen Torp, Overtorp, 1866–1939. Hustru: Kirstine Marie, 1866–1928.

Ørum: Niels Pedersen, Blingerdal, 1866–1946. Hustru: Larsine, 1868–1945.

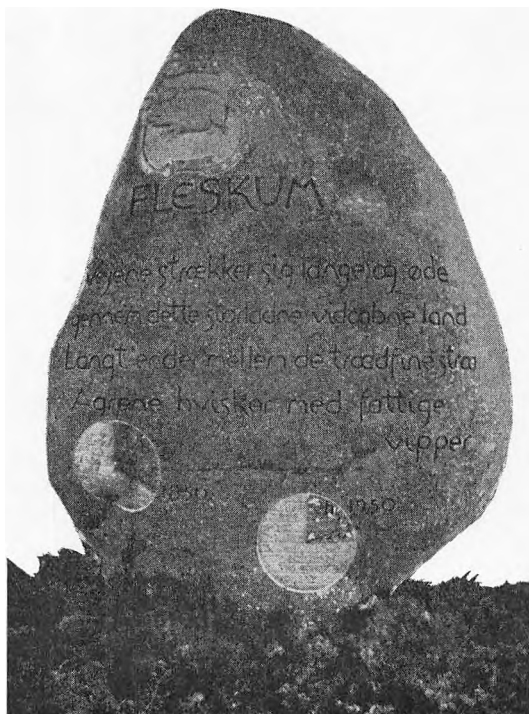

FLESKUM HERRED

	Dyrker	Skov	Hede
1850: %	67	1	32
1950: %	76	5	19

Vejene strækker sig lange og øde
gennem dette storladne vindaabne land.
Langt er der mellem de traadfine straa.
Agrene hvisker med fattige vipper.

Niels Vibe

Ferslev: Christen Nicolajsen, Ferslev Mark, 1856–1930. Hustru: Dorthea, 1860–1940.

1880: Præstegaardens fattige daglejer - 1939. Ejer af suldt moderne ejendom

Christen Nicolajsen, Ferslev mark og sogn, Fleskum herred, født 1856, død 1930, blev 1880 gift med Dorthea Larsen. Han var paa den tid fast daglejer i præstegaarden og fortsatte den nødvendige, men ringelønnede gerning i følgende 8 aar, 66 øre om dagen i sommerhalvaaret, det halve, altsaa 33 øre, vinteren igennem. 1888 fik han overladt 30 tdr. land af præstegaardens hede, imod at han betalte tienden. Lyng voksede alle vegne paa den erhvervede hedelod. Men en byggeplads blev da ryddet, og sten til muren brødes op. Det var aften- og søndagsarbejde, for daglønnen kunne ikke undværes. Han laante et par stude at pløje med, og nogle agre mergledes. Det gik kun smaat fremad, for det var umuligt at skaffe driftskapital. Da han ville laane 200 kr. i sparekassen, forlangtes der 20 kautionister. Hvorvidt disse kunne skaffes, melder Christens og Dortheas saga intet om. I det hele tier historien om de tavse hedebydere, medens arbejdet stod paa. Vi kender dog levnedsløbets hovedtræk, som var strid og savn og dyb armod – indtil vendingen kom, da baade mand og kone var slidt op. Ved Nicolajsens død stod der en firelænget gaard med en førsteklases besætning paa 3 kraftige heste, 12 malkekøer, tilsvarende opdræt og alle mulige moderne maskiner som kværn og selv-binder, ogsaa eget vandværk. »Der var otte Børn, som trofast hjalp Forældrene og med dem delte Glæden over Hjemmets Fremgang«.

GJERN HERRED

	Dyrket	Skov	Heide
1850: %	69	10	21
1950: %	84	13	3

Aalle lejje, aalle lejje, om it and,
saa en pind at tælle i, – men det
skuld helst væ te en tyr'hæl.

Linaa: Hans Pedersen, Gaunholt, 1813–1887. Hustru: Elisabeth, 1824–1890.

Ry: Laurs Andreasen, Bakken, 1844–1931. Hustru: Mette Marie, 1845–1925.

Sporup: Jørgen Grejsen Sørensen, Løvskovlund, Farre, 1778–1860.

Hustru: Johanne.

Jørgen Grejsen, en fattig tjenestekarl, fik en gaardmandsdatter, der gik fra arv og hjem for mod familiens vilje i 1800 at gifte sig ind i en indsidderstue i Farre. I 1801–1815 laa han som soldat i Rendsborg, men hvert aar havde han en maanedes orlov, hvor han gik hjem til Farre. I disse aar købte han 6 tdr. ld. hede, byggede et lille hus og dyrkede heden op med dygtig hjælp fra konen. Efter 1815 tog det store slid fat, hedelod efter hedelod blev købt til, opdyrket, grøftet, drænet, plantet, og tilsidst anlagde han en frugtplantage med 700 træer – uhørt paa egnen. I 1835 sad han paa »Løvskovlund«, nu en smuk, grundmuret gaard paa 110 tdr. ld., veldyrket og med en stor besætning. Det var sognets daarligste jord, der blev til den bedste gaard paa egnen. I anerkendelse af en mønsterværdig indsats tildeltes han Landhusholdningsselskabets 4. sølvbæger i 1834.

GØRDING-MALT

	Dyrket	Skov	Hede
1850: 0/0	59	2	39
1950: 0/0	88	11	1

Vort land skal gro og grønnes,
dets hvide kyst forskjøttes,
selv lyngens søn skal lønnes
for tusind tunge ryk,
blot længe det maa lyde
fra by- som landsbygyde,
fra obo som fra jyde:
»Endnu et bitte nyk!«

Aakjær

Aastrup: Hans Chr. Bjørholm, Bjørholmsminde, 1834–1901. Hustru: Metthe, 1829–1896.

Niels Peter Nielsen, Brogaard, 1871–1951. Hustru: Marie, 1877–1937.

Brørup: Niels Chr. Madsen Nielsen, Gjerndrup, 1865–1939. Hustru: Ane Kjerstine Karoline, 1866–1941.

Holsted: Andreas Lund Jensen, Faurskov, 1898–1946. Hustru: Johanne Kirstine, 1898–1935.

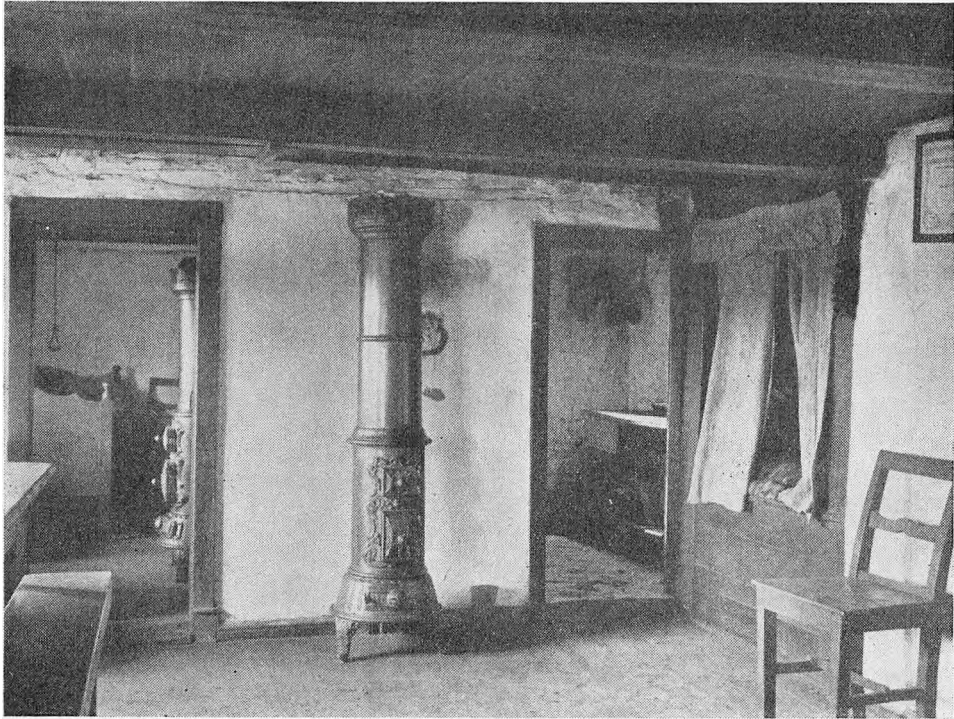
Skomager Julius Larsen, 1846–1934. Hustru: Johanne, 1848–1894.

Jørgen Larsen, Faurskovgaard, 1872–1943. Hustru: Mathilde, 1878–.

Lindknud: Jens Peder Jepsen, 1857–1944. Hustru: Anne Marie, 1860–1937.

Laurids Thøgersen Michaelsen, Lykkeskjær, 1845–1929. Hustru: Thomasine, 1846–1923.

Niels Peter Nielsen, Pedersminde, 1827–1880.

Interiør fra gaard i Fjellstervang, Vørgod sogn. Dansk Folkem. fot.

Peter Nielsen, Okslund, Østerbygaard, 1834–1912. Hustru: Marie Kirstine, 1839–1890.

Simon Nielsen, Hovborg, 1825–1921. Hustru: Marie Kirstine, 1832–1892.

„Simon er ikke mere - men mindet lever“

Simon Nielsen, Hovborg, Lindknud sogn, Malt herred, født 1825, død 1921, kom, da han var 8 aar, ud at tjene som faarehyrde. Senere var han og hans yngre brødre ude at tjene skiftevis. Han blev i 1848 indkaldt til hæren og deltog i treaarskrigen. Da krigen sluttede, tog han atter fat paa sin gerning ved landbruget. 1853 viedes Simon Nielsen til Marie Kirstine Lauridsen og overtog hustruens fødegaard »Kongens Vase« i Hovborg. Der hørte ca. 300 tdr. land under ejendommen, men kun lidt af arealet var opdyrket, det meste laa i lyng, og bygningerne var smaa og simple. Ved overtagelsen fandtes paa gården 15 kreaturer og 20–30 faar.

Først blev den nærmeste hede pløjet, merglet og tilsaaet, og efterhaanden naaede kultiveringens saaledes langt ud. Men som aarene gik, og det kunne ventes, de fem sønner og fire døtre med tiden skulle stifte egne hjem, lagde Simon Nielsen sin opdykningsplan om. Han begyndte nu fra hedens yderkant at arbejde sig indefter. Naar et passende areal til en ny ejendom var kultiveret, blev det udstykket, bebygget, forsynet med husdyr og overladt et af børnene. Paa denne maade oprettedes fire selvstændige ejen-

domme, som senere igen deltes til ialt ni ejendomme. Da han i 1853 fik gaarden, kunne den knap nok føde een familie, men omkring 1900 levede ni familier paa den under langt bedre og lysere kaar end den ene.

Simon Nielsen udførte ogsaa et stort arbejde for plantningssagen. Han tog aktier i Hovborg Plantage, anlagde en plantage paa sin gaards mark og plantede hegn rundt om de fleste marker og ogsaa en del hegn ind mellem indtægterne.

»Simon er ikke mere, men Mindet lever; den gamle Gaard er forvandlet i Forhold til Tidens Krav, men ligger fremdeles paa den gamle Plads, omgivet af ni andre Ejendomme, i Sandhed et smukt Syn i Forhold til den gamle Gaard og den brune Hede.« (N. Thøgersen i »Fra Ribe Amt« 1932).

Lindknud: Kroejer Johan Christoffer Steinmeier Sørensen, Hovborg, 1809–1880. Gift tre gange.

Peder Chr. Thøgersen, Okslund, 1830–1904. Hustru: Ellen Kirstine, 1828–1874.

Læborg: Jens Lauridsen, Hundsbæk, 1842–1937. Hustru: Ane Dorthea, 1852–1914.

Hans Christoffer Sørensen Schmidt, Nyby, 1835–1912. Hustru: Ane Marie, 1836–1876. Do.: Frederikke, 1850–1916.

Vejen: Johannes Lauridsen, Grønvang, 1847–1920. Hustru: Maren Sofie, 1851–1927.

HAMMERUM HERRED

Dyrket Skov Hede

1850: % 35 0 65

1950: % 76 15 9

Arnborg: Jens Troelsen Bjerre, 1831–1908. Hustru: Ane, 1848–1906.

„Jeg mindes mine forældre med den største taknemlighed“

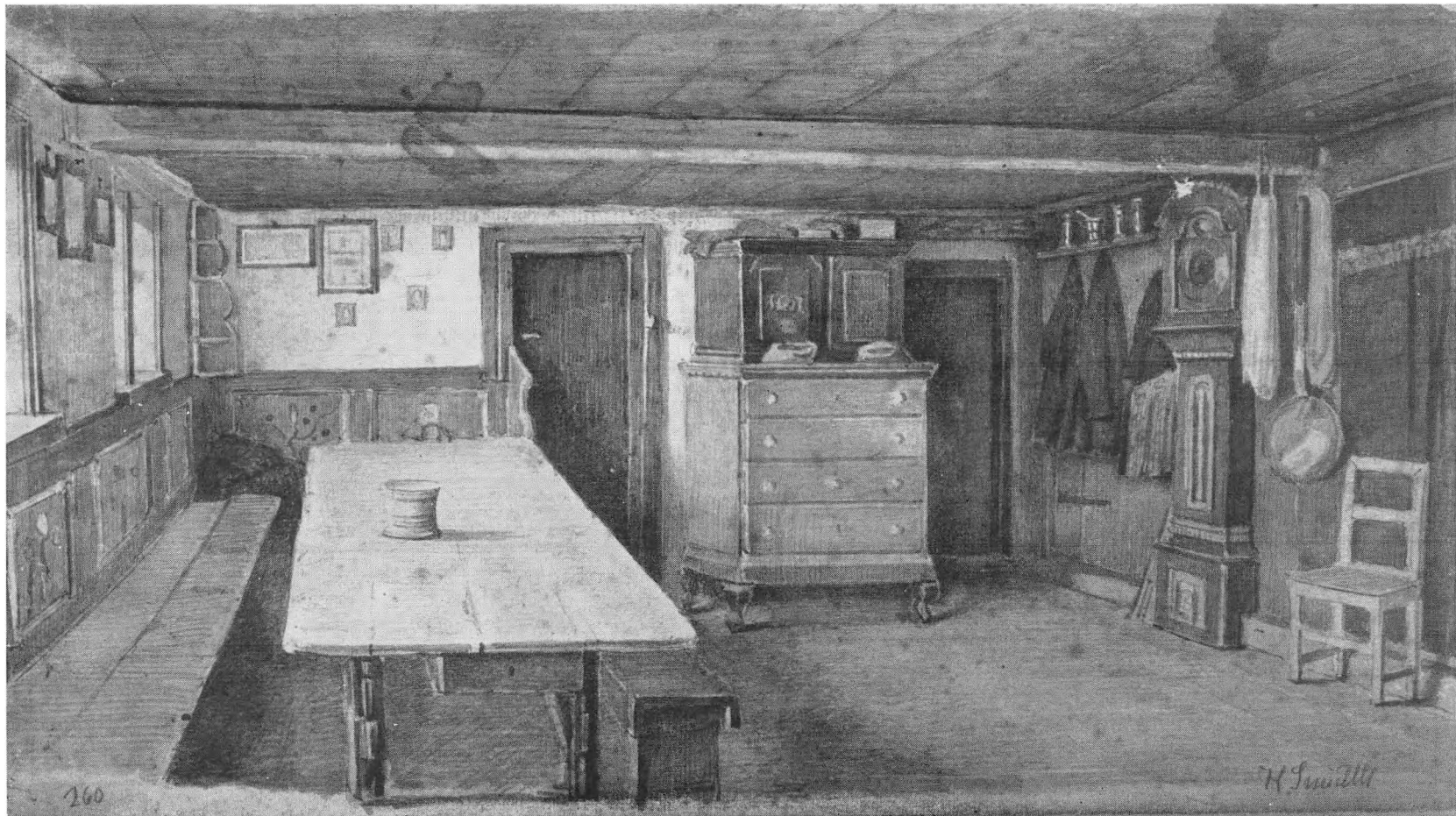
Jens Troelsen Bjerre og hustru Ane Askjær Kristensen opdyrkede 125 tdr. land hede og mose, anlagde seks kilometer vej og byggede paa udstykkede jorder flere gaarde med ialt 106 fag hus.

I aaret 1856 overtog Jens Troelsen gaarden Bjerre paa følgende vilkaar: Købesum 600 rigsdaler, aftægt og pleje til sine forældre samt underhold og pleje til en svagelig broder. Gaarden laa dengang ca. 700 meter længere i øst og bestod af bindingsværk med stampet ler og lyng. Bygningerne var støttet af lyngtørv op til midten af murene, da de ellers ville falde sammen. Besætningen: 4 køer, 2 ungdre, 2 stude og 40 hedejaar. Arealet udgjorde ca. 200 tdr. land hede og mose, hvortil ved senere køb fjøjedes omkring 100 tdr. land hede og mose. I 1870 flyttede han Bjerregaarden og byggede den med fire længer paa sin nuværende plads.

Fra 1856 til 1906 opdyrkede Jens Troelsen 125 tdr. land og anlagde 6 kilometer vej. Mergelen hentedes i Skivildgaards leje og i Vognslunds mergelleje. Afstanden til disse mergelgrave var ca. 5 kilometer. Han anlagde en teglovn, hvori han brændte murstenene til hjemmegaarden og til fire udstykkede gaarde. Ialt havde han i sin tid opført 106 fag

Hans Agersnap: Ansager Andelsmejeris generalforsamling (Mejerikontoret, Aarbus)

Hans Smidth: Sjørup krostue, Fjends herred, ca. 1870 (Kobberstiksamlingen)

hus. Tømmeret købte han i Palsgaard Skov, en del hvert aar, og oplagrede det paa gaarden, saa han havde, hvad han skulle bruge af sten og træ, naar han besluttede at bygge. Det øvrige materiale hentedes i Herning.

Selv om han var meget daarligt stillet økonomisk, da han i 1856 begyndte, idet gælden efter den tid var betydelig, byrderne endnu sværere, og alle bygningerne faldefærdige, lykkedes dette store opdyrknings- og byggearbejde for ham med det resultat, at han ikke paa noget tidspunkt havde prioritetsgæld paa Bjerregaarden. Og dog gav han fire af sine sønner hver en ejendom paa gode betingelser og de tre andre børn hver 6000 kr. i arvegods.

Jens Troelsen Bjerre skildres som en mand, børn gerne ville omgaas. Skønt hans liv gik hen i arbejde, var der aldrig noget forjaget over ham, og han fik tid til at tage sig af baade sine egne og andre folks børn, og han gav gerne naboer og venner en haandsrækning, naar de trængte til det. Selskabelighed var der ikke meget af paa egnen, men hver vinter bød ægteparret familie, venner og naboer, store og smaa, til julegilde paa Bjerregaarden.

Jens Troelsens dybe kristentro forbød ham, under nogen form, at rose sig selv. Kom folk til ham og roste den fremgang, han havde haft, afviste han saadan tale og sagde: »Det er kun mig betroet, og min pligt er at forvalte med de evner, som er givet mig, og naar det lykkedes saa godt, er det ikke af min egen dygtighed eller klogskab«.

En søn siger: »Naar jeg saa tit og ofte tænker tilbage og mindes mine Forældre, da er det med den største Taknemmelighed, idet de lærte os Børn Arbejdets Glæde og Velsignelse.«

Arnborg: Niels Eskildsen, 1833–1892. Hustru: Kirstine, 1845–1935.

Peder Madsen, Ronum, 1836–1921. Hustru: Kirstine, 1840–1918.

Peder Pallesen, Damholt, 1850–1918. Hustru: Bodil Marie, 1853–1931.

Niels Thomsen, Nørtoft FASTERHOLT, 1849–1934. Hustru: Kirstine, 1849–1915.

Niels Peder Troelsen, »Pederslyst«, 1839–1917. Hustru: Maren, 1838–1905.

Peder Jensen Øvig, 1852–1944. Hustru: Kirstine, 1850–1907.

Assing: Rasmus Jensen Hvisthule, 1861–1932. Hustru: Karen, 1865–1939.

Anders Kousgaard, Paarup, 1850–1917. Hustru: Karen, 1858–1932.

Børneflokket tog fars og mors rige gerning op

I efteraaret 1883 købte Anders Kousgaard og hans hustru Karen en i Paarup, Assing sogn, beliggende ejendom paa omkring 80 tdr. land. Prisen var ca. 7000 kr. plus underhold til en aftægtskone. Henved 15 tdr. land var under plov, resten hede. Bygningerne bestod af stuehus og to udhuse; det ene af disse havde lerstampede mure og bukkede

under for en vinterstorm faa aar efter købet. Besætningen var ved overtagelsen 4 køer og 1 stud.

Anders Kousgaard tog straks fat paa at opdyrke heden, som laa faa agres bredde fra døren. Lyngen brændtes, og korn saeedes i asken. Udbyttet blev naturligvis derefter. Mergel lykkedes det først at faa paaført jorden, da forekomster deraf var blevet fundet i et par kilometers afstand fra ejendommen. Anders gravede mergelen op, og Karen kørte den hjem. Som trækraft brugtes i flere aar en stud og en ko. Hjemmets økonomiske forhold tillod ingen vidtløftigheder, thi mange munde blev der efterhaanden at mætte: 5 sønner og 3 døtre.

Det var saaledes kun ved de store højtider, der kom hvidt brød paa bordet. Et sejt og dygtigt arbejde udførtes, men allerede i 1884 skete et meget føleligt omslag i priserne, som faktisk gennem mange aar holdt sig saa lave, at der trods beundringsværdigt slid og slæb ikke kunne skabes balance. Resultatet blev da ogsaa, at Anders Kousgaard kom til at sidde i saa stor armod, at hverken købmand eller nabo ville yde kredit, langt mindre laane ham til det allernødvendigste, idet de havde opgivet troen paa, at det unge par kunne klare sig. Følgelig maatte der præsteres en leverance af et eller ander brugbart, naar bud gik til købmand efter varer. Ofte maatte da Karen Kousgaard i tidlige morgentimer ud i heden for at plukke lyng, en trave, om muligt to, som hun saa kørte til mejeri eller bager med. For de fem skilling, salget indbragte, købtes da livsfornødheder. Den voksende børneflokk gjorde ikke kravene til husholdningen mindre, og mangan gang var det nok saa som saa med mætheden. Det siger sig selv, at Karen, godt støttet af Anders efter fyraften, selv kartede og spandt til hele familiens forsyning med uldtøj, syede alle klædningsstykker, støbte lys og sørgede for de løbende fornødheder til folk og fæ, mens manden i de mørke vintermaaneder, hvor arbejdet i mark og hede laa stille, gik i dagleje for 25–50 øre om dagen. De ældste børn husker meget vel, hvorledes der blev slidt og stridt; men der var sammenhold og vilje til liv i hjemmet. Man glemte ikke at takke Gud for føde og klæder, omend begge dele ofte var karrigt tilmaalt.

Saaledes gik en lang række aar. Heden blev mindre og mindre synlig fra husene. Arbejdet skred støt fremad, og maalet var i sigte. Ved aarhundredskiftet svingede priserne opad til det bedre, og det lykkedes at faa rejst en ny kostald og et nyt stuehus. I de samme aar tog baade Anders og de halvvoksne sønner del i tilplantningen af Bjørnslev plantageomraade. I 1906 brændte alle ejendommens bygninger totalt ved lynnedslag, et stort tab, da der var for lavt forsikret, men konjunkturerne var med, og da børnene tillige for de flestes vedkommende var ude at tjene og dermed aflastede den hjemlige økonomi, kunde der rejses en nu firelænget gaard. Koholdet var ved den tid 8–10 malkekøer, ungkreaturer, to heste, faar og svin. I 1913 laa 70 tdr. land dyrket op, og ejendommen blev delt, saaledes at den ældste søn fik udflyttergaarden paa 33 tdr. land. Da Anders Kousgaard døde i 1917, var der kun ubetydeligt uopdyrket hede tilbage, hvilket vil sige, at Anders og Karen Kousgaard i ca. 30 aar havde forvandlet omkring 65 tdr. land hede til saa frugtbar agerjord, at der nu paa de to gaarde tilsammen findes

C. Dalsgaard: Bondedreng fra Salling, 1847 (musæet i Sorø)

20–25 reaktionsfrie malkekøer, mere end 30 ungdyr, 5–6 heste, traktor og moderne landbrugsmaskiner.

De to gaarde er stadig i familiens eje. Iøvrigt har børnene – paa en enkelt undtagelse nær – fortsat i forældrenes spor, alle tog del i arbejdet med at dyrke hede op. En svigersøn fik saaledes i slutningen af trediverne Landhusholdningsselskabets store sølvbæger.

En af sønnerne udtaler: »Baade ved fars død i 1917 og ved mors død i 1932 blev der fra mange sider sagt smukke ord om den pionergerning, de to mennesker har øvet paa hedeopdyrkningsens omraade, ord, som vi børn har bevaret i vore hjerter, og hvis betydning kom til at staa klarere for os, idet vi erkender sandheden deraf. Anders og Karen Kousgaard tænkte næppe nogen sinde paa værdien af, hvad de havde udrettet; de var kun saa usigelig glade for, at deres gerning var lykkedes, og at deres børneflokk havde kunnet leve udviklingen med og tage arven op, da egne kræfter ikke mere slog til.«

Aulum: Chr. Andersen, Omosegaard, 1859–1949. Hustru: Ane 1861–1946.

Niels Andersen, Kilde Mølle, 1832–1910. Hustru: Dorthea Marie, 1834–1903.

Christen Jensen, Taulborg, 1858–1939. Hustru: Laurette, 1858–1923.

Niels Lorents Jørgensen, Tved, 1860–1925. Hustru: Else Marie, 1860–1946.

Anders Peder Lauridsen, Tved, 1853–1949. Hustru: Mariane, 1856–1904. Do.: Ane Kirstine, 1867–1929.

Chr. Pedersen Lørup, Hodsager, 1868–1929. Hustru: Sine, 1864–1947.

Jens Mouridsen, Buskbjerg, 1824–1906. Hustru: Mette Kathrine, 1826–1908.

Carl Pedersen, Birkkjær, 1865–1920. Hustru: Maren, 1871–1932.

Chr. Pedersen, Stoubæk, 1870–1928. Hustru: Sidsel Marie, 1867–1928.

Lauge Pedersen, Varhede, 1818–1880. Hustru: Kirsten, 1828–1903.

Bording: Thomas Christensen, Guldforhoved, 1826–1900. Hustru: Gertrud.

Gerth Hansen, Christianshede, 1856–1924. Hustru: Karen, 1863–1920.

Resultatet af ungt pars mod og ukuelige energi

Gerth Hansen hed en ung mand, der tog bopæl i Christianshede, Bording sogn, og ægtede en pige ved navn Karen. Det led hen imod 1890, da de fik købt 175 tdr. land hede, hvoraf 3 tdr. land laa pløjet. Med godt mod og fast ukuelig energi gik parret ind i tilværelsen som hedeopdyrkere. Der var al under hver plovfure og dygtig mange sten. Men den haarde skorpe blev brudt, og stenene kom frem og kørt bort. Mager mergel fandt de nær ved, dog den laa 5 meter nede; 80 store læs kørtes ud paa hver tønde land pløjet jord, og aarlig mergledes 6 tdr. land. Samtidig blev tørvesmuld hentet fra en mose 5 kilometer borte til strøelse og møddingens forøgelse. Saadan morlag var billigere

Indgangen til en Hedegaards stuehus i Borris sogn. Dansk Folkem. fot.

end den kunstgødning, der just i hin tid dukkede op, og mere ægte. Markerne gav snart grøde som veldrevne lerjorder, havren 10–15 skæpper korn af traven, rugen 5–7 skæpper. Kornet tærskede Gerth ved lys fra lygte morgen og aften, dagens timer brugtes paa mark og i mergelgrav. Store afgrøder kartofler avledes, gerne 200 tøndes pr. td. land, talrige svin blev kørt til Silkeborg, hvor Koopmanns Svineslagteri tog imod. Før det første mejeri i overkommelig afstand oprettedes i Paarup, havde Gerth Hansen anskaffet haandcentrifuge og kærnemaskine, og gaardens eget mejeri lavede første klasses smør, som solgtes til købmand Høeg, Silkeborg. Hver lørdag kørte Gerth sine smørdritler de 2½ mil over heden og ned ad de stejle Hørbylunde og Funder bakker mod Silkeborg. Sædvanlig nød han hverken vaadt eller tørt, fra han drog ud om morgenen, til han langt hen paa aftenen kom hjem, men saa havde Karen ogsaa altid en god ret »lavet mad«

grønkaalsuppe, kødsuppe eller gule ærter, parat. Da den næstældste søn i 1909 blev gift, afstod Gerth og Karen hovedgaarden til ham med 80 tdr. land ager og lidt hede. Yderligere var 35 tdr. land kultiveret, hvilke skiltes fra med resten af heden til en anneksgaard, og her flyttede de saa hen og fortsatte hedeopdyrkningen, men i 1913 blev det de trofaste arbejdere for meget, de solgte og tog bolig i Herning. Børnene — fem sønner og en datter — fik under deres opvækst lært at bstyle noget, hvad de altid regnede forældrene til ære og tak.

Bording: Andreas Jensen, Christianshede, 1868–1933. Hustru: Dorthea, 1873–1947.

Karl Jensen, Christianshede, 1833–1908. Hustru: Inger, 1828–1913.

Jens Laursen Lybæk, 1826–1916. Hustru: Marie Margrethe, 1838–1872.

Kristian Laursen Lybæk, Munklinde, 1862–1943. Hustru: Laustsine, 1859–1929.

Laust Chr. Nielsen, Christianshede, 1845–1923. Hustru: Ane Kathrine, 1856–1923.

Niels Jensen Rydahl, 1860–. Hustru: Kirsten, 1859–1928.

Anders Jensen Østergaard, 1840–1918. Hustru: Ane Marie, –1919.

Fandt mangfoldige mergellejer rundt om i Jylland

Anders Jensen Østergaard og hustru Ane Marie Nielsen overtog 1868 en ejendom paa Agerskov Hede, Bording sogn. Jord var der nok af, ikke mindre end 300 tdr. land, men kun et par smaa agerstumper havde været pløjet, resten henlaa i raa hede. Her begyndte de med en enlig ko, som ved sommertid græssede mellem lyngbakkerne. For at faa noget af heden opdyrket maatte Anders ud til gaardmændene, og mod arbejde gjorde de et par bed pløjning hos ham. Ved ihærdigt arbejde af begge ægtefæller hjemme og ude kom de endelig saa vidt, at der skaffedes avl til 2 køer. Med køerne blev han kørende. I begyndelsen gik det kun smaat, dog fremad kom man, saa der inden længe kunde købes og fodres et par stude, senere to smaa heste, hvormed opdyrkningsarbejdet mere og mere tog fart. Anders var saa heldig at blive antaget af Hedeselskabet som mergelsøger. En dag kom oberst Dalgas ledsaget af engvandingssingeniør Feddersen, Karup, derud. Anders stod og inddigede et stykke havejord, og Feddersen, hos hvem Anders Østergaard havde tjent efter at være kommet hjem fra krigen 1864, førte Dalgas hen til sin gamle karl. Dalgas roste Anders og tilbød ham plads ved Hedeselskabet. Det gode tilbud blev modtaget, og i de følgende 35–40 aar drog han Jylland rundt for at søge mergel. Mangfoldige er de mergellejer, han fandt, og for den hjemlige bedrift blev stillingen en god hjælp, idet lønnen var 2 kr. pr. dag, medens en dags arbejde ved bønderne kun vurderedes til 1 krone.

Imidlertid maatte konen, nu manden saa tit var ude, overtage end mere markarbejde. Det gik godt altsammen. En stor have, forskellige smaa plantager anlagdes, og læhegn plantedes omkring ejendommen; stuehus opførtes, udhus byggedes, og besætningen

øgedes stadig. Da en søn 1910 overtog gaarden, stod der i stalden 2 heste, 10 kreaturer, faar og svin. Alt dette var naaet ved flid, nøjsomhed uden at gøre nævneværdig gæld. For sit arbejde i Hedeselskabets tjeneste blev Anders Østergaard Dannebrogsmænd.

Gjellerup: Jens Thygesen Rasmussen Flensborg, 1859–1948.

Hustru: Karoline, 1857–1937.

Jens Kristian Frølund, 1873–1944. Hustru: Ane Marie, 1878–.

Christian Nielsen Hansen, Meldgaard, 1855–1937. Hustru: Karen Marie, 1842–1885. Do.: Else Marie, 1863–1947.

Niels Kristian Kristensen, Hauge, 1839–1913. Hustru: Ane Johanne, 1839–1879.

Peder Lauridsen Krøjgaard, 1868–1942. Hustru: Kirstine Marie, 1869–1928.

Jens Kristian Overgaard, Vraa, 1854–1925. Hustru: Anna Kirstine, 1853–1929.

Herning: Hans Adolph Høeg, Herningholm, 1689–1773.

Proprietær Søren Sørensen, Laulund, 1790–. Hustru: Maren Evert.

Ikast: Thomas Christensen (Borg), 1853–1938.

Niels Andersen Hedegaard, 1849–1925. Hustru: Birgitte, 1880–.

Do.: Else Katrine, 1855–1914.

Jørgen Peder Kristensen Hvirgel, 1856–1905. Hustru: Mette Katrine, 1861–1931.

Knud Jensen Linnebjerg, Vester Linnebjerg, 1854–1925. Hustru: Inger Marie, 1861–1948.

Herredsfoged, kammerraad Caspar Møller, Højris, 1749–1824.

Laust Jensen Rom, 1853–1943. Hustru: Marie Katrine, 1857–1920.

Peder Larsen Skovdal, 1838–1919. Hustru: Maren, 1842–1916.

Søren Kristensen Stafen, 1843–1937. Hustru: Maren, –1927.

Niels Søndergaard, 1863–1947. Hustru: Kirsten Marie, 1868–1934.

Ilskov: Niels Hagelskjær, 1861–1928. Hustru: Karen, 1864–1941.

Anders Marthinus Jensen, 1850–1924. Hustru: Kirsten Marie, 1854–1940.

Niels Kristensen, Skaaphus Mark, 1836–1918. Hustru: Mette Sofie, 1841–1928.

Chr. Krøjgaard, 1864–1948. Hustru: Kirstine, 1866–1947.
Johan Georg Eriksen Maul, 1851–1928. Hustru: Martine, 1870–1946.
Kristen Moesgaard, 1860–1948. Hustru: Inger Marie, 1862–.
Jens Nielsen, Markkjærholt, 1834–1921. Hustru: Margrethe, 1837–1922.
Anders Kristian Pedersen, Skaaphus Mark, 1846–1921. Hustru: Anc
Katrine, 1850–1911.

Rind: Jens Christensen, Simstrup, 1866–1943. Hustru: Herminia, 1870–.
Jens Chr. Christensen, 1851–1930. Hustru: Maren, 1852–1940.
Søren Jakob Christensen, Søby, 1859–1942. Hustru: Jenssine, 1870–1948
Jens Christian Dynesen, Søby, 1836–1931. Hustru: Birthe Sofie,
1834–1907.
Anders Andersen Feldbak, 1871–1944. Hustru: Karen Marie, 1874–1949.
Kresten Jensen Højland, Køljkær, 1852–1939. Hustru: Dorte Marie,
1852–1900.
Jens Peder Kristensen, Søby, 1844–1940. Hustru: Jensine Mariane,
1848–1920.
Laurits Mortensen, Søby, 1852–1929. Hustru: Else Marie, 1857–1926.
Erik Nielsen, Fjederholt, 1844–1908. Hustru: Sidsel, 1843–1911.
Peter Troelsen, Vovlund, 1833–1913. Hustru: Karen, 1838–1908.
Hans Willumsen, Søby, 1833–1908. Hustru: Johanne.

Simmelkjær: Mads Meedom Christensen, Vestergaard, 1824–1904.
Hustru: Anna Maren, 1834–1927.
Kr. Kristensen, Sniftrup, 1852–1924. Hustru: Kristine, 1852–1925.
Chr. Madsen Meedom, O. Simmelkjær, 1862–1921. Hustru: Kathrine,
1870–.
Niels Peter Nielsen, Mosegaard, 1837–1912. Hustru: Ane, 1845–1902.
Jens Olesen, Skovlund, 1868–1937. Hustru: Kirsten, 1871–.
Iver Poulsen, Damgaard, 1859–1946. Hustru: Kristine, 1866–1936.
Jens Nielsen Skytte, 1858–1929. Hustru: Birgitte Kristine, 1859–1949.
Kresten Sørensen, Skovlund, 1832–1921. Hustru: Ane Kristine,
1830–1909.

Skarrild: Peder Green, 1873–1947. Hustru: Petrine Else Kirstine, 1871–.
Mads Fuglede Jensen, 1852–1932. Hustru: Else Kathrine, 1855–1935.

Jens Christian Ostersen, Gejlbjerg, 1834–1925. Hustru: Mariane, 1841–1921.

Peder Sandfeld, 1879–1937. Hustru: Ida, 1883–1949.

Niels Christensen Sinkebæk, 1875–1937. Hustru: Karoline, 1873–.

Jens Christensen Vestergaard, Døvling, 1813–1892. Hustru: Karen, 1818–1913.

Snebjerg: Iver Merrild Nielsen Bæck, 1849–1929. Hustru: Kirstine Marie, –1882. Do.: Elise Kirstine, 1861–1898.

Jens Chr. Jensen, Haunstrup, 1849–1895. Hustru: Kirsten Marie, 1857–1935.

Dynes Nielsen, Voldsgaard pr. Studsgaard, 1861–1939. Hustru: Ane Johanne, 1861–1936.

Anders Andersen Post, 1831–1910. Hustru: Maren, 1833–1925.

Niels Kristensen Uhre, 1861–1940. Hustru: Karen, 1861–1930.

Sunds: Mikkell Jensen Holstener, 1826–1907. Hustru: Ane, 1822–1918.

Laust Jensen Linæa, 1860–1950. Hustru: Mariane, 1871–1944.

Niels Mikkelsen, Røjen, 1856–1918. Hustru: Ane, 1856–1934.

Jens Svendsen, Sdr. Aas, 1858–1937. Hustru: Birgitte Kirstine, 1866–1935

Henrik Vejen, Tværmose, 1880–1948. Hustru: Kirsten, 1885–.

Sdr. Felding: Erik Aaes, 1852–1927. Hustru: Kirsten Marie, 1855–1927.

Kristian Mathias Andersen, 1880–1946. Hustru: Rasmine, 1877–1948.

Anders Jakobsen Frandsen, 1882–1940. Hustru: Karen Marie, 1885–.

Anders Frederiksen, Lægaarden, 1850–1922. Hustru: Mette Marie, 1859–1903.

Peder Jensen Helstrup, 1828–1916. Hustru: Anne Kathrine, 1837–1914.

Hans Frederik Jensen, Tarp, 1853–1929. Hustru: Maren, 1855–1930.

Rasmus Hansen Juul, Ilderhede, 1847–1934. Hustru: Jensine, 1858–1922

Anders Christiansen Kjær, Kjærhede, 1838–1910. Hustru: Inger Kjerstine, 1846–1926.

Jakob Kristensen, Drongstrup, 1845–1916. Hustru: Kirsten Marie, 1851–1924.

Anders Vig Nielsen, Overby, 1868–. Hustru: Kirstine, 1877–.

Mads Christensen Paabøl, 1852–1925. Hustru: Karen, 1852–1938.

Carsten Dyrvig Pedersen, 1860–1937. Hustru: Kirsten Marie, 1864–1940.
Knud Kristian Thomsen, Drongstrup, 1847–1921. Hustru: Ane,
1844–1882.

Timring: Laust Christensen, Nyborg, 1833–1920. Hustru: Ane Marie,
1835–1911.

Sigvardt Christensen, Trøstrup, 1840–1922. Hustru: Mette Kathrine,
1840–1920.

Jens Peder Pedersen Elkjær, 1851–1938. Hustru: Marie, 1849–1929.

Palle Madsen, Trøstrup, 1873–1949. Hustru: Juliane Marie, 1876–.

Anders Mølsted, 1852–1938. Hustru: Maren, 1855–1902.

Kristen Nielsen, Brikshus, 1830–1896. Hustru: Kristiane, 1845–1937.

Jeppe Poulsen, Lille Riis, 1856–1941. Hustru: Mariane, 1864–1925.

Laurids Kr. Spandet, 1868–1936. Hustru: Laura, 1875–.

Tjørring: Laurids Poulsen Sikjær, Sikjær, 1870–1943. Hustru: Maren Bodil,
1867–1916.

Tvis: Anders Christensen, »Lauralyst«, 1854–1926. Hustru: Johanne
Christiane, 1862–1937.

Søren Henriksen Hedegaard, 1857–1929. Hustru: Maria Kirstine,
1861–1932.

Svenning Jersie Iversen, Skavtrup, 1833–1923.

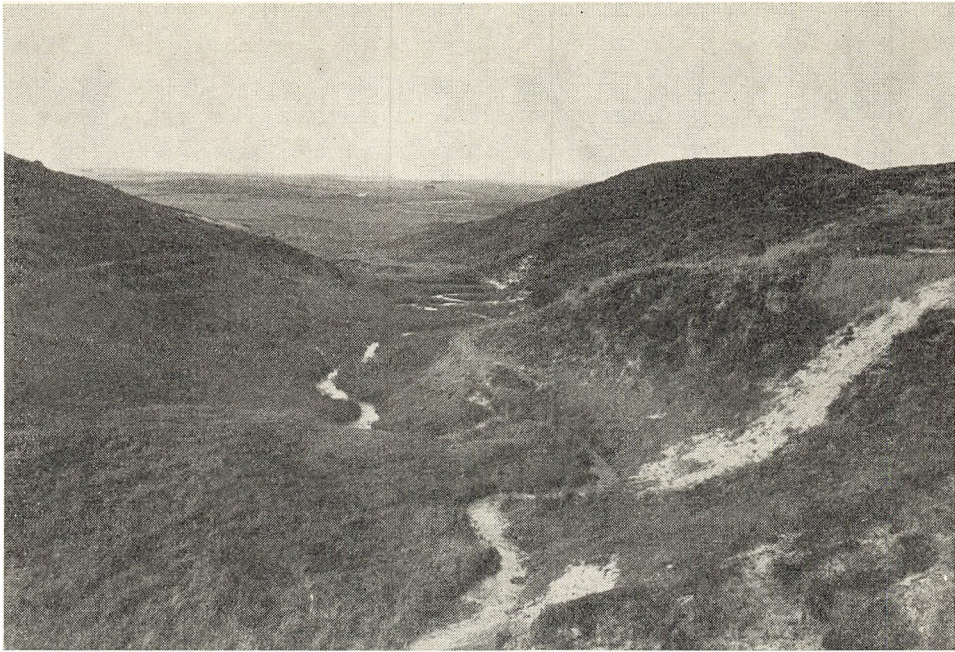
Vildbjerg-Nøvling: Niels Christian Andersen, Vesterlund, 1838–1924.
Hustru: Ane, 1839–1915.

Thomas Peder Christensen, Kærmosé, 1860–1944. Hustru: Ane Margrethe
Thora, 1866–1915.

Lyngjorden gav guld, tilfredshed og glæde

Thomas Peder Christensen overtog i 1886 ejendommen »Kærmosé«, Vildbjerg sogn; han var gift med Thora Bækgaard fra Snebjerg. Til Kærmosé hørte 22 tdr. land mose- og kærjord, som paa 2 tdr. land nær henlaa uopdyrket, afsides og øde. Han byggede selv ved starten nogle primitive huse, som senere erstattedes af mere tidssvarende bygninger. Ved afstaaelse havde ejendommen 3 heste, 14 køer, 12 ungmøer, 30 svin, og gaarden var gældfri.

Dengang var man vant til smaa kaar og slidsomme dage. Alligevel fandt naboer det haabløst for de unge ægtefolk at faa et hjem ud af den kærjord og de mosehuller, som sivede med vand, og hvor lyng og porstis var eneste vegetation. Men Thomas og Thora

Hedebakker i Vejle Vestereg, fot. 1904

tog fat i det sindelag ikke at give op. »Jeg husker godt,« siger en skildrer, »de mørke huse derude i mosen og den endnu mørkere baggrund af mose og lyng. Det var ikke raadeligt at aflægge besøg om vinteren i tøvøj; da flød det hele ud i vand og pløje«. Til at spænde for vogn og redskaber brugte de den første tid en ko og en stud, og de trak meget godt sammen; senere fik de to Stude, og der blev ogsaa prøvet med en stud og en hest, men det duede ikke. Der var jo slet ingen indtægter paa ejendommen de første aar, og Thomas maatte da ud paa daglejerarbejde. Han gik om vinteren omkring med plejlen og tærskede — 18 øre pr. tønne rensed korn og kosten var lønnen, hjem sen aften: 36 øre i lommen. Men glæde og taknemlighed havde til huse, og saa blev der forslag i en lille dagløn. Den kalkfattige tørvejord skulle have mergel, det gravede manden op i et hjørne af marken, konen tog fra og kørte ud. Der maatte gives tykt lag, for mergelen indeholdt kun 9 pct. kalk. Thora var rask og ferm, Thomas stærk og sejg; en tilskuer syntes maaske ikke, det skred rigtigt, men ved dags ende havde han gjort to mands arbejde. Husene blev efterhaanden for smaa. I 1907 ombyggedes udhusene, og der lavedes ajlebeholder, den første paa egnen. 1911 opførtes et nyt stuehus, siden maskinrum, som fyldtes med moderne maskiner, og alt kunne købes kontant. Al jorden laa nu drænet, uden tilskud. Thomas var i høj grad en selvhjulpne mand. Han istandsatte selv de daglige brugsgenstande som skovle, grebe, river, trillebøje, ja endog vogne, paa eget værksted, huggehuset. Smedearbejde, beslag til port og stald lavede han ogsaa. Meget interesseret i natur og dyreliv, stor biavler, ivrig jæger, dygtig havedyrker var han.

I 1927 tildeltes Thomas P. Christensen og hustru sølvbæger fra De samvirkende landøkonomiske Foreninger i Ringkøbing Amt, og i 1935 modtog ægteparret Landhusholdningsselskabets store sølvbæger. Ved gaardens afstaaelse var den ikke alene gældfri, men der var indtjent og opsparet en meget stor kontant formue. Thomas P. Christensen yndede ikke digterens ord, at den jord er gold, som lyngen bær, guld Korn ikke der vanker. Guld gav jorden i hvert fald, men mere end det: den gav tilfredshed og glæde, den gav et lykkeligt hjem.

Vildbjerg-Nøvling: Ole Christian Olsen Høj, Skovlund, 1865–1951.

Hustru: Jensine, 1862–1932.

Niels Carl Jensen, Gyldenlund, 1851–1931. Hustru: Bothilde Kirstine, 1861–1912.

Seks piger og drenge lærte arbejdets glæde og velsignelse

Niels Carl Jensen blev i 1881 gift med Bothilde Olsen og købte 120 tdr. land hede og mose fra Ejsingkær. Det var altsammen uopdyrket. Han fik bygget en lade og et vesterhus, i hvis ene ende der blev indrettet beboelse, altsammen smaat og primitivt. Stenene strøg og brændte han selv i Pugdal, hvor der fandtes noget ler.

Nogen besætning var der oprindelig ikke, men han fik købt et par stude og tog straks fat paa opdyrkning af heden og mosen. Der skulle graves grøfter for vandafledningens skyld, og der skulle mergles. Der maatte arbejdes strengt fra morgen tidlig til aften sen – ikke noget dengang med otte timers arbejdsdag. De første aar var meget strenge at komme igennem, ikke alene arbejdsmæssigt, men ogsaa økonomisk, for jorden gav saa godt som intet i mange aar. Naar heden var brækket op, skulle jorden ligge i tre aar, før lyngsyren svandt væk. Men ved slid og nøjsomhed gik det fremad, og efter nogle aars forløb blev der bygget stuehus, lidt senere et østerhus. Gaarden fik navnet »Gyldenlund«. I 1901 byggede han paa en del af jorden en ejendom, »Godthaab«, som solgtes til en broder.

Niels Carl var en klog og begavet mand, glimrende historiefortæller. Han tog megen del i offentlige arbejder, var med til at oprette Vildbjerg Andelsmejeri, i mange aar mejeriets formand, en tid ogsaa formand for Vildbjerg-Nøvling og Timring kommune.

En stor børneflokk, seks drenge og seks piger, var vokset op i Gyldenlund, hvor de fik lært at tage fat, kom til at kende arbejdets glæde og arbejdets velsignelse.

I 1905 solgtes Gyldenlund. Der var da 16 køer, 18 kvier, 30 svin, 2 spand heste og et spand kørestude.

Vildbjerg-Nøvling: Christen Barslund Nielsen, Væggemose, 1861–1942.

Hustru: Johanne Marie, 1866–1934.

Ørre: Laust Hald, 1851–1917. Hustru: Karen, 1851–1929.

Karl Pedersen, 1854–1929. Hustru: Kirstine, 1858–1941.

Ø. OG V. HAN HERRED

	Dyrker	Skov	Hede
1850: ‰	46	1	53
1950: ‰	73	16	11

Naar solen gaar ned i et luende baal
bag lynghedens vidtstrakte flade,
jeg retter min ryg, og jeg skimter et maal,
da blaaner og blinker det blankslidte staal
i min hakke, min skovl og min spade.

Skjoldborg

Bejstrup: Edvard Thorvald Thimm Danielsen, Manstrup, 1865–1935.

Hustru: Stine, 1861–.

Haverslev: Frederik Kristensen, Haverslev Hede, 1828–1920. Hustru: Kirsten,
1829–1910.

Klim: Jens Simonsen Vestergaard, 1847–1913. Hustru: Andrea, 1851–1951.

Lerup: Niels Chr. Johansen, Mølgaardslund, 1851–1921. Hustru: Kirstine,
1848–1928.

Torslev: Jens Pedersen Kanstrup, Øster Svenstrup Hede, 1816–1894.

Hustru: Ane Kristine, 1810–1881.

Vust: Anders Gravesen Svaneborg, 1854–1924. Hustru: Ane Johanne,
1854–1917.

HASSING-REFS HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	69	0	31
1950: %	85	9	6

Vesten for Thy
der er hverken land eller by.

Hurup: Niels Andersen Lodal, 1836—1913. Hustru: Petrine, 1849—1934.

Vestervig: Christen Poulsen Houe, Teglgaarden, 1837—1917.

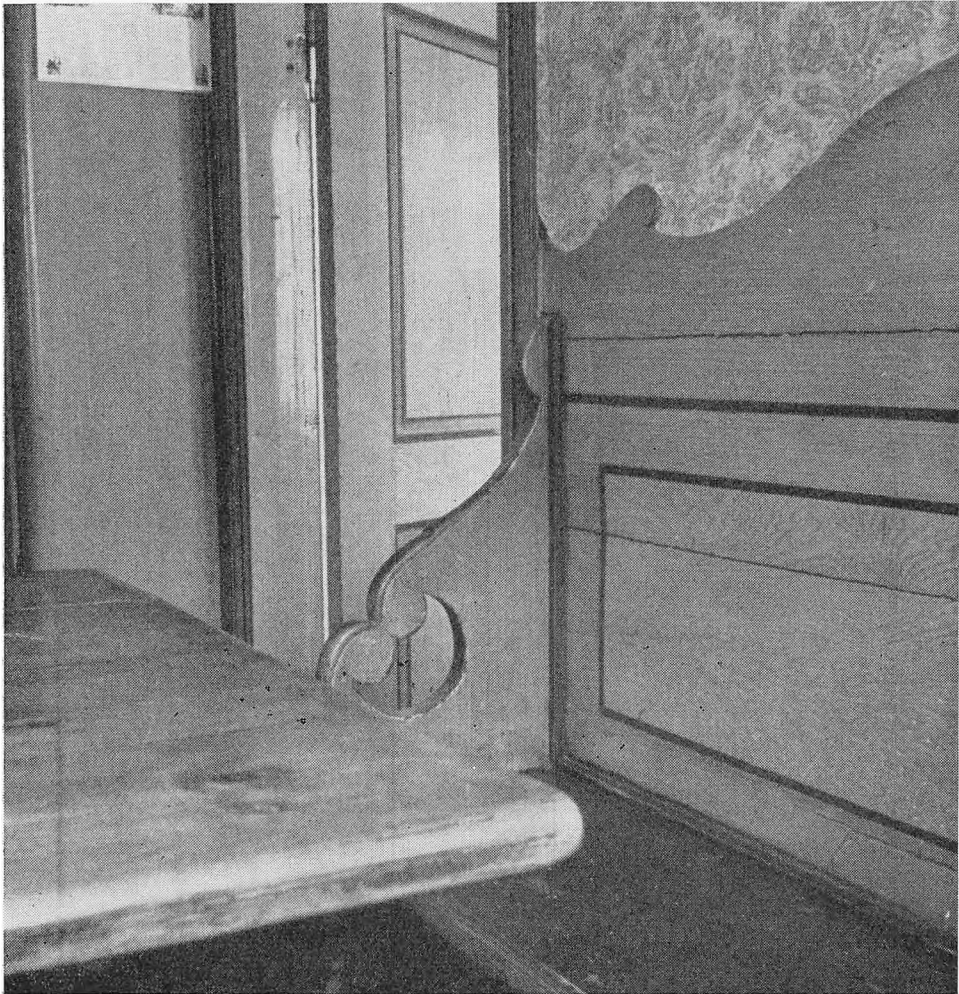
Hustru: Christine, 1835—1892.

Ydby: Fra Ydby sogn indberettes:

„Et mønster paa en agtbar, kyndig og vindskibelig bonde“

Selvejergaardmand Christen Madsen, Tygstrup i Tvolm, Ydby sogn, Thisted amt, overtog hen imod 1820 sin ejendom og begyndte da at indhegne markerne med diger, hvori han plantede popler og pil. Han forvandlede ogsaa nogle øde, stenede og ujævne arealer omkring gaarden til skønne frugt- og køkkenhaver, 2 tdr. land store, noget paa den tid ganske ukendt i egnen. Disse anlæg udvidede han siden meget væsentlig, og fra en planteskole leverede han tildels uden betaling planter til enhver, der ville bruge dem. Han dyrkede marken godt og holdt derpaa en usædvanlig stor besætning, lagde vind paa biavl og forbedrede, delvis udvidede gaardens bygninger. Endskønt Christen Madsen begyndte sin landøkonomiske virksomhed under trange kaar og havde en temmelig talrig familie at forsørge, vidste han dog at arbejde sig frem til jævn velstand.

Landhusholdningsselskabet motiverede sin anerkendelse saaledes: Havedyrkning og Træplantning hører i Jyllands Vesteregn blandt de forsømte Landboforetagender, og det maa indrømmes, at især det barskere Klima gør, at man ved dem har langt flere Hindringer at bekæmpe end i andre for Stormens Voldsomhed mindre udsatte Egne. Jo sjældnere det er, at nogen af denne Egns Beboere, i Særdeleshed af Bondestanden, har ved Kyndighed og Udholdenhed overvundet disse Hindringer og derved bidraget til at udrydde den temmelig udbredte Fordom, at Træer ikke kunne trives i Vesteregnen, hvor Træopelskning netop maatte ønskes krafteligen fremmet, jo mere fortjener den enkelte Mands Virksomhed i denne Retning at paaskønnes. Da Christen Madsen Tyg-

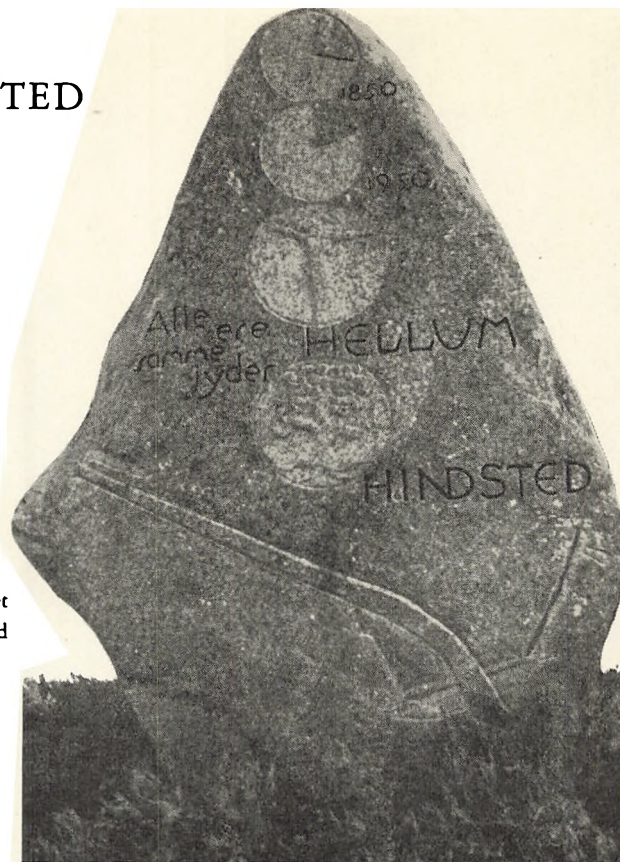
Hjørne af stue i en hedegaard (Dansk Folkem. fot.)

strups Haveanlæg og Plantninger hører til de fortrinligste i Thisted Amt, og han ved disse Anlæg har givet et saare gavnligt Eksempel, hvortil Egnen højlig trængte, og da han derhos tillige i andre Henseender kan fremstilles som et Mønster paa en agtbar, kyndig og vindskibelig Bonde, hvis Færd allerede for flere Aar siden har tildraget sig Selskabets Opmærksomhed og Belønning, fandt det sig ved modtagne Beretninger om hans fortsatte ufortrødne Bestræbelser foranlediget til at tilkende ham, som et Tegn paa Selskabets vedvarende Agtelse, det 3. Sølvbæger.

HELLUM-HINDSTED HERREDER

	Dyrker	Skov	Hede
1850:	61	10	29
1950:	81	16	3

Danmarks ældste plov er fundet
1884 i Døstrup mose i Hindsted
herred.

Fra Hellum-Hindsted meddeles i slutningen af forrige aarhundrede, at hedeopdyrkningen næsten overalt begyndte meget tidligt samtidig med et maalbevidst arbejde for at afvande og dræne, hvad der var muligt af herredernes meget vidstrakte og dominerende lave arealer, moser, kær og enge. Kultiveringsforsøg på de lave arealer foretoges med meget store bekostninger af en række af de større gaarde allerede i 40erne og fortsattes senere hen med iver, selv om ikke alle arbejder var vellykket. En del af de opdyrkede lave arealer og heder blev omkring 1850 udstykkede til selvstændige større ejendomme.

Blandt de større jordbesiddere fremhæves især kammerherre Frederik von Buchwald, der i 1776 overtog »Gudumlund« og paa dette vidstrakte gods foretog for den tid usædvanlige opdyknings- og afvandingsarbejder »Gudumlund« solgtes til Lindenberg gods, da von Buchwald ikke længere kunde magte de meget kostbare opgaver, men ogsaa den nye ejer gik videre med kultiveringsarbejdet, som ændrede hele egnens udseende. Fra det 19. aarhundrede nævnes ejere af de større gaarde »Dalsgaard«, »Refsnæs« og »Thustrup« som foregangsmænd, der alle satte store opdyrknings i gang.

HIDS HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: ‰	61	2	37
1950: ‰	80	13	7

Balle: Morten Jens Karlsen, Bavns, 1846–1920. Hustru: Inger Johanne Kirstine, 1847–1930.

Jens Jensen Overgaard, »Balle Overgaard«, 1864–1948. Hustru: Charlotte, 1866–1923.

Hans bryllups-lofte var: Om 25 aar skal beden være skov

Jens Jensen Overgaard, Overgaard, gik som dreng hjemme hos sin fader og vogtede 55 faar. Han kunne ude i synsranden se de fjerne Silkeborg-skove og skovene i Sinding og Kragelund sogne, og han nærede en skønsom hedesøns længsel efter at vinde den herlighed tilbage, der var gaaet tabt, da hjemegnens skov forsvandt. Det var længe siden, men det var ikke glemt.

Omkring 1870 kom hans fader i forbindelse med hedeselskabet og blev lovet gratis planter, hvis han og naboen, Peder Sørensen, ville tilplante ti tdr. land vest for Overgaardene. Arbejdet udførtes og lykkedes saa godt, at Jens Overgaards plantelyst under opvæksten yderligere styrkedes.

1893 indgik Jens Overgaard ægteskab med Charlotte Hansen fra Sinding, og de overtog gaarden, hvis areal udgjorde 140 tdr. land, hvoraf de 50 tdr. land laa i lyng. Ved denne lejlighed satte Jens Overgaard sig for, at naar sølvbryllupsdagen kom, skulde der staa skov paa hans hede.

Kort efter begyndte han et omfattende plantningsarbejde. I 1901 blev der lagt fredsskovskendelse paa 22½ tdr. land, og 4 aar senere indlemmedes andre 21 tdr. land under fredskov. Gentagende øgedes arealet ved tilkøb fra naboejendomme, saa det efterhaanden kom op paa ca. 100 tdr. land.

»Saa vidt vides, var Jens Overgaard den, der først foretog opløjning af render til plantning«, siger man i egnen. Hvordan det end er, blev arbejdet gjort godt. Træerne dannede snart en smuk plantage, og plantagen fik natur af levedygtig skov, velpasset og særdeles yderig — Jens Overgaard stod altid i nær og meget venskabelig forbindelse med Hedeselskabet, hvis vejledning og tilskyndelse nøje fulgtes.

Et andet maal stillede Jens Overgaard sig, da han som ung mand fik styret paa den gamle slægtsejendom: han ville være fri for sandflugt. Hans skov anlæg og hegnplantning værner nu jorden. Men han nøjedes ikke med selv at faa skabt nyskov og levende hegn. Han virkede nidkært for ogsaa at faa naboerne og folk ude omkring til at indse plantningssagens store betydning, og hans gerning lykkedes. Stadig flere kom med i arbejdet. Det havde længe været sædvane at søge til Overgaard om hjælp, naar penge og foder slog knap til. Jens Overgaard skulle ofte kautionere for mennesker, der var i forlegenhed; han afslog nødig saadan henvendelse, men mangen gang betingede han sig, at vedkommende til gengæld skulle tilplante et par tdr. land eller lignende, og naar man saa, at disse smaaplantager tegnede godt, fik man gerne lyst til at gaa videre. Paa den maade er der fremkommet talrige plantninger rundt om. Folk saa jo, at det kunne nytte at plante, og at der skabtes værdier derved.

I en aarrække var Jens Overgaard kredsforstander for Silkeborg Plantningsforening, en tid formand. 1918 fik han tildelt Plantningsforeningens ærespræmie og sølvbæger for hegn- og læplantning. I 1928 modtog han De samvirkende Plantningsforeningers sølvbæger.

Engesvang: Søren Chr. Dahl, Julianehede, 1832–1910. Hustru: Kirsten Marie, 1834–1915.

Anders Eskesen, Skygge, 1863–1947. Hustru: Ane Marie.

Niels K. Andersen Hauge, Julianehede, 1855–1929. Hustru: Katrine, 1856–1940.

Jens Hessel, Julianehede, 1859–1926. Hustru: Marie, 1865–1948.

Jens Johansen, Skygge, 1884–1946. Hustru: Inger Marie, 1878–.

Karl Johan Karlsen, 1862–1938. Hustru: Nielsine Kirstine, 1871–.

Jens Christian Sørensen Malmbak, Gl. Engesvang, 1849–1894.

Hustru: Mariane, 1846–1882.

Mikkel Nielsen, Over Julianehede, 1845–1924. Hustru: Katrine, 1849–1928.

Laust Petersen Post, Julianehede, 1855–1946. Hustru: Karen Marie, 1854–1923.

Gert Poulsen, Engesvang Krat, 1837–1931. Hustru: Ane, 1841–1922.

Anton Tolstrup, Over Julianehede, 1865–1945. Hustru: Maren, 1873–1937.

Kragelund: Søren Jensen, Fastrupdal, 1868–1948. Hustru: Ane Kathrine, –1910. Do.: Johanne, –1918.

Kristen Pedersen, Østermark, Frederiksdal, 1854–1935. Hustru: Line Martine, 1860–1940.

Startede med stor gæld, hjalp siden mange, der sad i smaa kaar

Kristen Pedersen, Østermark, Frederiksdal, blev i aaret 1887 gift med Line Jensen og overtog hendes fødegaard, som havde 87 tdr. land. Han skulle klare gælden, 10.000 kroner, og svare svigerforældrene aftægt.

Nu begyndte saa et jævnt og virksomt, men ikke særlig muntert liv paa en vanskelig jord, hvis bund var sand og dybe mosehuller, og hvor boligen kun gav snæver plads. Et saare omfattende arbejde forestod.

Først opførte han teglværk og lavede en mængde drænrør, siden brændte han de nødvendige mursten til helt nye bygninger. Ved fælles hjælp nedlagde mand og kone alle de mange rør i gravede grøfter og byggede gaarden om. Ind imellem aabnede de seks mergelgrave og kørte mergelen ud over de pløjede agre. Nogle aar gik med til disse foretagender, og da det hele var kommet godt i gang, købtes 26 tdr. land fra nabo-gaarden Charlottenlund og lagdes ind under bedriften. Hovedparten af det nye areal var stærkt vandlidende græsfold og sumpet terræn. Her skulle igen drænes og mergesles i stor stil, men det værste var, at der maatte køres flere tusinde læs fyld paa jorden, før denne kunne bære vogn og avlsredskaber.

Oprindeligt havde ejendommen ingen maskiner, hvorfor kornet tærskedes med plejl. I 1895 anskaffedes hestegang og tærskemaskine, som brugtes til 1913, da de fik petroleumsmotor og tærskværk; radsaamaskine indførtes ogsaa, og i 1918 kunne der købes selvbinder.

Kristen Østermark og hustru plantede læhegn omkring gaard og have, og levende hegn, som fremlekedes i markskellene, gav efterhaanden beskyttelse for afgrøder og husdyr. Paa den daarligste jordbund anlagdes smaa plantager.

I hjemmet opvoksede to døtre og tre sønner, hvoraf to blev landmænd og en dyrlæge. 1932 afhændedes gaarden til en søn, og der var da en besætning paa 27 køer, 6 heste, 10 faar og ca. 30 svin.

Ejendommen overtoges 1950 af en sønnesøn. Den kunne nu føde 26 køer, 25 ungkreaturer, 42 svin og 9 heste.

»Line og Kristen Østermark har udført et stort og fortjenstfuldt Arbejde i dette Hjem, hvor Flid, Nøjsomhed og Guds frygt havde Fortrin, og det bør nævnes, at de var godgørende og hjælpsomme over for Medmennesker, der sad i smaa Kaar. Deres Navne fortjener derfor at mindes af Efterslægten«.

HILLERSLEV-HUNDBORG

	Dyrket	Skov	Hede
1850: 0/100	50	0	50
1950: 0/100	61	29	10

Der er saa manne skjønn steer i Thy,
 ve haw aa ve fywer aa straaen,
 mæ udsyen aa blæst aa mæ søer i ly
 i æ lyng baag æ kletter dje saeen.

Øsløvs: Fra Øsløvs sogn indberettes:

Sønnen fortsatte faderens virke og naaede fortrinligt resultat

Gaardejer Anders Christian Gregersen i Søndergaard, Øsløvs, Thisted amt, tildeltes 1846 Landhusholdningsselskabets 2. sølvbæger. Hans ejendom var paa 150 tdr. land, som hans fader havde begyndt at opdyrke, et arbejde, sønnen fortsatte med kraft og held, saa der kunne holdes 50—60 kreaturer, 10—12 heste og hen imod 80 faar, alle i fortrinlig stand og af gode racer. Svingplove og andre nyere agerdyrkningsredskaber tog han i brug før andre, og gaardens bygninger førte han op af grundmur, saa ejendommen »snarere kan kaldes en Herregaard end en Bondegaard«. I havedyrkning, »som ellers almindeligvis forsømmes i disse Egne, er denne Bonde et Mønster for mange; hans Have er paa een Tønde Land, vel indfredet og forsynet med en Del Frugttræer, en Lystskov og et Humleanlæg. Alt baade ude og inde vidner ej blot om Velstand, men tillige om Flid og Kyndighed samt Sans for Orden. Paa sin Driftighed har Manden atter nylig givet Bevis ved at anlægge en Pottfabrik. Han er et virksomt Medlem af Sogneforstanderskabet og erkender, hvad han som Fader skylder sine Børn, idet han om Vintreen lader dem undervise hjemme ved en dertil privat lønnet Lærer.«

Hans Smidth: Natlig ildebrand (ejer: provst S. Therbelsen)

Hans Smidth: Tyttebærplukkere, ca. 1905

HJERM-GINDING HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	44	2	54
1950: %	70	20	10

Ensomme egn med krøblede træer,
møsepytter med tørveskær,
brede linjer saa milevidt ...
Jylland, hjemland — ja, du er mit.

Mylius-Erichsen

Asp: Kristen Danielsen, »Bak«, 1869–1940. Hustru: Trine, 1868–1943.

Peder Frøjk, Linde, 1869–1942. Hustru: Else, 1875–.

Jens Stamp, Linde, 1831–1919. Hustru: Sara, 1846–1911.

Borbjerg: Niels Kr. Kristensen, Over Saustrup, 1852–1931. Hustru: Ane, 1866–1934.

Bur: Christian Brandt Nielsen, St. Ragborg, 1871–1949. Hustru: Anna, 1877–.

Jens Rendbæk, 1866–1939. Hustru: Kirstine, 1860–1936.

Alfred Tangsgaard, 1873–1946. Hustru: Mette Katrine, 1878–.

Ejsing: Povl Jensen Hyldgaard, 1860–1947. Hustru: Ane Dorthea, 1870–1947.

Grove: Ferdinand (Jensen) Holt, Kragsohus, 1874–1940. Hustru: Ellen, 1874–1915. Do.: Alma, 1886–.

Jens Jensen, Neder Uhre, 1820–1898. Hustru: Ane Margrethe, 1822–1884.

Jens Kristian Jensen, »Højmosegaard«, Hessellund, 1874–1943.

Hustru: Alma Augusta, 1877–1950.

Henrik Klausen, Vistorp, 1858–1927. Hustru: Inger Marie Sofie, 1874–.
Peder Klemmensen, Lille Gedhus, 1843–1928. Hustru: Mariane, –1918.

Ejendommens værdi steg 10 gange i løbet af 7 aar –

Peder Klemmensen og hustru Mariane købte i 1880 deres ejendom, som havde 65 tdr. land, men deraf var kun een tønde land opdyrket, og den ubetydelige avl blev baaret hjem. Paa lodden stod en faldefærdig rønne, som gav elendigt skjul til familien med otte børn. Ejendommen kostede 2500 kr., og da manden absolut intet ejede, maatte hele beløbet laanes.

Peder Klemmensen tog nu et energisk arbejde op med mergling og afvanding, ligesom huse byggedes, saa der faa aar efter stod en særdeles velindrettet firelænget gaard paa stedet. Naar denne hurtige fremgang kunne gennemføres, skyldtes det for en del, at Peder Klemmensen tog teglværksarbejde om sommeren og gik med uldtøj efteraar og vinter. Konen og børnene maatte de første aar passe bedriften hjemme.

Det var under vanskelige forhold, hedeopdyrkningen øvedes. Til farbar vej havde de en halv mil og til nærmeste by og station 2½ mil. Mergel maatte hentes langvejs fra. Men de 65 tdr. land kom i kultur og gav godt udbytte. Læplantning udførtes, et enestaaende og smukt og vellønnende havebrug anlagdes, og husdyrene blev rigtydende. Præmier fra De samvirkende jyske Husmandsforeninger opmuntrede til fortsat arbejde.

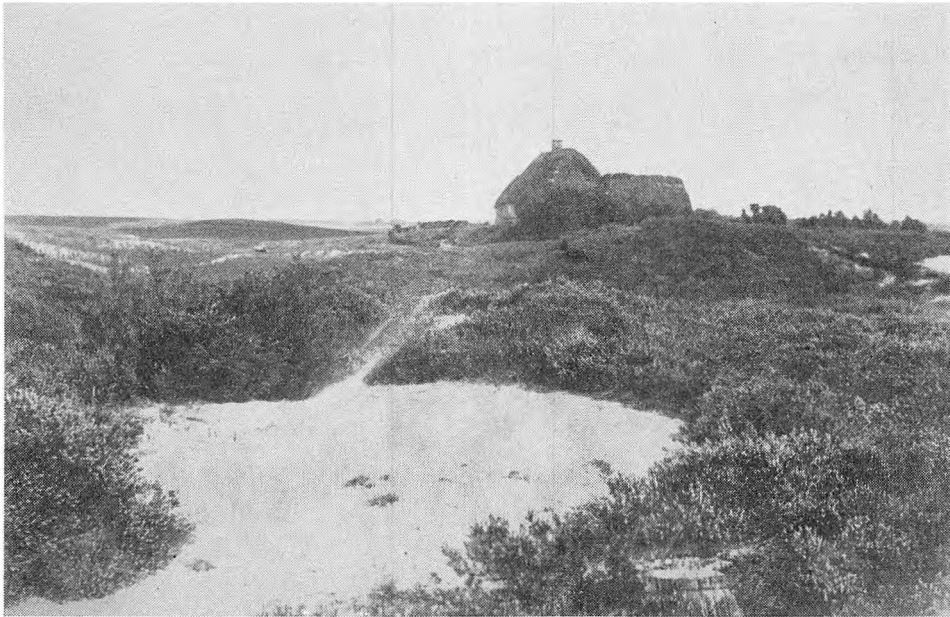
I 1910 afstod forældrene ejendommen til en søn og købte derefter en ny hedeled paa 42 tdr. land, hvoraf der i løbet af syv aar blev opdyrket 25 tdr. land, som forsynedes med læplantning, ligesom en særdeles smuk have anlagdes. Denne ejendom kostede 1400 kr., i 1917 vurderedes den til 14.000 kr. i værdi. I alt fik Klemmensen opdyrket 130 tdr. land hede, deraf 40 tdr. land til en datter og svigersøn, og han opførte foruden bygningerne paa sine to ejendomme bygninger til to af børnene.

Af familiens tolv børn levede de otte. Ved ægteparrets guldbryllup 1916 hædredes det af egnens beboere, og foreningen Hedebruger hædrede ligeledes de gamle hede-brydere. Landhusholdningsselskabet tildelte dem selskabets store sølvbæger.

Grove: Lars Nielsen, Gedhus, 1870–1950. Hustru: Marie, 1871–1939.

En fremgang i løbet af 25 aar fra 700 til 45.000 kr. –

Lars Nielsen, Gedhus, Grove sogn, Ginding herred, født 1870, død 1950, gift med Marie Kristensen, købte 1896 en bar hedeejendom paa ca. 100 tdr. land, og tre aar efter naaede han at faa rejst et enligt hus, 2½ mil fra Herning. Han ejede dengang 700 kr., hvoraf de 500 var opsparet karleløn. I 1899 tog han hedeledens første fattige, men kærkomne afgrøde: 1 trave rug og 3 traver havre. Samme aar lykkedes det familien at erhverve en ko og lidt efter to russiske heste. Med disse kørte han mælk til nærmeste mejeri, der laa to mil borte. Det var et forfærdeligt slid ad elendige veje at føre mælkevognen frem og hjem, næsten synd for de sølle bæster, men selv om turen kun gav ringe fortjeneste, var lidt dog bedre end ingenting, og ejendommen blev da kendeligt afstivet. Hvert aar pløjedes og kultiveredes nogle tønnder land, og omkring 1920 laa hele arealet dyrket. Ved den tid havde Lars Nielsen og hustru ogsaa faaet opført gode

Hedeejendom i 1904 i Vejle Vestereg

bygninger, der blev holdt vel vedlige, og besætningen var øget til 4 heste, 8 malkekøer, 3 kvier og 7 kalve — foruden faar og svin. Paa ejendommen dreves stor kartoffelavl.

Jorden havde oprindelig været temmelig fattig, og det lettede ikke frugtbarheden, at den nødvendige mergel maatte hentes fra grav $1\frac{1}{4}$ mil borte. Intet var let i Lars Nielsens omgivelser. Postvæsnet magtede slet ikke de store afstande, men samlede aviser og brevsager i bundter, som overbragtes, naar forholdene tillod det.

Trods den ensomme beliggenhed og de mange vanskeligheder, der heraf fulgte, lykkedes arbejdet ualmindelig godt. En smuk og ret stor bondegaard med læhegn og haveanlæg blev sliddets og afsavnets dyrebare løn. Da ægteparret 1920 modtog Landhusholdningselskabets store sølvbæger, var ejendommen gældfri. Den vurderedes til en værdi i handel og vandel af 45.000 kr., en fremgang i løbet af 25 aar fra 700 kr. til 45.000!

Lars Nielsen skildres som en »fænomenal« arbejdskraft, og det understreges, at hustruen ydede ham udmærket støtte. I hjemmet voksede to børn op.

Haderup: Jens Lago Henriksen, Over Feldborg, 1853–1938. Hustru: Mette Marie, 1852–1907.

Skovrider Sophus Georg Frederik Janssen-Tusch, 1824–1888.

Hustru: Petrine Marie Sophie, 1828–.

Peder Klausen, Højsgaard, 1859–. Hustru: Dorthea Kjerstine, 1866–1918.

Holstebro: Etatsraad, bankdirektør I. P. Aggerholm, 1842–1922.
Redaktør Valdemar Fran. Welsch, 1833–1916. Hustru: Thora, 1843–1877.
Do.: Marie Amalie, 1854–1939.

Naur: Jens Kristian Graversen, Dalbjerg, 1866–1936. Hustru: Ellen Marie,
1868–1940.

Nr. Felding: Søren Sognstrup, St. Sognstrup, 1870–1934. Hustru: Ane Marie,
1882–.
Baronesse Karine Lucie Elisabeth Wedell-Wedellsborg (f. Scavenius),
Krogsdal, 1840–1920.

Sevel: Chresten Mølgaard Christensen, Trandum, 1860–1928. Hustru: Kirsten,
1859–1933.
Peder Hofmansen, Trandum, 1862–1930. Hustru: Johanne Kirstine,
1857–1937.
Anders Jensen, 1834–1910. Hustru: Anna Kathrine, 1827–1911.
Jens Peder Jensen, Nygaard, 1868–1935. Hustru: Else Marie, 1873–.
Niels Christian Jepsen, Dueholm, 1874–1936. Hustru: Bolette Anine
Marie, 1879–1931.
Jakob Jakobsen Kudahl, Bjørnkær, 1841–1921. Hustru: Dorthea,
1841–1918.
Laust Madsen, Sepstrup, 1862–1936. Hustru: Ane, 1863–1943.
Niels Jensen Mundbjerg, Lykkensprøve, 1857–1916. Hustru: Katrine,
1853–1896. Do.: Ane, 1868–1941.
Niels Madsen Theglgaard, Trandum, 1842–1919. Hustru: Dorthe,
1849–1926.

HORNS HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	48	1	51
1950: %	66	14	20

Du ser mod vest, du ser mod øst,
du har kun hav for øje,
og ulke fødes paa den kyst,
og det er dem en hjærtens lyst
at vove deres trøje.

Drachmann

Elling: Søren Peter Christensen, Jerup Hede, 1849–1926. Hustru: Kristine, 1852–1934.

Den gamle slider havde næppe tid til at tale med statsraaden —

Søren Peder Christensen købte ejendommen paa Jerup Hede 1877; den kostede 700 kr., og det unge ægtepar kom straks i gæld, da de ved fælles hjælp kun raadede over 100 kroner.

Arealet var 20 tdr. land elendig uopdyrket sandjord, dobber og rimmer — en slags klitdannelse — uden bygninger af nogen Art. Det nødvendigeste tag over hovedet skaffede de sig med besvær. Mette Kristines far, som drev haandværk, hjalp dem dermed i den tid, han kunne ofre for sit arbejde. Lidt til lidt og smaat til smaat har været motto for deres liv. Ved hjælp af spade og skovl og trillebør fik de to mennesker fra aar til aar lavet agerland ved at grave dobbernes humusjord op og fylde rimmens sand paa bunden for saa at jævne humusjorden over det hele.

Det første husdyr i det lille hjem blev en tyrekalv, der som stud blev trækraft. Lidt kontante penge skulle der jo til, og de skaffedes ved at grave tørv, som leveredes i Frederikshavn for 3 kr. pr. læs. For penge kunne faas flere dyr, og som aarene gik, og det dyrkede land øgedes, blev der udvej for plads og føde til en ko.

47 aar senere — 1924 — kunne de nu gamle mennesker se deres slid lønnet: 7 køer med opdræt, en halv snes svin og 2 heste, 14 tdr. land dyrket jord var fremtryllet af øde, bar bund; otte stræbsomme, nøjsomme og arbejdsvante børn var udgaet fra hjemmet

paa Jerup Hede. En søn overtog ejendommen, Søren P. Christensen og hustru bosatte sig i et lille hus ved siden af det gamle sted. Kræfterne var nu smaa, men S. P. Christensen kunne ikke finde sig i at være ledig; hvert aar tog den ihærdige slider en ny ager ind.

Da tilkendte Landhusholdningsselskabet Søren P. Christensen og hustru selskabets store sølvbæger for landboflid.

Etatsraad Jørgen Larsen, Gaardbogaard, der var medlem af belønningsudvalget, meddelte selskabet, at han den 21. juli 1924 havde været hos Søren P. Christensen: »Sammen med Sønnen viste Søren mig omkring og forklarede. . . da vi kom tilbage til Huset, traf jeg Sønnekonen, en rask og tilsyneladende velfornøjet Kone, med Nr. 11 paa Armen og midt i en Børneflok, hvoraf jeg synes, temmelig mange var lige store. Konen oplyste smilende, at der var fire Feriebørn derimellem. . . Det man mest maa beundre. . . er den gennemførte store Økonomi og Nøjsomhed, idet man betænker, at Manden og Konen under den besværlige Opdyrkning af Jorden ved Siden af har født og opdraget 8 Børn. Her er ikke drevet nogen Luksus. Familien har udelukkende levet i og for Hjemmet. Da jeg forlod dette, kom jeg i Marken forbi den gamle, der stille havde listet sig bort og nu troligt trillede Sand med sin Hjulbør og fortsatte Opdyrkingen«.

Elling: Chresten Olsen Ledet, Trineng, 1823–1915. Hustru: Mette Marie, 1822–1907.

Mads Peder Mogensen, Jerup Hede, 1842–1922. Hustru: Jakobine, 1843–1922.

Enestaaende slid med skovl, spade og trillebør

Husmand Mads Peder Mogensen købte i 1865 en udyrket lyngbevokset jordlod paa Jerup Hede, Elling sogn, Horns herred. Ejendommen var opfyldt af »rimmer« og »dopper«, dertil hørte et gammelt, faldefærdigt hus. Han ejede intet, kom til at skylde hele købesummen, 500 rigsdaler, men havde dog i driftskapital sin opsparede løn, 30 rdl.

Ved et ihærdigt og usædvanlig strengt arbejde, under hvilket han med haandkraft sænkede rimmerne og opfyldte dopperne, lykkedes det ham i aarenes løb at skabe en god og rentabel ejendom paa over 20 tdr. land med tilsvarende bygninger og en lille velholdt have. Den afsides beliggenhed gjorde, at Mogensen maatte hente de nødvendige mergelpartier en mil borte eller faa mergelen transporteret ad Skagensbanen, hvad der virkede meget fordyrende. Ved tørvafsætning til Frederikshavn, der ligger to mil fra stedet, vandtes en tid ret god indtægt, men tørvegravningen ophørte snart, fordi mosen blev tømt.

Trods disse uheldige forhold, og uagtet ægteparret havde 12 børn at opføde, vandt familien aar for aar frem, og da Mogensen — 74 aar gammel — overdrog ejendommen til en søn og selv byggede hus i nærheden, havde han to danske heste, ti kreaturer samt en halv snes svin foruden høns, gæs og bistader.

Familien nød almindelig agtelse og stor anseelse i vide kredse, hvilket hver sommer havde til følge, at husmænd og gaardmænd kom tilrejsende for at se den meget omtalte

Dorfgade, Dronninglund sogn. Dansk Folkem. fot.

bedrift. Mogensen fik flere gange præmier, og tre gange tildelte Landboforeningerne ham diplom med pengebeløb.

I 1915 modtog Mads P. Mogensen Landhusholdningsselskabets store sølvbæger. Ved denne lejlighed udtaltes i indstillingen, at det slid, her er øvet med spade, skovl og trillebør, er af en saa enestaaende natur, at det maa forbaus, et enkelt menneskepar har kunnet udføre det.

Lendum: Niels Christian Christensen, 1870–1947. Hustru: Thomine, 1874–.

Læsø: Hotelejer Peter Christian Carlsen, Vesterø, 1861–1945. Hustru: Sophie Amalie, 1853–1941.

Lærer Anders Christian Andreasen Fredborg, Hals, 1873–1944.

Hustru: Klara, 1867–.

Hans Peter Thorvald Jensen, Byrum, 1870–1926. Hustru: Ane Jette Kristine, 1874–1946.

Svend Strøm Sørensen, Juelsminde, 1814–1893. Hustru: Juliane, 1815–1896.

Mosbjerg: Jacob Andersen, Eskjær Hede, 1858—1949. Hustru: Karoline, 1857—1884. Do.: Martine Kristine, 1859—1919.
Proprietær Chr. Oluf Holm, Eskjær Hovedgaard, 1858—1942. Hustru: Else Margrete, 1849—1910. Do.: Fanny, 1862—1932.
Niels Peter Holm Kristensen, »Mosevang«, 1867—1922. Hustru: Anna Marie, 1872—.
Chr. Ludvig Walther, Eskjær Hede, 1843—1913. Hustru: Kirsten, 1851—1933.

Raabjerg: Jens Chr. Jensen, Klitlund, 1871—1934. Hustru: Laura, —1935.

Jørgen Wendelboe Larsen, Gaardbogaard, 1851—1931. Hustru: Engeline Margrethe, 1857—1951.

Dristighed gav storslaaet resultat: 800 tdr. land søbund blev sin ager —

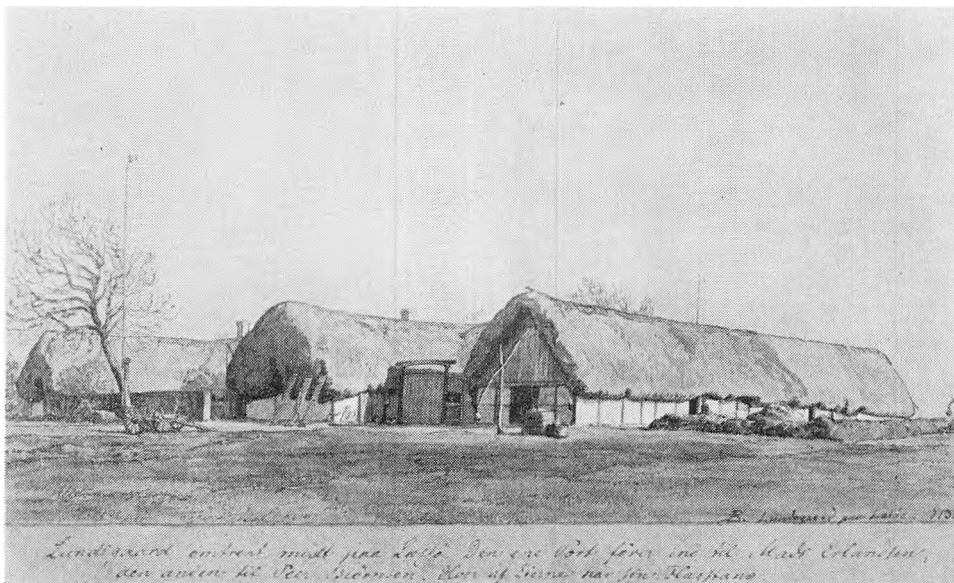
Jørgen Wendelboe Larsen lærte landvæsen, men kom i 17—18 aars alderen til København for efter faderens ønske at arbejde i dennes entreprenør-virksomhed. Kun 18 aar gammel ledede han 1869—72 udtørringen af Tastum Sø i Viborg amt, og dette store foretagende gennemførte han saa dygtigt, at han ved dets afslutning blev medindehaver af sin fars forretning.

Faa aar senere maatte Jørgen W. Larsen adlyde det nordjyske landskabs vedholdende kalden. Han købte 1880 Gaardbo Sø mellem Frederikshavn og Skagen samt gaardene Nørre- og Sønder Gaardbo. Søen laa i en øde, sandet egn; stor og fladbundet, basis for aalefangst, ellers ingen nytte til og heller ikke særlig naturskøn. Nu blev den udtørret med et meget omfattende kanal- og grøftegravningsarbejde, ca. 800 tdr. land var dermed indvundet. Arealet kultiveredes ligesom ogsaa de tilstødende kær og hedejorder, og i 1893—94 opførtes Gaardbogaard, Danmarks nordligste herregaard, hvis smukke hovedbygning straks i Vendsyssel blev kaldt »Slotter«.

Her i landsdelens magreste egn, nær Raabjerg Mile, skabte Jørgen W. Larsen med denne indsats sit livs største bedrift: et frugtbart landbrug og et herligt herresæde — netop paa det sted, hvor den gamle borg Gaardbogaard, som i 1600erne var lagt øde af sandflugt, havde ligget.

Det siger sig selv, at et saadant genrejsningsværk fik stor betydning for egnen. Ikke alene gav de vidtløftige kultiverings- og byggearbejder mange mennesker lejlighed til god fortjeneste, men selve eksemplet paa initiativ og vovemod virkede stærkt ansporende til efterfølgelse i passende mindre stil overalt, og idet haveanlæg og træplantning kom til at forskønne ejendommen, fremkaldtes ogsaa opbygning i den retning andre steder.

Efter at Jørgen W. Larsen havde grundlagt sin gaard, tog han bo her og udtraadte af entreprenørforretningen, blev landmand, købte ogsaa avlsgaarden Kjærholt i nabosognet Tversted. Denne ejendoms hedearealer opdyrkede han, saa de blev rigtydende agre. Mere end noget andet har disse store opdykningsarbejder givet stødet til, at den omboende befolkning »gnavede« sig ind i de vidtstrakte mose- og hededrag, der skiller Gaardbo-

P. C. Skovgaard: Lundsgaard paa Læsø, 1849 (Kobberstiksamlingen)

gaard fra det sydlige Vendsyssel. Naar disse arealer ligger bragt under kultur, vil etatsraad Larsen være mindet som den, der gik foran.

Han udførte ogsaa et stort arbejde for oprettelsen af plantningselskabet Tolne Skov. Dette selskabs start blev et vellykket forsøg paa samtidig at skabe en smuk lystskov til glæde for egnens folk og et rentabelt foretagende. Paa Tolne Bakker har der gennem aarene været holdt store grundlovsfester og andre folkemøder, ligesom skoven er et yndet udflugtssted. Dette omfattende plantningsarbejde førte Jørgen W. Larsen ind i Hedeselskabets repræsentantskab, hvor han blev et nyttigt og interesseret medlem.

Jørgen W. Larsen gjorde Gaardbogaard kendt for sit mønsterlandbrug; han indførte landets første besætning af Jersey-kvæg.

Landhusholdningsselskabet tildelte 1931 etatsraad Jørgen Larsen selskabets største sølvbæger — faa dage før døden gjorde ende paa et virksomt liv i opbygningens tjeneste.

Skagen: Jens Jørgen Bindslev, Heden, 1867–1946. Hustru: Laurine Marie, 1869–.

Janus Chr. Jensen, Lundholm, 1874–1941. Hustru: Mathilde Marie, 1872–1947.

Skærum: Fra Skærum sogn indberettes:

Overvandt mødende hindringer ved rastløs flid og usfortrøden udholdenbed

Gaardejer Peder Christensen Dybroe i Skærum sogn, Horns herred, Hjørring amt, købte i 1824 en bondegaard paa ca. 270 tdr. land, hvoraf kun ca. 70 tdr. land var ager-

Michael Ancker: Tørvegraveren vender hjem

jord og 10 tdr. land maadelig eng, resten henlaa som overdrev, sumpe, kær og hede. Bygningerne laa i en sump og var faldefærdige. Besætningen omfattede 5–6 heste, 12–14 kreaturer og 30 faar. 1854 var ca. 230 tdr. land blevet dyrket. Den store mængde sten, der fandtes paa jorderne, havde han ryddet og brugt til hegn og bygninger. Næsten hele marken blev merglet, de vaade partier af jorden afvandedes ved flere tusinde favne tildels dækkede grøfter. I de seneste aar fodredes paa gaarden 10–12 heste, 2 trækstude, 40 malkekøer, 12–14 ungdreuer og 20 faar. Avlen var 1853 40 tdr. raps, 24 travrhvede, 170 travrug, 140 travbyg og 300 travhavre, desuden rigeligt kløverhø. Gaardens bygninger rejstes paa et bekvemt sted af nyt. Da manden i 1832 havde bygget en stor lade med kørelo, ville man næppe tro, den nogen sinde kunne blive fyldt, men i det sidste aar fandtes dog ved gaarden over 300 trav i stak. Laden saavel som de øvrige bygninger, deriblandt rummelige stalde, opførtes af solid grundmur. »Vaaningshuset kunde egne sig for en Familie uden for Bondestanden, og i det hele finder nu denne Ejendom, navnlig hvad Bygningerne angaar, ikke sin Lige i Miles Omkreds. En Have paa 2 Tdr. Land er anlagt. Ogsaa i andre Retninger har Ejeren udfoldet en gavnlige Virksomhed, saaledes ved Anlæg af et stort Teglværk, der var et af de første i Egnen, og hvorfra han i en Del Aar har til billig Pris solgt mangfoldige meget efterspurgte

Mur- og Tagsten, bl. a. til de nærmeste Købstæder. Kartofler og andre Rodfrugter dyrker han i større Omfang end nogen af hans Jevnlige. Han var en af de første, der virkede for Markfredens Indførelse, ligesom han i mange andre Henseender stræbte at holde Skridt med Tiden, f. Eks. ved at forsøge nye Sædarter og nye Dyrkningsmetoder og ved at anskaffe de bedste Redskaber til Agerdyrkning. En af hans Sønner har opholdt sig ved Avlsbrug i England, men hjælper nu Faderen ved Bedriften hjemme. Han har i det hele bestræbt sig for at give sine Børn en god Uddannelse, ligesom han i enhver Henseende indtager en hæderlig Plads i det borgerlige Samfund. Tidligere kæmpede han ofte med trange Kaar og andre Savn, men har altid vidst at overvinde mødende Hindringer ved rastløs Flid og ufortrøden Udholdenhed«. P. C. Dybroe tilkendtes 1854 Landhusholdningsselskabets 4. sølvbæger.

Tversted: Anders Peter Frederiksen, Sørig, 1863–1934. Hustru: Dorthea, 1854–1944.

HORNUM HERRED

	Dyrker	Skov	Hede
1850: %	55	2	43
1950: %	90	7	3

Læ wos aalti blyw ve de!
Faaer si baaen ka kjennes ve!
Søen et sind da hæer i noer
haall sæ ve, te aalt faagoer!

St. St. Blicher

Bislev: Anders Binderup, Holmager, 1875–1946. Hustru: Berthine, 1878–1951.

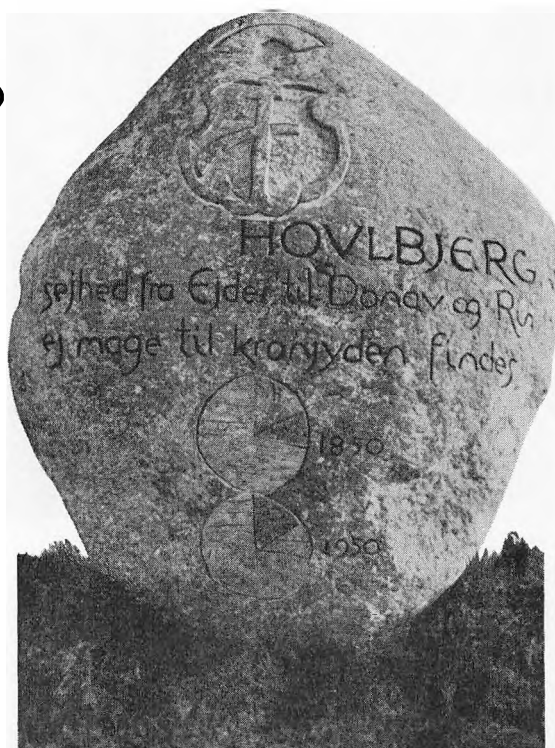
Sønderholm: Niels Knudsen, 1851–1923. Hustru: Margrethe, 1852–1927.
Marinus Pedersen Langeland, St. Restrup, 1872–1950. Hustru: Kristiane, 1878–1929.

Ø. Hornum: Jens Pedersen Qvist, Hæsum, 1836–1905. Hustru: Christiane, 1836–1898.

HOVLBJERG HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	73	9	18
1950: %	84	14	2

I sejhed fra Ejder til Donav og Rin
ej mage til kronjyden findes.

Vejerslev: Hans Raaby, Drøs pr. Thorsø, 1890–1940. Hustru: Else Marie, 1895–.

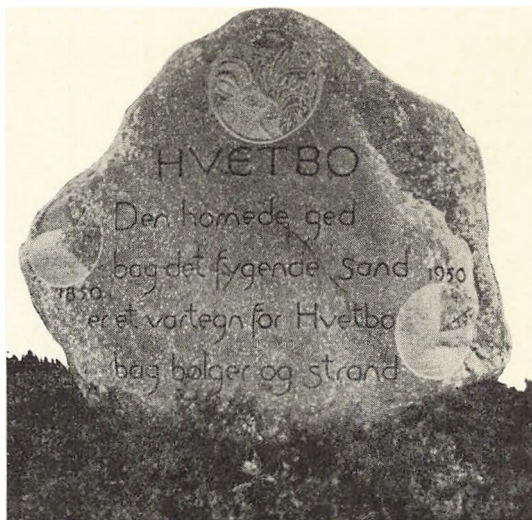
Hans Raaby købte i 1913 6 ha hede fra Katvad Mølle. Forud var der nægtet statslaan, fordi man ansaa jorden for for ringe. Det laa hen i lyng, kær og vandhuller, men Raaby afvandede med aabne grøfter, senere med drænrør, hvorefter der mergledes. Pløjningen udførtes med lejede heste. I 1915 opnaede han statslaan og byggede ejendom, og nu gik det fremad. I 1931 fik han Landhusholdningsselskabets sølvmedalje for landboflid. Da var der en besætning paa 2 heste og 6 køer, og det hele var i mønsterværdig drift.

HVETBO HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	63	0	37
1950: %	77	6	17

Den hornede ged
i det flygende sand
er vartegn for Hvetbo
bag bølger og strand.

Thomas Olesen Lokken

Hune: Jens Andreas Nielsen, Rødhus, 1859–1931. Hustru: Larsine, 1872–1935.

Jetsmark: Chr. Jensen Christensen, Vestbjærg, 1819–1900. Hustru: Maren Kristine, 1820–1905.

Anders Christian Hansen, Hønsholm, 1861–1941. Hustru: Else, 1861–1890.

„Der bliver ikke noget til børnene“, sagde naboerne — søn fik gaard, datter 15,000 kr.

Anders Chr. Hansen kom tidligt ud blandt fremmede og modtog ikke siden nogen økonomisk støtte fra sit hjem, tværtimod gav han forældrene alt, hvad han kunne faa tilovers. Han blev 1883 gift med Else Nielsen, som i arv fik 2000 kr., og i 1885 købte de ejendommen Hønsholm med 50 rdr. land, hvoraf 20 rdr. land henlaa i hede og gamle tørvegrave, medens resten vel havde været pløjet, men atter var groet sammen i siv og lyng. En kvie var hele besætningen, og bygningerne var sunket i grus; kun laden kunne bruges — naar der blev noget at fylde i den. Egnens beboere mente, købesummen var alt for høj, og regnede med, at de stakkels folk snart gik fallit. Da dette imidlertid ikke skete, sagde man: »Han kan vel sidde og slæbe sig føden til, men der bliver ikke noget til børnene«.

Anders Chr. Hansen tog straks fat paa at bygge stuehus og stald. Til mur brugtes kampesten, som han opbrød af marken, og samtidig paabegyndtes arbejdet med at bringe de forsømte jorder i nogenlunde stand; navnlig kostede kultivering af tørvegravene megen møje, idet arbejdet maatte udføres med skovl og trillebør. Den fuldstændig forfaldne ejendom blev ved ombygning, opdyrkning og læplantning et mønsterbrug, og den store, smukke have gav gaarden præg af lyststed.

Vald. Kornerup: Lappedag i en bondestue paa heden

I 1912 købtes en englod paa 6 tdr. land, og da sønnen 1925 overtog garden, kunne mark og eng give føde til 5 jyske heste, 16 malkekøer, 24 ungkreaturer, 10 grisesøer og 50 svin. Der blev altsaa dog noget til børnene. Datteren fik udbetalt en arv paa 15.000 kroner.

Anders Chr. Hansen modtog 1938 Landhusholdningsselskabets sølvbæger. I 1940 tildelte Hedeselskabet ham landstingsmand Jørgen Berthelsens legat.

Jetsmark: Peder Christian Hansen Villerup, 1850–1931. Hustru: Juline, 1852–1934.

Jens Jakob Jørgensen, Sandmosen, 1854–1931. Hustru: Trine, 1861–1939.

Valdemar Jørgensen, Sandmosen, 1890–1936. Hustru: Maren, 1889–.

Ole Kristoffersen, Sandmosen, 1834–1920. Hustru: Johanne Marie, 1845–1906.

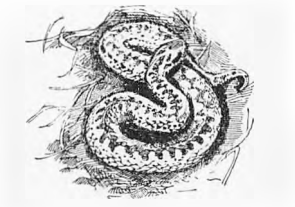
Saltum: Peter Martin Pedersen, Ejerstedgaard, 1872–1949. Hustru: Johanne, 1871–1910.

Vedsted: Frederik Mortensen Andersen, 1844–1929. Hustru: Karen Kirstine, 1846–1929.

Familiens bolig i en halv snes aar var jordhytte i mosen —

Frederik Mortensen Andersen og hustru Karen Kirstine købte i 1874 12 tdr. land i Vedsted Sandmose, Vedsted sogn, Hvetbo herred. Arealet var delvis afgravet fællesmose og henlaa ujævnet, som de tidligere ejere havde forladt det efter tørvegravning. Jorden købte Frederik M. Andersen sammen af seks mænds skifter for ialt 600 kr. Han jævned alle tørvegravene med spade og skovl og dannede en jordhytte, hvor familien en halv snes aar frem fandt sparsomt ly. Imidlertid lykkedes kultiveringen godt. Der blev raad og føde til en ko; den kostede 25 kr. Senere købte manden en stud, og med ko og stud dyrkedes jorden op. For at skaffe føde i hytten maatte Frederik M. Andersen gaa meget ud paa dagleje hos egnens gaardmænd. Disse ville gerne hjælpe ham til et ordentligt hus og kørte sten og tømmer saa nær byggepladsen, vognene kunne bunde — derfra bar Frederik Mortensen materialet det sidste lange stykke vej hjem. Et hus med et værelse og køkken samt stald og en smule lade afløste jordhytten. Nogle aar efter starten købt yderligere 4 tdr. land af lignende ringe kvalitet som den øvrige jord. Vandafledning og planering udførte ejeren om aftenen, naar daglejerarbejdet var endt, stundom langt ud paa natten sled han i det med hakke, skovl og spade. Efter nogle aars forløb købte han en hest for 40 kr., og i stedet for at gaa ud paa dagleje begyndte han at slagte og køre til Aalborg med kødet. Tit havde han ogsaa tørv med. Turen til Aalborg, ca. 25 kilometer, foregik gerne hver fredag nat; studen og hesten trak, konen sad paa tørvelæsset, hvor ogsaa kødet var anbragt, hun medførte desuden blaabær, tranebær og revlingekoste til salg. Manden gik ved siden af vognen og lempede dyrene afsted.

Da ejendommen 1908 overdroges en søn, var der 6 køer, 2 kalve, 1 so og 3 grise, bygningerne var betydeligt udvidede. Saa købte Frederik 6 tdr. land uopdyrket mose, og dette areal fik den usædvanlig flittige mand ogsaa dyrket op, sat i kultur og bebygget. Han døde i 1929 under arbejde i laden. Han og hans hustru havde ni børn.

Hans Smidth: Figurstudier fra byen

(Hirschsprung)

Hans Smidth Figurstudie fra beden

(Hirschsprung)

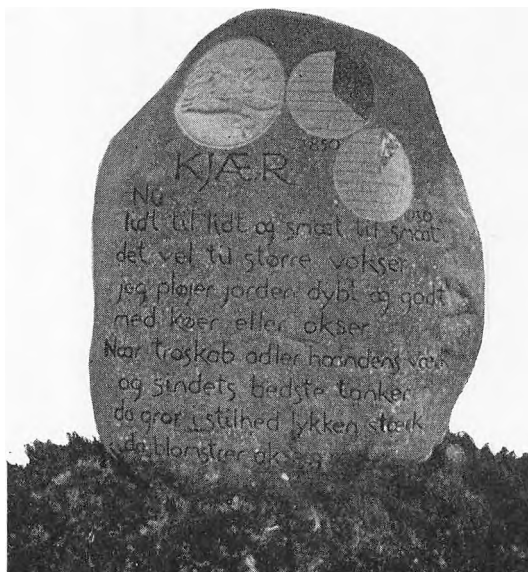

KJÆR HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	64	2	34
1950: %	88	8	4

Nu, lidt til lidt og smaat til smaat,
 det vel til større vokser,
 jeg pløjer jorden dybt og godt
 med køer eller okser. —
 Naar troskab adler haandens værk
 og sindets bedste tanker,
 da gror i stilhed lykken stærk,
 da blomstrer aks og ranker.

Skjoldborg

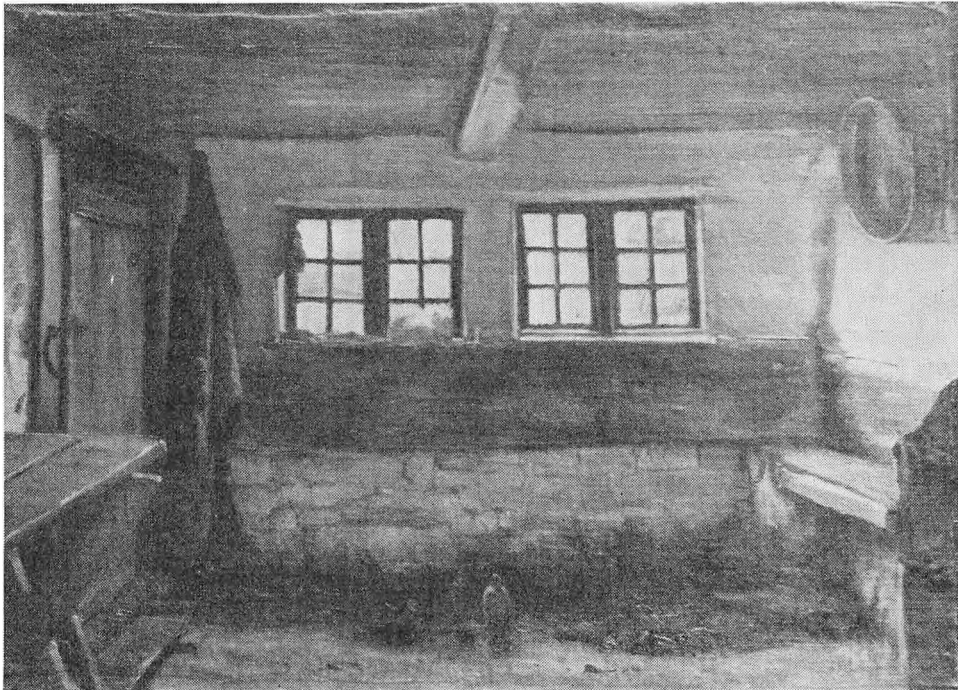
Aistrup: Lars P. Jacobsen, Tylstrup, 1871—1934. Hustru: Alma, 1884—
 Niels Chr. P. Mortensen, Luneborg, 1884—1949. Hustru: Johanne, 1880—
 Jørgen Aage Nielsen, 1854—1943. Hustru: Jensine Marie, 1861—1940.

Hals: Christen Johannessen, »Granly«, Hov, 1862—1937. Hustru: Marie,
 1856—1940.

Folk rystede paa hovedet — han blev ved og vandt tilsidst

Christen Johannesen, Hov, Hals sogn, Kjær herred, født 1862, død 1937, overtog i 1884, 22 aar gammel, ved faderens død sit hjem i Hov by. Det var et lille husmandsbrug, hvortil hørte 5 tdr. land agermark og omkring 40 tdr. land hede og kær. Stedets besætning var en hest og 4 køer. Flere af fiskerne i Hov var tillige husmænd og havde nogle tønder land mark til deres huse, men holdt ikke hest, hvorfor Christen Johannesen udførte markarbejdet for dem. Han anskaffede sig derfor en hest til, og naar hans egen og de andres jorder var tilsaaede eller afhøstede, gik han i gang med at brække hede og kær. Hvor han kunne, brugte han ploven; men de mest ujævne arealer maatte først jævnnes med spaden.

Heden bestod af rimmer og dopper (sige), og han kørte i hundredvis læs sand i dopperne for ved at blande tørven med sand at skabe brugelig agerjord. Jorden var kalkfattig, men grundforbedring vanskelig, idet kalken maatte sejles til Hov, derefter »skibes« i land i smaa kaage og saa endelig køres ud. — Sæby-banen var dengang endnu ikke anlagt. Hov-folk rystede da ogsaa paa hovederne ad den unge mand, der var saa ivrig og »nymodens«, de smilede »højt«, da han nogle aar senere begyndte at tilplante

Hans Smidth: Stue fra Fjends herred

de golde flyvesandshøjder »Bødkerens Bakker«. En nabo sagde: »Det blyve ett i din Tid, bedde Christen, en ræv ka skjul sæ i den skov, do her planter!«

I 1885 giftede Christen Johannesen sig med Marie, degnens datter fra Stenum, og hun blev ham en god og trofast medhjælp gennem de mange slidsomme arbejdsaar. Fire aar efter flyttede de fra byen ud paa Hov Hede, hvor deres første hjem, et beskedent kroghus, senere blev afløst af den smukke gaard »Granly«.

Men granerne paa »Bødkerens Bakker« — ja, de gik, rigtignok, ud i stort tal, og ny, som plantedes, visnede ogsaa hen. Alligevel: Christen Johannesen blev utrætteligt ved. Han vandt da ogsaa sejr, en smuk skov af løv- og naaletræ minder nu om Hovs første hedeopdyrker og plantningsmand.

I aarenes løb købte Christen hedejord ind til ejendommen, det skete i smaa bidder, eftersom han kunne overkomme køb og arbejde, de sidste 18 tdr. land erhvervedes saa sent som i 1919. Og hver bid blev rvunger under kultur af den ihærdige slider, der var i travl virksomhed fra tidlig morgen til sen aften.

Christen og Marie oparbejdede en fortræffelig besætning af jysk kvæg, og de solgte mange tyre og kvier som avlsdyr til folk paa egnen og længere borte. Det siger sig selv, at ægteparret nød almindelig og velfortjent agtelse paa egnen, og gennem mange aar udførte Christen et udmærket arbejde i mejeribestyrelse, menighedsraad, sogneraad og forskellige andre institutioner, hvor han blev betroet hverv.

Det kan tilføjes, at han og hans udmærkede hustru – aandelig vakte, som de var fra højskoleophold – blev egnens forkæmpere for baade andelstankerne og den almindelige folkeoplysning.

Hals: Garver Thomas Winther, 1869–1950. Ugift.

Hammer: Ole Nielsen, Præstegaarden, 1845–1917. Hustru: Marie, 1851–1917.

Sagfører Anders Olesen, 1854–1929. Ugift.

Hvorup: Niels Pedersen, Hvorup Enge, 1857–1940. Hustru: Matilde, 1860–1898.

Søren Kristian Pedersen, Mosegaard, 1840–1907. Hustru: Ane Marie, 1839–1916.

Sulsted: Harald Blicher Branth, Sdr. Elkjær, 1844–1915. Hustru: Augusta Frederikke, 1850–1941.

Niels Larsen, Ringerhuset, 1836–1924. Hustru: Johanne, 1831–1899.

Vadum: Murer Thomas Christian Thomsen, Skov, Østerhalne, 1852–1936.

Hustru: Larsine, 1844–1933.

Øster Hassing: Jens Andreasen, »Nytoft«, Holtet, 1857–1949. Hustru: Bodil Marie, 1855–1929.

LYSGAARD HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	56	4	40
1950: %	78	17	5

Øwli han wa sæ saa løste en swenh,
skul han et æren, saa stak han irenh,
hisop aa hæhner.
Gik han mæ hjølli, aa gik han mæ plow,
aaller haad han row,
undtawwen nær han sow
saa søhdele, saa bløhdele.

St. St. Blicher

Frederiks: Philip Fr. Bräuner, Nygaard, Trehuse, 1855–1926. Hustru: Kathrine, 1860–1927.

Konen plukkede lyng, plantede løbegn og frugttræer

Philip Frederik Bräuner tog fat paa sit livsværk, da han var 21 aar. I 1876 fik han fra sin fødegaard en hedeparcel paa 55 tdr. land, hvoraf kun 8 tdr. land var opdyrket. Parcellen kostede 1200 kr., og 600 kr. udgjorde hans arvepart.

Ved hjælp af et par stude pløjede han løs paa heden, og aaret efter — 1877 — byggede han det første hus, en lille vinkelbygning med seks fag til hver side. I begyndelsen kunne Bräuner selvfølgelig ikke leve af ejendommen, men maatte have andre indtægtskilder. Han plukkede lyng i heden og kørte dermed til Viborg, hvor bagerne købte den: afsted kl. 3 om morgenen med et læs lyng, der kostede ca. 8 kr. Hver vinter købte han træ i statens plantager og savede det med haandsav til lægter, som han saa kørte til Viborg eller somme tider endnu længere hen. En tylvt (12 stk.) savede lægter kostede 4 kr., og træet dertil gav han 50–60 øre for i skoven. Han kunne save to tylvt om dagen. Senere kom Bräuner ind paa at handle lidt med stude, trak selv med dem fra marked til marked i vid omkreds.

Trods vanskelig adgang til mergel blev han færdig med arealets opdyrkning i løbet af 12 aar. Han købte da yderligere 48 tdr. land hede for 1175 kr. og fortsatte opdyrkingen. Mergel hentedes fra Vium, Kraghøj og Aarestrup. Det var langt at køre, og de smaa læs fyldte ikke meget paa heden, men mergelen satte gode, tydelige spor, saa langt den naaede. Da Bräuner i 1913 var færdig med kultivering af de 103 tdr. land, købte han 20 til for 1500 kr. og i 1918 yderligere 40 tdr. land hede for 4000 kr. Ogsaa disse arealer naaede han at faa opdyrket.

Eftersom opdyrkningen skred frem, skulle bygningerne udvides. I 1886 fik han seks fag bygget til, siden en anden tilbygning, i 1894 stuehus, 1897 kørelade, 1900 møddinghus, 1912 svinestald; i 1914 ombyggedes laden og opførtes vindmotor med nyt tærskværk, kværn m. m. Aaret efter afstod han gaarden til en søn og byggede selv en helt ny gaard paa en del af jorden. Det første aar var Bräuners høstudbytte 8 traver korn og 20 tdr. kartofler. Inden gaarden blev delt, kunne der høstes ca. 500 tdr. korn, 200 tdr. roer og 600 tdr. kartofler. Besætningen var 10–12 heste, 40 kreaturer, 40 svin og nogle faar. I begyndelsen maatte han ved vinterens komme sælge studene, fordi der intet var at fodre dem med. Nu opnaaede han paa den nye gaard at have en besætning paa 5 heste, 8 køer, 8 ungkreaturer og 20 svin foruden faar og fjerkræ, og han fik at se en lige saa stor besætning paa den gamle gaard, som da jorden var samlet.

Hvor Bräauner begyndte paa den øde hede med de 600 kr. og en uopslidelig virkelyst, forundtes det ham at se to velbyggede gaarde med have og læplantninger og godt 150 tdr. land velkultiveret agerjord — altsammen uden at stifte gæld. Først da den nævnte gaard blev afstaaet til sønnen, optoges der laan i den.

I 1923 modtog Philip Frederik Bräuner Landhusholdningsselskabets største sølvbæger for landboflid, og alle, der kendte ham og den gerning, han havde øvet, sagde: »Han fortjener det«. Han var en værdig type paa hedebonden, der sejt og udholdende lægger fure til fure og maalbevidst ved flid og nøjsomhed skaber samfundsværdier.

Det skal ogsaa fremhæves, at han i sin hustru Ane Kathrine Bitsch havde en trofast medhjælper. Hvad enten det var til at plukke lyng i heden, som i de første trange aar praktiseredes, eller til at forestaa den større husholdning, det senere blev til, og naar der fandt saa store plantningsanlæg sted ved de to gaarde, ogsaa frugttræer — paa den tid en sjældenhed i egnen — er det hende, man maa give æren derfor.

Seks børn fødtes i ægteskabet. Een døde som lille, to som voksne. Bräuners havde i en længere aarrække ualmindelig megen sygdom, og baade han selv, hustruen og børnene maatte ofte holde for, men intet kunne kue deres energi og virkelyst — den holdt sig til deres sidste dage.

Frederiks: Johan Peter Krath, Vestergaard, Firehuse, 1870–1945. Hustru: Eva, 1873–1925. *Ved flid, sparsommelighed og en næsten overmenneskelig indsats blev han forgrundsfigur i sognet*

Johan Peter Krath, Vestergaard, overtog 1895 en hedelod paa ca. 95 tdr. land, hvoraf ca. 15 tdr. land var opdyrket. Samtidig byggede han et mindre hus, som han og hustruen Eva Philbert flyttede ind i ved giftemaalet i 1896. Besætningen var da to stude og een malkeko.

De tog fat paa hedeopdyrkningen, og i løbet af faa aar kultiveredes ca. 60 tdr. land, tilplantedes et mindre stykke jord og opelskedes læhegn omkring markerne. I ægteskabet var ingen børn udover en plejedatter, og da Krath i 1924 solgte ejendommen for at trække sig tilbage fra aktivt landbrug, gik den over paa fremmede hænder.

»Naar vi vil se lidt nærmere paa Kraths Indsats i Hedens Kultivering, maa det huskes, at den Hedelod, han overtog fra sin Fødeggaard i Firehuse, var ret tarvelig Hede, hvoraf

Lyngskjolden for en stor Del var afgravet. Den laa langt ude fra Vej og Sti, og ingen Bebyggelse fandtes i Nærheden. Jorden var ansat til 800 Kr., og den udgjorde hans Arvepart, hvorforuden han ejede 150 Kr. Hans Hustru medbragte ikke andet end et Par arbejdsvante Hænder. Det var Starten, og saa tog de fat med godt Humør og stor Arbejdsglæde.»

I begyndelsen hentede Krath kalk i Mønsted med studevognen, men i 1900 fik han heste, og saa gik det hurtigere frem: Heden blev fravristet ager efter ager. Da Viborg–Herning-banen anlagdes, fik han lettere adgang til mergel, hvilket var en væsentlig fordel.

Efterhaanden maatte bygningerne udvides gang paa gang, og til sidst byggede han stuehuset; i 1914 laa der en god, firelænget gaard paa de velkultiverede marker.

Det første aar var avlen 29 traver korn og 30 tdr. kartofler. Før ejendommens salg avledes godt 200 tdr. korn, ca. 700 tdr. roer, 400 tdr. kartofler og nogle læs agerhø. Besætningen var to jyske heste, 12 malkekøer, 8 ungkreaturer, 15–20 svin, nogle faar og en del fjerkræ.

Da Krath solgte gaarden og flyttede til Frederiks, hvor han byggede sig en villa, var han nok ejer af 75.000 kr. — altsaa et godt resultat — »og man kan med Sandhed sige, at han har været med til at gøre vort Land større og rigere«.

Frederiks: Johan Peter Laier, Aarestrup, 1850–1902. Hustru: Kirstine, 1854–1944.

Kr. Munk, 1872–1941. Hustru: Kirstine, 1883–.

Jac. Stordal, Haurdal, 1855–1939. Hustru: Kirsten, 1849–1903.

Højbjerg: Gartner A. C. Andersen, Hulkjærhus, 1871–1943.

Karup: Johan Martin Brøcher, Vallerbæk, 1873–1945. Hustru: Kjerstine, 1876–.

Chr. Jakobsen, Skovbakken, 1844–1934. Hustru: Anna Marie, 1850–1928.

Knud Jensen, Engbjerggaard, 1859–1936. Hustru: Marie, 1863–1931.

Otto Chr. Jeppesen Lund, Lundsberg, 1879–1946. Hustru: Marie, 1880–.

Niels Nielsen, Bøgelund, 1870–1949. Hustru: Karen, 1869–1951.

Rasmus Pedersen, Karup Mark, 1859–1948. Hustru: Ane, 1864–1938.

Kristen Fr. Philbert, Højlund, 1835–1918. Hustru: Elisabeth, 1834–1929.

Med godt mod - men uden mergel.

Kristen Frederik Philbert stammede fra Grønhøj ved Frederiks. Han tjente først som karl og lærte siden tømmerhaandværket. I 1858 blev han gift med Elisabeth Jensen, Karup, og parret fik en hedelod paa Karup Østerhede. Her byggede de nygifte selv et lille hus. Pengene var faa, og huset blev derefter: bindingsværk med lyngtag, murene af vindtørrede, ubrændte sten. Under fattige og meget vanskelige forhold begyndte Frederik

Hans Smidth: Figurstudie (Hirschsprung)

Philbert og hustru deres livsværk. De fik købt en ko, og med godt mod, men uden mergel, gødning eller trækraft sled de sig til at faa nogle agre dyrket op.

Da kom 1864-krigen. Manden blev indkaldt, ved Dybbølskansens fald fanget og ført til Posen i Østtyskland. Det voldte alvorlig arbejdsstandsning hjemme paa Karup Hede, hvor konen og tre børn maatte klare sig, som de bedst kunde.

Imidlertid vendte Philbert en skønne dag efter krigens afslutning tilbage, og nu fortsattes hedeopdyrkningen, husdyrene voksede i tal, to stude trak ploven. Der blev bygget nye huse og købt mere hede — 44 tdr. land for 400 kr. Penge vandt tømmeren sig ved fagligt arbejde ude omkring blandt egnens folk, medens hustruen og børnene passede bedriften, som var begyndt at gaa stærkt frem, siden Aarestrup Mergelleje 1883 aabnedes, og man kunne faa mergel herfra.

Omsider laa 65 tdr. land gammel hede kultiveret, tre længer opført, føde og husplads fremskaffet til tre heste, 10 ungreaturer og 10 faar. Og da en søn i 1905 overtog ejendommen, var denne gældfri.

Alt dette blev naaet fra en fattig begyndelse uden tilskud eller hjælp af nogen art fra samfundets side. Ved strengt arbejde og fornuftig gennemført sparsommelighed kom familien saa vidt.

Med godt eksempel i minde drog otte børn ud fra hjemmet. »Og de glemte det aldrig.«

Karup: Chr. Jensen Vestergaard, Gammelagergaard, 1876–1937.

Hustru: Marie Kirstine, 1891–1931.

Lysgaard: P. Christensen Davidsen, Sjørup, 1838–1932. Hustru: Ellen Marie, 1842–1909.

Erik Eriksen, Bisballe, 1860–1944. Hustru: Henriette, 1856–1931.

Jens Nielsen, Sjørup, 1854–1920. Hustru: Katrine, 1864–1941.

Palle Nielsen, Sjørup, 1843–1917. Hustru: Marie, 1843–1912.

Johs. Nielsen, Resen, Sjørup, 1830–1896. Hustru: Marie, 1830–1900.

Palle Th. Pallesen, Sjørupgaard, 1867–1947. Hustru: Kristiane, 1876–1941.

Jens Resen, Sjørup, 1832–1916. Hustru: Ellen Marie, 1855–1925.

Villum Sørensen, Sjørup, 1827–1886. Hustru: Barbara, 1828–1922.

Chr. P. Thøgersen, Sjørup, 1840–1900. Hustru: Jensine Marie, 1850–1903.

Jens Chr. Thøgersen Bisballe, 1808–1898. Hustru: Johanne Marie, 1824–1894.

Thorning: Kr. Andersen, Ravnholtgaard, 1818–1900. Hustru: Marie Kirstine, 1823–1901.

Kristen Andersen overtog 1846 efter sin fader Ravnholtgaarden i Thorning sogn og blev samme aar gift med Marie Kirstine Sørensen fra Gadegaard i Ungstrup, Thor-

ning sogn. Ejendommen var paa 263 tdr. ld., men gav knap avl til nøjsom føde for 2 stude, 3—4 køer og 20—30 faar, da jorden overvejende laa hen i lyng. Heden ned mod Haller Aa, en del af skuepladsen for Grathe Hede-slaget 1157, bar ved mosehullernes store træindhold og ved talrige birkeris, asp og pil voksende spredt i lyngen vidne om tidligere skovtilstand, ligesom gamle agerfurer somme steder lod formode, at jorden før havde været dyrket.

Kristen Andersen søgte efter konfirmationen yderligere undervisning hos en stedlig lærer, og samtidig begyndte han at handle med skind, lam og lignende, en forretning, der senere udvidedes til ogsaa at omfatte kreaturer og kramvarer. Den første ko, han købte, kostede tre rigsdaler og solgtes for fem rigsdaler. Han gik de henved syv mil til Randers lørdagsmarkeder, købte og solgte kreaturer og førte gerne et kobbel stude eller smaa køer hjem; disse dyr blev saa afhændet paa egnen. At gennemføre slige lange fodture næsten hver uge sommer efter sommer og derimellem tage del i arbejdet paa gaarden fordrede en sjælden udholdenhed og energi, hvis drivkraft var viljen til frem-skridt bort fra tidens herskende stilstand, fattigdom og øde.

I tre aar — 1839—41 — var han soldat i København ved 3. jægerkorps og 2. jyske jægerkor («de grønne jægere»). Han fortalte siden gerne herom, bl. a. hvorledes han deltog i paraden ved kong Frederik den Sjettes ligtog. Ogsaa under soldatertiden vidste han raad for at faa økonomien bedret. Nogle daglige fritimer brugte han til arbejde hos urtekræmmere og lignende virksomheder. Efter endt militærtjeneste tog han igen fat paa handelen med kreaturer om sommeren og kramsager i vinterhalvaaret. Tilsammen gav det saa godt udbytte, at han, da han 1846 blev gift, kunne overtage ejendommen, skaffe sine søskende nogen arv og give forældrene ophold paa gaarden.

Nu begyndte Kristen Andersen hedeopdyrkning, hvert aar 4—6 tdr. land. Fremgangsmaaden var følgende: det til kultivering udsete areal blev indrammet med nogle plovfurer og lyngen derefter afbrændt. Saadan afbrænding foregik sædvanligvis om foraaet, naar lyngen og mosset var passende tørt. Hen paa sommeren sattes ploven i gang, trukket af stude. Næste aar eller stundom to aar efter brændingen kunne jorden pløjes igen og bearbejdes til avl af kartofler, boghvede eller spergel. Til kartofler brugtes en smule gødning, ellers intet, for det var jo umuligt at skaffe staldgødning til baade hjemmemarken og de nyvundne arealer, idet kunstgødning ikke kendtes og i hvert fald umuligt kunne erhverves for faa penge over vidtløftige afstande. Men aske kendte man som en god hjælpende ting. Hver maj maaned graves asketørv, indtil tre kvarter lange og en halv alen brede med et par tommers tykkelse, maaske lidt mere, saa morlaget rigeligt kom op. Disse tørv vendtes om paa fladen med undersiden øverst, Naar de havde ligget og tørret en fjorten dages tid, blev de rejst paa kant to og to mod hinanden. Efter endnu to ugers tørre samlede tørvene i dynger eller lange rækker og antændtes. Paa den maade fik man tilvejebragt en masse aske, ofte over 100 læs, og om efteraaet kørtes asken ud paa boghvedestubbene og anden jord som gødning og nedpløjedes; derefter var jorden tjenlig til at bære rugsæd. Der avledes i almindelighed ret god rug paa hedejord efter den behandling. Man saae sædvanlig rug i samme stykke to aar i

træk, undertiden tre. Fra Ravnholtgaard blev der solgt en del rug til ret gode priser. Af kartofler og boghvede kunne man ogsaa undvære ikke saa lidt. Ved opdyrkning af kær og ved engvanding øgedes Kristen Andersens avl betydeligt, og da mergling i 1860erne fandt sted – mergelen hentedes fra Impgaard og Kraghøj – blev han i stand til at føde to heste, 10–12 køer og et større antal faar.

Omkring 1872 fraskiltes to parceller paa henholdsvis 68 og 60 tdr. land samt nogle englodder.

Kristen Andersen blev i flere henseender en banebryder i sin egn, materielt som aandeligt. Han stillede store krav til sig selv og til omgivelserne. 1851 indvalgtes han i sogneforstanderskabet, hvor han først i 60erne overtog formandsposten. Et par gange valgtes han ogsaa som sognets valgmand ved landstingsvalgene i Randers.

Thorning: Laust Eskildsen, Thorning Østergaard, 1813–1881. Hustru: Ane, 1816–1896.

Niels Jensen Fogh, Thorning Vestermark, 1832–1917. Hustru: Kirsten Marie, –1901.

Allerede 1854 omtalte Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs Aarsberetning Niels Jensen Fogh. Da han var færdig med den uddannelse i »et forbedret Landbrug«, hvortil selskabet antog »opvakte unge Mennesker især af Bondestanden og Skolelærersønner, som til den Ende ere fritagne for Udskrivning til Krigstjeneste i den staaende Hær«.

Mange aar efter, 1915–16, nævnes han igen: Fabrikant N. J. Fogh, Thorning, tidligere landvæsenslærling under Landhusholdningsselskabet, tildeles selskabets højeste anerkendelse, det største sølvbæger, »for hans Fortjenester paa Maskinvæsnets Omraade, særlig ved Fabrikation af hans Patentharve«.

Mellem 1854 og 1915 ligger Foghs storstilede arbejdsydelse og mærkelige livsbane.

Niels Jensen Fogh var født 1832 i Holme-Tranbjerg ved Aarhus. Hans forældre var gaardmand Jens Pedersen og hustru, Kirsten Pedersdatter fra Østerby. »I mine barneaar,« fortalte Fogh, »var jeg svagelig og kom for lidt i skole, men naar jeg besøgte Aarhus, kunne jeg dog læse skiltene og finde ud af, hvor Pedersen og Frandsen boede. Jeg stod saa i en port i den modsatte side af gaden og tegnede de nævnte navne og andre, og i min fritid øvede jeg mig i skrivning og regning.«

Saaledes indhentede han gennem selvstudium noget af det forsømte. Han dvælede senere gerne ved barndommen og de unge aar, men beklagede altid, at han havde faaet lært for lidt. I 19 aars alderen kom han som elev under Landhusholdningsselskabet i lære hos godsejer N. E. Hofman Bang paa Hofmansgave, Fyn, hvor han foruden praktisk landbrug og dræning lærte hørrens dyrkning og tilberedning, ting han senere udviklede videre ved opfindelsen af flere nyttige maskiner. Det vigtigste var, at den unge lærling af sin mester, den fremragende landøkonom og ideelt indstillede videnskabsmand, modtog et præg, som tidens slid, modgang og savn af forstaaelse fra nære medmenneskers

C. Dalsgaard: En vogterdreng paa beden, 1850 (ejer: ingeniør J. Lønberg)

side aldrig fik visket ud. Ikke alene er det betegnende, at de opgaver, Hofman Bang særligt virkede for, udbredelse af kulturplanter, hedeopdyrkning og landbrugsmaskinernes forbedring, ogsaa blev genstand for Foghs væsentligste stræben, men den trang hos Fogh til under ethvert forhold at tjene samfundet faldt ganske i linje med Hofman Bangs uegennyttige indsats.

Efter endt læretid tog Fogh plads som avlskarl og ladefoged. Paa Tjele var han ladefoged nogle aar, tjente i fem aar tilsammen 732 kr. Fra 1859 til 1865 var han dræningsmester om sommeren og hørsvinger om vinteren, og saa gav han sig i kast med hedeopdyrkning, søgte ud i den egn, hvor statens kolonister og plantager havde slaaget rod, købte 12 tdr. land af Mads Doss' gamle ejendom paa Thorning Vestermark kort vest for Skivevejen mellem Knudstrup og Skræ, byggede hus og satte bo. Aaret efter indgik han ægteskab med Kirsten Marie Rasmussen.

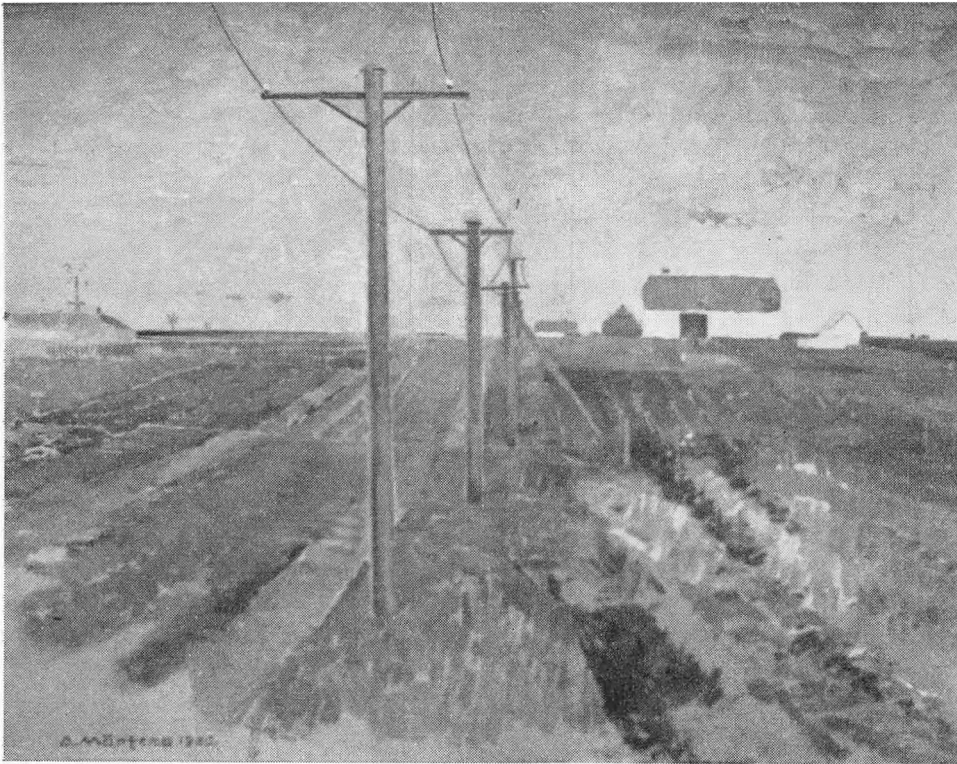
Foghs jord bestod mest af hede, og der var saaledes foreløbig ingen udsigt til, at ejerens kendskab til hør dyrkning kunne gøres frugtbringende. Derimod florerede endnu i Thorning og omegn den uldindustri, Blichers digtning havde kastet glans over. Ved midten af 1800-tallet var her 50 hosebinder. Da nu den magre jordlod trods mergling og flittigt arbejde ikke ad regelmæssig vej gav dyrkeren og hans familie dagligt brød, slog hørsvingeren, som man kaldte ham, sig paa uldvævning. Efter tre timers læretid hos en væver i Aarhus tog Fogh fat, og inden fem aar var gaaet, havde han seks piger i stadig arbejde ved tre rundvæve og nogle symaskiner. Varenes afsætning besørgede han selv, tildels som rejsende uldkræmmer. Tilsyneladende gik alt paa den maade helt godt, men ejendommen kunne vanskeligt blive passet, som den skulle, naar manden en stor del af aaret rejste landet rundt. Der skete saa det, at huset med indbo, maskiner og lager brændte. Fogh led stort tab, da assurancen var for lav. Familien stod pludseligt paa bar bund. Gode naboer hjalp imidlertid saa virksomt, at ulykken overvandt, og Fogh atter kom frem. Han opfandt patentharven.

Medens hjulploven benyttedes, tjente harvning hovedsagelig blot til at jævne og findele overfladejorden, idet hjulplovens arbejde i grunden kun var en harvning. Denne yderst simple plov rodede jorden op, men vendte den ikke, og saa fandt man sig ogsaa tilfredsstillende med en overfladisk virkende harve, træharven, ogsaa kaldet Danskharven.

Det var først efter svingplovens indførelse i 1820—30'erne, dybtgaaende harver savnedes. Svingploven med den væsentlig forbedrede muldfjæl vendte furen, og der kunne nu tilvejebringes et fuldstændig løst muldlag, hvis en velskikket harve blev fremskaffet.

Herfor sørgede i foråret 1840 godsejer Hofman Bang. Han hjembragte fra en rejse i Sverige en ganske ny slags harve, som han ventede sig meget af, Svenskharven. Den blev snart hvermandseje, men havde een slem fejl: tænderne ville ikke slippe de sener og alt det andet ukrudt, jorden paa det tidspunkt var overfyldt med.

Fogh raadete bod paa denne skavank. I 1880'erne fremstillede han sin harve, »Foghs Patentharve«, i princippet en forbedring af Svensk-harven, men langt mere ydedygtig og saa selvstændig og genial i sin udformning, at den i virkeligheden betegnede et helt nyt redskab. Foghs Patentharve havde to hjul anbragt paa rammen, og tandstikken var

A. Mårtens: Nye hjem paa beden, 1935

bøjet i svanehals-form. Tændernes særegne bøjning muliggjorde, at planterødder og anden urenhed fuldstændigt fjernedes under harvens gang, hvilket jo var et overordentligt fremskridt. Landbrugeren havde nu et redskab til rationel bekæmpelse af senegræs, følfod og tidsel, og patentharvens dybtgaaende, meget solide og temmelig brede tænder løsenede undergrunden i en grad, man ikke tidligere havde set eller tænkt mulig. Harven var ret rung, og denne egenskab hindrede vel, at den blev brugt paa mindre ejendomme, men den fik efterhaanden fortjent ry vidt om, ogsaa i udlandet, hvor ikke mindst England og Frankrig, Amerika og Rusland tog vel imod den. Fogh fremstillede i 1880–90erne mere end 5000 harver og opnaaede stor anerkendelse paa udstillinger, saaledes 1887 broncemedalje ved Viborg Amts Industri- og Landbrugsudstilling, 1894 sølvmedalje og pengepræmie ved Den almindelige danske Landmandsforsamling i Randers, 1900 broncemedalje i Paris og 1. kl. sølvmedalje i Odense, desuden talrige præmier i ind- og udland.

Da patent var givet, byggede Fogh smedie, lejede fire svende, og salget begyndte. Nu var den midaldrende mand rigtig i sit es.

For en af de først afleverede harver købte Fogh — det var i 1883 — seks tønner land. 1884 erhvervede han andre 36 tdr. land hedejord, og aaret efter afrundedes ejendommen med 10 tdr. land. Gennemsnitsprisen for en tønne land laa lige ved 7 kroner. Mindre

overkommeligt var arbejdet med at faa jorden bragt i kultur, hvad Fogh antydede i en efterladt skriftlig meddelelse, hvor i det siges, han har kørt 2200 danske mil med sin mergelvogn.

N. J. Fogh var altid saa stiv i tal. Han nærede den største respekt for tal og søgte ingensinde udenom, selv naar de var svære. Til Foghs triste tal hørte denne statistik: Udlæg i ejendommen syv gange, tvangsauktion ti gange. Alligevel beholdt han ejendommen: Syv gange mindelig ordning eller tilbagekøb ved naboers støtte, tre gange selv købt den tilbage.

Desværre var der i Foghs mærkelige dygtighed et springende punkt. I det forretningsmæssige magtede han ikke at faa økonomien over paa sin side, i hvert fald fik han aldrig nogen fordel til at ligge blot nogenlunde fast der. Kulregningerne og jernregningerne løb gerne for højt op, før de blev afviklede, og det store fremmede folkehold var dyrt, navnlig ogsaa fordi arbejdsgiveren bestandig ønskede at yde rundelig løn. Parat til at give, medens haanden var fuld, overraskedes han stadig, naar den var tom. Den ellers saa klarttænkende, kritiske mand forblev i pengesager alt for let at løbe med for enhver, der havde vilje og hjerte til at udnytte hans svaghed. Flere tilstødende forhold — deriblandt en ny ødelæggende ildebrand — voldte, at hele den store landskendte virksomhed med harvefabrikation endte i dyb armod for ham. Dette var jo skammeligt, og resultatet bidrog da ogsaa til at nedfælde en bitterhed i hans sind, han siden hen maatte kæmpe imod gennem mange, lange aar.

Vi mødtes hver dag 1906—08. Han sad ensomt paa ejendommen, hvorfra nu var fraskilt nogen jord, passede fire køer, drev marken med sin hest. Hustruen og syv børn var døde, ni børn forlod hjemmet, udvandrede til Amerika. Men de sendte opmuntrende breve — ved tid og lejlighed. Føden havde han ogsaa: Kaffe og margarine paa rugbrød. Hvad jord og husdyr kunne indbringe, gik med til afdrag paa gammel gæld. En part af »Det Dahlske Familielegat« fra Moesgaard ved Aarhus hjalp over den værste nød. Det gjaldt om at holde ud, saa ejendommen blev bevaret, hvis en af sønnerne kom hjem og vilde overtage den. Et lønligt haab i den retning holdt ham oppe, og desuden maatte han have lavet en ny harve til erstatning af den fjedrende, amerikanske kultivator, der fortrængte Patentharven.

Under Foghs kamp og savn var forbindelsen med Landhusholdningsselskabets ledende mænd ham til megen støtte. Hjælp og forstaaelse mødte han ogsaa hos daværende forstander Hauch, Asmildkloster, hofjægermester Krabbe paa Hald, proprietær Friis, Due-lund, med flere, ligesom redaktør Raunkjær, »Vort Landbrug«, viste ham varm interesse. Man beundrede ikke alene hans opfindelser, men ogsaa de forsøg med sædskifte, kornarter og ukrudtsbekæmpelse ad mekanisk vej, han stadig arbejdede paa.

Og saa kom han paa en god rejse over til børnene i Amerika, hvorfra han glad og forfrisket vendte tilbage for at være i sin egn den sidste tid. Han solgte ejendommen og flyttede til Kjellerup. Der blev et par tusinde kroner tilovers, og sønnerne sendte ofte penge hjem. Nu kunne han da leve hyggeligt og faa lidt pleje.

Nej, nu skulle »Foghs Kultivator« laves færdig. Pengene gik med til tegninger, forsøg

og prøver. Det var i sin orden. Børnene var velforsørgede, selv krævede han intet. Modeller og prøveharver fik han færdige til forsøg ved statens redskabsprøver, og bedømmelsen tilkendegav, at den gamle opfinder atter var inde paa det helt rigtige. Flere forsøg fandt sted paa Forsøgsstationen ved Lyngby og i Landbohøjskolens demonstrationsmark. Under arbejdsprøven, der blev foretaget af proprietær S. Friis, forsøgsleder C. Larsen og Anton Christensen, havde man »særlig Opmærksomheden henvendt paa Undersøgelsen af Kraftforbruget samt paa Harvens Evne til at holde sig ren for Rødder og Klumper i Sammenligning med en almindelig Nitands-Fjederkultivator. Ifølge Kraftmaalinger, foretaget paa Forsøgsstationen, krævede Foghs Kultivator ved 12 cm Dybdegang en Trækraft af 180 Kilo eller 20 Kilo pr. Tand. Fjedertandsharven, der arbejdede i samme Dybde, fordrede 225 Kilo Tryk eller 25 Kilo pr. Tand. Foghs Kultivator holdt sig gennemgaaende fri for Ukrudt, ved Arbejdet paa Forsøgsstationen samlede den mindre foran Tænderne end Fjedertandskultivatoren. Foghs Kultivator efterlader Jorden ret jævn og ikke med de velkendte Furer som Fjedertandskultivatoren«. »Undersøgelse af Harvebidet viste ogsaa, at efter Foghs Kultivator kunde der praktisk talt ikke paavises ubearbejdede Strimler mellem Tandsporene«. Efter Fjedertandskultivatoren kunde man derimod let iagttage saadanne.

Da, just som udsigterne tegnede allerbedst for en absolut heldig afslutning paa forsøgene, døde Fogh nytårsdag 1917, 85 aar gammel.

Hvorfor blev Foghs sidste harve ikke gjort færdig til fremkomst paa markedet – til gavn for det landbrug, der havde den behov?

Thorning: Søren Hansen, Ravnholt, 1865–1928. Hustru: Kirstine, 1867–1950.

Morten Nielsen Hvam, Graamose, 1840–1909. Hustru: Ellen Kristine, 1844–1929.

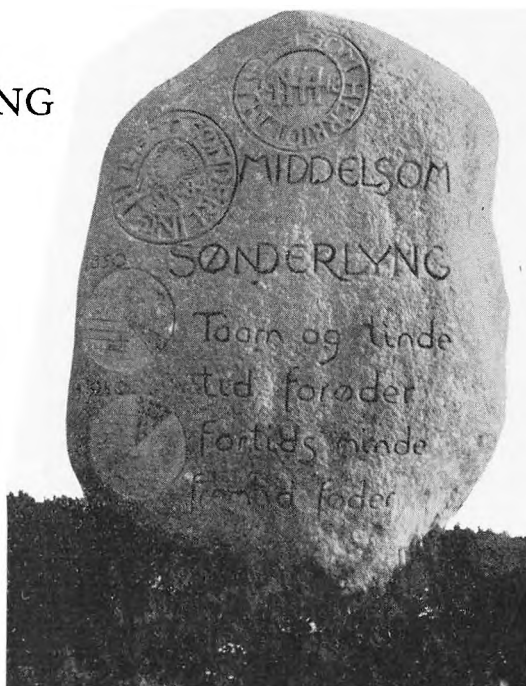
Jens Pedersen Torp, 1823–1901. Hustru: Johanne, 1824–1890.

MIDDELSOM-SDR. LYNG HERREDER

	Dyrket	Skov	Hede
1850: $\frac{0}{6}$	62	6	32
1950: $\frac{0}{6}$	87	10	3

Taarn og tinde
tid forøder,
fortidsminde
fremtid føder.

Bjerring-Mammen: Rasmus Jensen Møller, Herkegaard, 1841—1923. Hustru: Mariane, 1839—1920.

Rasmus J. Møller satte sig, da han i 1865 overtog »Herkegaard«, som maalt hvert aar at opdyrke 5 td. land af heden. 10 aar efter var gaardens dyrkede areal forøget med 50 td. land til 100 td. land. Der var merglet, og mosehuller og kær var afvandet ved dræning. Mange hundrede læs kampesten brød han selv op i markerne, saa han kunne bruge dem til opbygning af 3 nye udbygninger, da han flyttede gaarden. Paa lyngbakkerne, der kransede gaardens dyrkede jord, gennemførte han plantning af 50 td. land plantage. I 21 aar var han formand for Bjerringbro Plantningsforening. I 1922 tildeltes han Plantningsforeningernes sølvbæger.

Hammersbøj: Jens Andreas Kristensen, 1880—1926. Hustru: Karen Marie, 1889—.

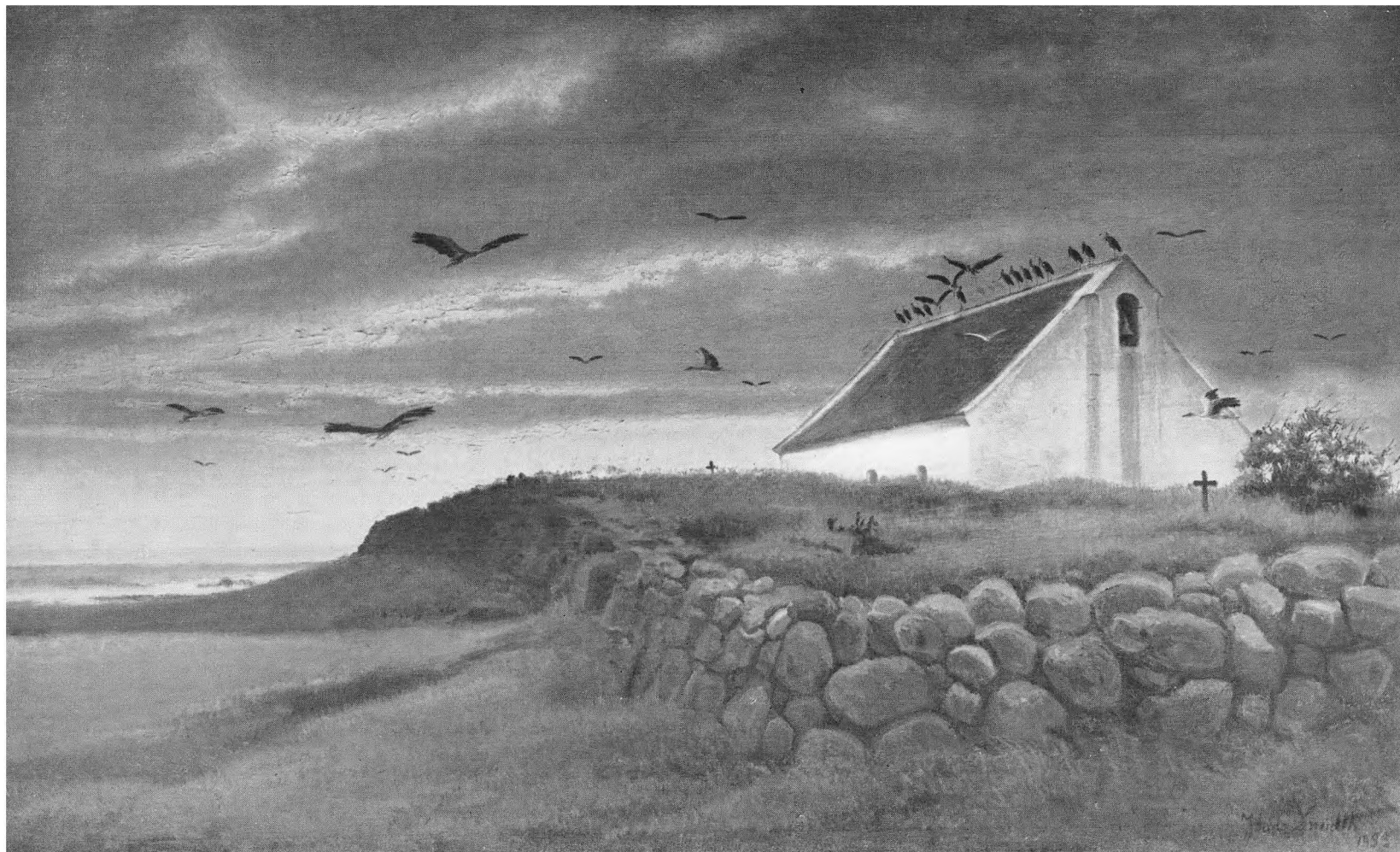
Lee: Niels Johnsen, 1869—1950. Hustru: Karen, 1870—1942.

Læsten: Anders Andersen, 1860—1929. Hustru: Kirsten, 1860—1924.

Vindum: Peder Jensen Westergaard, Hjortmoshus, 1855—1924. Hustru: Dorteia Kirstine, 1857—1895.

Hans Smidt: Fra Albeden, 1895 (Hirschsprung)

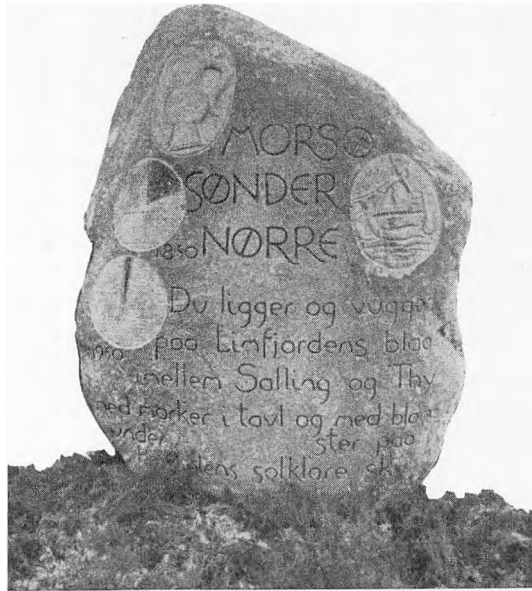
Hans Smidth: Motiv fra Karup, storke samler sig til rejsen, 1893 (ejer: dir Esgil Bramsen)

MORSØ NØRRE & SØNDER HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	80	0	20
1950: %	97	1	2

Du ligger og vugger paa Limfjordens blaa
imellem Salling og Thy
med marker i tavl og med blomster paa
under himlens sølvklare sky.

Otto P. Aggerholm

Hvidbjerg: Kammerraad Chresten Jensen Møller, Ejstrup, 1817–1891.
Hustru: Dorthea, –1894.

Ovtrup: Jørgen Christian Breinholt, »Damsgaard«, 1827–1916.
Hustru: Maren, 1836–1928.

Anders Houmøller, Hovmølle, 1802–1892. Hustru: Else, 1800–1890.

Anders Hovmøller blev 1825 gift med Else Kathrine, og saa fulgte et arbejdende menneskepars almindelige tilskikkelser, der snart glemmes, hvis ikke noget særligt bliver udrettet, som samfundetsaarvaagne myndigheder faar øje paa og drager frem i dagens og tidens lys.

Landhusholdningsselskabets beretning for 1875 indeholder følgende livsskildring: »De Hædersbevisninger, Selskabet giver, bestaar i Reglen af Sølvbægre eller hædrende Om-tale. . . . Det er en Selvfølge, at Belønningen i intet Tilfælde er at betragte som Vederlag for udført Arbejde; dette bør sædvanligvis selv kunne lønne sig, hvis det kan anses som noget, der fortjener Opmærksomhed. Ej heller er det tilstrækkelig Grund til Hædersbevisning, at en Jordbruger udretter meget til Gavn for sig selv, men der fordres tillige, at det udførte Arbejde er ualmindeligt paa Egnen og staar som et fremragende og følge-værdigt Eksempel for andre.

Sogneraadet for Tæbring-Ovtrup-Rakkeby paa Mors har i en meget indtrængende Anbefaling henledt Selskabets Opmærksomhed paa Gaardmand Anders Andersen Hovmøller i Ovtrup. Denne Mand, der baade som Landmand og Husfader har erhvervet sig

megen Agtelse, har dog især ved sin gennem et langt Liv ufortrødent fortsatte ihærdige Bestræbelse for Træplantning givet et fremragende Eksempel for sine Standsfæller i en Egn, hvor der ellers er saa ringe eller slet ingen Sans herfor, saa at hans Virksomhed med Træplantning endog jævnlig tidligere var Genstand for spottende Ord, medens dog nu de smukke Frugter af hans Virksomhed bringer Spotterne til at tie og enkeltvis formaar andre til ogsaa at begynde paa Plantning. Ved den lille Gaard paa 2 Tdr. Hartkorn, som han nu ejer (efter at være flyttet fra en tidligere Ejendom), har han saaledes med egen Haand jævnet og beplantet 2 Tdr. Land, der før henlaa i ubenyttede Huller og Brinker, dels med Frugttræer, Buske og Sirplanter og dels med Løv- og Naaletræer.«

Sogneraadet androg derfor selskabet om ved en anerkendelse at ville hædre den gamle, der i foraaet 1875 fejrede sit guldbryllup, men hvis interesse for plantning var usvækket, skønt han nu selv ikke kunne vente at høste frugten deraf. Efter at Morsø Landboforening havde tiltraadt sogneraadets anbefaling, udtalte selskabets belønningsudvalg, at Anders Hovmøllers virksomhed ikke alene i og for sig maatte udkaare ham som værdig til anerkendelse, men at hensynet til den store ligegyldighed for træplantning i hans egn maatte gøre det ønskeligt, at selskabet ved at tildele ham et af de større sølvbægre særlig stemplede træplantning i denne egn som en fortjenstfuld handling. Selskabet tildelte ham da i henhold hertil sit 4. sølvbæger.

Sognepræst Hans Bernstorf Lillelund, 1827–1905. Hustru: Charlotte, 1836–1925.

Tødsø: Kristen Pedersen, Bjørndrup, 1850–1930. Hustru: Sidsel, 1860–1940.

Vejerslev: Peder Kristian Madsen, 1862–1947. Hustru: Maren, 1866–.
Chresten Nielsen Riis, Vils, 1864–1951. Hustru: Andrea, 1872–.

NØRLYNG HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	44	10	46
1950: %	80	15	5

Finderup: Jens Pedersen Back, 1841–1924. Hustru: Karen Marie, 1840–1924.
 Hans Jakobsen Falle, 1835–1923. Hustru: Ane Marie, 1839–1887.
 Jakob Hellerup, Hellerup, 1880–1949. Hustru: Ane, 1886–.
 Jens Chr. Jensen, Stanghede, 1871–1947. Hustru: Johanne, 1877–.
 Jacob Jacobsen Thougard, 1873–1925. Hustru: Laura, 1880–.

Dollerup: Poul Nielsen, Fallesgaarde, 1858–1949. Hustru: Kristine,
 1867–1946.

Den stouste kørte sled - og uden tobak eller kaffe

Poul Nielsen, Fallesgaarde, Dollerup sogn, Nørlyng herred, født 1858, død 1945, kom til verden i naboejendommen til den gaard, der var i hans besiddelse gennem 58 aar. Hans fader havde den derværende præstegaard i forpagtning indtil 1870, da præst og præstesæde flyttedes til Finderup. Forinden var i 1868 eller 69 frasolgt 273 tdr. land hede og kær til plantagen, som agtedes oprettet af Guldborgland baroni. Poul Niensens fader solgte sin gaard og købte den ledige, tidligere præstegaard med tilliggende jorder, ca. 210 tdr. land, heraf 170 tdr. land hede. Faderen sad som ejer i 15 aar, og han nøjedes med at dyrke de 40 tdr. land gammelt plovland. Heden var i den grad fyldt med sten

og vidjebuske, at der skulle mere end almindeligt mod og mandshjerte til at give sig i kast med den, saa længe et nogenlunde nødtørftigt udkomme kunne opnaas uden.

27 aar gammel overtog Poul Nielsen gaarden; samtidig fraskiltes 80 tdr. land, overvejende hede, og overdroges til en søster, som her sammen med sin mand oprettede deres hjem. Den tidligere præstegaards areal var saaledes nu ialt 130 tdr. land. Besætningen udgjorde da 2 heste, 5 malkekøer, 6 ungkreaturer samt en del faar. Faarehold var dengang — og i adskillige aar derefter — noget nær den vigtigste side af landbruget paa disse egne; endnu en halv snes aar efter aarhundredskiftet var Poul Nielsens faarestamme meget eftertragtet som avlsdyr og havde gennem aarene hjembragt mange fine præmier fra dyrskuer.

I 1886 blev Poul Nielsen gift med Kristine Kristensen fra nabosognet, Ravnstrup. Gennem næsten 60 aar var hun ham en fortrinlig medhjælper i den stadig voksende bedrift, en dygtig husmoder og en god og kærlig moder for børneflokket, fem sønner og tre døtre.

Da Poul Nielsen 85 aar gammel afstod gaarden til sin yngste søn, udgjorde besætningen 10 heste, 75 kreaturer, ca. 50 svin; faareholdet var forlængst opgivet. Alle 90 tdr. land hede var nu under plov og merglede og gaardens bygninger fornyede eller rettet op. Med megen pietet værner man om det gamle stuehus, hvor skiftende præster gennem lange tider har levet.

Kender man kun nutidens redskaber og trækraft, gør man sig vanskeligt nogenlunde rigtige forestillinger om, hvad brydningen af et saadant stenet og rodfyldt hedeareal har kostet sin mand af slid og besværligheder. Næsten uafbrudt hindredes plovens gang af sten og sejge rødder. »Bedst gik det i grunden de første aar, da jeg kørte med en stud og en tyr som forspand,« fortalte Poul Nielsen engang. Var et stykke jord saa endelig vendt, kom besværet med kalktilførsel. Kalken skulle hentes fra Mønsted, vognlæs for vognlæs. Arbejdsdagen var ikke sjældent 18—20 timer. Lettere blev det jo (»og for intet at regne,« sagde Poul Nielsen), da mergeltog efter Herningbanens bygning (1906) læssede mergelen af »uden for hver mands dør«.

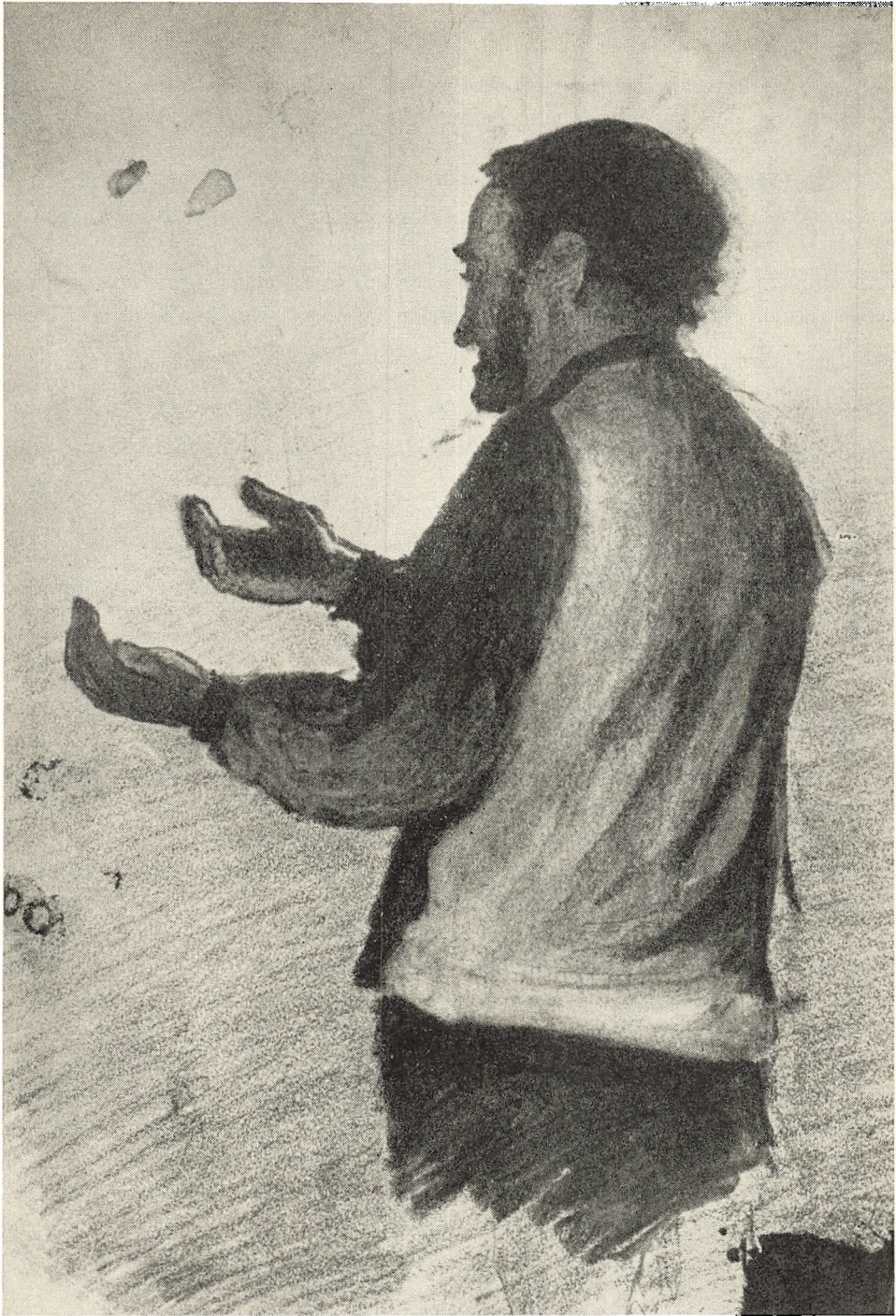
Nøjsom — i god forstand — ringeagtede Poul Nielsen al luksus; næppe nogen mindes at have set ham nyde tobak, spiritus eller kaffe! Te drak han dog gerne. Sin næsten enestaaende arbejdsomhed tiltrods blev han aldrig slave af arbejdet, men fik stadig tid til at pleje ogsaa aandelige interesser og varetog gennem aarene adskillige offentlige hverv. Hans stoute, kraftige skikkelse holdt sig mærkværdig rank til det sidste — kæmpe som han var af helbred og kræfter.

Dollerup: Niels C. Nielsen, Falle, 1861—1925. Hustru: Katrine, 1862—1940.

Hans Chr. Pedersen, 1871—1949. Hustru: Lise, 1866—1930.

Peter Sørensen, Stanghede, 1853—1923. Hustru: Else Kirstine, 1860—1930.

Fiskbæk: Anders Jørgensen Lyngsø, 1825—1900. Hustru: Kristiane, 1829—1905.

Hans Smidth: Figurstudie (Kobberstiksamlingen)

Fiskbæk: Mads Pedersen, Rogenstrup, 1852—1934. Hustru: Mathilde, 1854—1931.

Søn, far og bedstefar styrede stud, hest og plov

Mads Pedersen stammede fra Kvols ved Hjarbæk Fjord og var rodfæstet i en gammel Fjandsboslægt, der gennem generationer bidrog til, at herredets store hedearealer forvandlede til agerland og blev skærmet af levende hegn og mange smaaplantninger. Kun ti aar gammel deltog han i pløjning af hede; ploven var en hjulplov, som fire dyr trak: et studepand kørt af Mads Pedersen, et hestespand kørt af hans gamle bedstefar, og faderen styrede ploven, saa her var tre slægtled i virksomhed. De følgende aar kørte drengen mergelvogn, og som 15-aarig tjente han hos en farbroder, hvor han ogsaa tog del i hedeopdyrkning og mergelgravning. Endnu inden han blev konfirmeret, anlagde han hjemmets første have — tjørnehækken minder derom.

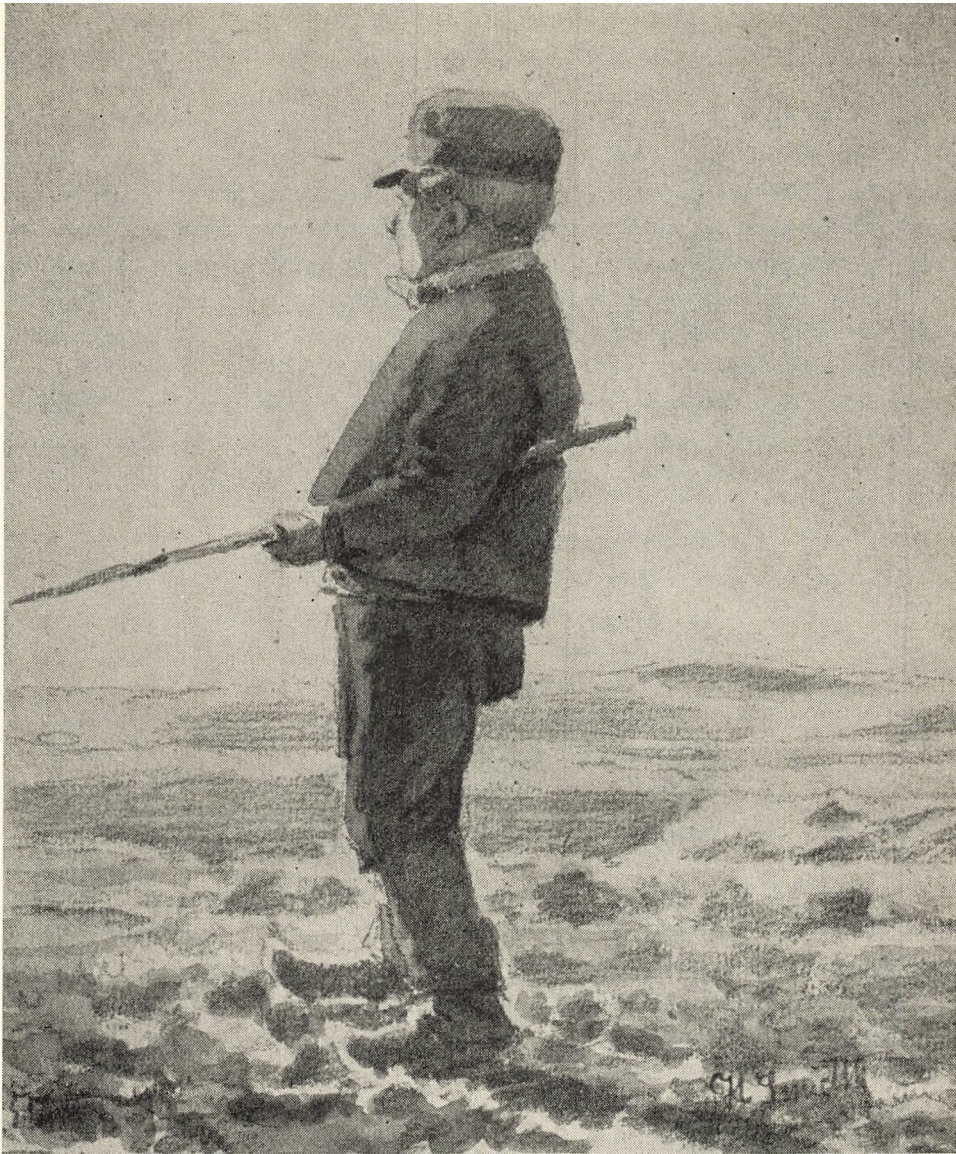
I vinteren 1871—72 var han elev paa Askov Højskole. Aaret efter aftjente han sin værnepligtig ved marinen, gjorde tjeneste paa panserskibet »Rolf Krake« og fregatten »Sjælland«. Med sidstnævnte kom han paa langfart og gæstede bl. a. Edinburgh i Skotland; saa højt mod nord kom skibet, at Mads Pedersen kunne skrive hjem ved lys fra midnatssolen. »Sjælland« kastede anker i Trondhjem, og M. P. oplevede her festlighederne i anledning af kong Oskar den Andens kroning 18. juni 1873, var med til at skyde salut under kroningshøjtideligheden.

Hjemkommen tog han plads paa »Hedegaard« mellem Højslev og Ørum sogne og blev igen fortrolig med hedeopdyrkning. Sidst tjente han i Vinkel og pløjede hede- og mosearealer.

Da Mads Pedersen var 26 aar, tænkte han paa at sætte foden under eget bord. Han havde set en bekendtgørelse om »En Sted« i Rogenstrup, hvorpaa kunne »holdes 2 Stude og 3 Køer samt nogle Svin« og med »rigelig Tørveskær til Salg«. Disse herligheder fristede, og i 1879 købte han ejendommen, der var gaaet til tvangsauktion, for 2000 rdl. Bygningerne var nedbrændt, og ejeren sad arresteret, sigtet for brandstiftelse. Naboen havde gjort ham følgeskab, sigtet for tyveri og mened. Lovende udsigter for »gode venner og trofaste naboer« var der saaledes ikke.

Efter at de nødvendige bygninger var opført, flyttede Mads Pedersen og hans hustru, Mathilde Tranberg, ind i deres fremtidige hjem. En hest og to køer blev saa skaffet. Annoncen forjættede jo ellers et større hold. »Jo, det er rigtigt nok,« bemærkede M. P., der kunne »holdes« flere dyr, »men saa maatte man have forsvarlige tøj paa dem«. Føden til dyrene skaffedes de første aaringer ved køb. En gaardmand erklærede over for Mads Pedersen, da denne havde overtaget stedet, 30 tdr. land: »en ringere ejendom findes ikke mellem Viborg og Skive«. Arealet var de yderste hjørner af heden til gaardene i Rogenstrup, og det havde gennem mange aar været brugt til lyngslet og til gravning af lyngtørv; flere steder var fjernet to lag hedeørv, d. v. s. det meste af den i forvejen tarvelige muld, og underlaget var overvejende sand.

I de første fem aar hentes hø i Søvang. Hen og hjem var det en tur paa 6 mil (45 km), natten gik omtrent med. Det gjorde den ogsaa tit, naar mergel skulle hentes. Men heden blev brudt. Hesten duede ikke, saa stude kom til; de var skoede, dog kun paa den

Hans Smidth: Figurstudie (Hirschsprung)

yderste klov. Der var det gode ved studene, at de kunne indbringe rede penge ved bytte med yngre og mindre, naar man kom i nød og trang — gøre gæld og tage paa kredit skyede man som pesten.

Før ajlebeholdere blev almindelige omkring aarhundredskiftet, brugte Mads Pedersen tørvejord til at opsamle ajlen i og som strøelse. Indtil 50 læs hentedes hvert aar i Kirkebæk Mose. Derved fik han raadighed over større gødningsmængder, hvad den magre

jord trængte haardt til. Han var blandt de første, der brugte kunstgødning og dyrkede lupin som grøngødning til rug; rodfrugtdyrkning slog han ogsaa tidligt ind paa, ligesom han avlede mange kartofler.

Som plantningsmand stod Mads Pedersen blandt de fremmeligste. I 1888 var han med til at stifte Viborg og Omegns Plantningsforening, og allerede ved overtagelsen af ejendommen begyndte han at plante, idet han forstod, at skulle landbruger lykkes paa saa tarvelig sandjord, saa var læplantning nødvendig. Hvert aar plantede han baade løvtræer og naaletræer for at værne kulturafgrøderne og skabe læ og hygge omkring hjemmet og haven; i denne opelskede han over 100 frugttræer. Disse plantninger glædede ham meget paa de gamle dage — brænde og frugt havde han i mere end tilstrækkelig mængde.

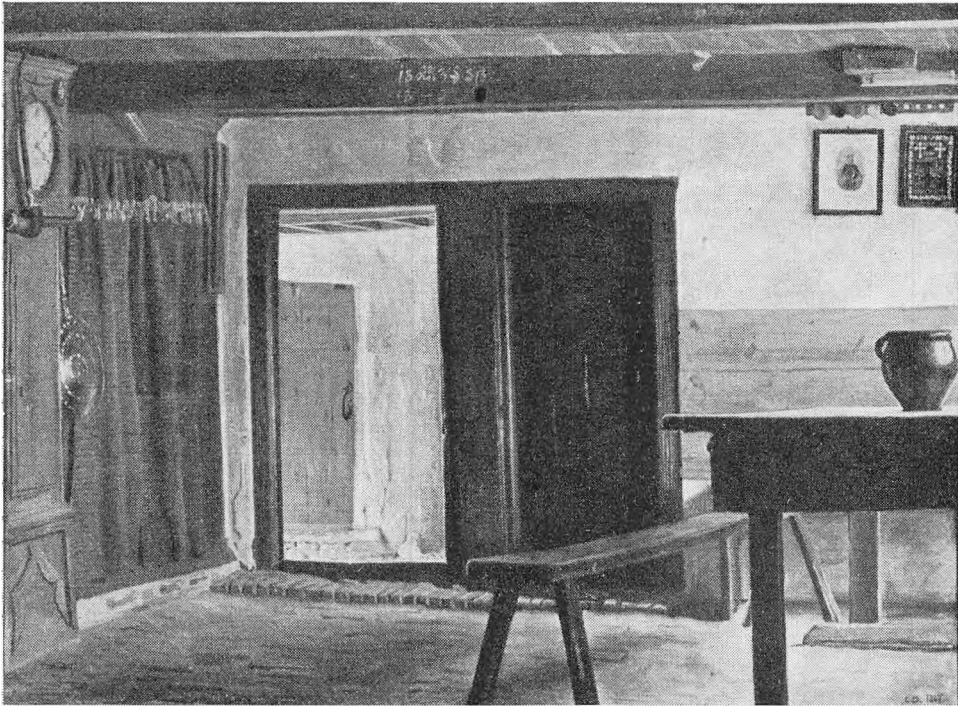
»Han kørte Sand paa Mosen og Mosejord paa Sand, det gav ham Gryn i Posen og Hæder til hans Land,« siger Jeppe Aakjær, og under et besøg hos Mathilde og Mads Pedersen skrev og tilegnede digteren dem følgende:

»Blomstre som en Rosengaard
skal de øde Vange« —
Saadan klang i Oldtids Aar
Biblens Lærkesange.
Eders Hjem paa Hedens Jord
viser, at Profetens Ord
fandt et lydhørt Øre.

Løvel: Niels Chr. Andersen, 1849–1937. Hustru: Inger, 1852–1937.

Tjenestekarl, tækkemand, torvehandler — først og sidst dog hede-pioner

Niels Chr. Andersen, *Løvel*, Nørlyng herred, født 1849, død 1937, tjente hos Simon Jensen i *Løvel* fra 1869 til 78. 1876 arvede han sin fødegaard, 20 tdr. land uopdyrket hede og kær, og aaret efter laante Simon Jensen ham penge til indkøb af 13 tdr. land hede. Med sin husbonds heste begyndte han i fritiden at pløje heden op, og han havde faaet nogle agre under kultur, da han 1877 indgik ægteskab med Inger Madsen fra Pederstrup sogn. Det unge par fik lejlighed hos en nabo, medens han vedblev at tjene hos Simon Jensen. I løbet af sommeren og efteraaret 1878 byggede N. Chr. Andersen et hus, 15 alen langt, 10 alen vidt, og lavede her beboelse, tærskelo og stald. Stenene til huset gravede han op af en høj ved siden af byggepladsen. I foraaet 79 anskaffede han sig et par stude og en ko, og nu blev der rigtigt taget fat paa hedens opdyrkning. Men indtægterne var jo smaa, hvorfor han tog ud som tækkemand, og i nogle aar stod han hver lørdag paa Viborg torv og solgte kød. 1882 var mand og hustru kommet saa vidt, at de kunne bygge en ny lade og faa staldene udvidet. Den tidligere tærskelo blev lagt til stuehuset. To aar senere opførtes ogsaa et hus, som indrettedes til kostald. Alle disse bygninger var af kampesten med lyngtag, besætningen nu 2 stude, 3 køer, et par kalve og nogle svin. 1894 byggede han en svinestald m. m. I 1896 købte han 25 tdr.

C. Dalsgaard: Bondestue paa Mors, 1867

land uopdyrket hede for 2000 kr. I 1913 udgjorde besætningen 9 køer, 7 ungkreaturer samt svin. Aaret efter afrundedes ejendommen med 15 tdr. land hede, købesum 1000 kr.

Da Niels Chr. Andersen i aaret 1921 afstod gaarden til sin søn, hørte der til ejendommen 73 tdr. land, hvoraf 5 tdr. land var hede, resten dyrket op og tilført mergel. Paa dette tidspunkt var husdyrholdet 4 heste, 20 kreaturer samt svin.

Niels Chr. Andersen blev 88 aar gammel, og hustruen naede en alder af 85½ aar.

Søren Pedersen Munk, Kistrup, 1851–1925. Hustru: Ane Marie, 1852–1924.

Jens Jensen Rind, Kistrup, 1855–1920. Hustru: Else Marie, 1871–1942.

Ole Thygesen, 1848–1938. Hustru: Ana Marie, 1851–1928.

Romlund: Laust Nielsen Ronge, 1877–1924. Hustru: Kristine, 1873–1950.

Rødding: Søren Chr. Andersen, Batum, 1852–1939. Hustru: Jakobine, 1852–1927.

Thomas Lauritsen, Batum, 1834–1910. Hustru: Maren, 1837–1917.

Kristen Mikkelsen, Batum, 1840–1932. Hustru: Sofie, 1850–1927.

Tapdrup: Niels Johannesen, 1821–1893. Hustru: Else Marie, 1822–1892.

Vammen: Jens Andersen, Vammen, 1859–1931. Hustru: Kirsten Marie, 1858–1936.

Mads Laursen Hvam, 1824–1911. Hustru: Kirstine.

Viborg: Købmand Jens Georg Boye, 1812–1904.

Jens Frederiksen, Moselund, 1850–1906. Hustru: Karen, 1858–1931.

Kirurg Johan Anton Hoff, 1784–1861.

Fabrikant Joseph Owen, Liseborg, 1789–1862. Hustru: Susanne, 1794–.

Engländer viste Københavns pengemand vej til Jyllands heder

Joseph Owen, født 1789 i Chelsea ved London, død 1862 i Ordrup, kom 1813 eller 14 til Danmark, fik borgerbrev som grosserer (vinhandel) i København, blev snart ledende ved det industrielle og handelsmæssige genrejsningsarbejde efter pengekrisen, oprettede 1821 en bemølle (senere fabrik for tilvirkning af alle slags gødningsstoffer), anlagde 1831 den første svovlsyrefabrik i Norden, fik samme aar dansk indfødsret, blev 1834, 1840 og 1846 valgt til stænderdeputeret for København, var 1839–45 medlem af borgerrepræsentationen, nær ven af Tscherning, opstillet og stærkt støttet af Bondevennerne til landstingsvalget 1849. I 1851 rejste Owen til England for at studere fabrikation af en ny kunstgødning, og aaret efter fremstilledes paa Fredens Mølle sur, fosforsur kalk. Samme aar indleddes forhandling med Viborg kommunalbestyrelse om køb af gaarden Møgelkær og tilliggende hede, og 1853 modtog Owen og sønner skøde paa Møgelkær med i- og omliggende hede, ialt 1058 tdr. land, samt et hedeareal paa ca. 200 tdr. land ved gamle Randers landevej, alt for 16,746 rdl. 84 sk. Til forening hermed indkøbte handelshuset i 1855 gaarden Liseborg paa Viborg købstads jorder med en vejrømle for 15.694 rdl. 77 sk. Heden her var paa 1000 tdr. land.

Disse indkøb skete for at konstatere, hvorledes hedejorden kunne opdyrkes ved hjælp af kunstgødning.

Der blev snart opført avlsbygninger og iværksat hedeopdyrkning, gødet og plantet. Det viste sig, at gødningen virkede udmærket paa hedejorden. I 1867 høstede man paa Liseborg bl. a. 1400 tønnder toradet byg, og en rapsmark, der omfattede 125 tdr. land, stod saa godt, at gaardens bestyrer kunne erklære: »Jeg har ikke set den bedre paa Sjælland, hvor jeg stammer fra«. Besætningen var da kommet op paa »ca. 200 udmærkede Mejerikøer samt 35 fortrinlige Heste«. En anden gaard, Nørre Hedegaard, nord for Viborg, tilhørte ligeledes Owen, og den dyrkede han ogsaa op. — I den sydlige del af heden under Liseborg anlagde Joseph Owen en plantage.

Omkring 1871 var der planer fremme om anlæg af en ny svovlsyrefabrik, som tænktes bygget ved Liseborg, men da jernbanen ned gennem Jylland ikke — som først beregnet — førtes over Viborg, blev fabriken anlagt mere centralt i Mundelstrup.

Et andet jysk foretagende i den store stil fangede fabrikejer Owens interesse: landvinding ved Nissum fjord. Her havde Kastberg i Lemvig omkring 1840 faaet bevilling

paa udtørring af fjordens nordlige del. J. Owens købte Kastbergs koncession og bestemte sig til at udtørre hele fjorden og lægge en sluse med porte at aabne udad mod havet i stedet for det direkte udløb. Han fik bevilling dertil og solgte den til et engelsk aktieselskab.

Sagens forløb og endelige resultat er os ligesom de nævnte ejendommers skæbne uvedkommende paa dette sted. Vi skal blot erindre en indsats, der kostede sin mand store pengesummer, som kom jyske egne til gavn. Kunstgødningen var netop, hvad hedejord og anden fattig jord havde behov. Og eksemplet med hedeopdyrkning og træplantning blev banebrydende. J. Owen og sønner viste hovedstadens finansfolk og handelsherrer vej til de jyske heder.

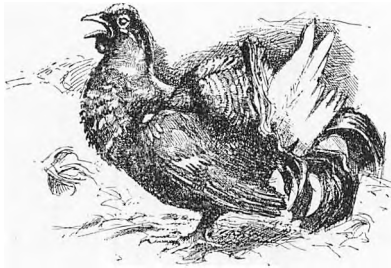
Man skal tjene sine penge i København og give dem ud i Jylland, hævdede grosserer Holger Petersen; sandelig en god ide! Den blev realiseret videre, hvad kapitlet vedrørende plantning tilfulde viser.

Eratsraad Carl Neckelmann, 1816–1905.

Peder Pedersen, Stigsholm, 1840–1926. Hustru: Mette Marie, 1840–1933.

P. Christensen Petersen, Vindt Mølle, 1808–1898. Hustru: Kirsten, 1816–1903.

Vorde: Peder Jensen Brask, Ø. Kølsten, 1856–1942. Hustru: Karen, 1852–1909.

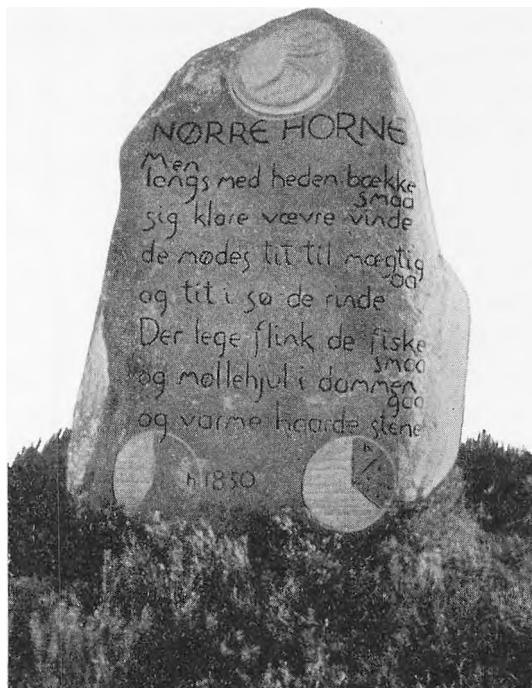

NR. HORNE HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	41	0	59
1950: %	66	21	13

Men langs med heden bække smaa
 sig klare, vævre vinde,
 de mødes tit til mægtig aa,
 og tit i sø de rinde,
 der lege flinkt de fiske smaa,
 og møllehjul i dammen gaa
 og varme haarde stene.

Grundtvig

Aadum: Ole Bertelsen, Gundesbøl, 1854–1953. Hustru: Sidsel Kirstine, 1855–1933.

Jens Bjerregaard, Vittarp, 1878–1946. Hustru: Katrine, 1878–.

Kristian Hansen, Thøstrup, 1867–1933. Hustru: Maren, 1865–1932.

Søren Karl Hansen, »Hedevang«, 1845–1927. Hustru: Ingeborg Marie, 1850–1933.

Hans Jørgen Høj, Graahede, 1874–1932. Hustru: Severine, 1872–.

Frands Nielsen, Thøstrup, 1852–1921. Hustru: Abelone, 1848–1924.

Peder Kristian Nielsen, Møgelose, 1851–1949. Hustru: Maren, 1851–1927.

Niels Martinus Pedersen, 1868–1943. Hustru: Else Kirstine, 1881–.

Jens Strandbygaard Plauborg, 1874–1949. Hustru: Maren, 1879–1953.

Mads Peder Skaarup, Strømmesbøl, 1877–1948. Hustru: Johanne Kathrine Otilia, 1883–1951.

Hans Peder Thomsen, Bjergvang, 1860–1934. Hustru: Marie Andrea, 1869–1931.

Peder Oluf Thygesen, »Rabækgaard«, 1857–1924. Hustru: Karen Katrine, 1860–.

Egvad: Jens Peder Andersen, Tarm Nørremark, 1855–1950. Hustru: Kirsten Marie, 1854–1938.

Niels Peder Nielsen, Foersom, Nørreby, 1857–1930. Hustru: Ellen Marie, 1866–.

Niels Peder Nielsen, Foersom, Sønderby, 1851–1927. Hustru: Jensine, 1860–1942.

Jens Pedersen, Foersom Mølle, 1825–1907. Hustru: Ane, 1829–1911.

Jens Sørensen, Brosbølgaard, 1840–1866. Ugift.

Thomas Sørensen, Brosbølgaard, 1844–1940. Hustru: Johanne Marie, 1842–1909.

Hemmet-Sdr. Vium: Niels Clausen Mikkelsen, 1861–1936. Hustru: Laura Frederikke, 1862–1949.

Jens Christian Sørensen, Mosegaard, 1864–1945. Hustru: Kristiane Cecilie, 1862–1941.

Jes Sørensen, Mosegaard, 1836–1913. Hustru: Ingeborg, 1830–1921.

Hoven: Jørgen Dahl, Grimlund, 1854–1939. Hustru: Anne Kirstine, 1862–1899.

Kristian Karl Hansen, Bakkely, 1860–1935. Hustru: Jensine Kirstine, 1864–1926.

Hele familien berømmes for flid og dygtighed

Kristian Karl Hansen blev opfostret af Københavns magistrat og arbejdede efter konfirmationen som tjenestekarl indtil efteråret 1891, da han giftede sig med Jensine Nielsen fra Skarrild og for 1200 kr., hvoraf han havde sammensparet de 500, erhvervede 60 tdr. land hede- og moseareal. Der opførtes snart et lille hus, men det varede noget, inden den første fure kunne blive pløjet, for han tog fast arbejde paa en gaard fire dage i ugen; han skulle møde kl. 4 om morgenen og vendte sent hjem, idet gaarden laa 4–5 km fra hans bolig.

Omsider fik de en ko købt, og med den og manden spændt for plov og harve styrede Jensine tappert frem mod det attraaede maal at faa heden under kultur. Alt tegnede besværligt; tre fjerdingvej var der til nærmeste mergelgrav, og over lyng og mosedrag maatte de bære deres mælkespand til farbar mejerivej. Det fortælles, at da det i den

første række aar undertiden kneb med føden, sørgede hustruen for, at dog mand og børn saa vidt muligt fik det nødvendige, selv nøjedes hun med lidt mindre.

Imidlertid øgedes saavel de dyrkede acres som husdyrenes tal, og ved aarhundredskiftet købte Kristian Karl Hansen yderligere 60 tdr. land nærliggende hede for en pris af 600 kr. Han opdyrkede i løbet af næste tiaar 40 tdr. land og anlagde en plantage paa ca. 30 tdr. land. Nu var der tre gode og velindrettede bygninger og en forholdsvis stor og smuk have. Besætningen var 2 heste, 10 malkekøer, 6–8 ungkreaturer samt faar og svin.

Da de i 1933 efter mange aars haardt slid afstod gaarden til en søn og en datter, var den fordums øde hedeparcel blevet til en udmærket gaard med 62 tdr. land agermark og 32 tdr. land plantage. Besætningen udgjorde 5 heste, 14 køer, 12 stkr. ungvæg og 19 svin.

Der er i hjemmet opvokset fire børn, hvoraf to har taget lærereksamen. Karl og Jensine blev allerede 1911 tildelt Landhusholdningsselskabets store sølvbæger.

I indstillingen siges, at der ikke i Kr. K. Hansens egn findes nogen mand, der med saa oprindelig smaa midler har drevet det saa vidt i økonomisk fremgang i saa kort tid, »og det er kendeligt, at hans Arbejde og Flid har paavirket hans Omgivelser og ansporet dem til at følge i hans Fodspor. Han og hans gode Hustru har været et udmærket Eksempel for andre. De og Børnene nyder stor Anseelse i vide Kredse, og alle berømmes for Flid, Sparsommelighed og Dygtighed.«

Hoven: Jens Engsig Jensen, Højlund, 1864–1931. Hustru: Ane Johanne, 1872–.

Niels Jensen, Kratbanke, 1866–1940. Hustru: Karen, 1869–1948.

Hans Peder Johannesen, Dyrvig, 1855–1923. Hustru: Mette Marie, 1857–1933.

Hans Peder Karstensen, Oxlund, 1859–1936. Hustru: Maren.

Anders Larsen, Rødemose, 1850–1933. Hustru: Jakobine Kirstine, –1895.

Lars Kristian Larsen, Engholm, 1882–1917. Hustru: Ane Margrethe, 1875–1944.

Lyhne: Hans Lyhne, 1858–1939. Hustru: Else Marie, 1864–.

Jens Christian Madsen, Sønder Diger, 1853–1941. Hustru: Kirsten Marie, 1873–.

Johan Kristian Hansen Raunkjær, 1826–1904. Hustru: Ane, 1823–1901.

Kun hvile trættede kam - resultat: 3 gode gaarde

Kristian Raunkjær fik i aaret 1847 overladt 130 tdr. land, kaldet Raunkjær, af sit fødested, Østergaard i Lyhne sogn. Arealet var hede undtaget en smal engstrimmel, hvor der kun groede sparsomt katteskæg og blaagræs. Han begyndte paa den nøgne jord

Langkær i Stauning sogn, set fra sydøst. Dansk Folkem. fot.

uden nævneværdige bygninger og uden besætning og penge. Det havde vel været meningen, at han i førstningen skulle støttes hjemmefra, men hjælpen ophørte, da han giftede sig med en fattig pige ved navn Ane. Det kendtes dog snart, at de to virkede saa udmærket godt sammen. De fandt mergel paa ejendommen, og der blev arbejdet haardt med hedebydning og mergelkastning, og frugterne viste sig i skikkelse af store afgrøder og stadige byggeforetagender, ligesom besætningen udvidedes aar for aar.

I 1876, da ca. 100 tdr. land var opdyrket, overlod han gaarden til den ældste søn. Den havde 2 heste og 28 kreaturer og vurderedes til 28.000 kr. plus en stor aftægt.

Saa købte han naboejendommen Knude for 6400 kr. Her opdyrkede han ogsaa megen hede, men mergelen maatte hentes fra Raunkjær, og det sinkede noget. Her lavede han om paa bygningerne og opførte en kornlade. I 1889 var heden for størstedelen under plov, og paa gaarden stod 14 kreaturer og 2 heste, og nu afstod han Knude til den yngste søn. Vurderingsprisen sattes til 14.000 kr.

Det efterhaanden alderstegne ægtepar drog saa tilbage til Raunkjær, hvor der var blevet bygget et godt og smukt aftægtshus. Nu skulle der holdes hvil, men »otium« passede slet ikke til hans natur. Han arbejdede i haven, lavede bistader, bandt kurve, snoede tækkegarn og puslede med meget andet; han leverede mælk til mejeriet af

aftægtsmælken, fedede svin med aftægtskorn, holdt høns — nej, hvile var ikke noget for ham. Utaalmodig og træt af tilværelsen som aftægtsnyder købte han 1892 90 tdr. land hede og 12 tdr. land eng norden for Raunkjærs jorder, købesum 7000 kr., og nu var han igen en glad mand. Han sled med byggeri og vejanlæg, opdyrkning, mergling og engvanding resten af sin tid. Da han forlod jord og gaard, stod der paa denne 2 heste og 15 kreaturer, og ejendommen kunne vurderes til 15.000 kr.

Det var store værdier, Kr. Raunkjær og hustru havde frembragt. Spørger man, hvorledes udviklingen siden forløb, kan følgende oplyses:

Ejendomsskyld 1945: Raunkjærgaard 50.000 kr., Knude 19.000 kr., Hedegaarden 27.000 kr. Tilsammen 96.000 kr.

Besætning 1950: Raunkjærgaard: 60 kreaturer, 7 heste, 30 svin, Knude 23 kreaturer, 2 heste, 24 svin, Hedegaarden 33 kreaturer, 4 heste, 57 svin. Tilsammen 116 kreaturer, 13 heste og 111 svin.

Se iøvrigt om Kr. Raunkjær i H. P. S. Barfod: »Minder fra gamle grundtvigske Hjem« bind V 1925, side 106–132.

Niels Thelle Raunkjær, 1866–1940. Hustru: Agnete Marie, 1868–.

Lønborg: Jens Andrup, Hedegaard, 1845–1919. Hustru: Kristine, 1858–1942.

Jens Madsen, Galgebjerg, 1869–1921. Hustru: Ane Marie, 1864–1943.

Peder Mikkelsen, Fjerbæk, 1859–1944. Hustru: Marie, 1859–1946.

Hans Bech Pedersen, 1863–. Hustru: Sidsel Kirstine, 1865–1947.

Ernst Christian Tranberg, Lønborggaard, 1871–1951. Hustru: Thora Caroline, 1877–.

Strellev: Hans Christian Jensen, Kjærgaard, 1871–1945. Hustru: Jensine, 1874–1947.

Søren Jørgensen, Adsbøl, 1844–1910. Ugift.

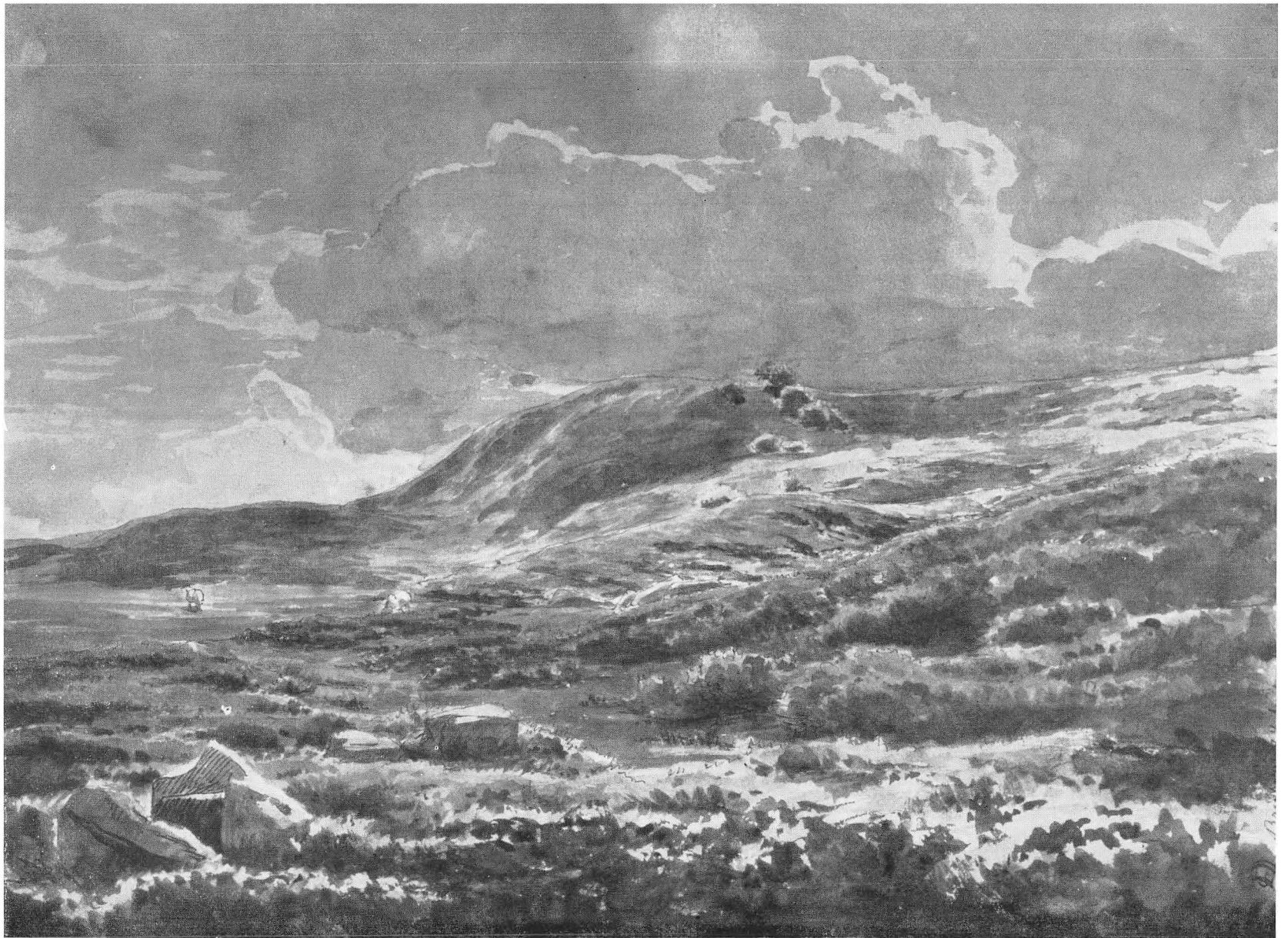
Mads Kristian Madsen, Tarp, 1866–1937. Hustru: Pethrea Kirstine, 1873–1915.

Søren Peder Sørensen, Adsbøl, 1825–1920. Hustru: Birgitha, 1835–1922.

Hans Smidth: Tætere paa beden (ejer: overretssagfører Aksel Bang)

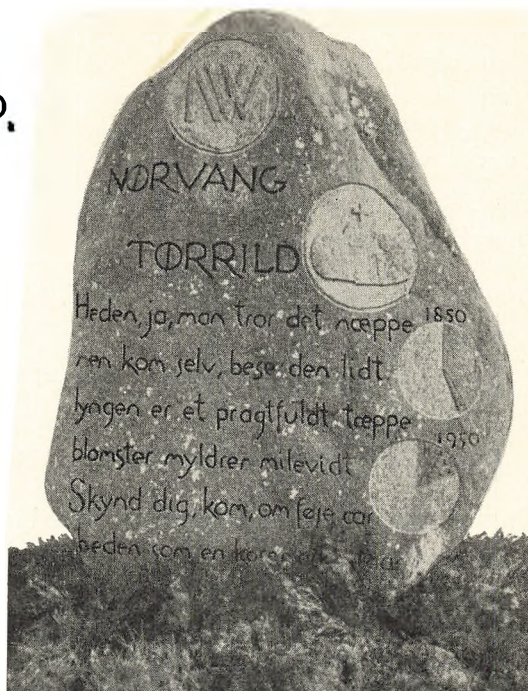
Carlo Dalgas: Fra Bredballe, 1848 (Kobberstiksamlngen)

NØRVANG-TØRRILD, HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	57	3	40
1950: %	80	13	7

Heden, ja man tror det næppe,
men kom selv, bese den lidt!
Lyngen er et pragtfuldt tæppe,
blomster myldre milevidt.
Skynd dig, kom! Om føje aar
heden som en kornmark staar.

H. C. Andersen

Blaabøj: Kristen Eriksen Buelund, 1837–1925. Hustru: Dorthea, 1855–1930.

Mads Hansen, »Søndergaarden«, Hallundbæk, 1836–1921. Hustru: Karen Marie, 1837–1911.

127 tdr. land lyng blev god ager i løbet af 27 aar

Mads Hansen og Hustru Karen Marie købte i 1862 en hedelod paa 130 tdr. land uden bygninger og uden avl. Hele arealet var i raa tilstand som hede og mose med undtagelse af 3 tdr. land, der var pløjet, men ikke merglet. Mergel fandtes ikke i nærheden, men maatte hentes fra en fjern grav, hvortil vej under store vanskeligheder erhvervedes og anlagdes. Den naturlige vandafledning var utilstrækkelig, og da jorden trængte stærkt til dræning, fik han dette arbejde udført, medens opdyrkningen stod paa. Afledningsvandet benyttede han til overrisling af 3 tdr. land, som siden bar god græsavl.

Mads Hansen var, da han overtog ejendommen, 24 aar og uden formue. Han tog imidlertid dristigt fat, fik et hus bygget, et par trækstude anskaffet og begyndte saa at opdyrke heden. Han fortsatte dermed, kun afbrudt ved deltagelse i krigen 1864.

Landhusholdingselskabet skænkede dem 1889 selskabets sølvbæger. Da var hele arealet under plov og merglet med 70–100 læs pr. td. land, marken paa de tre sider indhegnet med diger og tilplantning og den fjerde side værnet med en 3 alen bred grøft. Grøften og digerne havde en længde af 4800 alen. Ved gaarden stod en vel anlagt plantage, bygningerne var opførte af grundmur i tre sammenbyggede længer og et fritliggende stuehus. Besætningen, 18 malkekøer, 4 stkr. ungkvæg, 1 tyr, 8 faar, 4

arbejdsheste, 2 plage og 10 svin, var i en efter egnens forhold udmærket foderstand og af meget god beskaffenhed. I 1888 avlede han 100 traver rug, 60 traver byg og 280 traver havre samt en del blandsæd og rodfrugter og 40 læs hø.

Skønt Mads Hansen havde haft megen sygdom i sin familie, var der ved en sjælden omsigt, arbejdsomhed og dygtighed samt en klog sparsommelighed opnaaet, at han ejede en gældfri gaard og enddog en ikke ubetydelig formue. Børnene gav han og hans hustru en god opdragelse.

Blaabøj: Jeremias Møller, 1855–1946. Hustru: Magdalene Nielsine, 1853–1945.

Jens (Laj) Pedersen, Omvraa, 1840–1913. Hustru: Mette Kristine, 1852–1917.

Jens Nielsen Skovbjerg, 1840–1915. Hustru: Ane Birgitte, 1851–1923.

Brande: Søren Sørensen Hamborg, Skærlund, 1862–1947. Hustru: Karen, 1865–1945.

Myreflittig og beskeden hedebonde vandt rigdom og anseelse

Søren Hamborg, gift med Karen Jørgensen, købte 1888 en hedejendom i Skærlund paa 88 tdr. land, hvoraf knap en trediedel var opdyrket. Resten henlaa i hede og mose. Bygningerne var smaa og trængte til fornyelse. Besætningen omfattede 2 heste og 4 køer samt lidt opdræt. Ejendommen kostede 9500 kr.

Naboerne mærkede snart, at der var en usædvanlig energi og fremdrift i den unge bonde, og det kendtes ogsaa, at han havde en klar forstaaelse af, hvordan tingene skulle gribes an. Derfor hjalp de ham gerne med redskaber og andet i den første tid. Aar for aar maatte lyngen vige for Søren Hamborgs plov. Nye bygninger blev rejst, eftersom avlen øgedes og besætningen voksede. Da han i 1942 modtog Landhusholdningsselskabets store sølvbæger, var der bygget en ny gaard paa 30 tdr. land til en af sønnerne, og paa begge disse ejendomme kunne der holdes 5–6 heste og ca. 50 kreaturer. Man havde i forvejen spurgt, om man maatte indstille ham, han svarede: »A haar wall et gjor'et bejer end saa manne«.

Søren Hamborg var nu blevet en velstaaende mand. Han havde ikke begyndt paa helt bar bund, men forklaringen paa den stedfundne store fremgang laa hovedsagelig i dette, at han var myreflittig, og han magtede at udnytte de muligheder, der fandtes. Han sad i Brande sogneraad i 14 aar, deraf nogle aar som formand. Han gjorde sig stærkt gældende ved sin klare oversigt over spørgsmaalene og ved sin evne til at sætte tingene paa rette plads. Da han senere indvalgte i Vejle amtsraad, hævdede han sig ogsaa her som en værdig repræsentant for sin egn. Søren Hamborg var et smukt eksempel paa, hvad et menneske kan naa gennem selvarbejde.

Hans skolegang havde efter nutids tankegang været mangelfuld — den vestjyske skoleordning. Derimod bør nævnes, at han selv tillagde sit højskoleophold stor betydning.

Søren Hamborg havde en vaagen sans for de værdier, der ligger gemt i dansk aandsliv. Af disse kilder øste han, og derigennem styrkedes han til at blive sit folk en god tjener.

Hans Smidth: Et møde paa vejen (Hirschsprung)

Brande: Laust Øgelund Jensen, Skærlund, 1848–1940. Hustru: Ane, 1847–1927.

Peder Pedersen Kibæk, St. Sandfeld, 1817–1898. Hustru: Maren, 1814–1871.

En hedeopdyrker af stort format - han tog altid selv den haardeste tørn

Peder Pedersen (Kibæk), St. Sandfeldgaard, var hedeopdyrker af det helt store format. 200 tdr. land var der ikke mange, der naaede i den tid, man kørte med stude. Peder Kibæk naaede mere end det. Et enkelt aar tog han 30 tdr. land under plov, og arealet fik paakørt 1500 læs mergel.

I Brande sogns historie indtager hedeopdyrkingen en særlig plads. Med de hjælpemidler, der stod til raadighed for hundrede aar siden, krævede saadant arbejde stor energi og megen udholdenhed. Resultaterne blev ikke alle lige store, men ny landvinding fandt sted, flere mennesker til underhold, folket til ny selvhævdelse.

Peder Pedersen blev født paa FASTERHOLTGAARD. Han blev 1840 gift med Maren Pedersdatter fra Sandfeld. Samme aar købte de Sandfeldgaard paa ca. 400 tdr. land med gode engarealer langs Skjernaadalen. Han er af sine tjenestefolk skildret som en god husbond, der selv gik foran i arbejdet. Han var en særpræget natur, der stejlt holdt paa sine meninger. Det var særlig den store hedes opdyrkning, han nærede interesse for, men

kultivering var vanskelig, da det kneb med at faa mergel af god kvalitet. Det fundne leje laa dybt i undergrunden og indeholdt en del svovl, som virkede skadeligt paa afgrøderne. Omsider kom han til mergel andre steder, og opdyrkningen kunne gaa rask fremad. Han avlede ualmindelig godt, og da samtidig kornpriserne i 1860—70erne steg til dengang ukendte højder, blev Peder Kibæk en velstaaende mand. Hjemme var han sparsommelig, men aldrig kneben. Efterhaanden som han forøgede sin formue, blev mindre bemidlede mænd i omegnen tit hjulpet med pengelaan hos Peder Kibæk; disse laan førte han i bog, men de var rentefri.

Gaarden blev imod datidens sædvane drevet med stort kvæghold. I 1880erne havde den lige saa stor en besætning som i nutiden. Der holdtes 2 følhopper, 20 køer, 8 store stude og 8 mindre samt det fornødne opdræt af kvier og kalve og tillige 150 faar. De store stude havde i særdeleshed Peder Kibæks yndest, og at han har været en mester i studehandel, er der næppe tvivl om.

1890 afstod han gaarden til en søn, en anden søn overtog samtidig en fraskilt ejendom i udmarken. Som gammel mand kunne han se tilbage over et stort og veludført arbejde. Gaarden var blevet ombygget med undtagelse af stuehuset. Engen var anlagt til overrisling, heden dyrket op og frugtbarjort.

Brande: Hans Kristensen, Sønnerholm, 1843—1893. Hustru: Sine, 1843—1922.

Johannes Kristensen, Skærlund, 1841—1925. Hustru: Lene, 1846—1912.

Johanne Larsen, Skærlund, 1846—1941. Gift med: Jens Chr. Pedersen, —1911.

Kvinde sled i 63 trange aar - tilslidst maatte hun give op

Johanne Larsen, Brande sogn, Nørvang herred, var fra et meget fattigt hjem i Vester, Vejle amt. Trykkende forhold gjorde barndomsaarene mørke. faderen drikkældig, moderen svagelig, ingen søskende. Men skolegangen bragte dog nogen lysning, og ved konfirmationen blev Johanne nr. 1. Derefter tjente hun i tre aar paa en gaard i Ildved; saa kom hun til at tjene i Givskud i andre tre aar. Medens hun var her, døde forældrenes eneste ko — »den gik hi'el ud«. Da købte datteren en ny ko til dem; koen kælvende, før hun fik den trukket hjem, og hun kørte afsted med kalven paa en trillebør, medens koen fulgte efter. Hvem der blev glad, var mor, som nu atter kunne malke egen ko.

Paa et marked i Kollemorten blev Johanne Larsen kendt med Jens Chr. Pedersen fra Egebjerg i Skarrild. De indgik ægteskab 1867 og købte 1871 40 tdr. land sort hede i Skærlund, Brande sogn, og her boede de i 63 lange aar. De gravede sig ind i en banke, lavede et firkantet rum med dække af rafter og lyngtørv, og denne hule var deres bolig den første sommer; en ko, som mandens bror havde overladt dem, holdt parret ved selskab. Saa laante de et par studekalve til at ælte ler med, og nu byggede Johanne og hendes mand et bedre hus af stampet ler og lyng.

Jens Chr. Pedersen havde taget skade i krigen 1864 og var meget simpel, i de senere aar nærmest sindssyg. Men i den første tid hjalp han dog hustruen med at kaste mergel.

C. Dalsgaard: Sallingbobonden Niels Andersen, 1850

Hun brækkede alene de 40 tdr. land hede op, pløjede, saaede, høstede og tærskede, og saa fik hun efterhaanden ti børn. Det blev et liv i slid og vanskeligheder. Ofte kneb det med føden. Hun kogte f. eks. suppe paa grønne kartoffeltoppe med en brødskorpe i, da de intet kød havde, og hun brugte rølliker og pors i stedet for humle, som der ikke var raad til at købe. Et aar avlede de kun 4 skæpper rug, og det var ikke meget til mange munde. Men efter at hun havde faaet merglet, kom de til at avle godt. I 1904, da hjemmet overlodes den yngste søn, havde ejendommen 18 høveder, deriblandt 4 stude. De gamle blev ved at bo der, og manden døde i 1911. Sønnen skulle kun give 1800 kr. for stedet, men han klarede ikke økonomien trods moderens fortsatte slid til den sidste dag. Hun muggede i kostalden, hun malkede køerne, og i mellemstunder kunne man se den 80-aarige kone ligge i kartoffelageren.

Saa blev der holdt auktion over gaarden. Den gik, Johannes surt erhvervede skillinger gik med. Paa auktionsdagen drog den gamle haardtprøvede kvinde bort fra det hjem, hvor hun i en menneskealder havde lagt sine bedste kræfter. Mager og forknyt kom hun hin dag ind hos sin datter og svigersøn i Karstoft. Der naaede hun omsider noget til kræfter, og der døde hun i 1941, 95 aar gammel.

Brande: Thomas Mathiasen, Grarup, 1863–1922. Hustru: Johanne, 1866–1948.

Han fulgte det gode raad: Vil du bo lunt, saa plant i din ungdom

Thomas Mathiasen blev 1892 gift med Johanne Jensen fra Brandlund og overtog samme aar sin fødegaard, hvor han begyndte et større plantnings- og kultiveringsarbejde paa de ca. 120 tdr. land, der tilhørte gaarden.

Thomas Mathiasen var medstifter af Brande plantage, da denne oprettedes i firserne, og kom der i nært samarbejde med den kendte plantningsmand Hans Sønderholm, hvis valgsprog var: »Vil du bo lunt, saa plant i din ungdom«.

Det er tænkeligt, sætningen har gjort indtryk paa den unge bonde, da han netop nærede ønske om at faa skabt et lunt bosted. Han naaede sin hensigt, og efterkommerne kan nu glædes ved den nytte og hygge, plantningen har medført. Ogsaa de hjem, der senere er udstykket fra gaarden, nyder gavn af hans arbejde.

Før Thomas Mathiasen og hustru overtog driften, havde vestenvinden frit spil alle vegne. Men dette strenge herredømme blev snart standset. Vest for gaarden anlagdes en plantage, og veludført læplantning bragte jord, afgrøder og husdyr tiltrængt fred. Det gode eksempel, som her vistes, virkede til efterfølgelse længere ud. Egnens folk forstod plantningens værdi, flere fik lyst til at faa lignende værn frembragt.

Det var i de aar, Give og Omegns Plantningsforening stiftedes, hvilket ogsaa blev en medvirkende aarsag til, at plantningssagen vandt almindelig tilslutning i herredets vestlige sogne. Det var derfor naturligt, at foreningen senere tildelte Thomas og Johanne en anerkendelse for deres omfattende og veludførte arbejde.

Thomas Mathiasen naaede ikke hedeopdyrkerens og plantningsmandens sædvanlige høje alder, men han brugte sine leveaar paa en god maade, efterlod mange venner, skaffede sig et smukt minde.

Filskov: Hans Nielsen Andersen, Hjortlund, 1879–1949. Hustru: Karen, 1876–.

Otto Jensen, 1852–1917. Hustru: Ane Kathrine, 1866–1920.

Give: Hemming Søren Kristian Jørgensen, »Møldamshus«, 1873–1947.

Hustru: Ane Marie, 1869–1950.

Thomas Mathiasen, Baunsgaard, 1805–1891. Hustru: Ane Kirstine, 1810–1891.

Iver Nielsen, Ullerup, 1857–1952. Hustru: Birgitte. 1858–1935.

Givskud: Lærer Hans Sørensen, 1841–1907. Hustru: Hertha Julie Victoria, 1845–1901.

Lindeballe: Søren N. Søndergaard, Baldershøve, 1828–1916. Hustru: Maren, 1828–1910.

Hans P. Nielsen, Lynggaard, 1857–1934. Hustru: Ane, 1855–1923.

Nykirke: Fra Nykirke sogn indberettes:

Kørte 300 læs mergel paa jorden hvert aar i 9 aar

Mads Jensen Nim i Sdr. Kollemorten, Nykirke sogn, Nørvang herred, erhvervede 1854 sin ejendom, hvortil hørte ca. 45 tdr. land. Kun en ganske lille part af arealet var opdyrket, resten henlaa i hede og mose, tildels meget ujævnt, fyldt med huller og stærkt lidende af stillestaende vand. Det lod sig gøre ved sommertid at finde græs til en eneste ko, men vinterfoderet maatte købes. Ingen bygninger fandtes paa ejendommen. Mads Jensen opførte efterhaanden stuehus, lade og stald; fra en høj, han jævuede, hjemkørte han 300 læs sten, som brugtes til opførelse af husene. I 1863 havde han 2 trækstude, 3 køer, 2–3 stkr. ungvæg og nogle faar. I de ni aar paaførte han jorden 2700 læs mergel, og et lavt, sumpet og ujævnt jordstykke midt paa lodden fyldte han 1000 hjulbørfulde ler paa, idet han ogsaa planerede arealet, som derved blev tjenligt til at bære korn. Fra sine vaade, kolde og sure jorder bortledte han ved grøftegravning og dræning skadeligt vand — et enkelt aar gravede han saaledes 1000 favne grøfter.

Hele ejendommen blev paa noget mosejord nær opdyrket. »Sine Jevnlige har han foregaaet med et mønsterværdigt Eksempel, som ej heller er blevet uden Efterfølgelse«. Han blev anbefalet til Landhusholdningsselskabets paaskønnelse af Vejle Amts Landboforening, hvis formand, proprietær Boye, bl. a. bemærker, at »denne Mand ved anstrengt Arbejdsomhed og Omsigt har skabt et ordentligt Agerbrug paa en Plet Jord, som tilforn henlaa i vild Hede, medens saa mange andre, der i den Egn tager fat paa Hedeopdyrkning, kun bringer det til at henslæbe deres Liv i Armod uden at udrette noget til Forbedringen af den utaknemlige Jord, der skulde skaffe dem deres Livsophold. Det

er derfor ogsaa den almindelige Mening i Eggen, at der er ingen, hvis Virksomhed i denne Retning har baaret saadanne Frugter som hans.«

Husmand Mads Jensen Nim tilkendtes Landhusholdningsselskabets agtelsestegn, der 4. sølvbæger.

Randbøl: Niels Pedersen, Vandel Mark, 1841–1922. Hustru: Sidsel, 1854–1950.

Kristen Pedersen, Almstok, 1856–1940. Hustru: Hansine, 1862–1938.

Ringive: Hans Andersen, Skovly, Nr. Langelund, 1859–1933. Hustru: Ellen. Kristian Mortensen Bostlund, Granlund, 1860–1924. Hustru: Mette, 1859–1946.

Chr. Hansen Møller, Midtgaard, 1837–1930. Hustru: Ane Petrea, 1832–1916.

Hjemegnen højnedes ved hans virke

Christen Hansen Møller, gift med Ane Petrea Jensen, overtog 1865 ejendommene Midtgaard og Østergaard i Hedeby. Paa begge gaardene udgjorde besætningen 11 køer, 6 stude, 6 kvier og kalve samt 2 arbejdsheste, 1 føl og 22 faar. Gælden var ialt 7500 rigsdaler, og Chr. H. Møllers personlige formue var 1500 rigsdaler.

I aaret 1866 solgte han Østergaard for 1600 rigsdaler, men forbeholdt sig en hede-parcel paa 113 tdr. land og 4 tdr. land eng.

Midtgaards bygninger var meget daarlige, og allerede 1865 maatte han bygge nyt stuehus. I 1870 blev den øvrige del af gaarden ombygget med undtagelse af den østlige længe, der fik en tilbygning; ialt opførtes 44 fag solide og tidssvarende bygninger.

1882–84 anlagde han en læplantning vest for gaarden paa ca. 5 tdr. land, dels i kule-gravet jord og dels i kulegravede render; baade jordarbejdet og plantningen udførte Chr. H. Møller selv saa godt som uden medhjælp, idet han ikke turde betro arbejdet til andre af frygt for, at plantningen skulle mislykkes. Det viste sig ogsaa, at han havde gjort sit arbejde grundigt og godt, thi plantningen lykkedes udmærket, og en skønnere læplantning fandtes paa den tid ikke i Vejle Vesteregn. Dette saa veludførte arbejde gav stødet til, at mange andre i sognet fik lyst til at anlægge læplantninger ved deres gaarde og huse. Ogsaa haven ved Midtgaard udvidedes betydeligt, ligesom senere læplantning i markskellene fandt sted.

I aaret 1898 solgte Chr. Hansen Møller Midtgaard, der dengang sammen med nævnte hedeparcel havde en kreaturbesætning, omfattende 18 malkekøer, 22 stkr. ungkvæg, 9 heste og 20 faar. Engen var blevet meget forbedret; der avledes nu 100 læs hø aarlig mod 55 læs i 1865.

Efter salget byggede Chr. H. Møller en ny gaard paa den fra Østergaard forbeholdte parcel; her anlagde han ligeledes ved eget arbejde en læplantning paa ca. 4 tdr. land, bestaaende dels af naaletræer i kulegravede render, dels løvtræer i kulegravet jord. Det under Østergaard oprindelig liggende hedeareal, 113 tdr. land, havde han faaet opdyrket

Gaard i Kollund ved Herning. Dansk Folkem. fot.

og merglet, og Midtgaards hede var ogsaa opdyrket; ialt fik Chr. H. Møller opdyrket 125 tdr. land hede og mose og merglet 258 tdr. land.

Ved dette store opdyrknings-, engvandings- og plantningsarbejde blev Chr. H. Møller en foregangsmand i sit sogn. Alle saa op til ham, en høvdingeskikkelse blandt standsfæller, en arbejder som faa, hvis virke — dygtigt og trofast — tjente Vesteregnet til saare megen gavn. Foruden at passe sin egen bedrift varetog han sogneraadets sager som formand gennem 12 aar, og gang paa gang valgtes han ind i Vejle amtsraad, hvor hans ord havde stor vægt. Efter endt amtsraadmøde kunne han, hvis dagvognen mod Sdr. Omme var kørt fra ham, hvad ikke sjældent hændte, gaa de fire stive mil hjem til Hedeby og næste morgen ved daggry være lige frisk og oplagt til strengt arbejde i mark eller eng.

Han var formand for Give og Omegns Plantningsforening og beklædte iøvrigt mange forskellige tillidshverv. I aaret 1900 afhændede han ejendommen til en søn. 1905 modtog han Landhusholdningsselskabets store sølvbæger. Chr. H. Møller var Dannebrogsmænd.

I Vejle Amts Aarbøger 1918 har han skrevet en lang og meget værdifuld afhandling: Gammel vestjysk Bondeliv. Et efterladt manuskript »Hjemmeflid i ældre Tid; Erintringer fra Vejle Amts Vesteregnet« giver interessante bidrag til hedeegnens kulturhistorie (Vejle Amts Aarsog 1936, udg. ved sønnen, forfatteren, kredslæge J. S. Møller).

Paa en mindsten for Chr. Hansen Møller i Give Anlæg staar: Hjemnegnen højnedes ved hans Virke.

Sdr. Omme: Lærer Christen Lauridsen Balle, 1852–1923. Hustru: Karen, –1915.

Niels Hansen Kristensen, Simmel, 1855–1946. Hustru: Kirstine, 1857–1938.

Naboerne smilede ad ham – men fire børn fik hver en gaard

Niels Hansen Kristensen, Simmel, blev 1879 gift med Kirstine Sørensen og købte samme aar det hedeareal, som opdyrket gav plads til fire ejendomme.

Kapital havde han ikke, men faderen hjalp dem i gang. Der var 160 tdr. land raa hede og kær, og de begyndte med en lille rugager og et firefags hus, 2 kvier og 4 faar. Det halve af huset indrettedes til stue og køkken, de to andre fag var stald. Stuen havde lergulv, køkkenet gulv af saa store og ujævne sten, at konen næppe kunne undgaa at falde over dem. En dragkiste, en seng, et bord og et skab udgjorde hele bohavet.

Herude startede de opdyrkningen, som sinkedes ved, at manden i den første tid for at skaffe rede penge maatte gaa paa dagleje. Et par stude anskaffedes, og i 1882 begyndte N. H. Kristensen saa at hente mergel i Hjortlund. Klokkeren 3 hver sommermorgen kørte han afsted, og 3–4 timer senere kunne han være hjemme med et læs. Turen skulle endes, før sol og oksebremsen bragte studene til bissepunktet og gjorde færdens farlig. Henimod aften spændte han for igen. Det tog tid at faa jorden overmerglet, da kalkindholdet kun var 15 pct. Naboerne smilede ad hans anstrengelser, men efterhaanden som virkningen blev aabenbar, kom de selv paa fart med mergelvogne.

Ved hjælp af vandingskanaler, grøfter og stemmeværk omdannede Niels H. Kristensen de lave kærstrækninger ned mod Simmel Bæk til gode overrislingsenge. Han fik større besætning og byggede kostald og lade. Ydermurene opførtes af brændte sten, stenene til de indvendige mure strøg han selv, ler hentedes i Sdr. Omme, lyngen, der blandedes i, var lige for haanden.

1890 havde han faaet opdyrket saa megen jord, at han derpaa kunne rejse bygninger til en ny gaard øst for den gamle. Ved den tid kom mergelbanen Stilbjerg–Grindsted, og opdyrkningen lettedes. Otte aar senere fik en søn denne ejendom.

I 1907 byggede N. H. Kristensen gaard nr. 3 øst for sidstnævnte, og 1917 begyndte han opførelsen af den fjerde ejendom, som 1923 overdroges en søn.

Ved alle fire ejendomme var der plantet læbælter og anlagt have med frugttræer. Et betydeligt opdyrknings- og plantningsarbejde fik N. H. Kristensen og hustru saaledes udført.

Sdr. Omme: Jens Modvig Nielsen, 1864–1936. Hustru: Else, 1866–.

Fra Sdr. Omme sogn indberettes:

To mænds store indsats paa heden ved Sønder Omme

Vognmand Andreas Mikkelsen i Ribe og gaardejer Jens Nicolai Thaisen i Langtved, Skrave sogn, Haderslev amt, tiltraadte 1. april 1846 gaarden Hvalplund, Sdr. Omme sogn; ejendommen havde da 545 tdr. land, men halvandet aar senere sammenkøbte de andre 400 tdr. land, hvis pris udgjorde 6 rdl. pr. td. land. Af gaardens areal var ved overdragelsen kun ca. 50 tdr. land opdyrket, og derpaa holdtes 2 heste og 6 køer. De raa

jorder var dels hede, dels mose. Hedens opdyrkning begyndte ejerne i det første aar med 10 heste; hvor lyngen ikke var stærk, blev den nedpløjet, ellers afbrændtes den, men ejerne holdt for, at brændingen paa den tørre hede ikke burde ske, hvor lyngen kunne nedpløjes. Samtidig toges fat paa mosens udgrøftning. De indtagne jorder dyrkedes, efter tilbørlig brakning og rigelig mergling, med rug, ærter, byg, kartofler eller boghvede, sidst havre med kløver og græsfrø. Jorden var mager og gav i gennemsnit kun 6 fold. Moserne var af forskellig beskaffenhed; hvor der kunne faas klynerør, anvendte man ikke brak og mergel, men efter pløjning, udgrøftning og en svag brænding blev arealerne tilsaaede med blandkorn og rodfrugter, andet og tredje aar harvedes jorden op og brændtes paany, saa et tyndt askelag fremkom; her saaedes vaarsæd eller rodfrugter, tredje aar udlagdes med kløver og græsfrø. En anden del af mosen, som havde en jordart, der gav lettere brændsel og hvid aske, fordrede betydelig mere tid og arbejde med brak, brænding, gentagen pløjning og harvning og senere mergeltilførsel. Afgrøden paa mosejorderne var i almindelighed meget tilfredsstillende, omtrent 14 tønner korn efter en tønne udsæd.

Henved 600 tdr. land hede og mose omgivet af en uoverskuelig lyngørken var 1852 under kultur, prangende med tildels ypperlige afgrøder. Ejerne regnede, at hver tønne opdyrket land stod dem i 23 rdl. De havde erfaret, at kultivering af mosearealer betalte sig bedre end den dyrkede Hede. Forsaa vidt de raa jorder ikke egnede sig til agerbrug, agtede de at benytte dem til trækultur.

Længden af de gravede grøfter var over 32.000 favne, d. v. s. 8 mile, nogle grøfter gjorde man 4 alen brede. Der regnedes med at være udkørt ca. 70.000 læs mergel fra to grave; i den største af disse havde man arbejdet i en dybde under overfladen paa indtil 24 alen, uden at mergelen ophørte, denne var meget haard, men kunne dog i bunden af graven pløjes løs. Foruden de almindelige kornarter dyrkedes raps, spergel, turnips, roer og hvidkaal. Om sommeren holdtes gerne 16—18 faste folk foruden daglejere og akkordarbejdere. I 1854 var besætningen 10 heste, 6 fedestude, 11 arbejdsstude, 15 køer og 80 faar; i sommertiden havde man sædvanligvis 14—18 heste og 20 fedestude.

Gaardens udhuse — en stor stald og lade samt en smedie — var nyt opført af grundmur; fra dens teglværk brændtes ogsaa sten til salg. Ved bygningerne groede en stor have op, indhegnet ved dobbelt stendige. Der var ved denne ejendom intet sparet for at vise, hvad der efter en vel overlagt plan og ved klog afbenyttelse af de forhaanden-værende midler kunne udrettes i en hedeegn, naar man blot ikke frygtede for at anvende nogen kapital derpaa. Det var derfor ogsaa sandsynligt, at ejerne ville bestræbe sig paa at vedligeholde de opdyrkede jorders produktionsevne. Betydelige kræfter var her blevet sat ind med et heldigt resultat, og selv ikke den mangel paa folk, som krigen 1848—50 medførte, lod indtræde nogen standsning, men arbejdet nød tværtimod en rask og uafbrudt fremgang.

Som et bevis paa Landhusholdningsselskabets anerkendelse af den indsigt og udholdenhed, hvormed dette omfattende foretagende var sat i gang og ledet, tilkendtes gaardens tvende ejere selskabets 2. sølvmedalje.

Thyregod: Jakob Sørensen Egsgaard, Egsgaard, 1850–1927. Hustru: Karoline, 1851–1921.

Johannes Gandrup, Pomphole, 1872–1944. Hustru: Maren, 1874–.

Stedet blev 11 gange saa meget værd i løbet af 39 aar

Johannes Gandrup blev 1895 gift med Maren Kristiansen og købte samme aar en meget mager vesteregnsgaard paa 54 tdr. land for en pris af 2600 kr. Han havde en lille sammensparet kapital, men maatte laane hos en nabo, indtil der kunne blive ydet laan af kreditforeningen. Ved ejendommens overtagelse var der en besætning paa 2 faar og 6 høns. Bygningerne bestod af et faldefærdigt krumhverv og et spændehus, saa her var noget at tage fat paa. Den første sommer sled han hen som soldat, og hustruen maatte alene drive ejendommen eller søge bistand hos naboer. Det unge par gik med godt mod ind i arbejdet. Der blev plantet læhegn for at hindre stormens piskan paa den lette jord, et mindre hedeareal opløjedes, og plantning fandt derefter sted.

Da jorden var kalktrængende, tog Gandrup fat paa at faa den overmerglet. Mergel havde han selv i en skrænt. Hver vinter blev der kørt flere hundrede læs, saa hele marken mergledes mere end een gang. Hustruen har fortalt, hvorledes hendes mand en morgen, da han havde staaet i mergelgraven to timer, ville se, hvad klokken var; han opdagede, den viste 4, og fandt, han den dag havde været særlig ivrig, eftersom han først plejede at staa op ved den tid. Omkring 10 tdr. land, som grænser ned mod Skjern Aa, laa i mose og vandsilende, sivfildte huller. Her var der lejlighed til at lave god græsbund; arealet blev udgrøftet og kultiveret.

Der varede ikke længe, før en del af Krumhvervet væltede, saa der maatte opføres ny stald. Hertil købte han materiale fra et hus i nabosognet for 50 kr. Huset blev brækket ned og flyttet; en stor del af arbejdet udførte Gandrup selv.

I 1914 byggedes nyt stuehus, og i 1916 opførtes en ny kostald og lade, saa bygningerne er næsten fornyede to gange. 1934 solgte han gaarden. Besætningen var da 2 heste og 28 kreaturer foruden svin og høns. Han var uden gæld, og gaardens salgspris blev 29.000 kr.

Thyregod: Carl Jørgensen, Pomphole, 1865–1939. Hustru: Karoline, 1861–1924.

Peter Kristiansen, Dørken, 1836–1907. Hustru: Ingeborg, 1841–1874.

Do.: Ane Marie.

Jens Jacob Rasmussen, Aagaard, 1851–1931. Hustru: Ane Kirstine, 1860–1935.

Niels Rahbek Sørensen, Kokborg, 1843–1912. Hustru: Mette Marie, 1850–1920.

Vester: Kresten Jensen Gandrup, »Overgaardslund«, Vesterlund, 1864–1943.

Hustru: Maren, 1865–1943.

Niels Madsen, Ø. Havballe, 1859–1928. Hustru: Petrea, 1867–1945.

RIBE HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	56	0	44
1950: %	85	12	3

De folk, som her vester i Jylland bor,
de træder fast i den fædrene jord,
hver ager vandt de i kamp og strid
med havet og heden fra ældgammel tid.

Ribe: Apoteker Niels Peter Theodor Lind, 1862–1936. Hustru: Frederikke Johanne, 1867–.

Gæstgiver Thomas Hansen Puggaard, 1816–1906. Hustru: Bothella, 1829–1915.

Læge Hans Nissen Petersen Vilandt, 1839–1917. Hustru: Sophie E., 1850–1921.

Seem: Claus Pedersen, Varminglund, 1840–1918. Hustru: Magdalene, 1841–1888.

Hans Bondesen Simonsen, Varming, 1820–1898. Hustru: Katrine.

RINDS HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850. %	46	0	54
1950: %	87	8	5

Kække folk, de Rinds herreds knaber,
frie slægter, stridsind skaber,
tager nu med heden tørn,
lyngen dør for plovens jern.

Bjerregrav: Jacob Christensen, Nørgaard, 1839–1925. Hustru: Christiane, 1839–1911.

Niels Christensen Dalsgaard, 1831–1904. Hustru: Birthe Marie, 1825–1901.

Niels Jensen, Hørrupgaard, 1840–1926. Hustru: Marie, 1844–1922.

Kresten Laustsen, Damgaard, 1848–1906. Hustru: Maren, 1849–1941.

Morten Nielsen, 1832–1914. Hustru: Maren, 1836–1909.

Lærer Thomas Nørgaard, 1853–1923. Hustru: Ane, 1848–1942.

Bjerregrav-lærers virke satte spor i en vid egn

Thomas Nørgaard, gift med Ane Madsen, blev 1878 lærer i Bjerregrav. Egnen her havde ved den tid et ganske andet udseende end nu. Skalsaadalens brede slette indrammedes af store, lyngbevoksede bakkedrag, hvorunder mennesker søgte ly for deres lave boliger og vindomsuste marker. Aaløbets hastigt rindende vande havde banet sig dybt leje mellem et virvar af knuder og huller og gav ikke liv til saadant græstæppe som det, der i vore dage nærer talrige kvægflokke hver sommer over.

Det var Nørgaard, der sammen med enkelte stedlige mænd gik foran i arbejdet med træplantning, hvorved landskabet gennem de sidste 60 aar fuldstændigt ændrede karakter. Han sendte bud efter oberstløjtnant Dalgas, og Dalgas kom, saa og vandt. Besøget huskes endnu. Ældre folk fortæller, at et møde fandt sted paa den højeste af skoleloddens bakker, fra hvilken man kunne se ud over hele den vide, nøgne, næsten træblottede egn. Dalgas skal da have udtalt, at her var det vist ikke godt at være, naar sandflugt ved

foraarstide tog vild fart. Til en opmærksom forsamling talte han om plantningens store betydning og skabte straks saa levende interesse, at Bjerregrav med flere Sognes Plantningsforening kort efter kunne oprettes.

Dens virksomhed fik stor betydning, og her trak Nørgaard det store læs, ja, han var foreningens egentlige stifter og i en meget lang aarrække dens formand. Han udførte paa dette omraade et særdeles omfattende og fortjenstfuldt arbejde. Hjemme i Bjerregrav tilplantede han skoleloddens lyngbakker og gav derved andre et godt eksempel til efterfølgelse. Hedeselskabet havde altid i ham en varm ven og ivrig talsmand.

Th. Nørgaard var en dygtig, energisk og kundskabsrig mand. Hans lange virksomhed i lærerembedet satte paa mange omraader dybe spor. Størst interesse knyttedes jo til skolegerningen, og han havde en sjælden evne til at undervise børn. »Han kunde fortælle Bibelhistorie og Fædrelandshistorie paa en egen gribende Maade, saa Historiens Skikkelser blev levende for Børnene: de kom til at forstaa, at Historie er mere end Aarstal, at den er Menneskeslægtens Levnedsløb og Guds Førelse med den. Som en dyb Understrøm gennem hele hans Skolegerning gik hans stærke Kristentro og Kærlighed til vort Land, og mange af hans Elever er sikkert blevet paavirket for Livet af Nørgaards Livssyn. Hans Dygtighed som Skolemand var ogsaa anerkendt i vide Kredse.« Men foruden ved dette sit egentlige arbejde i skolens tjeneste kom han, som antydtes, ogsaa til at betyde meget for egnens materielle og kulturelle opkomst og fremgang. Det kan nævnes, at han øvede afgørende indflydelse, da jernbanen førtes gennem det magre Himmerland. At egnen tidligt kom med i andelsbevægelsen, kan ogsaa tilskrives lærer Nørgaards fremsyn og energiske arbejde,

Bjerregrav: Ole Laustsen Nørskov, Nørskovgaard, 1845–1922. Hustru: Ane, 1859–1932.

Bragte jord og hjem i rig udvikling, begnede mark og hus med plantning

Ole Laustsen Nørskov, Nørskovgaard, overtog fødegaarden ved faderens død 1875. Til Nørskovgaard hørte da 175 tdr. land let sandjord og hede; 70 tdr. land henlaa i hede og lyngbakker. Ole Laustsen og hans hustru Ane begyndte straks opdyrkningsarbejdet og satte stor kraft ind herpaa, saa al dyrkbar jord var bragt under plov før aarhundredskiftet, medens resten tilplantedes. Af den nykultiverede jord blev der i 1910 frasolgt 36 tdr. land fjernliggende arealer, hvorpaa to nye landbrug oprettedes. Alle gaardens jorder mergledes, samtidig med at opdyrkingen fandt sted — et haardt og slidsomt arbejde. Men datidens ungdom var flittig og kunne nøjes med faa udvendige fornøjelser. Til eksempel kan nævnes, at naar Ole L. Nørskovs Fader fik sin sognefogedløøn udbetalt, gav han altid sønnen en rigsdaler. I stedet for nu at bruge mønten til unyttige ting købte Ole gerne en ny skovl, som kunne fremme mergelarbejdet, eller et andet redskab til gaardens brug.

Ole Nørskov kom tidligt i forbindelse med Dalgas og Hedeselskabet, og ægteparret nød den lykke, alt som aarene skred, at kunne se hjem og jord i skønneste udvikling, hegnat og prydet med den plantning, han som ung mand skabte gode vækstbetingelser ved grundig kulegravning og siden omhyggeligt havde plejet og vedligeholdt.

En søn udtaler: »Fader var foruden Hedeopdykker ogsaa ivrig Plantningsmand, og et af mine Barndoms minder knytter sig til et Besøg, Hedeselskabets Stifter, Oberstløjtnant Dalgas, aflagde i mit Hjem 1889 for at se Beplantningen omkring Gaarden. Under Spadsereturen rundt i Plantagen tog Dalgas mig ved Haanden, medens han gav Fader gode Raad og Vejledning for det fremtidige Plantningsarbejde. Jeg vil altid bevare dette Minde, huske Dalgas' smukke Skikkelse og milde Øjne«.

Bjerregrav: Jens Pedersen, Langmosegaard, 1834–1913. Hustru: Maren, 1847–1886.

18-aa rig overtog fodegaard med mose og kær - dyrkede jord til tre nye hjem

Jens Pedersen maatte som 18aarig overtage sin fødegaards drift. Her var dengang kun en lille besætning, og store dele af jorden laa hen i moser og buskfyldte kærstrækninger.

Jens Pedersens fader var foruden gaardejer ogsaa smed og beboede den første gaard i Bjerregrav sogn ved Viborg—Aalborg landevej nord for Skalsaaen nær det gamle overfartssted Løvelbro. Der fortælles, at da rygtet om de Rendsborg slavers udbrud i 1848 naaede Bjerregrav sogn, fik han travlt med at rette høre ud og sætte dem paa skaft. Bevæbnede med disse vaaben og enkelte geværer samledes sognets kampdygtige mænd ved Løvelbro for at hindre slaverne i at trænge over broen og gøre Himmerland til skueplads for rædselshandlinger.

Faren drog over, der kom ingen slaver. Det hele var blind alarm. Men gode Jyder havde faaet lejlighed til at vise, de ville værge deres hjemstavn. To gange i daværende slægtleds tid blev der kaldt igen. Under 64-krigen fik Bjerregravs beboere ordre til at bryde Løvelbro op og slæbe planker og andet træværk over paa aens nordre side, saa tyske troppers fremrykning kunne standses eller dog sinkes længst muligt. Desværre førte tyskerne bromateriel med sig, og snart havde de slaaet bro over aen. Jens Pedersens gaardsplads var et øjeblik efter fyldt med tyske soldater, som krævede madvarer og køretøj stillet til raadighed. Han havde i hast trukket sig tilbage, kalket hoved og hænder godt ind, trukket i en gammel overfrakke, svøbt et stort tørklæde om halsen; saaledes sad han nu paa en stol, og da tyskerne saa den blege mand, troede de, han led af en meget farlig sygdom, og forsvandt skyndsomst.

Siden adlød man, da der blev kaldt til arbejde for træplantning og hedeopdykning. Jens Pedersen tog med lyst og energi fat paa ejendommens forbedring; han opdyrkede den ca. 50 tdr. land store hede, der hørte til gaarden, saa dygtigt virkede han, at der ved aarhundredskiftet ikke var mere lyng tilbage inden for hans rækkevidde. Paa de dyrkede og merglede arealer er opført tre nye hjem og desuden fraselgt 11 tdr. land til et bestaaende brug.

Et omfattende arbejde fik Jens Pedersen og hans hustru, Maren Laustsen, udført.

Gedsted-Fjeldsø: Morten Mortensen, 1869–1947. Hustru: Sidsel Marie, 1874–.

Søren Rold, 1837–1929. Hustru: Karen, 1843–1911.

Hans Smidth: En gammel længe, Vestjylland, 1901 (musæet i Randers)

Hans Smidth: Landevej paa Heringegnen, ca. 1910

Hersom: Niels Andersen Bundgaard, Stubbegaard, 1841–1890. Hustru: Christiane, 1842–1914.
Peder Haugaard, Troestrup, 1828–1899. Hustru: Ane Kirstine, 1838–1895.
Peter Styr Kolby, Ørris, 1832–1886. Hustru: Inger Marie, 1836–1914.
Jens Therkildsen, Ørris, 1847–1921. Hustru: Birthe Marie, 1845–1925.
Mads Christian Christensen Vinkel, Kærstig, 1838–1913. Hustru: Ane, 1839–1916.

Hvam: Jens Nørgaard, Braadsiggaard, 1851–1939. Hustru: Marie, 1861–1908.

Karl Randrup, Frydenlund, 1869–1945. Hustru: Petrea, 1884–.

Hvilsom: Niels Chr. Christiansen Høgh, Støttrup, 1878–1947. Hustru: Maren, 1883–.

Jens Jensen, 1873–1934. Hustru: Kristine, 1878–1946.

Niels Chr. Jensen, 1856–1933. Hustru: Ane Kirstine.

Laastrup: Laurs Jensen, Sdr. Borup, 1838–1928. Hustru: Petrea, 1846–1928.

Peder Nielsen, Nørre Borup, 1840–1922. Hustru: Ane, 1843–1931.

Jens Christian Pedersen, Vejlegaard, 1845–1896. Hustru: Ane, 1844–1910.

Roum: Niels Peter Laustsen, 1856–1931. Hustru: Maren, 1854–1927.

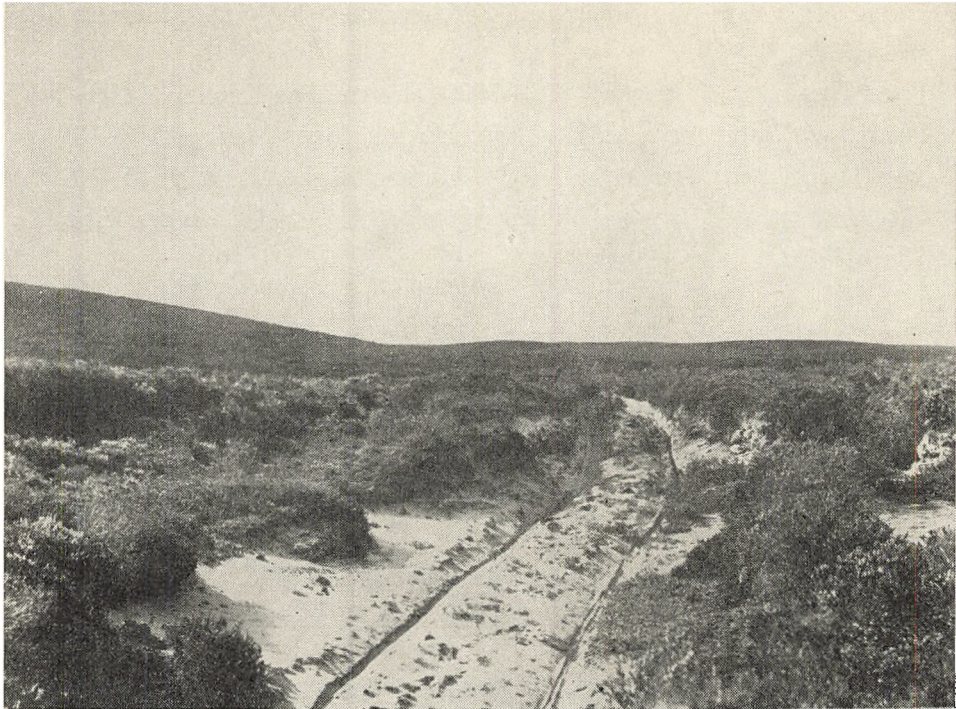
Simsted: Jacob Jensen, Evelstrup præstegaard, 1857–1927. Hustru: Ane Marie, 1861–1928.

Jens Andreas Nielsen, Guldager, 1858–1937. Hustru: Kristiane, 1861–1945.

Skals: Thomas Hansen, Nørdam, 1859–1944. Hustru: Petrine, 1855–1933.

Dagleje og vævning lagde grund til fremgang og velstand

Thomas Hansen kom som 7 aars dreng ud at tjene og vedblev at tjene, til han 24 aar gammel blev gift med Abelone Madsdatter og overtog sin mosters lille forsømte hedejendom paa 10 tdr. land og med en Ko. Som betaling skulle han give en stor aftægt til mosteren, der var 60 aar og blev 84. Den ene ko kunne jo ikke føde dem, hvorfor han tog arbejde paa omliggende gaarde. Det gav 50 øre daglig om sommeren, 25 øre i vintertiden, dog fik Thomas Hansen 75 øre for høstarbejde, men saa var

Hjulspor gennem heden i 1904

arbejdstiden ogsaa fra tidlig morgen, til sol gik ned. Det sikrede ikke fremtiden, og et par aar efter købte de en væv og begyndte at væve for folk. Prisen var 8–10 øre pr. alen lærred og 12–16 øre pr. alen vadmel. Efter nogle aars forløb købte de 5 tdr. land hede og senere 4 tdr. land. Disse arealer opdyrkedes ved hjælp af koen og en stud. Det betød stor arbejdsindsats, da jorden var meget stenet. Omkring aar 1900 havde Thomas Hansen faaet et par smaa heste og kunne holde 6 køer, 6 ungdreuer og nogle svin. I et enkelt aar leverede han 48.000 pund mælk til mejeriet. Velstanden øgedes stadig, og der skete en væsentlig fremgang paa egnen, idet brugen af kunstgødning og kraftfoder muliggjorde langt større avl og husdyrhold.

Skals: Laust P. Laustsen, Østergaard, 1879–1947. Hustru: Ane Marie, 1876–.

Thestrup: Christen Rasmussen Jensen, 1887–1925. Hustru: Kristine, 1891–.
Niels Christian Thomsen, 1836–1898. Hustru: Frederikke Ane Sofie,
1835–1919.

Tostrup: Morten Jensen Ørris, 1863–1934. Hustru: Karen Margrethe,
1868–1951.

Ulbjerg: Marcus Christensen, Rækkeborg, 1847–1916. Hustru: Else Marie, 1843–1928.

Lærer Thue Gundesen, 1850–1926. Hustru: Ane, 1845–1926.

Ole Jensen, 1838–1926. Hustru: Sofie Kirstine, –1922.

Niels Sørensen, Gørup, 1859–1931. Hustru: Maren, 1863–1947.

Kristen Kjær Thomassen, 1825–1909. Hustru: Mette Marie, –1898.

Vesterbølle: Eggert Eggertsen, Knudstrup, 1874–1951. Hustru: Ane, 1876–1951.

Niels Kristian Jensen, Studstrupgaard, 1824–1904. Hustru: Maren, 1827–1900.

Oberstløjtnant Edvard Johan Carl Rambusch, Lerkenfeldt, 1846–1934.
Hustru: Julie Theodora, 1843–1916.

Østerbølle: Niels Jessen, 1859–1926. Hustru: Lise Marie, 1856–1937.

Anders Pedersen Møller, 1868–1935. Hustru: Karen, 1870–1928.

Ole Karl Møller, Aalestrup mark, 1855–1936. Hustru: Ane, 1854–1937.

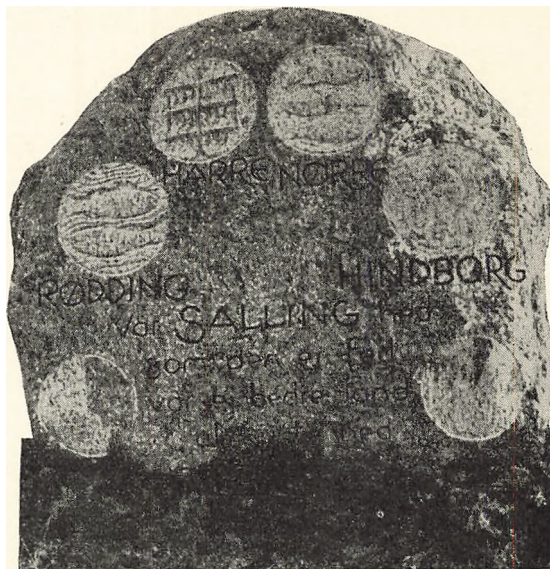
Søren Christensen Rokkedrejer, 1851–1916. Hustru: Mette Kirstine, 1857–1904.

SALLING HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	66	1	33
1950: %	92	5	3

Var Salling hed,
som den er fed,
var ej bedre land i al kristenhed.

Krejbjerg: Jens Kristian Sørensen, Krejbjerg, 1857–1947. Hustru: Else Marie, 1856–1928.

Michael M. Refsgaard, Krejbjerg, 1877–1951. Hustru: Inge Bolette, 1876–.

Harre: N. Chr. Nielsen Bertelsen, Harre, 1860–1943. Hustru: Ane Dorthea, 1861–1899.

SKADS HERRED

	Dyrker	Skov	Hede
1850: %	41	0	59
1950: %	76	17	7

Som et spejl for solens lue
drømmer heden østerude.
Den har kor og kirkebue.
Den er Danmarks højtidsstue
med sin røde regnburude.

Noe-Nygaard

Aarre: Nis Knudsen, 1847–1930. *Hustru:* Marie Kristine, 1861–1948.

Brøndum: Hans Peder Jensen, Kjersing, 1855–1934. *Hustru:* Dorthea, 1852–1939.

Han vilde noget, og han vidste, hvad han vilde

Hans Peder Jensen købte 1880 den ejendom, hvorpaa han øvede sit livs bedrift.

Det var en gammel hedegaard med over 100 tdr. land lyng- og moseareal, 2 heste og 12 kreaturer; købesum 14.000 kr. I 1881 blev han gift med Dorthea Pedersen fra Thorstrup, og i løbet af 20 aar, som ellers for landbruget var vanskelige nok, skabte de to dygtige mennesker her et herligt hjem. Ikke alene opdyrkedes i den forholdsvis korte tid baade heden og mosepartierne, men gaarden ombyggedes og indrettedes praktisk og smukt, og rige afgrøder gav føde til en stor og velplejet besætning.

Hans Peder Jensen var en selvstændig mand. Han ville noget, og han vidste, hvad han ville. Naar eet maal blev naaet, sattes straks et nyt. 1905 byggede han en gaard paa 45 tdr. land paa den opdyrkede hede hvor ægteparrets ældste søn satte bo. 1912 byggede de atter en gaard, som overlodes en svigersøn. Og 1914 fik den ældste søn hovedgaarden, medens Hans Jensen erhvervede sig 15 tdr. land nærliggende hede og mose, der kultiveredes og siden blev lagt til datterens og svigersønnens gaard.

Betydningen af saadant opdykningsarbejde kan imidlertid ikke maales alene ved den fremgang, familien selv fik deraf. Eksemplet virkede langt ud i egnen og gav stødet til, at mange andre tog fat. Det groede, hvor de gamle hedebydere satte deres spor.

Guldager: Hans Wolff Øllgaard Nielsen, Hjerting, 1852–1927. Hustru: Mette Henriette, 1849–1907.

Sillas Marinus Nielsen, Sædding, 1859–1938. Hustru: Karen, 1872–.

Hostrup: Sagfører Esben Mathiesen Hansen, 1848–1923. Ugift.

Næsbyerg: Bertel Thomsen Uhre, 1849–1934. Hustru: Mette Magdalene Kathrine, 1853–1938.

Starup: Hans Christian Hansen, Hesselho, 1865–1947. Hustru: Mette Marie, 1874–1930.

Hans Jakobsen, Sdr. Starup, 1873–1933. Hustru: Marie Dorthé, 1876–1943.

Hjælp som mands særlige evner til at sætte andre i gang

Hans Jacobsen overtog 1895 sin fødegaard paa Sønder Starup Hede og blev gift med Marie Thomsen. Til gaarden hørte 30 tdr. land ager og 240 tdr. land hede. Dette vældige hedeareal forvandlede Hans Jacobsen og hustru til grobund for korn og rod-afgrøder, der gav talrige husdyr føde. Paa en snes tønder land, som ikke egnede sig til opdyrkning, plantedes naaletræer, og levende hegn blev rejst langs alle skel og ind imellem markens forskellige indtægter — mange kilometer blev det ialt.

Hans Jacobsen skildredes som en mand, der havde særlige evner til at sætte naboer og andre egnsfolk i gang med opdyrkning og plantning, overordentlig hjælpsom og tjenstvillig. Det faldt saa meget lettere at faa medmenneskene til at udrette noget, som enhver jo kunne se, hvorledes han satte sig selv i gang, og hvorledes det næsten utrolige slid nyttede.

Da ejendommen blev overladt en datter og svigersøn, var der foruden den gamle gaard to nye gaarde — en til hver af sønnerne.

Vester Nebel: Andreas Jørgensen, Lifstrup, 1859–1932. Hustru: Ane Margrethe, 1860–1942.

Vester Nykirke: Søren Kristian Jepsen, Gummesmark, 1872–1945.

Hustru: Nielsine Petrea, 1872–1951.

Øsse: Søren Clausen, Abildhede, 1843–1924. Hustru: Karen Kirstine, 1847–1930.

Forst een ko, saa to køer for plov og vogn, saa stude — tilsidst beste

Søren Clausen stammede fra en mindre gaard i Givskud, tjente forskellige steder og arbejdede, da Esbjerg Havn blev anlagt, der i fire aar. Han blev gift med Karen Nielsen, og for penge, de havde skrabet sammen, købtes en ejendom i Aarre, hvorpaa kunne holdes en ko. Hovedindtægten skaffedes ved daglejerarbejde, men eftersom fire

C. Dalsgaard: Hedeklitten (musæet. Sorø)

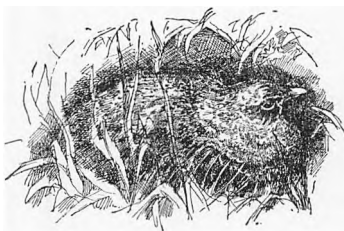
børn krævede underhold og fremtid, forstod Søren, han maatte tage anderledes fat. I 1883 flyttede saa familien ud paa Abildhede. Her var en ejendom, hvortil hørte 30 tdr. land: en halv tønde land pløjet jord, 29½ tønder land hede, mose og kær. Ved handelen fik Søren Clausen 1800 kroners gæld.

Den erhvervede jord laa lavt og var ualmindelig vandrig. Ved vintertid stod hele arealet oversvømmet, da afløbsforholdene var meget daarlige. Ejendommens bygning bestod af et 8 fags hus tækket med spaan. Intet husdyr, ingen redskaber, 2–3 kilometer til nærmeste nabo, meget længere til andre folk, 6 kilometer til skole. Uden vej, knap nok sti, var ejendommen absolut isoleret — navnlig da om vinteren, naar vand dækkede omgivelserne. Koen i Aarre tog de med til Abildhede, og den blev ejendommens første besætning.

For at skaffe rede penge arbejdede Søren Clausen flere aar paa fjerne gaarde. Daglønnen udgjorde 1 krone om sommeren, 25 øre om vinteren, men der blev ellers straks taget fat med opdyrkning og ejendommens forbedring iøvrigt. Manden opgrøftede allerførst en 3 km lang vej, for, som han sagde, at børnene kunne komme tørskoede i skole. Derefter dræned og udgrøftede han jorden. En ko købtes, og med den, der var i forvejen, havde han nu to køer, som han spændte for ploven. Det gik fremad, langsomt, men ret sikkert. Kospandet blev afløst med stude, og sidst i 1890erne kunne han spænde heste for plov og vogn. Nu voksede børnene til, de gav god haandsrækning. Der gravedes tørv til salg, bygninger og besætning udvidedes, og 70 tdr. land hede, kær og mose købtes, dels for at faa vandafledningen og vejføringen helt i orden, dels for at faa større areal under dyrkning.

Søren fandt ogsaa tid til at plante. Der blev planter læbælder langs skellene og mellem afdelinger i marken, og en plantage anlagdes paa en stor sandknude.

I 1907 opførtes nyt stuehus, og laden byggedes større. Besætningen var da 10 køer, 2 kælvekvier, en del unghøveder og svin og 3 heste. En søn overtog gaarden, men Søren Clausen og hustru satte sig ikke til hvile, blev ved med at hjælpe til med gaardens drift, saa længe de levede.

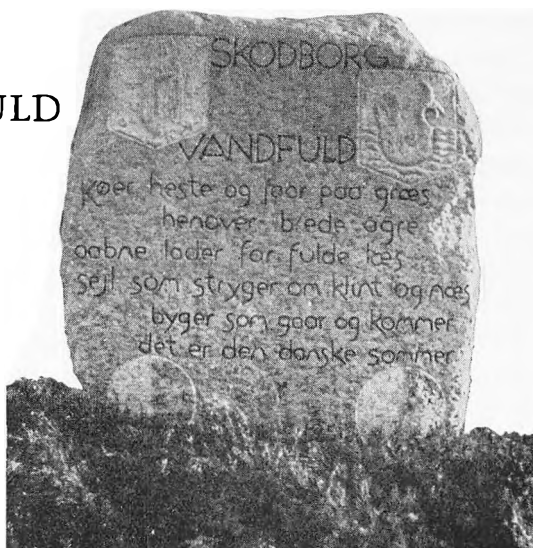

SKODBORG-VANDFULD HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	56	0	44
1950: %	79	16	5

Køer og heste og faar paa græs
henover brede agre,
aabne lader for fulde læs,
sejl, som stryger om klint og næs,
byger, som gaar og kommer —
det er den danske sommer.

Thøger Larsen

Bøvling: Niels Kristensen Mølgaard, Øster Kær, 1847–1931. Hustru: Marie, 1848–1923.

Jens Sønderkov, 1845–1928. Hustru: Karen Kirstine, 1846–1924.

Fabjerg: Anton Christensen, Saugmandsgaard, 1868–1941. Hustru: Maren, 1864–1939.

Flynder: Andreas Andreasen, Nørre Grønkjær, 1860–1940. Hustru: Ane Dorthea, 1863–1940.

Chresten Peder Christensen, Øster Agergaard, 1857–1934. Hustru: Maren, 1870–1928.

Niels Kristian Lauridsen Mejdal, »Veje«, 1873–1920. Hustru: Maren, 1886–.

Gudum: Peder Pedersen Byskov, Sdr. Hestbæk, 1867–1951. Hustru: Dorthea, 1873–1946.

„Ringkjøbing amts dygtigste hedeopdykker“

Peder Byskov, Sdr. Hestbæk, Gudum sogn, Skodborg herred, født 1867, død 1951, blev i 1894 gift med Dorthea Christiansen fra Lemvig og købte Sdr. Hestbæk. Købesummen var 19.000 kr. med 5000 kr.s udbetaling; disse laante han, og under udfoldelse af hedebrøderes almindelige energi tog ægteparret fat paa gaardens drift. For at skaffe rede penge gav Byskov sig til at grave tørv, som han solgte til Struer; han kørte selv

tørvne den 18 kilometer lange vej, saa det blev væsentlig Dorthea, der maatte passe gaarden — eller i det mindste kreaturerne og husholdningen. Desværre indtraf den ulykke for dem, at gaarden brændte, og ejeren led stort tab, da der var for lavt forsikret, 9000 kr. Det kostede næsten det dobbelte at faa bygningerne opført igen, skønt Byskov selv gjorde en betydelig del af arbejdet. Men til gengæld havde de nu et velbygget hjem. I vinteren 1894—95 opgravede Peder Byskov ved hjælp af nogle jernbanearbejdere, der stod uden beskæftigelse, 3000 kubikalen mergel i en mergelgrav i nabosognet; han kørte mergelen hjem og fik den spredt ud paa markerne, og nu kunne der avles normale afgrøder.

De følgende aar gik hen med hedeopdyrkning; 200 tdr. land hede blev omdannet til agerjord. Men det var besværligt at køre al den nødvendige mergel fra nabosognet, saa da der først i aarhundredet af hedeselskabet blev slaaget til lyd for anlæg af mergelbaner med udkørsel paa transportable spor fra kalkrige mergellejer, var Byskov stærkt interesseret i at faa oprettet et mergelselskab omkring det gode mergelleje ved Buur st. En ordning blev truffet i 1907, og Byskov blev formand for de fire mergelselskaber, der udnyttede lejet, og som forsynede mange hedesogne med mergel til umaadeligt opsving for disse egne. Herved fik alle Sdr. Hestbæks jorder mergel.

I 1922 lavede Byskov en udstykningsplan for sønnernes fremtidshjem. 136 tdr. land blev delt i fire dele, og i de nærmest følgende aar opførtes til hver af de fire sønner en gaard, og fra hjemgaarden fik de alle fuld besætning.

Et meget omfattende arbejde havde Byskov med dræning af gaardens lavtliggende og vandlidende arealer. En stor hovedledning maatte graves 2—3 meter dyb, og da undergrunden var kviksand, voldte det besvær at faa foretagendet udført, men i 1936 kunne han se sit arbejde lønnet med godt resultat.

For den storstilede indsats modtog Byskov talrige paaskønnelser. I 1936 blev han tildelt sølvbæger fra Hedebruget. Aaret efter sølvbæger: »Til Ringkjøbing Amts dygtigste Hedeopdyrker«. Samme aar modtog han fra kongen fortjenstmedaljen i sølv.

Gudum: Iver Olesen, Gudum Kloster, 1825—1902. Hustru: Mette Kirstine, 1861—1891. Do.: Maren, 1838—1867. *En plantningsmand, som satte store anlæg i gang*

Iver Olesen, Gudumkloster, Gudum sogn, Skodborg herred, født 1825, død 1902, gift 1. med Mette Kirstine Munk (død 1861), gift 2. med Maren Dorthea Steenstrup (død 1867), overtog Gudumkloster 1851. Han regnes for at have været en særlig dygtig landmand, der foruden at drive gaardens jorder godt frem i kultur afvandede sine engdrag og opdyrkede store hedestrækninger, hvorpaa han byggede gaarden Iversminde.

Det var dog navnlig som plantningsmand, han blev kendt. Tilskyndet og vejledet af Hedeselskabet begyndte han 1872 at plante i gaardens vidtstrakte hedearealer ind mod Resen sogneskel, og 1880 havde han tilplantet ca. 200 tdr. land.

Men de mægtige hedeflader, der milevidt saas trindt om, Klosterheden og Kronheden, burde ogsaa gøres skovbærende, mente han. Sammen med egnens interesserede mænd søgte Iver Olesen forbindelse med regeringen, og i 1880 lykkedes det at faa oprettet

Klosterhedens Skovdistrikt, omfattende Klosterhedens og Kronhedens planlagte plantager, landets yngste og største statsplantage, hvis arealer ligger i Lomborg, Rom, Flynder, Møborg, Gudum, Fabjerg og Resen sogne samt i Ulborg Thorsted og Hover sogne. De fleste af disse mange arealer opkøbte Iver Olesen paa statens vegne, et besværligt arbejde, da jorden maatte erhverves fra 500 forskellige lodsejere.

Iøvrigt udrettede Iver Olesen meget blandt naboer og venner for private plantningsanlæg, idet han ikke mindst drog omsorg for, at der blev skabt læbælter og levende hegn paa markerne og ved gaarde og huse.

Lomborg: Laurits Galsgaard Jensen Drøjdal, 1863–1945. Hustru: Birgitte Marie, 1886–.

Lars Peder Jørgensen Raunsbæk, 1856–1941. Hustru: Maren, 1857–1938.

„En saadan virksomhed er en vækkelse for egnen“

Lars Peder Jørgensen, Brunsgaard, Lomborg sogn, Skodborg herred, født 1856, død 1941, begyndte at samle sig formue, da han som lille dreng bandt lynglimer, som han solgte for 8 skilling stykket. Det meste af sin første ungdom gik han hjemme og hjalp faderen; men for at tjene noget gik han samtidig ud paa dagleje, idet han særlig arbejdede ved Brøndgravning.

I 1884 havde han lagt ca. 2000 kr. op, og nu overtog han ejendommen Sønder Raunsbæk i Lomborg sogn for en købesum af 11.000 kr. Der hørte da 143 tdr. land til gaarden, ager, eng og hede. Besætningen var 2 smaa heste, 5 køer og 5 kalve. Han drev jorderne op, saa der omkring 1920 kunne holdes 12 heste, 34 køer, 55 stykker ungvæg og ca. 165 svin.

Bygningerne var gamle og forfaldne, og de maatte bygges om, eftersom der blev raad og brug. I 1910 købte han 13 tdr. land hede a 100 kr. pr. tønde land, og 1922 købte han hovedparcellen fra Lomborg Præstegaard med paastaaende rummelige bygninger; den var paa ca. 70 tdr. land, deraf ca. 40 tdr. land uopdyrket hede. Købesummen for denne parcel udgjorde 24.000 kr. For en stor del ved eget arbejde byggede Lars P. Jørgensen i 1913 Brunsgaard paa Sønder Raunsbæks udmark, og her boede han en tid siden.

Forlængst var han blevet gift med Maren Grønkjær, og de havde to sønner og tre døtre, der alle ligesom moderen var gode hjælpere hjemme og ude. En datter og svigersøntik Præstegaarden, den ældste søn Sdr. Raunsbæk, medens den yngste søn overtog Brunsgaard.

Det var et stort og smukt resultat, Lars P. Jørgensen og hustru naaede til. Han plantede 25 tdr. land, fremelskede levende hegn paa markerne, anlagde haver, opdyrkede ialt ca. 120 tdr. land hede, merglede ca. 150 tdr. land og afvandede 10 tdr. land engdrag.

Paa Præstegaarden var der 10.000 kr.s gæld, de andre gaarde var gældfrie.

»En saadan Virksomhed er en Vækkelse for Eggen,« siges der i indberetning til Hedeselskabet. »Det er,« som Jørgensen udtrykte sig, »saaledes, at Naboerne bliver

misundelige, naar de ser, hvad den opdyrkede Hede kan give, og saa begynder de selv at bryde Lyngen«.

Lars Peder Jørgensen og hustru modtog 1928 Landhusholdningsselskabets store sølvbæger.

Lomborg: Jens Kristian Nielsen Væver, 1848–1923. Hustru: Kirstine, 1850–1938.

Møborg: Folketingsmand Chresten Pedersen Aaberg, 1819–1897.

Hustru: Kirsten, 1816–1903.

Jens Fjordside Jensen, Grønkjær, 1868–1947. Hustru: Petrine Jensine, 1865–1923.

Lars Kristian Pedersen, »Høkær«, 1863–1947. Hustru: Johanne Kathrine, 1873–.

Næs: Peder Nielsen Lykke, 1850–1937. Hustru: Mette Kirstine, 1857–1936.

Poul Kristensen Odde, 1842–1904. Hustru: Kristiane, 1847–1935.

Kristen Olesen, St. Skovhede, 1861–1942. Hustru: Jensine Evasmine, 1865–1943.

Hans Ølgaard Sørensen, »Jørgensgaard«, 1830–1912. Hustru: Else Johanne, 1829–1894.

Ramme: Anton Ovesen, Gliphede, 1868–1941. Hustru: Johanne, 1869–.

Resen: Søren Nielsen, 1857–1931. Hustru: Maren, 1856–1946.

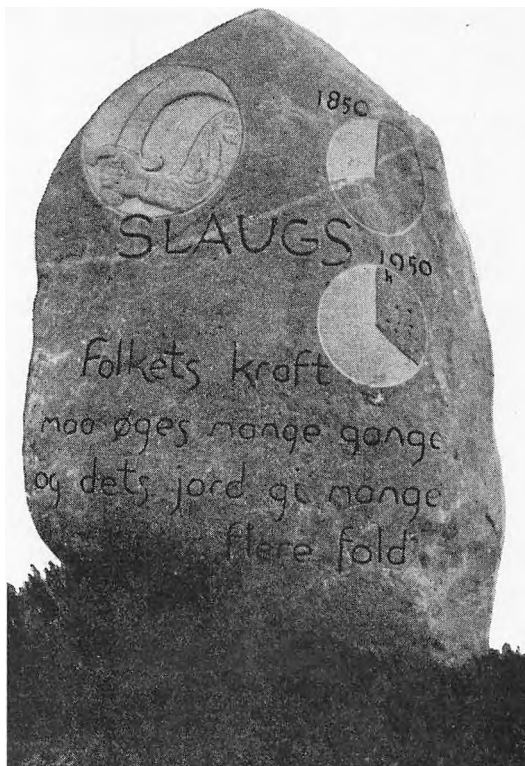
Venø: Berteline Jensen, 1866–1945, gift med Peder Christian Staunstrup Jensen, 1858–1923.

SLAUGS HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	30	0	70
1950. %	66	24	10

Folkets kraft maa øges mange gange,
og dets jord gi' mange flere fold.

Grene: Jens Kristensen Bjerg, Elkjær, 1842–1925. Hustru: Mette Kathrine, 1850–1910.

Niels Kjerstinus Hansen Borg, Krog, 1851–1939. Hustru: Ane Marie, 1860–1936.

Kresten Hansen Donslund, Elkjær, 1851–1931. Hustru: Margrethe, 1860–1950.

Gravers Kristensen, Krog, 1851–1920. Hustru: Ane Marie, 1851–1892.

Johan Kruse Pedersen, Plougslund, 1851–1923. Hustru: Ane Kirstine, 1848–1906.

Jens Nielsen Søndergaard, Krog, 1829–1896. Hustru: Sørine Kristiane, 1829–1919.

Niels Kristian Kristensen Tiphede, Billund, 1854–1927. Hustru: Hansine, 1853–1896.

Grindsted: Anders Christian Andersen, Morsbøl, 1825–1920. Hustru: Karen, 1826–1866. Do.: Karen, 1842–1920.

350 tdr. land hede blev dyrket, 55 tdr. beplantet — holdt først op som 90-aarig

Anders Christian Andersen, født 1825 i FASTER sogn, Bølling herred, følte tidligt trang til selvstændigt arbejde, havde saaledes allerede ved tyveaars alderen et teglværk. Omkring 1847 forpagtede han fødegaarden FASTERKÆR, som han i 1856 byttede bort med en gaard i FINDERUP, hvortil hørte store hede- og mosearealer. Gaarden havde gamle bygninger, der snart erstattedes med nye. Anders Chr. Andersen var i besiddelse af et stærkt helbred og en utrolig udholdenhed. Naar dagens slid hjemme paa gaarden var gjort, spændte han for vognen og kørte om natten til Ringkøbing efter byggemateriale, saaledes at han kunne være hjemme igen ved morgengry og tage fat sammen med sine folk. Stenene til byningerne brændte han selv. Paa denne ejendom boede han i syv aar og opdyrkede 100 tdr. land hede, kørte 12.000 læs mergel. Da jorden kom i god drift, kunne der holdes 9 heste og 60 kreaturer.

I 1863 byttede han denne gaard bort og fik en vindmølle, en vandmølle og en gaard i HERBORG, VORGOD sogn. Han solgte dog snart gaarden og kastede sig over opdyrkning af den hede, der var til møllen. Ogsaa her kultiverede han 100 tdr. land og havde snart 4 heste og 12 køer. 1866 døde hans kone, Karen Jensen Holm, der havde været svagelig. Han stod nu ene med syv børn, havde to karle og to piger, saa det har ingenlunde været let at faa ordnet den store husholdning. Han var desuden medlem af sogneraadet, hvilket ogsaa lagde beslag paa en del af hans tid og arbejdskraft.

Vindmøllen og det halve af gaarden byttede han i 1868 med en gaard i MORSBØL, GRINDSTED sogn; senere solgte han resten af gaarden og vandmøllen og købte en gaard til i LOFT, GRINDSTED sogn. Anders Chr. Andersen havde øjnene aabne for de muligheder, Grindsted aa indebar for vanding af de ret brede, men græsfattige engarealer langs aaløbet, og først i 1870erne paabegyndte han anlæg af vandingskanaler baade paa Loft- og Morsbølsiden og fik — omend med megen betænkelighed fra mange lodsejeres side — ved Hedeselskabets hjælp disse betydningsfulde anlæg gennemført.

I 1875 afstod han gaarden i Morsbøl — gaarden i Loft havde han afhændet paa et noget tidligere tidspunkt — men tog ca. 160 tdr. land hede fra i det sydlige Morsbøl, der hørte til gaarden, og begyndte forfra at dyrke hede op igen. Han boede det første aar under meget primitive forhold i et faarehus. Samtidig med hedekultiveringen paabegyndte han tilplantning af den 55 tdr. land store Morsbøl plantage, som var færdigplantet i 1888; da han var 75 aar, havde han opdyrket saa meget jord, at han derpaa kunne holde 4 heste og 12 køer.

Nogle af børnene var for aar tilbage rejst til Amerika, og som 77-aarig mente den gamle mand, at han nu maatte kunne faa tid til en Atlanterhavstur over til sine børn. Rejsen gik godt, og han vendte hjem for at arbejde videre.

I 1905, da han var 80 aar, afstod han gaarden til en søn, men beholdt dog jord til en mindre gaard, ligesom han ogsaa stadig var ejer af plantagen. Fire aar senere opgav han gaarden og byggede et lille hus. Han passede selv plantagen, men som 90aarig

Hans Smidth: Aftægtskone strikker

maatte den stærke slider erkende, at han ikke nu kunne holde ud at arbejde saa haardt som før. Offentlige hverv havde han ikke i Grindsted, udover at han en tid var i ledelsen af Grindsted-Grene Sparekasse. Som anerkendelse for sin ualmindelige indsats var han blevet tildelt Dannebrogsmændenes hæderstegn.

Anders Chr. Andersen døde den 21. januar 1920, næsten 95 aar gammel, og han blev fulgt af sin anden kone, Karen Christensen, hans trofaste ledsagerinde gennem mange aar, idet hun døde samme dag, han jordfæstedes.

Et imponerende livsværk fik Anders Christian Andersen øvet ved opdyrkning af ca. 350 tdr. land hede, ved plantning af 55 tdr. land plantage, ved anlæg af hegn i markerne og som den drivende kraft under arbejdet med de betydningsfulde kanal anlæg langs Grindsted aas bredder.

Grindsted: Hans Eskesen, Loft, 1855–1944. Hustru: Boiline, 1851–1905.

Peder Jensen, Eg, 1854–1932. Hustru: Kathrine, 1856–1932.

Niels Peder Johnsen, Nollund, 1870–1942. Hustru: Birgine, 1872–1938.

Søren Peder Kristiansen, Sønderby, 1848–1937. Hustru: Mette, 1841–1919.

Anders Skærhoved Lauridsen, Jerrig, 1858–1950. Hustru: Mette, 1861–1948.

Jørgen Kristian Kristensen Nørgaard, Urup, 1856–1926. Hustru: Marie Magdalene, 1863–1935.

Jens Pedersen, »Lyngvang« Jerrig, 1870–1943. Hustru: Martha, 1866–1891.

Ægtepar i ussel ejendom fik storstilet fremgang

Jens Pedersen og Martha Christensen blev gift i 1891 og havde da en startkapital paa 500 kr., som de satte i en ussel lille ejendom, hvor der foruden 9 tdr. land pløjet jord kun var sure mosehuller og uopdyrket hede; besætning 4 køer og 2 kørestude, købesum 5000 kroner.

Med god vilje og friske kræfter tog mand og kone fat. Først blev der fyldt jord i mosehullerne, mange hundrede læs flyttedes, og lidt efter lidt kom der en veldreven gaard ud af det. Den fik ægteparrets ældste søn 1909.

Jens Pedersen købte saa et hedeareal paa 90 tdr. land. Dette blev efterhaanden opdyrket og bebygget. I 1912 stod her en lade, to aar senere en stald og 1920 et stuehus. I 1925 fik Jens Pedersen købt 50 tdr. land hede til, og 1928 og igen 1930 mere hede, 50 og 30 tdr. land. Alle disse arealer bragtes under kultur; men besværligt var det, for ejendommen laa langt ude i heden, og daarlige vejforhold vanskeliggjorde mergeltilførsel. Vest for gaarden opelskedes en solid læplantning, frugtplantage, og et smukt haveanlæg prydede hjemmet; mellem skifterne i marken plantedes levende hegn bl. a. af tjørn. De opførte bygninger var rummelige og tidssvarende, samtlige moderne bekvemmeligheder taget i brug, velbesat med maskiner, ja, end ikke en bil manglede tilsidst, og »hvad der er det vigtigste«, siger en indberetning, »de har Raad til at køre i den«.

Ialt blev her 226 tdr. land opdyrket og tre gode gaarde bygget. De seks stykker kvæg ved begyndelsen øgedes gennem aarene til 12 heste, mere end 100 køer, 115 svin, 20 faar og ca. 900 høns.

Saa storstilet en fremgang kunne et menneskepar faa, naar deres børn hjalp til, og held og lykke fulgte med. Det gamle digt, der resignerende havde fastslaet, at der ikke vankede guldhøst paa lyngjord, maatte forstumme. Virkeligheden kunde — i mange tilfælde — vise noget helt andet. Og det allerbedste var, at i »guldhøst« laa uendelig megen glæde gemt, arbejdsglæde, samfundsglæde, hvor erindring om slid og savn svandt bort i glemselens dybe flod, medens tilfredshed og taknemlighed bevarede og blev styrke til daad hos et nyt slægtled.

For den enestaende indsats fik Jens Pedersen og hustru ved en smuk fest i Grindsted den 2. december 1937 overrakt Det kongelige danske Laudhusholdningsselskabs største sølvbæger.

Grindsted: Martin Pedersen, Simmel, 1866–1942. Hustru: Karoline, 1866–1934.

Hans Smidt: E Bindstouw (Hirschsprung)

C. A. Kølbe: Fra Himmelbjærgene

Heimsvig: Jens Christensen Refshøj, Refshøj, 1845–1932. Hustru: Ellen, 1848–1914.

„Jeg vil da blive ved en dag endnu“, sagde Jens, naar tvivlen kom — han holdt aldrig op —

Jens Christensen (Refshøj) og hustru Ellen Andersen begyndte deres pionergerning 1870, da de erhvervede ejendommen Refshøj, som paa den tid var i en elendig forfatning, ingen besætning, kun 40 tdr. land hedejord.

Men Jens og Ellen tog fat med ukuelig energi. Bohave maatte de se bort fra, et senge-sted, en taburet og en balje var alt — naar baljen blev vendt med bunden opad, gjorde den det ud for siddeplads.

De første aar gik Jens paa dagleje hos sin bror i Bolding, en tur paa ca. en mil frem og tilbage morgen og aften, ellers arbejdede han paa ejendommen. Jens Christensen indsaa snart, at skulle heden brækkes, maatte han have trækraft. Han købte saa to stude og begyndte at arbejde med dem. Mergel blev kørt fra egen mergelgrav, et uhyre slid, idet manden var ene om baade at kaste mergelen op og køre den ud. Hjælp kunne der ikke findes raad til. Man fortæller, at Jens Christensen somme tider var ved at tabe modet, naar træthed overvældede ham; han satte sig da paa trillebøren og sagde til sig selv: »Nej, Jens, du kan lige saa godt give op, det er haabløst«. Men lidt efter: »Nej, jeg vil da blive ved i dag endnu«. Saadan føjede dag sig til dag, og ager efter ager blev merglet. Familien spinkede og sparede, tit var der knap til det tørre brød i huset. Og børneflokket voksede, der blev otte ialt.

De 40 tønnder land laa omsider færdigkultiveret, andre 40 tønnder land hede købtes og opdyrkedes. Senere, ca. 1885, købte Jens Christensen en ejendom mere, væsentlig hede; ogsaa dette areal blev brudt, merglet og forvandlet til agermuld. Manden var aldrig bange for det nye, der kom frem. Han medvirkede til oprettelse af mejeri, brugsforening, og da slagterier i fjerne købstæder oprettedes, begyndte han at samle de faa svin, egnen fostrede, og køre fragten til Kolding, Varde eller Vejle.

Tiden gik, økonomien bedredes, børnene blev store. Alle trak i samme hammel, saa da Jens i 1906 afstod gaarden til to af sønnerne, var der ved den gamle ejendom ca. 80 tønnder land god agerjord, 4–5 heste og 15 kreaturer; paa de tilkøbte arealer var opført bygninger, og ogsaa denne gaard overdroges en søn. Begge ejendomme gældfrie. Den gamle hededyrker lagde dog ikke op endnu; han købte 10 tdr. land hede, som han ogsaa naaede at faa opdyrket.

Jens Christensen døde 1933. Med ham gik et stykke tidsbillede i graven. Nøjsomhed og slid over al maade, parret med god forstand og en ukuelig vilje. Resultat: økonomisk selvstændighed for sig og sine. En god mand for det sogn, han boede i, sine standsfæller et lysende eksempel paa, at det kan nytte at blive ved — aldrig give op!

Heimsvig: Niels Christian Simonsen, Trøllundgaard, 1827–1883.

Hustru: Cathrine Marie, 1835–1872.

Vorbasse: Skovrider Chresten Anders Christensen, 1871–1948. Hustru: Anne Marie, 1875–1949.

Peter Theodor Grube, 1836–1909. Hustru: Ane Kathrine, 1841–1906.
Mads Kristiansen, Donslund, 1856–1940. Hustru: Mette Margrethe,
1862–1952.

Donslund-bonden, der brød, merglede og dyrkede 1000 tdr. land hede –

Mads Kristiansen blev ejendomsbesidder, da han var 18 aar og købte en hedeparcel paa 100 tdr. land, hvorefter han tog fat paa opdyrkningsarbejdet. Saa snart han var færdig med dette, solgte han ejendommen og gav sig i kast med kultiveringen af et andet, nyerhvervet areal. Ialt fik Mads Kristiansen saaledes opbrudt, merglet og drænet omkring 1000 tdr. land hede. Det var aldrig den økonomiske fordel, han særlig var ude efter, men derimod glæden ved at forvandle hede til agerjord, lyng til korn, føde for mennesker og husdyr, rigdom til det danske samfund.

Som plantningsmand var han blandt de forreste i den store skare, der har prydet og gavnet landet. Hver eneste af alle de mange ejendomme, han opdyrkede, blev beplantet med læhegn, idet han tilfulde forstod, at den kultiverede jord skulle værnes mod udtørring og sandflugt. Fra 1893 til 1906 var han plantør paa Utoft Plantørgaard ved Grindsted og tilplantede her ca. 500 tdr. land.

Mads Kristiansens arbejdsdag strakte sig – medens han stod i sin manddomskraft – fra kl. 3 morgen til 11 aften. Han var gift med Mette Margrethe Kristiansen, som efterlevede ham i nogle aar.

»Det vil«, siger den korte indberetning over Mads Kristiansens bedrift, »føre for vidt at nævne de mange Tillidshverv, der har været M. K. betroet gennem Aarene. Det skal dog nævnes, at han var Formand for Hedebrugets Vorbasse Lokalkreds fra dens Start, og indtil kort før han døde i 1940. Desuden har han haft Sæde i Hedebrugets Hovedbestyrelse i Tiden fra 1909 til 1939. Samme Aar, 1939, blev han udnævnt til Æresmedlem«.

SØNDERJYLLAND

Frøs, Gram, Hvidding, Højer, Lundtofte
og Vis, Lø, Nr. og Sdr. Rangstrup, Slogs
Herreder

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	58	2	40
1950: %	83	7	10

For de gamle, som faldt,
er der ny overalt,
de vil møde, hvergang der bliver kaldt.

Job. Ottosen

Lintrup: Poul Hansen, Aarlund, 1858–1933. Hustru: Andrea Kathrine, 1869–.

Skrave: Laust Hansen Kaltoft, 1826–1905. Hustru: Gift 4 gange.

En sagaskikkelse, værd at mindes - han vilde vinde 800 tønder land

Laust Hansen Kaltoft blev født 1826 paa gaarden Aakær i Fole sogn, Frøs herred, og døde paa Mikkelpborg, Skrave sogn, 1905.

Han havde først Toftlundgaard i Skrave og ejede store værdier i gods og guld. Af de desværre og mærkelig nok yderst sparsomme efterretninger, der foreligger om ham, fremgaar, at Laust Kaltoft var en dygtig, energisk og viljefast mand, stundom kunne han være særdeles stejl. Han elskede friluftsliv og jagt og var en tid bjørnejæger i Norge. Frivilligt gik han med i Trearskrigen, og frivilligt kæmpede han 1864 for hjem og land.

Sin største, mest synlige bedrift øvede han ved i Aarup at købe de ca. 80 tdr. land magert sandareal, indsande og klitter, der danner det terræn, hvor Gelsaa og Fladaa støder sammen. Her foretog Kaltoft i slutningen af 1870erne en overordentlig gennemgribende landvinding. Han kunne nivellere og forstod sig paa entreprenørarbejde, og ved hjælp af et opført stemmewærk et godt stykke op ad Fladaa og en gravet kanal fik han vandet hævet saa højt over sit areal, at han kunne udnytte det til at bortskylle

klitterne, og efter at overfladen derved var blevet plan og havde faaet jævnt fald, benyttede han aavandet til vanding.

En indberetning i Hedeselskabets arkiv siger: »En Sommerdag 30 Aar efter var jeg paa Vej mod den Gaard, Kaltoft havde skabt. Vejen gik gennem afsveden Sandjord, og mod Nord var der Indsande og Klitter ind til Kaltofts Kanal og Fladaa. Da jeg kom indenfor Leddet i det Stendige, som Kaltoft havde sat og beplantet, syntes det, som Jorden var forvandlet. Græsset stod frodigt og yppigt, som det var en helt anden frugtbar Jordbund.«

Før aarhundredskiftet arbejdede Kaltoft med en anden, endnu langt større ny plan. Han havde længe villet kultivere de ca. 800 tdr. land store arealer omkring Stensbæk Hede, hvor han med vandet fra Gelsaa agtede at udskylle klitterne og senere overrisle jorden. Et samarbejde med Det danske Hedeselskab var det ikke lykkedes ham at faa i stand, da selskabet nægtedes tilladelse til at virke i udlandet, og tyskerne ville han ikke have med at gøre. Nu gjaldt det for ham at rejse privat dansk kapital. Imidlertid fik tyskerne øje paa arealet og tilplantede det, saa der nu staar en ejendommelig og smuk plantage. Kaltoft døde uden at se sit livs store plan bragt til udførelse, »men for det, han var, en Sagaskikkelse, og for det, han fik udført, er han værd at mindes«.

Jels: Laue Mathiesen Jensen, Grønnebæk, 1874–1934. Hustru: Marie Dorthea Frederikke, 1871–1946.

Oksenvad: Jens Madsen Bojsen, Stursbøl, 1844–1930. Hustru: Mette Kathrine, 1852–1930.

Arrild: Frederik Vilhelm Bøttcher, Vestergaard, 1879–1926. Hustru: Ane, 1884–.
Peter Christensen, Fiskholm, 1846–1922. Hustru: Anne, 1846–1920.

Roager: Niels Christensen, 1828–1906. Hustru: Karen, 1832–1906.
Asmus Jensen Rahr, Øster Aabølling, 1881–1944. Hustru: Maren, 1892–.

Vodder: Peter Andersen Højer, Gaansager, 1822–1896. Hustru: Katrine, 1830–1882.
Hans Mikkelsen Møller, Gejlbjerg, 1870–1947. Hustru: Anne Marie Christine, 1877–1903.
Niels Thyssen Nielsen, Birkelev, 1869–1934. Hustru: Bothilde, 1875–1918.

C. A. Schleisner: Hedebonde med madspand

Hans Lassen Nissen Obling, Aaved, 1858–1930. Hustru: Ane Marie, 1863–1931.

Hans Simonsen Thysen, Aaved, 1853–1923. Hustru: Christine Brigitha, 1857–1927.

Daler: Nis Petersen Nielsen, Gærup, 1858–1931. Hustru: Agnes Bothilde, 1875–.

Emmerlev: Niels Sørensen Lund, 1872–1935. Hustru: Margrethe, 1874–1914.

Bov: Jacob Christian Jørgensen, Pluskærsgaard, 1866–1941. Hustru: Catrine, 1869–1948.

Hans Lorens Paulsen, Skyttehus, 1858–1934. Hustru: Caroline Christine, 1861–1931.

To store mønstergaarde skabt paa 300 tdr. land hede og kær

Hans Lorens Paulsen, Skyttehus, Bov sogn, Lundtofte-Vis herred, født 1858, død 1934, og hustru, Caroline Christine, modtog 1882 gaarden »Skyttehus«, hvis areal var omkring 300 tdr. land, dels hede, dels sur kærjord, fladt og vandfyldt, undergrunden al. Ved overtagelsen havde ejendommen to heste og otte køer, »alle meget magre«.

I tidsrummet fra 1882 til 1914 blev alen brudt, jorden drænet og merglet. Mergelen hentedes fra Frøstrup og Ladelund, ca. 9 km vej var der at køre med mergelvogn. Uheldigvis paaførte man trods den temmelig besværlige transport rigeligt kalkstof, saa jorden blev noget løs og umedgørlig; dog lykkedes det ved ihærdigt slid at overvinde vanskelighederne, og i 1907 kunne de bygge en stald til 55 kreaturer, 7 heste og 5 svin.

Syv aar senere, 1914, blev gaarden delt i to ejendomme, hver paa ca. 150 tdr. land, og en ny gaard med plads til 55 kreaturer byggedes. Den fik navnet »Grønvang« og afhændedes til en søn og svigerdatter. En anden søn, som havde faaet gaard i nærheden, tildeltes ca. 16 tdr. land fra »Skyttehus«. Den tredie søn blev paa fødegaarden, »Skyttehus«.

I stedet for sur og ufrugtbar jord laa nu to store mønstergaarde, som prægede omegnen paa bedste maade – en anerkendelsesværdig indsats var fuldført.

Ballum: Hans Chr. Nielsen, 1843–1927. Hustru: Ingeborg, 1835–.

Løgumkloster: Jens Peter Hattesen, Ellum, 1848–1925. Hustru: Gunder Marie, 1856–1923.

Søren Hattesen, Ellum, 1814–1895. Hustru: Margrete, –1909.

Adolf Johannsen, Ellum, 1851–1932. Hustru: Marie Christine, 1855–1924.

Mjolden: Kresten Knudsen, Visby Hedegaard, 1836–1922. Hustru: Louise Amalie, 1837–1923.

Agerskov: Provst Knud Aagaard, 1769–1838.

Hans Chr. Petersen, Gammelskov, 1844–1930. Hustru: Anna, 1849–1906.
Nis Petersen, 1842–1916. Hustru: Rasmine, 1843–1903.

Bevtoft: Heinrich Schmidt, Hyrup, 1857–1935. Hustru: Ane Marie, 1860–1936.

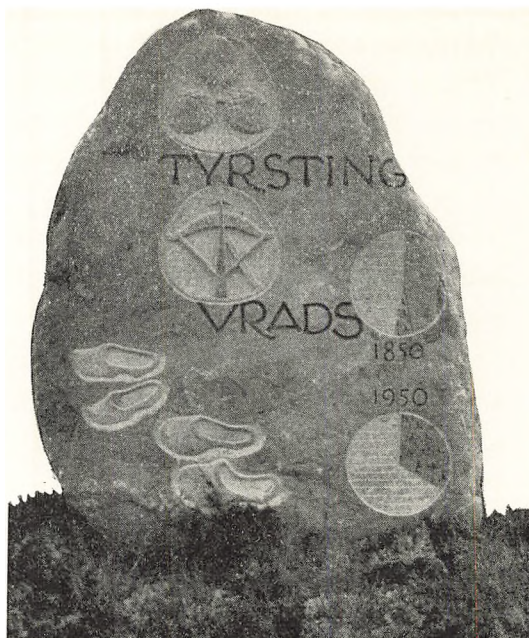
Tinglev: Søren Peter Berndsen, Kravlundmark, 1871–1938. Hustru: Marie Karoline, 1874–1948.

Egvad: Hans Christian Nissen, Nr. Hostrup, 1848–1919. Hustru: Anne Kathrine, 1851–1916.

TYRSTING-VRADS HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	47	6	47
1950: %	66	30	4

Ejstrup: Søren Andreasen, Hallundbæk, 1859–1931. Hustru: Mette Marie, 1859–1897. Do.: Marie, 1869–1919.

Begyndte med 28 tdr. land ager – tre sønner fik hver en gaard

Søren Andreasen købte i 1882 sin ejendom og havde da en kapital paa 1000 kr. Ejendommen, der kostede 5000 kr., bestod af 212 tdr. land hedejord, hvoraf 28 tdr. land var opdyrket, samt lidt eng. Paa det opdyrkede areal kunne 1882 avles 20 travrer rug, 20 travrer havre og 6 læs hø. Besætningen var to stude, to køer, seks faar og et svin. Søren Andreasen begyndte snart at opdyrke heden, han merglede og plantede og havde omkring aarhundredskiftet trods vanskelige forhold – to mil til nærmeste station, en kvart mil til engen og en halv mil til mergel – faaet kultiveret 120 tdr. land hede, anlagt 4 tdr. land overrislingseng og tilplanter ca. 10 tdr. land med gran og fyr og holdt nu 5–6 heste, 4 stude, 10 køer, 2 kvier, 2 kalve, 1 tyr, 7–8 faar og 6–7 svin. Gaardens værdi regnedes til 18,000 kr., og gælden var 4000 kr. I 1899 modtog han Landhusholdningsselskabets sølvbæger.

Ogsaa efter den tid gik det godt fremad baade med opdyrkning og træplantning, og da han i 1931 overdrog ejendommen til sin søn, var størstedelen af de 212 tdr. land dyrket og forsynet med plantager og levende hegn. Allerede 1909 blev der fraskilt 21 tdr. land, og i 1917 byggedes en ny gaard med et tilliggende af 56 tdr. land agerjord og 2½ tdr. land eng. Tolv aar senere byggedes endnu en gaard til en anden søn. Dens areal udgjorde 30 tdr. land agerjord og 2½ tdr. land eng. Under den oprindelige gaard,

som overdroges den yngste søn, var der da tilbage 100 tdr. land, hvoraf 60 tdr. land laa opdyrket, samt 4 tdr. land eng og 20 tdr. land plantage. Gaardens besætning omfattede 3 heste, 12 køer, 14 stk. ungvæg samt en god svinebestand.

Ejstrup: R. Madsen Bjørnskov, Gludsted, 1824–1897. Hustru: Karen, 1825–1894.

Søren Hansen, Dyringhave, 1831–1903. Hustru: Ane, 1827–1905.

Edvard Helms, Gludsted, 1860–1940. Hustru: Christiane, 1860–1937.

Iver K. Jensen, St. Nørlundgaard, 1860–1952. Hustru: Karen, 1868–1949.

Jens Jensen, Gludsted, 1867–1945. Hustru: Mariane, 1863–1949.

Anders Peter Jonassen, St. Nørlund, 1844–1927. Hustru: Karoline, 1862–1898.

Andreas P. Jørgensen, Tykskov, 1845–1922. Hustru: Karen, 1851–1920.

Anders Knudsen Kristensen, Gludsted, 1844–1931. Hustru: Bolette, 1853–1936.

Jørgen Mikkelsen, Gludsted, 1848–1921. Hustru: Kirstine, 1850–1935.

Jens K. Nielsen, Harrild, 1859–1938. Hustru: Ane, 1865–1894.

Henrik P. Pedersen, Gludsted, 1845–1913. Hustru: Mette, 1843–1929.

Kr. P. Pedersen, St. Nørlund, 1859–1941. Hustru: Karen, 1853–1941.

Lars K. Pedersen, Ejstrup Mark, 1834–1898. Hustru: Nielsine, 1841–1929.

Kristen Rasmussen, Gludsted, 1860–1947. Hustru: Mine, 1860–1934.

Lars Søndergaard, Hallundbæk, 1860–1933. Hustru: Ane, 1867–1941.

En egns foregangsmand; han og hustru, 11 børns gode eksempel

Lars Søndergaard, Hallundbæk, Ejstrup sogn, Vrads herred, født 1860, død 1933, gift med Ane Sørensen, købte i foråret 1886 ejendommen af svigerfaderen. Der var 116 tdr. land hede og 6–7 tdr. land dyrket jord, hvorpaa holdtes 2 stude og 1 ko. Han tog flittigt og udholdende fat, og lidt efter lidt fik han lyngen byttet med kornafgrøder, saa han en halv snes aar senere kunne holde 3 heste, 2 plage, 1 føl, 12 malkekøer, 8 ungvædder, 8 svin og 6 faar. Samtidig var der opført nye bygninger, plantet læbælter overalt, anlagt en stor plantage og lavet overrislingseng.

For dette arbejde blev Lars Søndergaard og hustru i 1906 tildelt Landhusholdnings-selskabets store sølvbæger.

Lars Søndergaard virkede overordentlig meget for plantningsagen. Haven omkring hjemmet udvidedes flere gange, og de temmelig løse sandjorder kom til at ligge godt beskyttede bag fortrinlige læhegn. Idet naboerne tog lære heraf og efterlignede Søndergaards arbejde, virkede dette langt ud. Som kredsforstander i Nørre Snede Plantningsforening og medlem af dennes bestyrelse fandt han lejlighed til at gøre egnen megen gavn. Plantningsforeningen paaskønnede da ogsaa Søndergaards gerning ved i 1920 at

skænke ham et hædersbevis, og fra De samvirkende Plantningsforeninger modtog han 1926 foreningens sølvbæger. For afholdssagen var Lars Søndergaard og hustru pionerer, ligesom deres hjem blev samlingssted i bevægelsens første tid. Foredragsforeningens virksomhed omfattede ægteparret ogsaa med varm interesse.

Gaarden overtog en søn i 1920. Der var 13 børn, men to døde som mindreaarige. »Resten, otte Sønner og tre Døtre, er alle i gode Stillinger og takker Forældrene for et godt Hjem og et godt Eksempel«.

Nr. *Suede*: Kresten Jensen Nielsen Bjerg, Hampenbjerg, 1859–1941.

Hustru: Maren, 1859–1932.

Søren Jørgen Jensen, Boest, 1861–1944. Hustru: Johanne Marie, 1860–1929.

Anders Kristensen, Kejlstrup, 1842–1915. Hustru: Maren, 1858–1927.

Lars Kr. Pedersen, Grønlund, 1863–1943. Hustru: Ane, 1866–1950.

Fra Nr. *Suede* sogn indberettes:

Daglejer blev herredets dygtigste hedeopdyrker

Jørgen Jensen, Grætttrup mark, Nr. *Suede* sogn, Vrads herred, født 1826, død 1892, og hustru Ida Marie Christensen købte i foraaet 1853 30 tdr. land raa hedejord for 500 kr., som de havde sammensparet af deres løn. Han fik opført en bygning og begyndte at opdyrke heden; men den gav kun meget tarvelige frugter de første aar. Der kunne til nød holdes nogle faar og en ko, naar vinterfoderet blev købt udefra. Han gik i dagleje hos naboerne for at tjene føden og faa jorden pløjet. Efterhaanden gik det imidlertid fremad, saa han kunne holde et par stude, og ved hjælp af disse tog han saa fat paa opdyrkningen. I 1860 købte Jørgen Jensen en tilgrænsende hedelod for 600 kr. Arealet var 27 tdr. land. Det kneb haardt at faa udkommet, og da krigen 1864 kom, gik han med som stillingsmand for en anden; han kom uskadt hjem, og med de 800 kr. i behold, han havde faaet for at lade sig stille. Han betalte nu sin gæld, anskaffede de nødvendige husdyr og tog kraftigt fat paa heden, som i løbet af faa aar blev helt opdyrket. 1872 købte han for 1000 kr. en ny hedelod, der stødte ind til hans ejendom; den udgjorde 41 tdr. land, som han ligeledes efterhaanden fik helt opdyrket og merglet, skønt mergel maatte hentes en halv mil borte. Endelig købte han i 1885 for 2600 kr. en parcel paa 68 tdr. land, hvoraf en del var opdyrket og resten senere bragtes under plov, saa han sluttelig ejede 166 tdr. land dyrket jord, for hvilken han ialt havde givet 4700 kr.

Omkring 1890 stod der i stalden 2 heste, 2 trækstude, 5 køer, 7 ungkreaturer, 9 faar og 5 svin. Der var en pæn have ved gaarden, ca. 50–60 tdr. land laa aarlig under plov, og i 1891 avledes der paa ejendommen 100 traver rug, 80 traver havre, 6 læs ærter, 4 læs boghvede og ca. 50 tdr. kartofler. Ejendommens indtægter blev taget ved salg af et par stude (2–300 kr.), omsætning af ungkvæg, salg af lam og grise samt af strøsand fra en sandgrav (ca. 50 kr. aarlig). Den ene hest var en følhopper, der havde givet ialt 9 føl, disse blev solgt hen paa efteraaet, og hvert føl kostede gerne 100–150 kr. Udgifterne var: Renten af en gæld (3000 kr.), skatter til amtsstuen 20 kr., afgifter til

Hans Smidth: Paa fodtur i heden

kommunen 26 kr., tre Tiender a 2 kr., løn til en tjenestedreng 60 kr., og til en pige (fra konens død foraaet 1890) 80 kr., købmandsregning ca. 40 kr. aarlig! Klæderne kostede intet, de tilvirkedes ved husflid af faarenes uld. Der var fem børn, en søn og fire døtre. Sønnen skulle arve gaarden. Han tjente nogle aar ude og sendte da hvert aar faderen 50 kr. af sin løn.

»Skønt der i Vrads Herred findes mange flittige og dygtige Hededyrkere, er der dog ingen, der i Dygtighed kan maale sig med Jørgen Jensen. Med en sjælden Flid, Udholdenhed og Sparsommelighed har han arbejdet sig op til en velhavende Mand og ved fornuftig Dyrkning og et passende Sædskifte forvandlet Hede af yderst simpel Beskaffenhed til veldyrket Agerland.«

Jørgen Jensen tildeltes 1891 Landhusholdningsselskabets andet sølvbæger.

Nr. Snede: Ligeledes indberettes:

Et udholdende østepars store indsats i Vrads herred

Gaardmand Jens Jensen, Engebjerggaard, Nørre Snede sogn, Vrads herred, ejede et lille landbrug i Hammer sogn, som han havde opdyrket og prydet med træplantninger. Denne ejendom bortbyttede han i aaret 1838 med Engebjerggaard, hvis areal udgjorde 202 tdr. land, halvparten stenet lynghede. Den dyrkede jord var i daarlig forfatning, paa flere steder fuld af store sten. Bygningerne var af bindingsværk, gamle og maadelige; besætningen havde været 8 køer, 4 heste og ca. 40 hedefaar, som dreves løse i heden efter egnens sædvanlige skik. Jens Jensen overtog sin nye ejendom uden formue,

men med en gæld af 2000 rdl. Efterhaanden fik han navnlig ved sit eget personlige, ufortrødne, i høj grad udholdende arbejde bragt gaarden saa vidt frem, at næsten hele det tidligere uopdyrkede areal, ca. 100 tdr. land, blev opdyrket, ryddet for sten og paaført et forsvarligt lag mergel, som maatte hentes fra et sted temmelig langt borte; ogsaa den øvrige jord overmergledes. Han holdt derefter en besætning paa 35 kreaturer, 6 heste, 2 trækstude og ca. 20 faar af en forbedret race. Faarene gik i tøj om sommeren. Foruden rug og vaarsæd dyrkedes nogen vinterhvede samt en del kartofler. Omkring haven og dele af gaardens mark satte Jens Jensen 600 favne diger af jord og sten og plantede paa digerne buske og træer. Af grundmur opførte han nye bygninger, rummelige og velindrettede. Saavel i haven som paa tilstødende mark og andre steder plantede Jens Jensen læhegn, frugtbuske og frugttræer, og han anlagde en plantage af vilde træer, der ligesom alt andet vidnede om en omhu og udholdenhed, »som særlig bør paaskønnes i denne Egn, hvor ellers saare lidet er præsteret i denne Retning«. Ved hans vindskibelige hustrus bistand udfoldedes i familien en rosværdig husflid.

Paa baggrund af »Egnens Beskaffenhed« synede Jens Jensens indsats særlig stor, og Landhusholdningsselskabet fandt ham fortjent til at modtage dets agtelsestegn i form af 2. sølvbæger.

Lensgreve Holstein Holsteinsborgs værdifulde virksomhed i Vrads herred

Forstanderskabet for Nr. Snede og Ejstrup sogne, Vrads herred, sendte i slutningen af maj 1863 en skrivelse til Landhusholdningsselskabet saalydende:

Undertegnede Sogneforstanderskab tillader sig ærbødigst herved at henvende sig til Det kongelige Landhusholdningsselskab, da det er os bekendt, at dette ved saa mange Lejligheder bidrager til at hædre de Mænd, der udmærker sig ved at fremme og forbedre Agerbruget i vort kære Fødeland, saavelsom af dem, der virker for at fremme Træplantningen i de skovløse Egne.

Det er saare sjældent, at nogen af Landets dygtigere og mere intelligente Landmænd værdiger vor Egn herude paa Jyllands Højderyg Opmærksomhed. Den fattige Natur, de daarlige Veje og den lange Afstand fra Købstæderne gør, at Agerbruget endnu her lader meget tilbage at ønske. De samme Grunde har vel afskrækket formuende Folk fra at opøge en Egn, der ellers i flere Henseender — ved de store Arealer til billige Priser, de mange Vandløb nyttige til Eng- og Fabriksanlæg, og de mindre Skattebyrder — kunde vorde Kilden til betydelige Fordele, naar alt ret blev paaagtet og afbenyttet, og den fornødne Anlægs- og Driftskapital havdes.

En mærkelig Undtagelse herfra har vi i vort Sogn, idet Kammerherre, Lensgreve Holstein Holsteinsborg her for seks Aar siden købte en Ejendom, Grettrup Nedergaard, som dengang var i simpel Kulturtilstand og ikke tilbød andre Fordele end et stort Jordareal af god Beskaffenhed, og er det vor Hensigt at gøre Landhusholdningsselskabet bekendt med de Fremskridt, denne Gaard er undergaaet i de seks Aar, Grev Holstein har ejet samme.

Til Gaarden hørte dengang et Areal af circa 500 Tdr. Land, hvoraf Halvdelen omtrent var Agermark og Resten Egekrat og Lyngheide — foruden en Eng paa circa 10 Tdr.

Hans Smidt: Hjemkørsel, ca. 1890 (ejer: mægler A. Simmelhag)

Land. Bygningerne var smaa og simple, Kreaturholdet kun 8 Heste og 20 Køer. Efter at Greven havde overtaget Ejendommen, tilkøbte han i de første Aar en Del tilgrænsende gode Agerjorder, et Stykke Hede og Krat af ringe Bonitet og en Kærstrækning af 20 Tdr. Land langs med en Aa. Ligeledes lod han snart opføre passende Bygninger efter Gaardens Størrelse, saa at hvor før de lave Bondegaardsbygninger laa, staar nu smukke og anselige Herregaardsbygninger. Han lod straks saavel den tidligere til Gaarden hørende Eng som den, han siden havde købt, overrisle, de to Trediedele ved Kunst — og Resten ved Naturanlæg, saa at disse Enge, der før kun gav et ringe Udbytte, nu snart vil kunne give 4 Læs Hø pr. Tønde Land. Ligeledes paabegyndte han straks Beplantningen af de ca. 500 Tdr. Land Krat og Lynghede, der hører til Gaarden, hvilket Arbejde senere er fortsat, saa nu omtrent Halvparten af Arealet er tilplantet, og Beplantningen paa sine Steder staar allerede saa godt, at de unge Graner nu kan ses over Egekrattet. Tæt ved Gaarden er anlagt en stor Planteskole, hvori findes mange Hundredtusinder Granplanter, der er tjenlige til Udplantning i dette Efteraar, hvorfor vi og formener, det er Grevens Hensigt maaske i indeværende Aar at lade hele det ubeplantede Areal tilplante, da de fornødne Planter vist haves i Planteskolen. Det til Beplantning udlagte Areal var ikke alene af simpel Bonitet, men og saa bakket, at Jorden ikke egnede sig til Opdyrkning; men Planterne vokser i det hele ret godt, og vi haaber om ikke mange Aar i Stedet for de sorte Lyngbakker med enkelte hist og her spredte Egebuske at se Bakkerne beklædte

med en smuk ung Granbestand, der ikke alene vil være en Pryd for Egnen, men og med Tiden vil være af uhyre Værdi for Gaardens Ejer.

Straks efter, at Greven havde tilkøbt sig Gaarden, blev Avlingen bortforpagtet; men da Forpagteren manglede den fornødne Kapital til dermed at sætte Gaarden i en hensigtsmæssig Drift, overtog Greven selv Gaarden for et Par Aar siden og ansatte en Bestyrer paa samme. Med en sjælden Kraft er Gaardens Forbedring siden den Tid paa-skyndet. En Del Penge er vel anvendte heri, men de er anvendte med en Omhu og Indsigt, der her i Egnen har vakt almindelig Opmærksomhed, og som vi tror fortjener at omtales i en videre Kreds. Mergling af Gaardens Jorder havde Forpagteren allerede paabegyndt; men i de to sidste Aar er omtrent 120 Tdr. Land overmerglet med circa 300 Kubikalen pr. Tønde Land. Jorderne er inddelte i 8 Marker, og et fuldstændigt Dræningskort er optaget over hele Agermarken. I de sidste to Aar er der drænet omtrent 120 Tdr. Land, der efter sagkyndig Mening er særdeles godt udført, ligesom Dræning i sig selv var temmelig nødvendig paa en stor Del af Ejendommen. Omkring Gaarden ligger circa 12 Tdr. Land indhegnet, som afbenyttes til Frugt- og Urtehave samt Planteskole. I disse Haver staar unge Løvtræer i frodig Vækst, og Gaarden, som før laa noget bart, er nu omgivet af meget smukke Træplantninger og vil om nogle Aar have en her paa Egnen sjælden smuk Beliggenhed. Man har nu begyndt at indhegne Agermarken med beplantede Volde, og Vejene over Marken er gjort lige og velindgrøftede, og desuden er et lavt Mosedrag udtørret, drænet og tildels kultiveret.

Alle disse Forbedringer har ved Siden af den Omhu, hvormed saavel Brakmarken som de andre Marker er behandlede, gjort, at Jorderne i de sidste Aar har baaret særdeles godt, og Sæden til den kommende Høst ligeledes tegner udmærket. Besætningen er nu bragt op til 87 velfodrede og her paa Egnen ualmindelig gode Køer og 12 Heste, og det er aldeles utvivlsomt, at Besætningen om kort Tid kan bringes op paa 100 Malkekøer, naar de merglede og drænedes Jorder blev udlagte til Græsning. Et saadant Fremskridt har forbavset os. Hvad disse Forbedringer har kostet Greven, er os ubekendt, men de synes at være udførte saa hensigtsmæssige og økonomiske, at vi tror, han siden vil høste gode Frugter deraf.

Men paa den anden Side kan vi Sognebeboere heller ikke noksom paaskønne Lensgrevens Virksomhed her i Egnen. De mange udførte Arbejder har givet Fattigfolk Lejlighed til ikke alene at fortjene noget, men og at gøre sig bekendte med Arbejder som f. Eks. Dræning og Plantning, hvilke vi haaber herefter vil blive mere almindelige hos os her. Greven har ved sit Eksempel vist os, hvad denne Egn's Jorder i kort Tid kan blive, og vi haaber, at dette ikke alene vil virke hen til et forbedret Agerbrug her, men tillige vække Opmærksomhed for denne Egn, saa at andre Godsejere og Pengemænd vil tage Eksempel efter Lensgreve Holstein og ogsaa tage fat og bidrage deres til at hæve den Del af vort Fødeland, der hidtil har været mindst paaagtet, men som dog godt kunde bære sin Andel af Frugter til Velstand og Velvære, naar blot de rette Hensyn tages. . Vi formener at have opfyldt en af os kær Pligt ved i denne korte Skildring at gøre Landhusholdningsselskabet opmærksomt paa en maaske hidtil ukendt Virksomhed af

Grev Holstein. Vi ved, at Selskabet bedre vil forstaa at vurdere og yde ham den offentlige Anerkendelse, han efter vor Formening saa højlilig fortjener, og som ikke burde indskrænkes til den Kreds alene, der daglig har Lejlighed til at glædes ved paa denne Gaard at se Agerbrugets Fremme, Engenes Forbedring og Hedebakkernes Beplantning. Og slutter vi med det Haab, at det maatte være lykkedes os i denne korte Skrivelse efter vor ringe Evne at gøre Det kongelige Landhusholdningsselskab bekendt med, hvor meget vi paaskønner Hr. Grevens Virksomhed paa hans her i Sognet beliggende Gaard, Grettrup Nedergaard. —

Landhusholdningsselskabet svarede, at det havde været selskabet særdeles kært af denne beretning at erfare den kraft og fremgang, hvormed de anførte arbejder var udførte; idet man glædedes over lensgreve Holsten Holsteinsborgs virksomme bestræbelser, ventede man, at flere af landets større og formuende besiddere i deres egne og samfundets interesse vilde efterligne et saafølgeværdigt eksempel, hvorfor man fandt, at offentliggørelse af forstanderskabets skrivelse kunne gøre nytte. Midler til paa anden maade at paaskønne et saa omfattende foretagende savnedes.

Them: Laurs Eriksen Fris, Asklev, 1855–1935. Hustru: Karen Marie, 1860–1934.

Ole Svendsen Olesen, Løgager, 1870–1939. Hustru: Mette Marie, 1886–.

Peder Gjessø Pedersen, Gjessø, 1836–1910. Hustru: Johanne, 1849–1940.

Poul Pedersen, Fogstrup, 1857–1930. Hustru: Nielsine, 1866–1944.

Andreas Sørensen, Løgagergaard, 1847–1923. Hustru: Karoline, 1856–1938.

Hans Theibel, Sepstrup, 1855–1932. Hustru: Fanny, 1861–1921.

Fra Them sogn indberettes:

Et mønstergyldigt eksempel for sin egn

Jordbruger Fred. Møller i Salten by, Them sogn, Vrads herred, Skanderborg amt, har af en til hans ejendom hørende bakket hedelod, hvorpaa tilforn havde været nogen skov, men af samme kun hist og her stod levnet en del bøgepurrer, beplantet et areal af omtrent 26 tdr. land med forskellige vilde vækster, som overvejende er i ypperlig grøde og ellers, hvor det behøves, erstattes med efterplantninger fra en af ham anlagt planteskole paa en tønde land, fra hvilken han desuden uddeler træer til andre. Ved dette med megen flid udførte og tildels indhegnede skovanlæg er givet et mønstergyldigt eksempel i en egn, hvor ødelæggelsen af de imellem mange selvejere delte store skove er drevet vidt. Hr. Møller har desuden foretaget meget til sine jorders forbedring i andre henseender. Saaledes har han ved sin gaard i Salten opført nye udhuse af grundmur og selv dertil brændt stenene i et af ham anlagt teglværk, opdyrket og for største delen merglet 100 til 150 tdr. land hede, mose og kær, gravet en mængde grøfter, borttryddet henved 10,000 læs sten, indført kløveravl, hvedesæd og halv sommerstaldfodring, hvilket har haft en betydelig forøgelse af besætningen til følge. Alle disse forbedringer har han

iværksat siden foraaet 1826. Før boede han i en halv snes aar i Ansø Mølle, Vrads sogn, hvilken ejendom han ogsaa stærkt forbedrede, især ved raa jords opdyrkning og mergling, bygningernes opførelse af nyt og mølleværkets udvidelse. Beretningen om hans utrættelige virksomhed i forskellige retninger er ledsaget af attest fra justitsraad, ridder Fjelstrup, consistorialraad Bjerregaard, skovrider Harmsen m. fl. Som et tegn paa Landhusholdningsselskabets agtelse tildeltes han selskabets 1. sølvbæger 1832.

Sdr. Vissing-Voer-Ladegaard: Søren Sørensen, Sdr. Vissing, 1838–1908.
Hustru: Maren, 1834–1902.

Vinding-Bryrup-Vrads: Svend Jensen, L. Bredlund, 1858–1939. Hustru: Mette Marie, 1860–1938.
Søren Peder Sørensen, Thorup, 1858–1941. Hustru: Kirstine, 1861–1953.

I. Wilbjelm: En samtale

V. Kybn: Bakker ved Ry (Rønne)

ULFBORG - HIND HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	42	0	58
1950: %	66	19	15

Af disse bjerge og bakker udflyder der mange vandstrømme, saa at hver mand udi sognet moxen har rindendes vand ved sin gaard; derfor er det ikke bygt i byer, men eneste gaarde.

(Fra Vinding-Vind-præstens gamle sognekronike).

Brejning: Erik Christensen, Mosdal, 1857–1933. Hustru: Kirsten, 1857–1934.

Jens Husted, 1849–1924. Hustru: Inger Marie, 1857–1940.

Peder Nielsen, Fjaldene, 1849–1936. Hustru: Johanne Kirstine Karoline, 1846–1913.

Martin Nielsen Pedersen, Opsund, 1864–1950. Hustru: Hansine, 1867–1928.

Martin fyldte 69 og tog fat paa de næste 45 tdr. — han naaede det!

Martin Nielsen Pedersen blev sidst i 1890erne gift med Hansine Poulsen og købte ejendom i Opsund. Det var et meget forsømt sted: 70 tdr. land, størsteparten hede, en daarlig hest og tre endnu daarligere køer — de to døde, inden aaret var omme. Paa dette stykke af fødelandets jord kom Martin Nielsen og hans hustru til at øve deres livsværk. Der blev pløjet og merglet, saadet og høstet, og det gik fremad, medens tiden toges i agt. Et aar, manden kørte mælk, og turen var lang, maatte han særlig tidligt op, idet han havde sat sig for at tærsk 1½ trave korn, før han drog ud hver mørk morgen — hestene skulle jo fodres.

I 1908 var der samlet kræfter, saa en ny kostald kunne blive opført, sytten aar senere byggedes ny stor lade. Nu laa heden opdyrket, forvandlet til god agermark, og paa nogle bakkedrag stod plantager. 1931 udstykkedes 30 tdr. land, hvorpaa der blev opført bygninger; en søn fik denne ejendom.

Men allerede omkring 1930 havde Martin Nielsen begyndt at opkøbe hedearealer til kultivering og bebyggelse, og 1933 kunne han overlade en anden søn et passende stort landbrug. Skønt op mod støvets aar var Martin Nielsen endnu ikke træt, han opdyrkede

yderligere ca. 45 tdr. land, som senere blev solgt, dels til et statshusmandsbrug, dels til en mindre ejendom.

I 1939 afhændede han gaarden til sin yngste søn; da var den oprindelig saa ubetydelige ejendom blevet til en god og veldreven gaard paa ca. 44 tdr. land og med en besætning, der talte 14 gode køer, et lignende hold opdræt og 4 kraftige heste samt en stor svinebestand.

Martin Nielsen og hustru havde syv børn.

Brejning: Kristen Thomsen, Solsø, 1864–1950. Hustru: Andrea Dorthea, 1871–1936.

Hee: Niels Samuel Andersen, Sandal, 1863–1951. Hustru: Kirstine, 1870–. Niels Chr. Jensen, Agersbæk, 1869–1951. Hustru: Sidsel, 1865–.

Madum: Christen Bro, 1846–1922. Hustru: Kristine.

No: Simon Kristian Jensen, 1848–1925. Ugift.

Kristian Jensen Steiner, 1856–1928. Hustru: Karoline Frederikke, 1857–1941.

Nørre Omme: Mathias Jensen, Ørnhøj, 1830–1916. Hustru: Ane Cæcilie, 1837–1921.

Sdr. Lem: Chr. Jepsen Christensen, Lambæk, 1865–1948. Hustru: Sidsel, 1877–.

Anders Graversen, 1879–1937. Hustru: Kirstine, 1884–.

Kristen Kold Jensen, Højmose, 1881–1950. Hustru: Karen, 1893–.

Villads Knudsen, Nørhede, 1859–1933. Hustru: Kirsten, 1860–1934.

Iver Larsen, Nørhede, 1848–1928. Hustru: Kirsten, 1853–1917.

Kr. A. Nielsen, Nørhede, 1861–1927. Hustru: Ane Katrine, 1857–1933.

Hans Pedersen, Faarborg, 1862–1943. Hustru: Karen, 1863–1928.

Hans Pedersen Rejstrup, 1859–1928. Hustru: Maren Margrethe, 1860–1915.

Jens Laurids Rindum, 1890–1947. Hustru: Marie, 1891–.

Tim: Andreas Thuesen, Pølsmark, 1867–1942. Hustru: Ane Johanne, 1877–.

Torsted: Niels Jensen Podemester, Rødsten, 1791–1859. Hustru: Ane Marie, 1801–1886.

Han gav sine naboer et godt skub fremad

Niels Jensen (Podemester), Rødsten, og hustru Ane Marie Thuesdatter kom 1848 fra Arbjerg i Stadil og fik en ejendom paa Kronheden, som de kaldte Rødsten; den var

M. Rørbye: Fra Thisted, en markedsdag 1830

1823 blevet købt sammen af 8 parceller udyrket hede og kær, og lidt høj jord omkring gaarden laa dyrket, ligesom en mergelgrav var aabnet og teglbrænding begyndt. Dette overtog familien Podemester, mand, kone og fem sønner, og resten af den dyrkbare jord blev nu kultiveret. Til gaarden hørte ca. 230 tdr. land, hvoraf ca. 220 tdr. land kunde bruges. Resten var klit og vaad mose. Samtidig tog Niels Jensen Podemester fat paa teglbrænding, og en firelænget gaard byggedes. Den fik navnet Rødsten. Ved sit omfattende arbejde gav han de nærboende fattige hedebeboere et godt skub fremad. Ikke blot kunne der læres meget af det eksempel, han ved sit arbejde viste, men han hjalp dem til at faa deres usle lyngtørvshytter erstattet med ordentlige stuehuse, og han lod mange nybyggere hente mergel i sin mergelgrav.

En søn overtog siden gaarden. En anden søn, Thue Nielsen, der arvede faderens udprægede rydningstrang, nævnes i følgende beretning.

Torsted: Lærer Jens Andersen Trøstrup, 1830–1915.

Thue Nielsen, Nr. Esp, 1827–1907. Hustru: Mette Marie, –1907.

Et eventyr virkeliggjort gennem strengt arbejde

Thue Nielsen overtog 1857 ved giftermal med Mette Marie Olesen sin svigerfars gaard i Nør Esp, og senere købte han en stor kærlod fra Torsted præstegaard. Den laa nord for hans gaard og omfattede ca. 100 tdr. land; størsteparten opdyrkedes, og her

byggede Thue Nielsen Lystbækgaard — det yderste stykke af jorden forærede han en arbejdsmand, som fik et husmandssted ud af det. I 1870erne købte Thue Nielsen ogsaa gaarden Store Skraastrup med et vidtløftigt hedeareal i den vestlige del af Nr. Omme. Børnene, tre drenge og seks piger (en dreng og en pige døde som smaa), var nu saa store, at de kunne hjælpe godt til, og et meget omfattende opdykningsarbejde begyndte. Jævnlig var Thue Nielsen og hans mandskab paa farten mellem de to gaarde, og hvad enten en lang dagsgerning stod for eller var endt, lød gerne livlig sang. Altid evnede Thuesønnerne og deres far at faa arbejdet til at glide fra haanden under lyst og glæde — det var en god del af arven hjemme fra Rødsten.

Efterhaanden som børnene voksede til, forsynedes de med ejendomme. En datter fik Lystbækkærgaard, en søn modtog Nørsp Mølle, der var udskilt fra gaarden, en anden datter fik gaarden i Nør Esp, den ældste søn overlodes Store Skraastrup, den tredie søn fik en ejendom paa den opdyrkede hede; ejendommen Udstrup, som Thue Nielsen havde opført paa opdyrket jord, tilfaldt en af døtrene, og endnu en datter kunne sætte bo paa sin fars opdyrkede hedejord.

Saadan skaffede et par virksomme, sikkert lykkelige mennesker hjem til deres børn i de herlige tider, land var at vinde. Det lyder som et eventyr fra en fjern høvdingeperiode, var ogsaa eventyr, under strengt, vedholdende arbejde drømt, digtet og — virkeliggjort.

Ulfborg: Eskild Marinus Eskildsen, Knudhus, 1870–1928. Hustru: Barbara Kirstine, 1872–.

Karl Jørgensen, Overveje, 1862–1929. Hustru: Johanne, 1864–1941.

Provst Ove Thomas Nicolaj Krarup, 1799–1862. Hustru: Susanne.

Niels Skak, Viumgaard, 1847–1928. Hustru: Ane, 1851–1927.

„Efterkommere frede og fortsatte værket“

Andreas Evald Meinert Tang, f. 26. maj 1803, d. 12. august 1868, kom 1825 i besiddelse af Nørre Vosborg, Ulfborg sogn og herred. Han havde efter undervisning paa latinskole lært landbrug i Holsten 1822–23 og blev en af sin tids dygtigste og mest forstaaende godsejere. Hans oldefar var fæstebonde, hans farfar købmand i Ringkøbing og rig nok til at kunne købe NørreVosborg og andre ejendomme.

A. E. M. Tang blev banebryder for hedesagen, idet han trods gammel fordom mod at plante saa nær Vesterhavet anlagde plantager og 1845 stiftede et selskab til opdykning af raa jorder. Han indførte brak og talrige forbedringer paa gaarden, tog de nyeste redskaber i brug, fik 1831 startet et dyrskue, merglede markerne og begyndte 1856 som en af de første i Vestjylland at dræne, hvortil hans eget teglværk brændte rør.

Eratsraad Tang ligner i virketrang, interesse og livssyn A. C. Teilmann. Begge var deres slægtleds ledere under den vanskelige overgang fra gammel til ny tid. Nørre Vosborg blev ligesom Nørholm vide omraaders aandelige og landøkonomiske midtpunkt. Han følte sig altid solidarisk med sin egns beboere, hvem han omgikkes paa fortrolig fod.

Otto Haslund: Spillemanden paa vej

Denne folkelighed kom til at præge hans færden og gerning og gjorde de mennesker, han levede iblandt, modtagelig for, hvad han kunne lære dem og løfte dem op til, den gav ham en smuk plads blandt hele landets foregangsmænd.

Han var berejst og fulgte vaagent tidens bevægelser. Stadig var han rede til at ofre tid og kræfter paa fremme af det, som efter hans anskuelse pegede mod opdragende og materielle fremskridt. Derfor blev han ogsaa blandt den lille flok, der stod St. Blicher nær; i dennes Himmelbjergmøder tog han aktiv del.

Meget arbejde paalagdes A. E. M. Tang. Han var amtsraadsmedlem, suppleant til Viborg stænderforsamling, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, 1850–66 landstingsmand.

I Nørre Vosborg have staaet en stenstøtte til minde om etatsraad Tang, og en mindetavle derude bærer hans navn og indskriften: »Efterkommere frede og fortsætte Værket«.

Vinding-Vind: Konsulent Niels Offersen, Ramskovlille, 1860–. Hustru: Else Marie, 1850–1938.

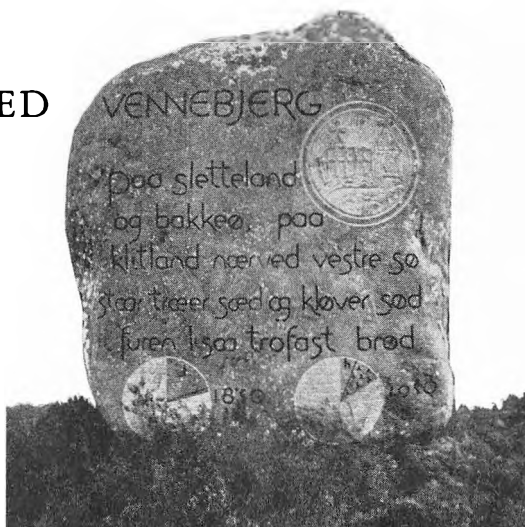

VENNEBJERG HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	79	1	20
1950: %	84	10	6

Paa slette­land og bakkeø, paa klitland nær ved vestre sø staa træer sød og kløver sød i furen, I saa trofast brød.

Christen Krogh, Rubjerg

Bjærgby-Mygdal: Peter Georg Severin Rodskær, Odden Hovedgaard, 1849–1910. Hustru: Petrea Cecilie, 1858–1942.

Jens Peter Christensen Steen, Højtved, 1843–1915. Hustru: Jensine, 1844–1922.

Hjørring: Plantør Carl Christian Johnsen, 1841–1898. Hustru: Ellen, 1845–1907.

Rubjerg-Maarup: Niels Peter Jørgensen, Kajholm, 1853–1929.

Hustru: Johanne Marie, 1860–1925. *En utrættelig plantningsmand, som egnens folk tog lære af*

Niels Peter Jørgensen, Kajholm i Rubjerg sogn, Vennebjerg herred, blev tidligt hedeopdyrker. Allerede som dreng deltog han i arbejdet med at bryde et stort lyngareal hjemme paa Kajholm. Efter at have været elev under Landhusholdnings­selskabet tog han plads paa større gaarde, men vendte tilbage og fortsatte kultiveringsarbejdet. I 1879 overtog han Kajholm, og 1880 begyndte han at tilplante hede og samlede strækninger, der tilhørte hans gaard, og denne plantning fortsatte han gennem aarene lige til sin død. Store arealer tilplantede han ogsaa uden for gaardens omraade. Saaledes købte han i 1916, da han et par aar før havde afhændet sin ejendom til en datter og svigersøn, ca. 10 tdr. land hede og klit, som han forvandlede til plantage. Personligt udførte den da 65-aarige mand i løbet af nogle aar plantningsarbejde; han gravede selv alle plante­hullerne og plantede alle planterne.

Det eksempel, Niels Peter Jørgensen saaledes gav, kom egnen meget til gavn, idet de fleste beboere tog lære deraf. I vid udstrækning blev der planter, og i de før vindhægede

sogne, mildnedes klimaet føleligt. Niels Peter Jørgensen var en fremragende landmand, betroet mange tillidshverv. Han var sogneraadsformand, sognefoged og lægdsmand. Han gjorde et overmaade stort arbejde for flytning af Rubjerg kirke, der laa langt mod nord i sognet, hvor sandflugten tidligere havde været en slem plage, kirken flyttedes til midten af sognet. Han og hans hustru, Johanne Marie Thomsen, oprettede to betydelige legater til hjælp for ubemidlede mennesker i Rubjerg og Maarup. Niels Peter Jørgensen var Ridder af Dannebrog.

Skallerup-Vennebjerg: Søren Møller Hansen, 1844–1932. Hustru: Mette Marie, 1847–1929.

Tornby-Vidstrup: Thomas Christian Christiansen, Sdr. Tornby, 1861–1942.
Hustru: Juliane Marie Petrine, 1862–1950.

Ugilt: Peter Chr. Christiansen, Stensighus, 1836–1915. Hustru: Mette Marie, 1858–1938.

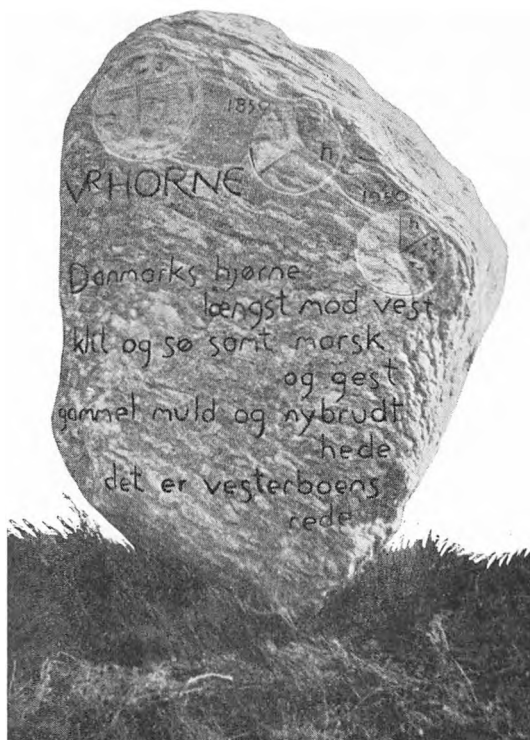

VESTER HORNE HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	34	1	65
1950: %	57	28	15

Danmarks hjørne længst mod vest,
klit og sø samt marsk og gest,
gammel muld og nybrudt hede
— det er vesterboens rede.

H. K. Kristensen, Lunde.

Aal: Jens Hansen, Jægum, 1846–1929. Hustru: Maren, 1852–1935.

Hans Andersen Johansen, Hedelund, 1857–1935. Hustru: Ane Kirstine, 1850–1925.

Ivor Jørgensen, Filsø, 1859–. Hustru: Ellen Marie, 1872–1936.

Anders Schultz, Børsmose, 1858–1933. Hustru: Maren, 1856–1929.

Henne-Lønne: Niels Christensen, Gammeltoft, 1854–1935. Hustru: Karen Marie, 1855–1950.

Peder Laurids Hansen, Gammeltoft, 1868–1944. Hustru: Jørgine, 1865–1929.

Hededyrkerens lyse sind gav de andre nyt mod

Peder Laurids Hansen Gammeltoft overtog 1887 ved faderens død sin gaard, hvorpaa da holdtes 2 norske heste og 6 køer. Ud fra dette grundlag har han og hans hustru, Jørgine, inden for sognet opdyrket 75 tdr. land hede og tørlagt søbund. I Bur sogn opdyrkede han siden 80 tdr. land hede og lod paa arealet opføre bygninger til to ejendomme, fraskilte jord til en tredie. Idet nye arealer kultiveredes og bygninger opførtes, blev ejendommen til en af Vestjyllands største gaarde med en besætning af 10–12 heste, ca. 65 kreaturer foruden svin m. m. 1888 oprettede han under Hedeselskabet

Gammeltoft-Hjulsager Plantage, 20 tdr. land, og tilplantede 7 tdr. land som sin andel i Dyreby Plantage. I 1889 anlagde han en planteskole, som gennem flere aar var Ribe amts største planteskole. Fra 1904 til 1906 tilplantede han 390 tdr. land: Hofmanns og Breinholt's Plantager ved Esbjerg og Hans Tofts Plantage ved Varde. I tidsrummet 1906—42 var han medlem af Hedebrugets hovedbestyrelse; ved sin fratræden her udnævntes han til æresmedlem. I en aarrække fra 1907 var han formand for Vestjyllands Mergelforsyning.

Mest udrettede Gammeltoft dog vist gennem sin nidkære agitation for hedeopdyrking og plantning. Mange hededyrkere har fattet nyt mod, naar de i trange stunder mødte Gammeltofts lyse syn paa tingene.

Henne-Lønne: Adser Gravesen, 1863—1940. Hustru: Hansine Marie, 1869—1950.

Christen Jensen, Kragelund, 1859—1948. Hustru: Mette Kirstine, 1863—1943.

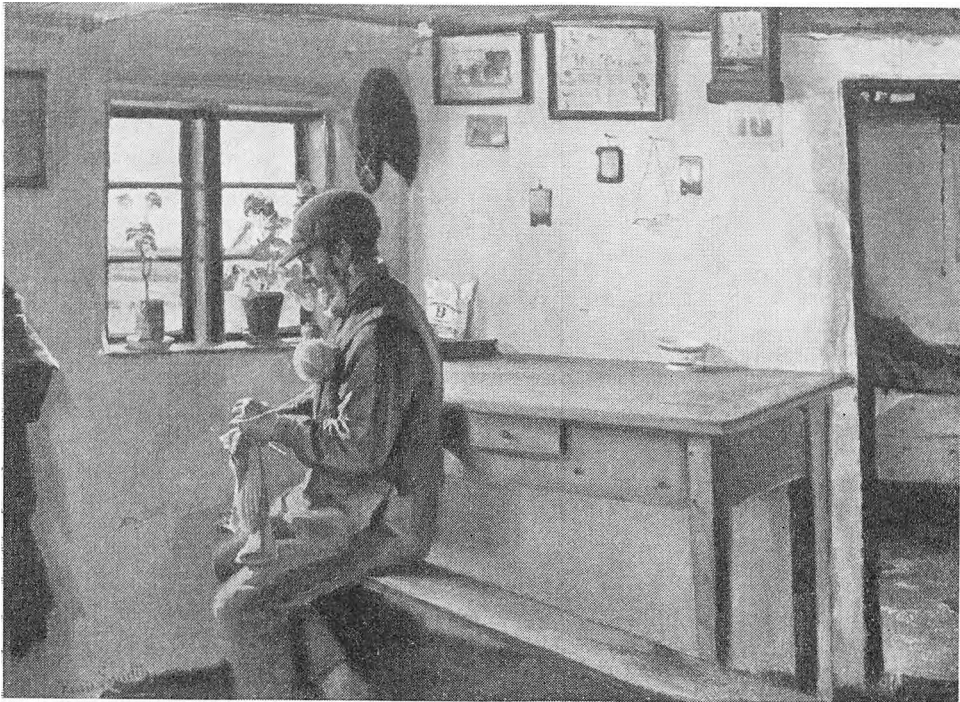
„Arbejdsom som faa dengang og vel ingen nu“

Christen Jensen, Kragelund, drev først fiskeri som eneste næringsvej og havde en halv snes aar været gift med Mette Kirstine Johansen, da han 41 aar gammel i 1898 for opsparede penge købte 4 tdr. land uopdyrket klithede og kær. Det var hensigten at bygge derpaa og dyrke lodden op til at give en lille biindtægt ved siden af fiskeriet. Et gammelt syvfags-hus blev købt og flyttet hen paa lodden, hvis kultivering iværksattes. Huset kunne netop rumme familien og en ko.

Det blev imidlertid hurtigt landbruget, der fangede ejerens største interesse. I 1905 købte han 15 tdr. land, mest bestaaende af klitter og vandhuller og næring for lyng, hjælme og hvideris. Hovedparten afgrøftedes, planeredes og opdyrkedes, mens det allerdaarligste parti blev tilplanter. Besætningen forøgedes snart til 4 køer, lige saa mange ungkreaturer og 2 heste, islændere. 1914 købtes endnu et stykke jord til ejendommen, 6 tdr. land hede, kærlavninger og en samling større og mindre »knorker« og sandbanker, som ogsaa kultiveredes. Og endelig udvidedes arealet i 1927 med et par tdr. land nær ved bygningen, hvor der blev anlagt en frugt- og prydhave samt en lille plantage.

Christen Jensen var arbejdsom »som faa dengang og vel ingen nu«. Den tid, der ikke brugtes til fiskeriet, blev udnyttet i marken eller ved udvidelse og vedligeholdelse af bygningerne. Selv da han var 70 aar og havde været ude for et par ret alvorlige ulykkestilfælde, kunne man om vinteren se ham med skovl og trillebør i færd med at køre sand ned i de vandlidende lavninger. Alligevel havde han og hans gode hustru tilsyneladende aldrig travlt, men gav sig stedse tid til at tage venligt mod besøgende og stunder til at tage ud, naar noget interesserede dem.

Hustruen døde 1943. Siden drev Christen Jensen ejendommen ved en datters hjælp. Nyanskaffelser, jordkøb o. s. v. skete væsentlig for opsparede penge. Ægteparret tildeltes 1926 Landhusholdningsselskabets sølvbæger. I selskabets beretning fremhæves, at »Hustruen sikkert fortjener en meget betydelig del af Anerkendelsen for Arbejdet, der her

Hans Smidth: En gammel hosebinder i Hammerum herred (ejer: ing. Poul Larsen)

er udrettet: en udmærket god Moder for sine Børn, en dygtig, praktisk og sparsommelig Husmoder, en tro Slider, der ikke var bange for ved given Lejlighed at bidrage til Udgifternes Dækning ved at søge Ekstrafortjeneste ved Arbejde uden for Hjemmet. Børnene er fra smaa vænnet til at tage fat i Arbejdet baade hjemme og ude for Udkommet. De har som voksne arbejdet sig frem, de to som Lærerinder, de to andre som dygtige og attraaede Hjælpere i Husgerning. Familien har i allerhøjeste Grad Lov paa sig som dygtige og brave Mennesker.« — »Den pæne Gaard, der nu ligger nær Landevejen i Syreners Skygge og med den lille Have foran og de pæne, jævne Agre med Grøfter imellem og de jævnt gode Afgrøder bærer Vidne om — med Begyndelsesmulighederne som Baggrund — at der her er gjort et mere end almindeligt trofast og dygtigt Arbejde.«

Henne-Lønne: Jørgen Kristian Jessen, Dyreby, 1843–1910. Hustru: Nicoline, 1845–1932.

Nils Kristian Kristensen, Dyreby, 1851–1914. Hustru: Ane Marie Pauline, 1857–1929.

Peder Larsen, Lønnehede, 1851–1915. Hustru: Edel Marie, 1860–1894.

Poul Larsen, Henne, 1845–1920. Hustru: Anna Kristine, 1846–1935.

Janderup-Billum: Peder Anton Frandsen, Hallumvad, 1857–1931. Hustru: Ane Katrine, 1862–1943.

Knud Kristian Knudsen, Kærup, 1873–1943. Hustru: Bertheline, 1879–.

Saa meget kunde naas ved energi og dygtighed

Knud Kristian Knudsen, Kærup, og hustru, Bertheline Poulsen, overtog i aaret 1900 et husmandsbrug, der laa op til Kærup Hede, som strakte sig omtrent fra Kærup by ca. tre kilometer mod nord. Arealet til ejendommen udgjorde 70 tdr. land, men kun 16 tdr. land var opdyrket, resten laa i hede. Besætningen var 4 køer, 2 kalve og et par smaa »russere«. Her laa en stor arbejdsmark for de unge, raske og energiske mennesker. Og der blev taget fat med god vilje. Knud raadede over kræfter, han aldrig sparede paa, tidligt og sent saa man ham i arbejde. Han begyndte straks at pløje og mergle heden. Den første mergel gravede han op i marken, men efter en halv snes aars forløb kom Blaksmark mergelbane, som fik stor betydning for egnens hedeopdyrkere, og nu gik det hurtigt fremad med kultiveringen. Efterhaanden voksede en dygtig børneflok op, hvis støtte betød meget i bedriften. Da heden var omdannet til god agermark, købte Knud Knudsen mere hede, ligesom ogsaa lidt eng erhvervedes, saa der blev en stor gaard paa omkring 100 tdr. land. En del af jorden trængte til vandafledning, hvorfor dræning og udgrøftning fandt sted, og samtidig gennemførtes plantning af læhegn. Hvor før var hede, laa nu frugtbare marker, der bar mægtige afgrøder, og i stalden stod en stor førsteklases besætning.

Omkring 1930 blev der paa noget af arealet bygget en ny gaard til en datter og svigersøn. Da udgjorde besætningen 65 kreaturer og 6–7 heste, og Knud Knudsen var Janderup Mejeris største mælkeleverandør, et imponerende resultat af familiens virke gennem 30 aar.

I 1937 afstod Knud Knudsen gaarden til en søn. »Hans Livsværk vil for kommende Slægter vidne om, hvad der kan naas ved Flid, Dygtighed og Energi. Han har været med til at gøre vort Land større, og hans Navn fortjener at bevares for Efterslægten,« siger en indberetning til Det danske Hedeselskab.

Janderup-Billum: Marius Knudsen, Billum, 1866–1944. Hustru: Karen, 1867–1934.

Edvard Nielsen, Kærup, 1867–1933. Hustru: Ane Katrine, 1874–1943.

Kvong: Jes Thomsen Jessen, Hallum, 1863–1918. Hustru: Ingeborg, 1857–1931.

Laurids Nikolaj Nielsen, Hallum, 1869–1950. Hustru: Mette Marie, 1872–.

Niels Nielsen, Aasted, 1873–1950. Hustru: Jacobine Sørine, 1875–.

Andreas Hansen Pedersen, Hallum, 1875–1950. Hustru: Nielsine, 1879–1913. Do.: Ellen Marie, 1892–1934.

Lunde: Christian Christensen, Snittrupdal, 1857–1946. Hustru: Bodil, 1863–1950.

Lærer Jens Kristian Kristensen Kiholm, Frøstrup, 1843–1930.

Hustru: Kathrine Margrethe, –1893.

Jacob Peder Lauridsen, Øster Debel, 1855–1947. Hustru: Ane Marie, 1856–1932.

Jens Christian Lauridsen, Dybvadsgaarde, 1858–1944. Hustru: Elisabeth Mathea, 1870–.

Outrup: Niels Henriksen Jessen, 1858–1952. Hustru: Krestine, 1853–1940.

Erik Poulsen, 1843–1878. Hustru: Konstanse Margrethe, 1847–.

Pouel Peder Poulsen, Vittarp, 1876–1939. Hustru: Abelone Dorthea, 1878–1937.

Bertel Jensen Vittarp, 1805–1880. Hustru: Nielsine, –1874.

Utrættelige forsøg blev tragedie — manden var for tidligt paa færde

Bertel Jensen, kaldet Vittarp, gift med Nielsine Madsdatter, havde som ung handlet med jydepotter og derved tjent saa mange penge, at han kunne købe en gaard i Vittarp paa godt 3 tdr. hartkorn for lidt over 4000 kroner. Med stor energi kastede han sig over gaardens drift og blev en foregangsmand i egnen. Jorden udgrøftedes og mergledes fra to køregrave, mosen kultiveredes, han byggede stor lade og stald, men kastede sig især over hedeopdyrkning og det i et omfang, man ikke tidligere havde set der i herredet. Han begyndte omkring 1835 for største delen ved lejet arbejdskraft, og inden længe havde han 100 tdr. land hedejord opdyrket. I 1844 skænkede Landhusholdnings-selskabet ham sølvbæger for udvist landboflid. Men 1855 maatte han sælge gaarden, fordi han havde for stor gæld. Den kostede da 32,000 kroner.

Vittarp oparbejdede igen jydepottehandelen og tjente atter mange penge. Nu købte han en hedejendom i Kærup, Janderup sogn, og dyrkede hede op, men gik fallit. Alderen og mange aars haardt slid gjorde vel sit, men aarsagen til, at hedeopdyrkning gen-tagende ruinerede denne iderige, energiske og arbejdsomme mand, var dog vistnok navnlig, at han merglede uden at kunne give tilstrækkelig gødning. Skønt han altsaa aar efter aar med stor bekostning opbrød raa jorder, merglede, dræuede, kørte fyld i huller, førte sand paa mor- og tørvejord og troligt tilsaaede store arealer, avlede han uden gødning kun lidt. Naar en sædart mislykkedes, prøvede han en anden, ogsaa raps, ærter, vikker, men det ville ikke ret lykkes. Han havde kanske ogsaa lovligt mange jern i ilden. Han drev landhandel, anlagde et teglværk, solgte jydepotter i stor stil. Selv om han tjente godt ved disse foretagender, tog hedeopdyrkingen og gaarden altsaa alligevel mere, end det andet gav.

Bertel Jensens økonomiske tragedie retfærdiggør hedeboernes afventende holdning over for opdyrkningsagen, saa længe kunstgødning ikke stod til raadighed. Han var,

kort sagt, for tidligt paa færde, hvad ingen skal lægge ham til last. Tværtimod bør han ihukkommes som en pioner, der banede vej for andre. Hans fejl var synlige. Den tid kom snart, da man kunne drage lære deraf, tage kunstgødning i brug ved hedeopdyrking.

Varde: Tømmerhandler Anders Kragballe Bastrup, 1819–1899.

Hustru: Kirstine, 1820–1891.

Varde landsogn: Niels Linding Christiansen, Gjelleruplund, 1861–1941. Ugift.

Mads Brink Christensen Haltrup, 1863–1945. Ugift.

Ole Nicolajsen, Nørremark, 1849–1923. Hustru: Kristine, 1859–1939.

Søren Carsten Olesen, Orten, 1855–1948. Hustru: Ane Elisabeth, 1860–1946.

Thomas Pedersen, Sakskjær, 1823–1898. Hustru: Malene Kirstine, 1832–1911.

Hans Kristian Sønderby, 1865–1939. Hustru: Ane Kirstine, 1875–.

„Han raaede et resultat, vi ikke har set mage til“

Hans Kristian Sønderby, gift med Ane Kirstine Jensen, blev hedeopdyrker i den helt store stil. Det hedder om Sønderby, at hedekultivering var ham en livssag, men desværre savnes der redegørelse for hans virke indtil 1920, da han naaede 55 aars alderen.

Af den stedlige udstykningsforening købte Sønderby i 1920 ca. 300 tdr. land nøgen hede og flyttede derud med sin familie, efter at han havde opført et lille hus. Han pløjede og merglede de 300 tdr. land og købte flere hedeparceller, som han kultiverede. I begyndelsen gravede han selv mergelen op og kørte den hjem, men vejen var temmelig lang, saa det gik lettere, da Blaksmark mergelbane kom i drift. Paa Farum Hede syd for Varde købte Sønderby ogsaa hede til opdyrking. Det fortælles, at medens han pløjede lyng ned her, fandt han vejen for lang hjem og søgte nattekvarter i vognen, mens hestene samlede kræfter til næste dags ryk.

I 1930erne var Hans Chr. Sønderby ejer af ca. 600 tdr. land pløjet og drænet jord, og paa gaarden, som nu stod færdigbygget, holdtes omkring 100 kreaturer — alt frembragt ved Sønderbys utrættelige arbejde. Gaarden var uden gæld.

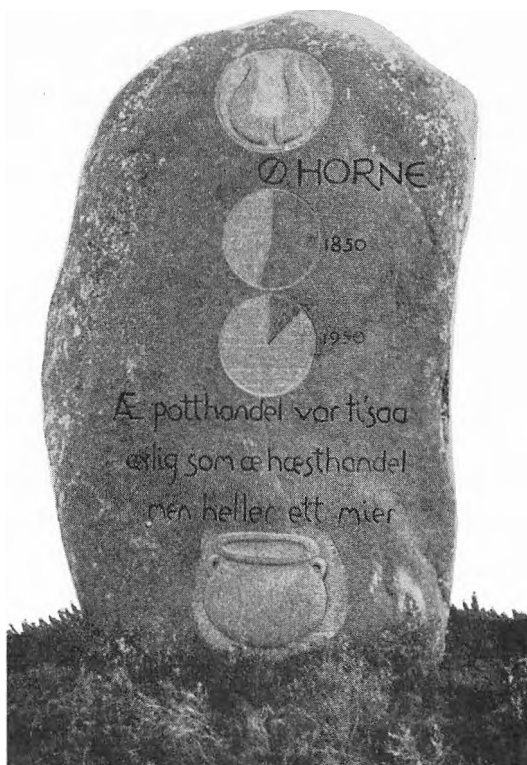
»Han har,« siges der, »med sin Hedeopdyrking været med til at præge Egnen her; mange nye Hjem er bygget paa den Hede, han brød op, og flere kommer med Tiden«.

»Sønderby var en typisk Hedeopdyrker, nøjsom og beskeden som faa og med en Energi og et Arbejdsmod, der lod ham slide med sin Hede næsten Døgnnet rundt. Han naaede ogsaa et Resultat, som vi ikke har set Magen til.«

ØSTER HORNE HERRED

	Dyrket	Skov	Hede
1850: %	46	0	54
1950: %	88	7	5

Æ potthandel var li'saa
ærlig som æ hæsthandel,
men heller ett mier.

Ansager: Niels Guldager, Lund, 1845–1923. Hustru: Karen Marie, —1917.

Mikkel Hansen, Krogager, 1845–1916. Hustru: Dorthea Kristine, 1850–1913.

Morten Hansen, Ansager Møllegaard, 1817–1900. Hustru: Lene, 1819–1887.

Niels Hansen Kirkegaard, 1852–1941. Hustru: Johanne Marie, 1863–1948.

Kristen Hansen Kristensen, Lund, 1851–1926. Hustru: Dorthea, 1857–1927.

Vilde helst kun have uopdyrket bede

Kristen Hansen Kristensen, Lund, Ansager sogn, Øster Horne herred, født 1851, død 1926, blev gift med Dorthea Nielsen og overtog i efteraaret 1878 en hedelod paa 80 tdr. land fra hustruens fødegaard i Lund. Han var født i Billund, Grene sogn.

Af disse 80 tdr. land var et par opdyrket, og dem ville Kristen Hansen ikke have med, men svigerfaderen ønskede at komme af med dem, da der var for meget hartkorn paa dette areal.

Det første aar fik de bygget nogle fag hus og købt to køer og en stud. Aaret efter erhvervede de en ældre hest, og studen og hesten gik saa i spand sammen og trak ploven.

Nu kom lange arbejdsdage, for heden skulle vendes snarest muligt, mergel graves og køres ud, eftersom jorden blev tjenlig hertil. Mergelen gravede Kr. Hansen op af en grav 1–2 kilometer fra ejendommen, og naboerne hjalp ham baade med selve gravningen og med udkørselen — saadan bistod de altid hverandre, hvis det kneb for en eller anden at faa merglingen fra haanden, naar jorden skønnedes tjenlig. Det var almindeligt, at moren i plovfuren blev afsvedet om foraaet, hvorefter man saae korn, som regel byg. Næste sommer blev saa mergelen udkørt, og der kunne tages fat med brydning af et nyt stykke lyngjord. I løbet af aarene blev heden forvandlet til frugtbare agre.

I 1906–08 byggede Kr. Hansen en helt ny gaard, som familien flyttede ind i, medens den gamle gaard afstodes til en søn.

Hans Jørgen Nissen, Ulknud, 1860–1937. Hustru: Karen, 1862–1938.

Blev ejer af gaarden, hvor han begyndte som daglejer

Hans Jørgen Nissen, Ulknud, Øster Horne herred, født 1860, død 1937, købte, efter at være blevet gift med Karen Lauridsen fra Kvie, i 1886 en hedejendom paa Kvie Hede (det nuværende Kærbæk). Besætningen var til at begynde med to køer og to smaa stude.

Her tog saa Hans Jørgen Nissen og hustru fat paa deres livsgerning: at opdyrke og kultivere hedejord. Da forholdene var trange, maatte Hans Jørgen i de første aar ogsaa arbejde som daglejer hos gaardmændene for at tjene føden til familien, saa opdyrkningen i de første aar kun skred langsomt. Først efter en del aars forløb, da sønnerne begyndte at kunne hjælpe til, blev økonomien bedre; han erhvervede et par heste, og det hjalp godt fremad. Opdyrkningsarbejdet fortsattes gennem 35 aar, og i 1919 var al jorden kultiveret, gaarden i god drift. Den blev nu solgt, men Hans Jørgen tænkte ikke paa at holde hvil.

Han købte ejendommen Uldknudgaard, hvor han i løbet af 12 aar opdyrkede yderligere 50 tdr. land hede, inden han først i trediverne afstod den da ret store, gaard til en af sønnerne.

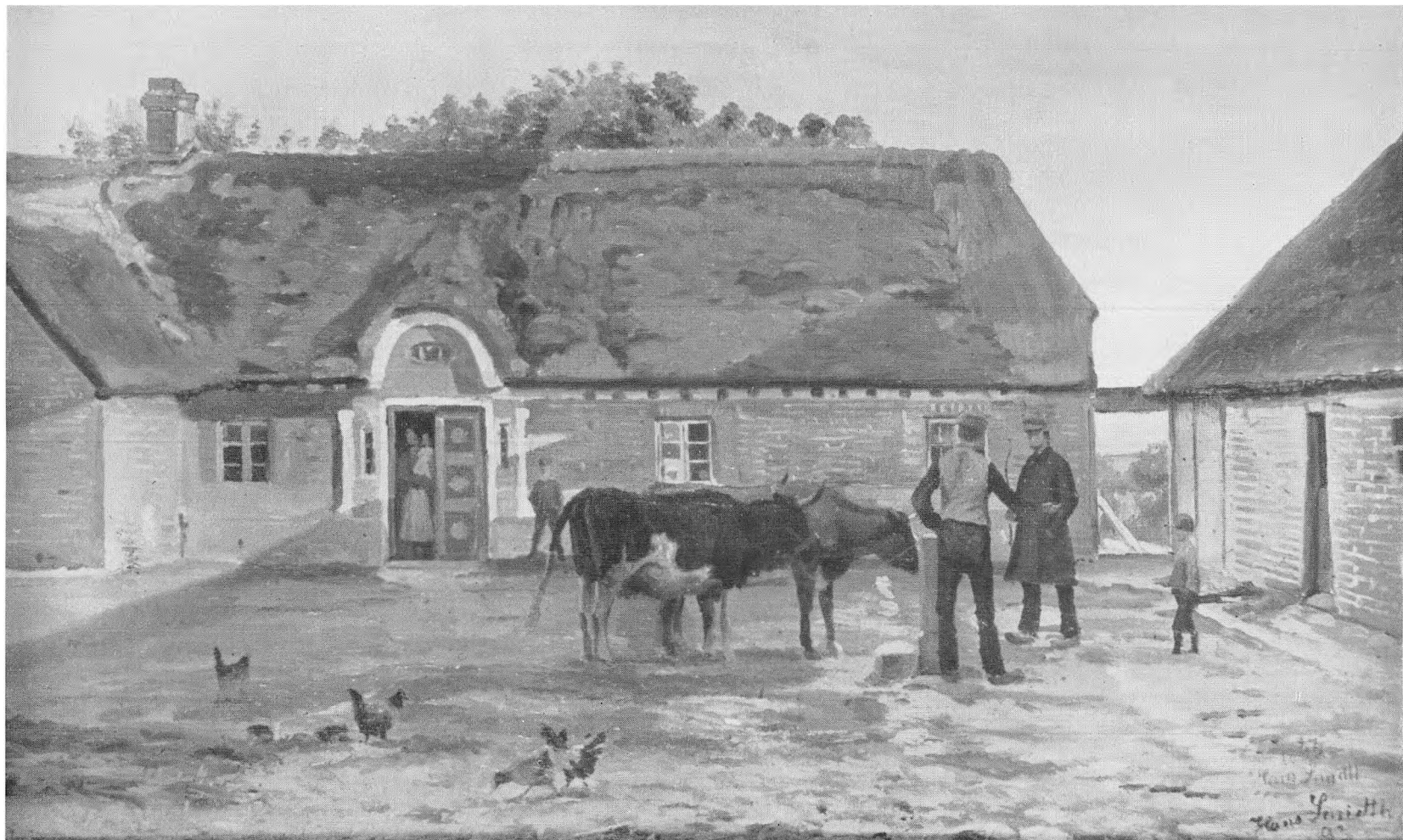
H. J. Nissen var en af hedens pionerer paa Kvie mark. Han begyndte paa bar bund under smaa og fattige forhold, men ved haardt slid og passende sparsommelighed arbejdede han sig frem, saa han kunne slutte sin manddomsgerning som ejer af en gaard, paa hvilken han i de første aar arbejdede som daglejer.

I hjemmet opvoksede ni børn, alle sønner. Da gaarden var afstaaet, købte Hans Jørgen og Karen et hus i Ansager by, hvor de tilbragte deres alderdom.

Hans Peder Sørensen, Kvie, 1850–1941. Hustru: Anna Margrethe, 1854–1926.

Hodde: Augustinus Hansen, 1872–1931. Hustru: Mathilde, 1882–.

Morten Mortensen, 1850–1941. Hustru: Abelone, 1871–.

Hans Smidth: Der handles i Karup Kro

Godfred Christensen: Seis Hede ved Silkeborg, 1866 (ejer: departementschef Andr. Møller)

Horne: Christen Christensen, Stauskjær, 1839–1925. Hustru: Mette, 1844–1897.

Kristen Johansen Kristensen, Malle, 1836–1901. Hustru: Else Marie.

Do.: Kirsten.

Laurids Lauridsen, 1870–1938. Hustru: Marie, 1891–.

Peder Sørensen Lauridsen, Stundsig, 1832–1902. Hustru: Karen, 1833–1900.

Niels Christian Nielsen, Malle, 1862–1937. Hustru: Johanne, 1864–.

Søren Christian Sørensen, Nr. Gunderup, 1859–1940. Hustru: Ane Kirstine, 1869–1945.

„Tag immer noget for til eftermandens nytte og lev som den, der skal i morgen berfra flytte“

Andreas Charles Teilmann, f. 1723, d. 27. juli 1790, overtog 1749 Nørholm, Lunde-rup og Agerkrog. Han udførte paa mange omraader et storstilet arbejde og kom til i egnens og tidens historie at staa som den fremragende hedeopdyrker og skovopelsker, en mand med humane ideer, velvillig godsejer, dygtig avlsbruger, kyndig bygherre, klart-skuende, kritisk, men yderst positivt indstillet skribent, hvem senere landøkonomiske forfattere ofte citerede, bl. a. nævner Carl Dalgas gerne — i sin »Ribe Amts Beskrivelse« — hvad »salig Teilmann« har udtalt vedrørende de forskellige spørgsmaal, han havde til drøftelse.

Der foreligger ikke nøjagtige tal, hvormed man kan maale denne tidlige hedeopdyrkers bedrifter, men det fremhæves, at Teilmann skaffede sig »meget nyt Pløjeland«, dels ved opdyrkning af hede og dels ved kultivering af kær og mose, og det siges, at han var sin egns foregangsmand i mergling og dræning. »Den første, som i Ribe Amt be-yndte at bruge Mergel, saakaldet Jordmarv, var sandsynligvis Etatsraad Andreas Charles Teilmann til Nørholm, som efter nogle Forsøg i det Smaa allerede 1760 havde fattet den Beslutning at oversætte sin hele Mark med Mergel. En af de Folk, Etatsraaden havde brugt ved Merglingen, kom i Tjeneste paa Ollufgaard i Skads Herred, hvor en Be-gyndelse med at merge ligeledes fandt Sted. Senere lod Etatsraad Thøger Reenberg Teilmann til Endrupholm søge efter Mergel, og Kammerassessor Lautrup til Estrup lærte Beboerne af Malt Herred at anvende samme. Saaledes blev Brugen af Mergel snart udbredt over hele Amtet.

A. C. Teilmann bragte ved disse grundforbedringer godsets avl op paa næsten det tredobbelte, saa han kunne fodre 300 høveder, 30 heste og 200 faar, og medens der før bjergedes omkring 145 læs hø i Nørholms enge, fik han ved at grave »flere 1000 Favne Grøfter« engene til at kunne yde ca. 600 læs hø aarligt.

Den gaard, A. C. Teilmann overtog 1749, var ogsaa i henseende til bygningerne vidt forskellig fra den, han 1790 efterlod sig. Ladegaarden blev opført 1759 og følgende aar, hovedbygningen 1780; over indgangsdøren her satte han disse linjer, hvis første bud

Hans Smidth: Uden for et hus paa heden

han tydeligt nok visselig fulgte: »Tag immer noget for til Eftermandens Nytte og lev som den, der skal i Morgen herfra flytte.« Omkring gaarden anlagde han en smuk have og park.

A. C. Teilmann, der sammen med to brødre blev adlet 1751, var fra 1777 etatsraad. Han krævede i en pjece 1767 stavnsbaandet løst, idet han undte bønderne personlig frihed og fordrede ukrænkelig ejendomsret for godsejerne. Teilmanns ideal var det engelske system, hvorunder de to parter skulle kunne komme til at staa over for hinanden som ejeren og forpagteren af en hovedgaard; i det hele stod han Reformvennerne nær. Han døde efter et meget virksomt liv ugift paa Nørholm 1790.

Tistrup: Niels Møller, Letbæk Mølle, 1829–1914. Hustru: Nikoline Kirstine, 1836–1911.

Torstrup: Jens Jensen Graver, 1835–1915. Hustru: Sidsel.

Ølgod: Jens Mortensen, Fynbo, 1826–1902. Hustru: Johanne, 1835–1914.

Hans Vilhelm Jensen, 1856–1923. Hustru: Anna Kirstine, 1853–1906.

Søren Jensen, Hejbøl, 1836–1922. Hustru: Kirstine, 1828–1873.

Peder Pedersen, Langhedegaard, 1873–1945. Hustru: Mathilde, 1879–1910.

Do.: Else, 1883–1948.

Jens Steffensen, Forsomho, 1867–1950. Hustru: Mette Nielsine, 1864–1946.

Solgte ur for driftskapital – solen viste jo tiden

Jens Steffensen, Forsomho, Ølgod sogn, Øster Horne herred, født 1867, død 1950, købte, da han var 23 aar og nylig havde aftjent sin værnepligt, 41 tdr. land uopdyrket hede med et bindingsværkshus i Forsomho. Købesummen var 1300 kr., hvorpaa udbetaltes, hvad Steffensen dengang ejede, 250 kr. Samme aar, 1890, blev han gift med Mette Nielsine Christensen fra Horne sogn.

Han begyndte som arbejdsmand, og for at skaffe lidt driftskapital solgte han »Barberkniv, Ur og Kæde, hvad skulde han med dette, for Solen viste jo Tiden! Naar den stod op, tog han fat paa Arbejdet, og naar den gik ned, holdt han op.« Ved lejlighed laante han et par heste for at bryde heden. Efterhaanden som de økonomiske forhold bedredes, købte han først en russisk hest, og sammen med en stud pløjede han videre. Omsider erhvervede han to russere og begyndte saa at køre mælketur, men nogen tid senere opgav han denne beskæftigelse for at køre grus og skærver til amtets veje. Derved tjente han godt, og i 1905 købte han 50 tdr. land for 850 kr. og i 1914 en engparcel til 4800 kr. Pengene maatte han delvis laane.

Ejendommen ligger en halv mil fra station, og der findes paa den et tyndt mergelleje, som er vanskelig at komme til, og tørvejord til hjemmets brug.

I 1917 modtog Jens Steffensen og hustru Landhusholdningsselskabets store sølvbæger. De havde da seks børn. Der var opdyrket 70 tdr. land og anlagt en plantage paa 5 tdr. land. Besætningen udgjorde 4 heste, 13 malkekøer og 18 ungdreuer. Ejendommen var skyldsatt for 20,000 kr.; han skyldte 10,000 kr. bort, men ejede altsaa foruden den værdifulde besætning — smukke og kraftige korthornsdyr — mindst 10,000 kr., »hvilket er et meget smukt økonomisk Resultat under saa vanskelige Forhold«.

I 1936 udskiltes en gaard paa 38 tdr. land til en datter og svigersøn. I 1945 tildeltes ægteparret Foreningen af jyske Landboforeningers sølvmedalje for landboflid. En datter og svigersøn overtog 1946 den gamle gaard, som da ansattes til 70,000 kr. Der var paa ejendommen 4 heste, 18 køer og 22 stk. ungdreuer samt svin og fjerkræ.

To gaarde staar nu, hvor før var nøgen hede.

Mindepladsens navne

Ludvig von Kablen, f. 1700, d. 1774.

Den første der satte plov i lyngheden ved »Kongenshus«.

Andreas C. Teilmann, Nørholm, f. 1723, d. 1790.

Tag immer noget for til eftermandens nytte,
og lev som om du skal herfra i morgen flytte.

Hans de Hoffmann, f. 1713, d. 1793. Kommissarius for hedernes første
bebyggelse.

»Heede-beboeren skal med taknemmelighed erindre hans navn, så ofte han kaster sin rug
der, hvor forhen den ufrugtbare lyng herskede.«

G. W. Brüel, f. 1752, d. 1829.

Grundlægger af hedeskovbruget i Danmark.

Steen Steensen Blicher, f. 1782, d. 1848.

Om Blicher kunne se sin gamle hede
fra lyng forvandlet til en frodig jord.

— — —
Han, der i digterdrømme allerede
så fædrelandets fremtid rig og stor.

Søren August Fjelstrup, Sindinggaard, f. 1773, d. 1859.

Kongens rådgiver i hedesagen

Hans Bjerregaard, Hjermind, f. 1766, d. 1860.

Hvor ploven ej kan gå,
og leen ej kan slå —
der bør et træ at stå.

Hans Chr. Riegels, klitinspektør, f. 1793, d. 1861.

Hans virke banede vej for plantningsarbejdet på heden.

Jens Bang, skovrider paa Stendalgaard, f. 1785, d. 1862.

Fremragende forstmand og en af hedeskovbrugets pionerer.

Jens Stoulund, Vallerbæk, f. 1791, d. 1868.

Pionér for engvandingen.

Andreas E. M. Tang, Nr. Vosborg, f. 1803, d. 1868.

Banebryder for hedesagen.

W. Feddersen, Karup, f. 1816, d. 1876.

Engmester og lærer i vanding.

Sophus Theodor Brønsted. Ingeniør ved Hedeselskabet, f. 1842, d. 1893.

Dalgas' nære ven og medarbejder.

Enrico Mylius Dalgas, f. 1828, d. 1894. Hedeselskabets stifter. Direktør 1866–1894.

P. P. Chr. F. Mourier-Petersen, Rugaard, f. 1825, d. 1898. Medstifter af Hedeselskabet, formand for bestyrelsen 1866–1898.

Gottlieb F. S. Bruun, Asmildkloster, f. 1825, d. 1901. Medstifter af Hedeselskabet. Formand for repræsentantskabet 1872–1901.

Fritz Momsen, Skovlyst, Brørup, f. 1813, d. 1901. I Hedeselskabets repræsentantskab 1876–1901.

Plantning og pleje gav skoven i eje.

Hendrik Pontoppidan, Hamburg, f. 1814, d. 1901.

Kærlighed til fædrelandet var drivkraften.

Niels Georg Morville, Viborg, f. 1817, d. 1904. Medstifter af Hedeselskabet. Medlem af bestyrelsen 1866–1904.

Hedesagens trofaste ven.

N. J. Backe, f. 1848, d. 1905. Han førte fangerne ud paa heden. – »Gedhuset« – »Kidhuset« – »Bukkenhuset«.

Ufrugtbar jord og forsømte mennesker er to negative faktorer, hvis produkt må kunne blive positivt.

F. G. C. F. de Thygeson, klitinspektør, f. 1806, d. 1905.

Tilplantning af 200 kvadratkilometer klit vidner om hans gerning.

Thue Nielsen, Skrostrup og Nørresp i Hind herred, f. 1826, d. 1907.

Opdyrkede 700 td. ld. hede og mose og byggede 7 gårde.

- Ludvig Schrøder*, Askov, f. 1836, d. 1908. Medlem af Hedeselskabets bestyrelse 1894–1908.
En fremragende repræsentant for de mange fra højskolen, der har ydet hedesagen betydningsfuld støtte.
- Mads Holt*, Paabøl, f. 1840, d. 1913. Hedeselskabets første plantør 1867.
Hans mål var »at komme folk til at plante« — og han nåede sit mål.
- H. H. Vilhelm Carlsen*, Hjørring, f. 1850, d. 1914.
Utrættelig i sit arbejde for plantningssagen.
- Christian Ditlev Lüttichau*, Tjele, f. 1832, d. 1915. Medstifter af Hedeselskabet.
Formand for Hedeselskabets bestyrelse 1899–1908.
Hedesagens trofaste og indflydelsesrige ven og hjælper.
- Hans Madsen Løbner*, Holsted, f. 1837, d. 1915.
Sønnesind mod fædreland
skabte skov af lyng og sand.
- Sophus Nellemann*, Allinggaard, f. 1833, d. 1915. Medlem af Hedeselskabets repræsentantskab 1895–1907 og dettes formand 1901–1907.
- Holger Petersen*, København, f. 1843, d. 1917. Medlem af Hedeselskabets repræsentantskab 1897–1917.
Hedesagens opofrende ven.
En hel egn klædte han i skov.
- Carl A. R. Bech*, Engelsholm, f. 1847, d. 1920. Formand for Hedeselskabets repræsentantskab 1907–1909. Direktør 1909–1912.
Intet menneskeligt var ham fremmed.
- Kresten Tovborg Jensen*, Klostermølle ved Lemvig, f. 1865, d. 1920.
Han var en bonde gæv som guld,
skåren ud af Jyllands muld,
aget af sin nabomand,
savnet af sit fædreland.
- H. H. Lüttichau*, Tjele, f. 1868, d. 1921. Formand for Hedeselskabets bestyrelse 1908–1921.
Stærk i sagen, mild i måden.
- P. G. C. Morville*, Viborg, f. 1861, d. 1921. Leder af Hedeselskabets midtjyske plantageadministration 1902–1921.

P. E. Müller, f. 1840, d. 1926.

For det praktiske skovbrug og hedeplantningen blev hans arbejde af epokegørende betydning.

Gerhard de Lichtenberg, Hessel, f. 1845, d. 1927. I Hedeselskabets bestyrelse 1904–1914.

Foregangsmand i arbejdet for mosernes kultivering.

J. C. Christensen, f. 1856, d. 1930. Formand for Hedeselskabets bestyrelse 1921–1930.

Hedebondens søn.

Vilhelm F. Fabricius, V. Palsgaard, f. 1837, d. 1930. Tilsynsførende med fredskovsplantager under Hedeselskabet 1891–1922.

De unges læremester i hedeskovbrug.

Jens Westergaard, f. 1866, d. 1932. I hedesagens tjeneste 1895–1932.

Vilhelm Bardenfleth, Vejle, f. 1850, d. 1933. I Hedeselskabets repræsentantskab fra 1911 og medlem af bestyrelsen fra 1921. Bestyrelsens formand 1930–31.

Viktor Esmann, f. 1863, d. 1933. Medstifter af Hedebruget 1906 og dets formand til 1933.

En retfærds ven, en hedens mand,
der stred for dem på lyngens land.

Frederik Weis, f. 1871, d. 1933.

Stridig al bragt frem i lyset
fra vor fjende blev vor ven.

L. P. Jacobsen, Tylstrup, f. 1871, d. 1934.

Kultiveringen af »Den store Vildmose« er i første række hans værk.

J. C. Sørensen, Høllund Søgaard, f. 1852, d. 1935.

Over 200 fredskovsplantninger med et samlet areal på 8000 ha fortæller om hans indsats.

A. M. T. Westermann, f. 1852, d. 1935.

Kultivering af heder og moser og grundforbedring af dyrket jord var vigtige led i hans virke for øget planteproduktion.

Jens Holdgaard, Ikast, f. 1874, d. 1936. I Hedeselskabets bestyrelse 1921–1933.

Husmændenes fører. Hedesagens ven.

- Niels Juel*, Meilgaard, f. 1861, d. 1938. I Hedeselskabets repræsentantskab fra 1901. Formand 1921–31.
- E. K. Thyssen*, Ølgod, f. 1857, d. 1938. I Hedeselskabets repræsentantskab 1894–1938, i dets bestyrelse 1908–1921.
Ved at plante vokser man selv.
- Christian Dalgas*, f. 1862, d. 1939. Direktør og kommitteret ved Hedeselskabet.
Levede og åndede for hedesagen.
- Chresten Glerup*, Aars, f. 1869, d. 1940. Æresmedlem af Hedebruget.
- Mads Kristiansen*, Donslund, f. 1856, d. 1940. Æresmedlem af Hedebruget.
- Chr. Sonne*, f. 1859, d. 1941. Landbrugsministeriets første repræsentant i Hedeselskabets bestyrelse (1921–1935). Formand for Vildmose kommissionen 1920–1935.
- D. P. Østergaard*, Frederiks, f. 1853, d. 1941. Præst paa Alheden 1896–1941.
Det var særlig hans varme interesse for hedebondens arbejde som i 1906 førte til oprettelse af selskabet »Hedebruget«.
- August Mentz*, f. 1867, d. 1944. Botaniker.
Han svor ej blot til nyttens algebra.
Hans røst blev varm, hans bryst randt fuld af latter,
når noget skønt han fandt ved skov og strand;
en sjælefryd, som kun den gode fatter.
- Mads Degnboel*, Lem, f. 1866, d. 1950.
Æresmedlem af »Hedebruget«, hedesagens gode talsmand.
- A. Mourier-Petersen*, Rugaard, f. 1872, d. 1950. I Hedeselskabets repræsentantskab fra 1908. Formand 1931–1948.
- Martin Sørensen*, Peterslund, Mors, f. 1874, d. 1950. Formand for De danske Mergelselskaber 1931–1943.
- Iver Kr. Jensen*, St. Nørlundgaard, f. 1860, d. 1952. Æresmedlem af Hedebruget.

KORTE SKILDRINGER tager stor plads, naar mange føjes sammen. Rækken maa slutte her. Det enkle virkelighedsbillede af et hedelandskab under forvandling til skov og agermark, hvor de fremdragne personer danner forgrund, maa ikke overtegnes.

Faamælt var manden, der lagde haand paa lyngfurens tunge plov, handling syntes ham nødvendiggere end ord, men talte han endelig, havde hver sætning indhold.

Overensstemmende med saadant væsen er foreliggende materiale – hentet fra nedsatte herredsudvalgs indberetninger til »Kongenshus, Mindepark for Hedens Opdyrkere« – tit meddelt i meget knap form. Man har villet undgaa at sige for meget og er flere steder kommet til at skrive temmelig lidt. En ligelig fordeling af levnedstridsene over samtlige hedeherreder har ikke kunnet gennemføres. Men for alle egne er givet interessante enkeltheder og typiske træk, der gør indstillingerne overordentlig værdifulde. Et righoldigt kildestof, som forskere af dansk landbrugshistorie vil vide at bruge og paaskønne, findes hermed bragt tilveje.

De præsenterede hedeerobrere kan henføres til to lejre: gaardmændene og nybyggerne.

Gaardmanden brød ud fra sin gamle bedrift nye agre, hvis afgrøder sammen med den efterhaanden stærkt forbedrede gammelmarks omsider sprængte baade lade og stald, saa rummeligere bygninger og væsentlig større husdyrhold blev strenge arbejdsaares glædelige resultat. Kommet hertil kunne manden nu vælge mellem to muligheder: enten at standse al videre udvidelse og unde sig selv et jævnt og forholdsvis muntert, men mindre virksomt liv – eller begynde at opdyrke og kultivere passende hedeareal til en ny, selvstændig ejendom. Han valgte næsten altid det sidste og fortsatte ud mod hedens yderste skel. Naar dette var naaet, kunne han overlade hvert af børnene et hjem. Men da var ogsaa hans sidste kræfter opbrugt, og stiltfærdigt gik han ud af sagaen.

Nybyggerne begyndte paa fuldstændig bar bund, erhvervede sig et stykke

hede, opførte en simpel bolig og tog ihærdigt fat med opdyrkning. Var manden ugift, hændte det ikke sjældent, at han nogle aar søgte ly i en gravhøj eller lavede hule i sydsiden af en bakkeskrænt. Han arbejdede som daglejer, men lønnen var lille: 75 øre om høsten, ellers 50 øre i sommerhalvaaret, 25 øre om vinteren; for sig selv gravede han grøfter, jævuede mosehuller, brød sten op under maanelys og søndagssol. Trækkraft til plov kom senere, dog ingenlunde snart, for daglønnen naaede kun kort, selv om en tredje klasses stud ikke kostede meget. Det er i et saadant hjem, vi efter aars forløb, naar giftermal har fundet sted, træffer en ged og en enlig ko. Koen lader os ane, der er børn i huset, og gedens nærværelse tyder paa, at baade moderen og koen har trukket plov saa længe, at mælkeydelsen er svundet slemt ind. Nu skal geden træde til, den er reserve og betryggelse. En hest afløser studen, to heste trækker mælkevogn. Det gaar fremad, langsomt, men nogenlunde sikkert — hvis held og lykke holder ved, ender de med at have 12—14 køer paa stald. Eventyret kan kort fortalt lyde: Der var en tid, da det økonomiske resultat af hedeopdyrkning stod i direkte forhold til indsatsen af personligt slid og udholdenhed. Enhver ting lod sig beregne, indtægterne var smaa, udgifterne en lille smule mindre, resultat: overskud, tilsidst velstand, for skatterne betød ingenting, og restriktioner kendtes end ikke af navn.

Ja, det gik godt for alle dem, der stod vanskelighederne igennem. Men mange blev jo rigtignok siddende i dyb, uafrystelig armod. Disse hører vi blot sjældent om. Det er med dem som med udvandrerne til fremmedland: man lægger mærke til sejrherrene, hvorimod der lægger sig tavshed og fuldkommen glemsel over nederlagets talrige skare.

Mandens kamp mod sandflugt og misvækst og alle mulige andre hindringer er beundringsværdig, kvinderne staar som sande helte. Foruden at tage del i udvendigt arbejde havde hun børn og hus og mangan gang gamle mennesker at passe. Der meldes om en kone, som tog en kvindelig slægtning hjem; denne blev syg og var sengeliggende i 11 lange aar. Et andet sted plejedes en ældre mand endnu længere. Og saa de primitive forhold: første gang, hun tændte ild i det nylig opsatte komfur, plukkede hun af lyngen, som voksede paa køkken-gulvet, »for der var ikke lagt gulv«. Siden fik de gulv af stampet ler i alle husets rum. »Den unge Kone græd, da hun saa det elendige Hus, hun skulde bo i«. Et andet sted: der var ingen ruder i huset, intet bohav, kun en tobenet malkestol og et snapseglass, »det sidste fik de aldrig Brug for«. »De første 6

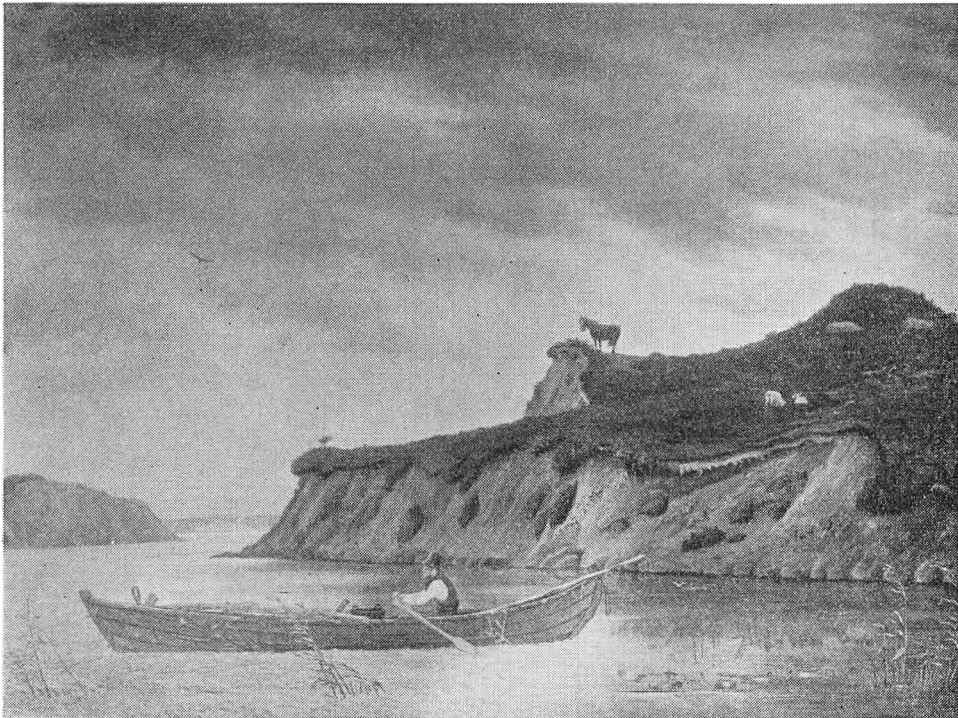
Vermebren: Hvedebrødsmanden (Hirschsprung)

Aar maatte Mand og Kone føde Ejendommen, saa kunde den føde dem.« Familien fik en ko, som »næsten døde med det samme«.

Undres man over, at sundheden kunne være saa god, som de forholdsvis faa dødsfald blandt store børneflokkede tilkendegiver, maa det erindres, at det var stærke slægter, der tog livtag med hedens stenede jord; taaleligt arbejde i fri luft, rigelig tumleplads, mælk og grød, rugbrød, kartofler og lyngfladens røde bær holdt børn og forældre friske. Levealderen var høj, hvad en omhyggelig udregning noksom vil vise, og arbejdet fortsattes — i nedsat tempo vel — indtil lyset udbrændte. »Byg ikke hus ved siden af gaarden, saa skal du bare gaa og hjælpe til uden at faa noget for det,« blev der sagt, men han svarede: »Jeg vil da hellere give noget for at faa lov til at hjælpe end ingenting have at bestille«. Hedeopbrydere holdt længe ud, hverken aldersrente eller udsigt til hvilehjem standsede dem; de gik paa aftægt, naar det endelig skulle være, og saa nød de den paa den maade, at de passede børn og smaakræ, fortalte lyttende ungdom om deres »bettetid«, bandt slægtled til slægtled med traditionens stærke, bevarende baand. Det var meget godt. Kun i et ganske enkelt tilfælde klinger en lidt pinlig tone: »Hun tog stor Aftægt, da hun var 60 Aar, og hun levede, til hun var 86!« Vi vil helst tro, den gode kone ikke har mærket utaalmodighed fra aftægtsyderens side.

Aftægtsordningen betød redning fra den frygtede fattiggaard, altsaa i sin hensigt en god ordning, for fattigvæsen var ældre og svagelige menneskers skræk. Ogsaa det erfarer vi af indstillingerne til »Kongenshus, Mindepark for Hedens Opdyrkere«. Et eksempel: »Thomas T. Thomsen i Borris kom ud at tjene hos fremmede, fra han var 7 Aar, og fortsatte med at tjene, til han som 21-aarig ung Mand fik dette Bud fra sin Mor: Du maa komme hjem og hjælpe os, Thomas, for ellers gaar vi paa Fattigvæset; vi kan ikke længere selv bjærge Føden. — To af hans mindre Søskende var allerede anbragt paa Fattiggaarden. Og den unge Karl adlød sin Mors Bøn og gik ind til det øjensynligt trøstesløse Slid derhjemme i Heden, for, som han sagde, han havde aldrig kunnet sige Nej til det, hans Mor bad ham om«. — Glædeligt er det at kunne melde lykke ud over al forventning: moderen hjulpet, de smaa søskende hentet hjem, heden opdyrket til en god gaard med stor besætning!

Folk var hjælpsomme: skræder Niels Claus Mikkelsen, Hemmet, blev gift og satte bo — det skete 1883. Han købte en hedelod, noget træværk og et parti mursten. Der kom saa nogle haandværkere og begyndte at bygge et

C. Dalsgaard: Limfjordslandskab, 1849 (ejer: fru Sofus Sørensen, Helsingør)

syvfags-hus. Først gravede de en strimmel lyngtørv af, hvor huset skulle staa, og dernæst gav de sig til at mure og tømre; om aftenen var huset baade muret og rejst. Det har jo nok været en bindingsværksbygning. Ogsaa her stod i tidens fylde en anselig gaard, som gav sin mand mere end det forladte haandværk. Sylønnen for et sæt vadmestøj udgjorde dengang 4 kr., med tilbehør af foer, knapper og traad 6 kr. 12 øre. Priskontrol fra samfundets side var overflødig, kendtes slet ikke. Men det er forstaaeligt, at døgnets timer opmærksomt maatte tages i agt.

Mennesker var arbejdsglade: »Kan det betale sig at dyrke den Hede op?« blev der spurgt. »Aah, jeg ved det ikke, men der er saadan en fornøjelse derved«, lød svaret. Denne glæde hindrede, at andre interesser druknede i hverdagens slid. Mangfoldige indstillinger fremhæver udtrykkeligt, hvorledes hedeopdyrkere formaaede at holde deres sans for omverdenen og aandelige spørgsmaal levende. Fra personligt kendskab til adskillige stridsmænd, hjemmehørende i tiaarene paa begge sider aar 1900, ved vi, dette er sandt, og vi mener,

det tjener indstillerne til ære, at de har set rigtigt. »Jeg har levet i en lykkelig tid«, var en gammel sliders sidste ord, 1920.

Den mand, der faar sit navn ristet i sten paa mindeparkens grund, var herre over sit arbejde, arbejdet ikke herre over ham. Der er stor forskel mellem disse et menneskes muligheder. Han var fri, han var modig, han var frimodig. Han bar med ro og i fred sin byrde, for det gik jo trods svære hindringer fremad, fremad for den enkelte som for det samfund, han følte sig stærkere knyttet til, siden den folkelige bevægelse med andelsforetagender — og da navnlig mejeridrift — havde banet et nyt fællesskab vej. Hvert træ plantet, hver ager vristet fra hedeblade og øde moser og ved grundforbedring og kunstige, men yderst virkningsfulde gødningsmidler gjort brugbar betød landvinding. Og den i 1880erne heldigt gennemførte omlægning af landbrugets produktion med rodfrugtavl, kartoffeldyrkning, større husdyrhold, mejerivæsen og slagteridrift bragte økonomisk opsving for hedeegne, hvis jord netop passede til de ændrede krav. En indtil første verdenskrig herskende harmonisk udvikling tænktes fortsat i stigende linje, nu almindelige mennesker stod for styret. I det mindste kom nok fuld frihed og tryk tilværelse, naar ens børn blev store — politisk indflydelse var jo i tydeligt sigte forude. Sociale forhold bedredes, de hygiejniske med dem. Landhusholdningsselskabets, landboforeningernes og Hedeselskabets arbejde omfattede det samlede landbrugs interesse, godsejerens, gaardmandens og husmandens. Derved virkedes sammenhold, og den kendsgerning, at ledende godsejere inden for landboforeningerne havde sat en ordening af smaafolks aldersforsørgelse paa foreningernes program og saaledes forberedte loven af 9. april 1891 og 23. maj 1902, bidrog væsentlig til følelse af fællesskab og sammenhold. Det forsonede meget, at man ikke stod ene med problemerne. Maskiner og opfindelser betød stor, ja afgørende hjælp i øjeblikket og gav rige løfter. Jernbaner, havneanlæg og udveksling af varer — alt syntes at tyde paa gunstige tider og taaleligere levekaar, hvorfor saa ikke stræbe videre og efter evne skaffe slægt og fædreland bedre plads under en mild sol.

For hedeboerne blev det en ganske overordentlig stor opmuntring, da hovedstadens og provinsens rigmænd begyndte at sætte penge i plantageanlæg, og staten udvidede Vest- og Midtjyllands hidtil sparsomme jernbanenet. Her havde man før maattet klare tingene alene; ikke blot gav den tilførte kapital mulighed for arbejdsfortjeneste, men det fremgik af disse investeringer, at

Hans Smidth: Skolebørn paa heden

man udefra nu vurderede sagerne anderledes, havde tro til egn og befolkning. Saadan vist tiltro skulle aldrig blive skuffet. Med øget mod sattes plantespade og rydningsplov dybere i jord.

Den paaskønnelse, som kom fra Landhusholdningsselskabet, Hedeselskabet, De samvirkende Plantningsforeninger, Foreningen af jydsk Landboforeninger, Hedebruget, Jysk Landvinding, stedlige landboforeninger og husmandsforeninger i form af sølvbægre, legater, medaljer, præmier og andet, har kanske betydet endnu mere. Bag disse tildelinger laa jo en anerkendelse, der gav stilfærdige mennesker dyb glæde, og bevidstheden om, at høje myndigheder fulgte arbejdet og værdsatte den udførte gerning, gav styrke til vedholdende indsats. Ikke blot for modtagerne selv var saadanne synlige udtryk for forstaaelse yderst kærkomne, men idet et bæger, en medalje eller lignende klenodie kunne gaa i arv, ville tingene over for efterslægten vidne om, hvad fædre havde udrettet — en stolt tanke, at mindet skulle leve og muligvis senere fremkalde nye bedrifter.

Læser man de meddelte prøver af indstillinger igennem, mødes atter og atter tale om mosehuller, d. v. s. gamle, afgravede moser. Det virker lidt over-

raskende at erfare, landskabet har rummet saa mange moser. Nu kendes kun faa store tørvedannelser og næppe nogle smaa, men ældre folk husker godt nok, at der paa næsten hver ejendom adskillige steder fandtes tørvegrave som øde rester af tidligere mosedrag, og forarbejderne til den første hartkornsansættelse nævner i jævn uendelighed »overflødigt Tørveskær«. Det var bilæggerovnenes glubende behov, der tømte alle de rare moser. Og det blev desværre i særdeles talrige tilfælde gravhøjenes gode jord, der fyldte dem. Landskabsbilledet fra tiden omkring 1850 viste moser i tæt placering, og ind imellem kronede gravhøje bakketop og brink; det tilsvarende ved aar 1950 har brede agre og hegnede græsgange. Man maa udbryde: hvor forandret! Nytteløst er her ordet ak. En stor sag vindes ikke uden omkostninger.

— — —

Et afgørende bidrag til hedeopdyrkningens hurtige fremme har det i 1906 stiftede selskab *Hedebruget* givet. Formaalet var (og er) »at virke for Hedernes Opdyrkning til Agerland, hvor Forholdene egner sig dertil,

dels ved at yde økonomisk støtte til de Hedeboere, som indvinder Hede til Agerbrug,

dels ved at udbrede Kendskab til, paa hvilken Maade og ved hvilke Midler Heden opdyrkes, og

dels ved Medvirken til Hedernes Udstykning og mulig Bebyggelse af Hede-lodder til selvstændige Landbrug«.

I nært samarbejde med Hedeselskabet havde man 1931 faaet opdyrket et areal, der svarede til 3000 nye landbrugsejendomme med gennemsnitlig ca. 40 tdr. land under hver ejendom.

Da Hedebruget 1945—46 kunne se tilbage over 40 aars virksomhed, var yderligere ca. 51.000 hektar (100.000 tdr. land) dyrket op. Og i hele perioden 1906/07—1951/52 er det samlede areal kultiveret hede ca. 130.000 hektar.

Hedebruget ledes af en bestyrelse, som nedsætter et forretningsudvalg, der sammen med en faglig leder og en kontorbestyrer forestaar den daglige ledelse af selskabets arbejde. Hedeopdyrkere og hedebrugere optages som aktive medlemmer, andre personer og institutioner som passive medlemmer. Naar der i et sogn findes mindst 10 aktive medlemmer, dannes en lokalforening. Selskabet havde 1952 ca. 6000 medlemmer samlet i 190 lokalforeninger Midt- og Vestjylland over.

Kiærskov: Fra egnen mellem Ry og Silkeborg

P. S. Krøyer: Hjem fra jagten

Jubilæumsberetningen 1931 oplyste, at der i de første 25 aar gennem Hedebruget blev ydet støtte til opdyrkning af ca. 63.588 ha hede. I tiden indtil 1946 medvirkede selskabet ved opdyrkning af yderligere næsten 51.000 ha, saaledes at der da med Hedebrugets bistand var opdyrket ca. 114.500 ha hede og siden 1918—19 givet 1.114.000 kr. i nybyggertilskud til 3369 nybyggere. Samtidig var arbejdet med anlæg af nye veje i jyske hedeegne tiltaget meget væsentligt. Siden 1935 blev der saaledes med hjælp fra Hedebruget anlagt 139 nye veje med en samlet vejlængde paa 277 km. Selskabets tilskud hertil udgjorde indtil 1946 136.000 kr., hvilket svarede til ca. en tredjedel af omkostningerne ved vejarbejdernes gennemførelse. Hedebrugets forsøgsvirksomhed, der paabegyndtes i 1910, har været af meget stor betydning baade for selskabets faglige oplysningsarbejde og for de praktiske hedeopdyrkeres helgøring.

Hedebrugets hjemsted er Viborg.

Aktieselskabet Jysk Landvinding oprettedes i 1937. Aktiekapitalen var 200.000 kr. Styrelsen omfatter fem medlemmer og en administrerende direktør. Hjemstedet er Viborg. Selskabets hovedformaal er at støtte Hedeselskabet og Hedebruget i arbejdet for hedesagen, bl. a. ved løsningen af disse opgaver:

1. Ved rationel jordforbedring paa hede eller andre arealer erhvervet af selskabet eller tilhørende andre at foretage de fornødne forarbejder til arealets udnyttelse.

2. At medvirke til de saaledes grundforbedrede arealers udstykning til selvstændige landbrug, der fortrinsvis skal kunne overtages af dygtige unge, der har nær tilknytning til og er fortrolige med hededyrkning.

3. At medvirke til oprettelse af smaabrug, der har frugtavl til speciale.

I de forløbne aar siden selskabets stiftelse har Jysk Landvinding erhvervet ca. 1500 ha fortrinsvis uopdyrket hede og paa disse arealer er eller vil blive oprettet ca. 70 nye ejendomme.

Hedeopdyrkningens samfundsmæssige betydning viser sig bl. a. deri, at medens befolkningstilvæksten i de egentlige landdistrikter paa øerne i tiden 1860—1925 var 25—30 pct., var den paa landet i de jyske hedeamter samtidig 100 pct., og medens ejendomsskylden for landdistrikterne i øernes amter f. eks. 1904—1916 steg med ca. 40 pct., steg den i Ribe amt med ca. 76 pct. og tilsvarende i de andre hedeamter. En i 1930 foretaget undersøgelse omfattende 620 større og mindre hedebrug viste, at disse 620 brug i 1930 til stat og kom-

Hans Smidth: Stue med bilæggerovn og alkove

mune svarede 156.551 kr. i aarlig skat, hvorimod der af samme brug, før hedeopdyrkningen paabegyndtes vedkommende steder, kun blev svaret 25.288 kroner.

Den arbejdsmæssige betydning af hedeopdyrkningen fremgaar deraf, at der med de brugsstørrelser, man sædvanligvis opretter, kan regnes med, at man for hver kvadratmil, der opdyrkes, skaffer fremtidig beskæftigelse til henved 1000 voksne mennesker. Dertil kommer jo saa selve opdyrkningsarbejdet, det arbejde, opførelsen af mange nye huse og hjem kræver, og i det hele den forskelligartede virksomhed, disse nye hjemms oprettelse og stadige drift paa mange maader indirekte medfører.

Gennem Hedeselskabets, Hedebrugets og Jysk Landvindings virksomhed »er de jyske Heders Opdyrkning og Bebyggelse fremmet paa en naturlig og sund Maade, dels derved, at Opdyrkningen i overvejende Grad sker i Tilknnytning til bestaaende Brug, dels derved at Nybyggerne fortrinsvis kommer

fra bestaaende Hedehjem og derfor er fortrolige med de Forhold, de gaar ind til, hvilket er en Betingelse for, at Arbejdet kan lykkes«. ¹

Naar arbejdet med træplantning og opdyrkning nu kan meldes saa vidt færdigt, at det ses, Jyllands brugbare jord snart helt og holdent ligger gjort mennesker underdanig, staar vi, hvor oldtidens folkestammer begyndte: I det gamle bopladsomraade ved vandløb og søbredder, hvis grønninger og sumpe siden hine fjerne dage forlængst er groet sammen og blevet pløjelige kær og faste moser. Vi ender kultiveringen paa det udkantterræn langs sogneskellene, som landsbysamfundenes grundlæggere vendte ryggen, da de drog ind mod skovfladernes midtpartier og ryddede træstubbe og stenblokke fra en genstridig jordbund.

Linjen indad og udad er de danskes vej til landets bebyggelse, opdyrknings, det slidfyldte, skabende, trofaste arbejdes velsignede vej.

Hvad Blicher saa som en mulighed, er blevet virkeliggjort:

Hvor brune Hede bølged
Hen under Storm og Rusk,
Hvor Fugl sig næppe dølged
Bag Lyngens lave Busk,
Med sine Grene stærke
I Vejret Granen gaaer,
Og mellem Birk og Lærke
I Skjul nu Hjorten staaer.

I Somren er der Skygge,
I Vintren er der Læe;
Og Fugl kan bo og bygge
I immergrønne Træe.
Snart skal ej Dansken vente
Paa Ved fra fremmed Strand,
Men nærmere det hente
Udi sit eget Land. ²

Og Chr. Ballings Forventning er opfyldt:

»Den Tid vil komme, da Vestjylland er opdyrket og beplantet, ikke som nu i det spredte, men saa godt som overalt. Den Mængde Tømmer, vi nu indfører

fra Sverige, Norge, Finland og Pommern, vil vi da kunne hente i Vestjyllands Skove, i hvilke der vil blive en betydelig Virksomhed. Der vil blive plantet og hugget og plantet igen. Det fældede Træ vil blive behandlet paa Savmøller, drevne med vestjysk Vind, og siden som Tømmer, Fjæl og Lægter give flere Jernbaner end dem, der nu findes, nok at bestille. Hist vil der ryge en Kulmile, her en Tjæreovn. Der vil ingen Mangel blive paa Skjulesteder for Vildtet, som derfor vil tiltage i Mængde, ja, det er vel tænkeligt, at Vildtbestanden delvis vil blive en anden. Dersom Blicher da besøgte sin Hede, vilde han vel i næsten alt finde den som forvandlet; men Bøssen vilde han endnu kunne faa Lejlighed til at bruge.

Mellem Skovene og i Læ af disse og Hegnsplantningerne vil der ligge Beboelser i Lighed med dem, vi saa i Paabøl og Sdr. Omme. Tusinder vil her finde Hjem og Livsophold. Vestjylland vilde have tabt sin Barskhed, sine vide, øde Horisonter, sit brune Lyngtæppe og i adskilligt være kommet til at ligne de østlige Landsdele. Men det vil ogsaa da have sin ejendommelige Karakter. Det vilde være et Stykke Danmark med Granduft.«³

Historien viser, at den første opdyrkningsperiode efterfulgtes af stortid gennem flere aarhundreder. Saa sikkert som drivkraften bag hedebyrdernes kamp for landvinding var kærlighed og ønsket om at berede deres børn bedre kaar, maa det ventes af kommende slægtled, at de viderefører, hvad fædre og mødre vandt.

Og idet andre samfundslag uden for hedebyrdernes kreds ikke nøjedes med blot at se til, men fulgte digterens paabud om at »kaste af i de nærmeste Krav«, gav hedesagens lykkelige løsning hele folket en oplevelse og en fællesskabets aand, der øgede »Styrken i Danmarks Navn«.

Efterkommere frede og fortsætte værket!

HAR. SKODSHØJ

*En forårsdag paa beden omkring aar 1870,
et tidsbillede*

DET HØJE DØRTRIN var ramt af den lave morgensols straal. Katten havde sat sig til rette i lunheden ind mod den frønnede halvdrør og sad og slikkede sine poter efter den første morgenjagt i kanten af den vaade lyng, som naaede næsten helt ind til pløret omkring det lille hus.

Først paa natten havde en stille foraarsregn blødt alting igennem, og skønt lærken allerede hang og trillede oppe under himlen, var det koldt, trist og fugtigt uden lige ne^otop det sted, katten havde fundet.

Inde bag halvdrøren blev der skramlet lidt, der blev rodet op i asken paa den aabne skorsten — Dorthea skulle have varmet lidt skummet mælk til grødklumperne, inden hun og Niels drog af til arbejdet i Nygaard Mose, saa kunne børnene godt blive liggende inde i kammeret lidt endnu, selv om solen nu kiggede op over himlen inde ved Vedhoved.

Halvdrøren gik op, og Dorthea strøg paa de bare fødder over til stalddøren, hvor de to magre køer omgaaende rørte paa sig. De var hurtigt malket, men det var smaat, hvad der kom i strippen, for det var længe siden, der havde været andet end gammelt rughalm og lyngtoppe til dem. Den gamle gule høne og de fire unghøns fra i fjor fulgte med Dorthea ud fra stalden paa tilbagevejen, og Dorthea tænkte med et suk paa, at i aar blev der ingen kylinger, hvis ikke hun i hjemmet i Knudsgaard kunne bytte sig nogle rugeæg til, ræven havde ved juletid nappet hanen, da den var blevet sneblind og midt paa dagen var kommet om paa den anden side af lyngtørvsdiget ved bikuberne.

Det var noget skidt med de mange ræve, der snart var saa mange og frække, at de viste sig ved højlys dag. Det var som om, de godt nok vidste, at Niels ingen bøsse havde. De havde altid kunnet holde sig fra Knudsgaard, hvor hendes fader havde bøszen hængende ladt under bjælken i bryggerset. Bare Niels dog kunne faa en bøsse, for med de store flokke urhøns, der holdt til her, hvor heden fortsatte, saa langt øjet rakte baade mod vest og syd, kunne et par af de sorte fugle hjælpe godt til at sætte kulør paa den daglige kost. Der var en skoggerplads nede i slugten, havde hun set, da hun for nogle aftener siden

havde gaaet ved siden af de to køer, der trak ploven gennem den sandede jord, hvor de i aften skulle have saaet, om ellers vejret holdt sig, ja, og Niels ikke lige skulle en vending ind til Daugbjerg. Den nye vej trak stadig i ham, han kunne ikke rigtig vænne sig til, at færdslen ikke mere kom over Vedhoved og ned til Sejbæk. Efter at ham »Kaptajnen«, Dalgas hed han vist, for nogle aar siden havde stukket vejen af fra Viborg til Holstebro dér nordfor, var det slut med det gamle liv ad vejen over Finderup-Sejbæk.

Hun vendte tilbage til bryggerset, der ogsaa gjorde det ud for køkken. Her stod Niels allerede og skuttede sig ved skorstenen. Lyngtørvene omkring ler-gryden paa trefoden ville øjensynlig ikke give nogen varme fra sig, saa Dorthea hældte den nymalkede mælk op i et fad, skubbede det ind paa en hylde under loftet, og medens asken føg om hende, blæste hun lidt mere glød til live.

Men da hun med den ene haand ville tage for sig ved væggen ind til bage-ovnen, jog hun pludselig haanden helt igennem lerstensmuren og var lige ved at falde om i askegruben i krogen mellem arnen og ovnen, og da hun og Niels samtidig kiggede op, saa de, at natteregnen igen havde været paa spil. Det havde silet ned fra en utæthed i lynntaget ind mod skorstenen, og der var kommet saa megen væde ned, at det havde opløst leret og gjort det blødt, saa det var lige ved at flyde ud baade i ovnens vægge og i yderkanten af fyrpladsen.

»Hvor er'ed da godt, at jeg har de brændte sten staaende oppe paa teglværket til den nye skorsten,« sagde Niels. »Bare jeg nu kan faa din fader til at køre dem herved, ellers maa vi vente, til kalkkørrerne begynder at hente tørv.«

»Naa, hvis du lover og hjælpe ham med at skære træk inde i Stordal, naar vi er færdige med tørvne, kan du nok faa ham til at hente de par hundrede sten,« raadede Dorthea og spurgte saa ængstelig: »Nu er de vel bleven ordentlig brændt?«

»Jo, de var satte, da de tog sig for at brænde til Niels Madsens i Sjørup, og de siger, at brændingen blev god. Du kan tro, jeg sørgede for, at det var rent ler, der kom paa »Disken«, da det var mine egne sten, jeg trillede op,« fortsatte Niels.

I fællesskab glattede de leret ud og tættede paa det ind til ovnen med ler, hentet fra klumpen nede ved foden af ovnen, og passede paa, at det ikke blev blandet med jord fra det egentlige jordgulv.

Saa spiste de den varme mælk med grødklumperne, langsomt og grundigt, pakkede et par gode lyngtørv ude fra trækket under de lave stuevinduer imod

Hans Smidth: Hedeboønder

syd tæt om gryden, saa mælken kunne holde sig varm, til børnene stod op, og uden saa meget som at kigge ind i stuen, hvor de fire unger slet ikke havde ladet høre fra sig, gik de ud og tog stien ned efter Nygaard Mose. Niels skubbede trillebøren foran sig, og Dorthea fulgte tæt efter ham. Lyngrisene svirpede dem om hælene, saa baade Niels' stive vadmelsbukser og linningen paa Dortheas nederdel snart drev af væde.

De to mennesker var begge tredive aar gamle. For otte aar siden havde de faaet rejst det hus, de nu boede i. Bindingsværket til de syv bindinger og et par halvdøre havde de faaet for næsten ingen ting fra et gammelt hus i Daugbjerg, der stod og var ved at falde sammen, men træet var godt nok. Nogle hjørnestolper var fornyet med egetræ fra krattet ovre ved kalkværket, men saa stod det ogsaa solidt paa sylden, der gik hele vejen rundt. Niels forstod at stryge lersten, og den sommer, hvor de aften efter aften havde slidt med at ælte ler, fylde det i rammer med de seks forme, glatte dem til med et brædt og derefter sætte dem til tørre, til næste dags solskin kunne bage dem haarde, havde været festlige timer.

Det kunne da ske, at Dortheas fader kom ned fra gaarden, de kunne se deroppe under bakken. Han kunne da lade falde nogle anerkendende ord, men

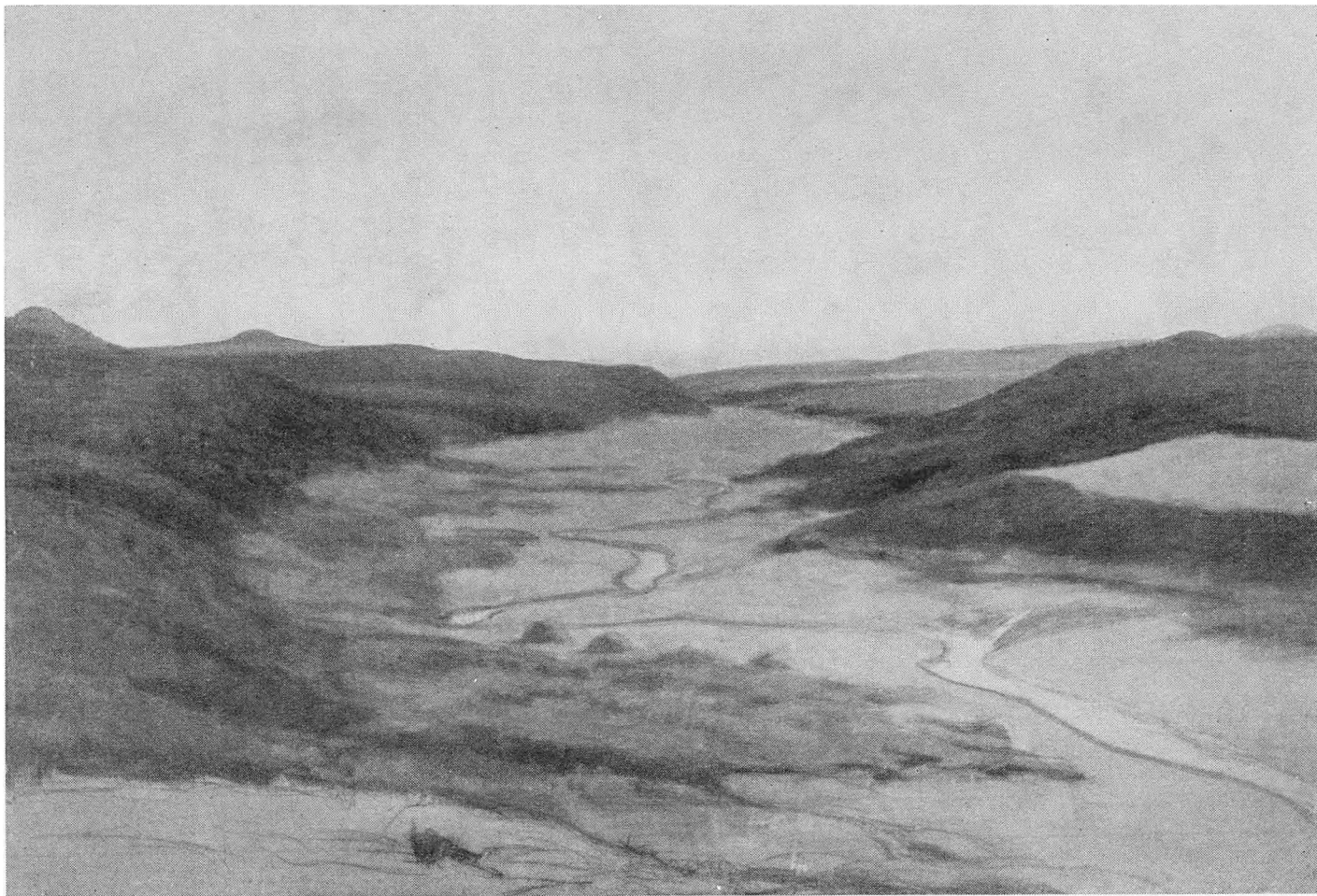
den dag, de havde muret den sidste lersten ind i ovnen og saa skorstenen rage op og ud mellem spærene, havde alligevel været den bedste, for den aften havde han sagt, at han ville give dem brædder, saa de kunne faa lagt loft i stuen. Det havde de slet ikke ventet, de havde regnet med, at der skulle lægges rafter op, saadan som de skulle have det over køkkenbindingen.

Den gamle i Knudsgaard havde været god nok. De tredive tønnder land hede, de havde faaet her yderst af gaardens fire hundrede tønnder land, var heller ikke den ringeste hede. Der var nok en del sten og grus i den, men den knøg i hvert fald ikke, selv i den værste østenvind. Det havde de erfaret, efter at de nu havde faaet en ti-tolv tønnder land pløjet og nogenlunde i kultur.

Det første efteraar, inden de fik bygget, havde de allerede haft en ager vendt og tilsaaet med rug, og selv om den ikke havde givet mere end fire fold, var de godt tilfredse. Der blev lidt rughalm til koen, de fik købt samme aar, de flyttede ind i huset, og der blev korn baade til brød og sæd. Niels var, saa snart frosten var af jorden, begyndt at lave ovntørv i mosen, og Dorthea havde vinteren igennem ikke spildt tiden. Hun havde kartet og spundet uld — der var ingen, der lavede finere spind end hun, saa det blev til en god vinterløn. De havde været ved godt mod, da de flyttede sammen hen paa sommeren, og et ordentligt bryllupsgilde havde de da ogsaa faaet.

Det kunne godt trykke Dorthea lidt nu, naar hun tænkte paa, hvor langsomt det alligevel var gaaet fremad. Det var næsten ikke til at se; det var, som om det altid skulle knibe med at faa det til at løbe rundt. Det værste havde været, inden de fik den anden ko. Det var ikke morsomt at skulle gaa tiggergang til dem derhjemme for at laane baade stud og seletøj for at faa pløjet, og stud og ko gik daarligt sammen. Det var alt for svært at holde ploven i en lige fure. De to køer havde trukket meget jævner, og nu var de da naaet saa vidt, at de havde et par trækstude det meste af tiden. Niels handlede jo med dem, naar det kunne lade sig gøre, og selv om de saa en gang imellem maatte falde tilbage til køerne, saa havde studehandelen dog hidtil givet lidt penge. Folk kiggede da heller ikke saa nærsomt efter dem mere, naar de kom til kirke — man skaffede sig alligevel respekt, naar man herude i heden kunne svare enhver sit.

Det var de tørv, der havde hjulpet dem. Hvert eneste aar havde Niels nu sit faste arbejde i Nygaard Mose fra den dag, sne og is var væk, og lige til Sankt Hans. Han var ogsaa solid, hver dag skar han 4000 ovntørv; stykke for stykke jog han jævnt ind og skar ud, spaden fulgte efter, og saa langede han de svære

Achton Friis: Studie fra Sejbæk ca. 1900 (ejer: fru Sønderholm, Troense)

Der pløjes med ko og hest, Dansk Folkem. fot.

klyne op over brinken til den flade trillebør, der kunne tage næsten fyrretyve tørv. Det første aar havde han selv ogsaa trillet dem hen til læggepladsen, men siden var Dorthea fulgt med i mosen. Hun var flink til at trille med børen — og i stedet for en rigsdaler og to mark om dagen fik de nu i fællesskab to rigsdaler og seks mark.

Hen ved middagstid var de færdig med de fire tusind, og saa gik de hjem over heden til deres eget.

De var lige enige om, at det var dejligt at komme ud af lyngen og nærme sig det lille næsten firkantede hus, tværs over ageren, hvor køerne kaldte efter dem, og hvor faarene med de kaade lam jog rundt i tøjret. Ja, det vil sige, den dag, de kom hjem, og det gamle faar havde gnavet revlingerebet over og var væk, da havde det ikke været morsomt, de havde maattet hente hende helt nede ved kjelen i Søvsø, men godt var det, at de fandt hende og de to lam, ellers kunne rævene let have gjort kaal paa lammene i løbet af natten.

Dorthea og Niels gik og smaasnakkede. Der var altid humør i Niels, naar han gik fra mosen. Han fortalte smaatræk fra livet ovte i Store Kongenshus, hvor han var født, og hvis fæste han, om ret havde været, vel ogsaa skulle have

Udlænge til det ældste Kongenshus, fot. 1894 af dyrlæge C. Wollesen

arvet. De smule dramme, som Niels saa godt kunne lide, var da ikke noget, der gjorde ham til en ringere mand. Den gamle derovre havde jo tidligere altid selv brændt sin brændevin, ogsaa længe efter, det var blevet forbudt, saa det var da ham, der havde lært Niels at kunne lide de klare draaber. Niels fortalte tit om dengang, faderen en dag hen under aften i stor hast havde sendt »Bælsknægten« ned i Stordalen med brændevinstøjet med besked om at skjule det, fordi han kunne se, at der ovre ved Søvsø kom trillende et kendt køretøj — med de lette heste for kunne det ikke være andre end en tolder eller herredsfoged. De var allesammen uskyldshvide, medens eftersøgningen i hus og stald stod paa — smerten kom nogle dage efter, da knægten ikke igen kunne finde kobbretøjet, som han paastod, han havde skubbet ind i en rævegrav. Fra den dag var den gamle ikke god at snakke dram med, og han saa sig gal paa Niels, naar han kom hjem fra Resen eller Daugbjærg og havde faaet lidt mere gang i snakketøjet end til daglig, men det aar, det tog Niels tre dage at komme hjem fra Toftemarkedet i Viborg, hvor han havde skullet handle tjære, træsko, salt og kaffesager for et læs lyng, halvtreds potter fin honning og fire skæpper tyttebær, og i stedet paa hjemvejen havde kørt vognen i smadder i hulvejen

gennem Hald Egeskov — endda uden at vaagne op af sin markedsrus — saa alle varerne var spildt eller ødelagt, da havde den gamle lovet ham, at han aldrig skulle komme til at overtage fædrenehjemmet.

Med alderen var Niels blevet mere forsigtig, nu vidste han, at han ikke taalte snapsene, og nu tog han kun til sig ved festlige lejligheder hos naboerne, og det gjorde de jo da alligevel allesammen. Det sved lidt, at den gamles ord var kommet til at staa til troende, for nu sad stedmoderen derovre og drev gaarden med bestyrer, og det gik saa stærkt tilbage, at de knapt nok kunne svare afgiften til Krabbesholm — blev der sagt. Det var Niels' fætter i Lille Kongenshus i den østre ende af Stordal, der laante stedmoderen til afgiften, saa det blev vel ogsaa ham, der tog det hele til slut.

Dorthea var ligeglad nu. Hun havde Niels, og de havde det godt sammen, og noget blev der jo da ogsaa engang fra Knudsgaard. De havde forlængst besluttet, at det, der blev i dalere, skulle bruges til at købe de ti—femten tønder land, der gik lige ind til deres eget fra Vedhoved. Prisen var aftalt til to daler pr. tønne land, selv om det vel nok var lidt rigeligt for saadan et stykke hede, som Vedhovedfolkene aldrig kunne faa nytte af.

»Saa du bitte Jens i morges?« spurgte Niels, »han havde faaet skubbet æbredselt helt til side og laa paa de bare lyngris, men han sov li'godt fast. Men han var vel ogsaa træt fra i gaar.«

»Ja, ved du hvad,« svarede Dorthea, »han er kun syv aar og skal hver dag over i Knudsgaard og passe faarene — det er lige ved og være haardt nok for ham og trave frem og tilbage hver dag. Han vil jo saa gerne hjem og sove endnu, ellers kunne han jo nok blive derovre i sommer.« Dorthea føjede det sidste til, næsten som en undskyldning for, at hun selv ogsaa helst ville have sin ældste hjemme en tid endnu.

»Han skulle jo ogsaa helst hjælpe med at sætte kartoflerne en af dagene,« var Niels' eneste kommentar.

Da de kom op over bakken og frem bag kæmpehøjen, kom alle fire børn styrkende imod dem. Selv den mindste, som endnu ikke var to aar, forsøgte at vinde med. Jens var i spidsen, han havde smøget de halvlange vadmelsbukser helt op til knæene, og det graa livstykke, bukserne var knuppet paa, stod aabent foran, saa han var nok lige kommet hjem.

»Det var svært, saa tidlig du er til huse?« spurgte moderen.

»Det var pottemanden, han købte tre af de gamle faar og de syv lam, og saa

Hans Smidth: Hvil ved vejen

fik jeg en skilling, og bedste sagde, jeg maatte løbe hjem, for nu maatte faarene blive i folden i nat,« forklarede Jens, helt stakaandet af alt det spændende, der var sket. »Og pottemanden havde en lygte, nej, en lampe kaldte han den, der kunne lyse med det rene vand. Og den kunne staa paa »æ skive«, og der var det klareste glas paa den.«

Baade Niels og Dorthea smilede lidt ad drengens iver, de kendte nok de nymodens petroleumslamper, selv om de ingen havde faaet endnu.

Ogsaa de andre børn snakkede løs, men det var tydeligt, de var sultne, saa Dorthea skyndte sig ind til skorstenen for at faa ilden til at blusse og kartoflerne over til kog. Imedens hentede Niels de to køer, vandede dem og malkede dem, og ogsaa de fik hver en fem-seks kartofler.

Inde i stuen — den eneste, med de to alkover og slagbænken under vinduet — havde den ældste pige, det var kun et par dage siden, hun var blevet seks aar, øjensynlig prøvet at efterligne moderen med rengøring, men revlingkosten havde været for stor for hende, saa det haarde lergulv var alt andet end rent. I de slidte fuger i gulvet langs langbordet laa jord udefra bragt ind af børnenes nøgne fødder, og paa bordet stod endnu den tilrøgede lergryde fra børnenes morgenmad, som de selv havde baaret ind. Men den var tømt — ikke en draabe mælk og ikke en eneste smule grød var levnet.

Saa sad de lidt efter allesammen omkring bordet og pillede kartoflerne. Stegepanden med nogle faa skiver stegt flæsk stod midt paa bordet, og faderen og moderen hjalp de mindste med at dyppe de varme kartofler i fedtet. Til hver kartoffel blev der endda en lille bid flæsk, som Niels omhyggeligt fordelte.

»Skal I nu ud og saa?« spurgte Jens med alvorsmine.

»Ja, og du kunne lige stikke hen i huggehuset og hente »løben«,« sagde faderen; »bagefter kan du saa hjælpe mor med at drive paa kørerne, medens hun pløjer det sidste stykke af »æ nørrer ager«.

Jens forsvandt, og faderen rejste sig og fulgte efter. Lidt efter stod han og lod hænderne løbe gennem det dyrebare sædekorn, som saa længe havde ventet paa foraarets komme.

Saa tog han den simeflettede sædeløb, som han selv havde lavet i de lange aftener lige før jul, medens Dorthea spandt og børnene sov. Det var første gang, løben skulle bruges, og han drømte drømme om fremtiden med den hængende over skulderen. Engang skulle der komme en tid, hvor den skulle fyldes helt ud med det gyldne korn, ikke een gang, men mange gange hvert aar, og saa skulle han gaa over ageren og se det flyve for hans haand, se det vende tilbage til jorden — rede til at spire, vokse, skride og bære høsten.

Dorthea smilte til ham, hun forstod ham, som hun saa ham staa der med haanden i kornet. Og saa gik de ud til den sandede ager, solen varmede forjættende, og der var endnu mange timer at slide i, før Daas'ens skygge blev lang, og foraarsgusen gjorde aftenen kold.

De var to om arbejdet — nej, børnene kunne allerede hjælpe til.

Aaret var 1870.

Dankvart Dreyer: Jysk hedelandskab

C. Dalsgaard: Ungdom i baad en aften paa en indsø, 1874

N. C. NIELSEN

*Hedens jordbunds- og vegetationsforhold,
kultivering, mergling, vanding, redskaber og maskiner,
transportveje og befordringsmidler*

DER ER to hovedtyper af egentlig hede, nemlig den magre hedeblade og den lerblandede hede paa bakkeøerne. Paa endnu urørt hede inden for de store flader i Midt- og Vestjylland, hvor undergrunden bestaar af sand, findes som regel ovenfra og nedefter en meget karakteristisk lagdeling i lyngskjold, blysand, al og rødsand. *Lyngskjolden* eller morlaget, der har en tykkelse af indtil ca. 10 cm, er dannet af hedeplanternes svagt omsatte eller meget langsomt formuldende affaldsstoffer, herunder af mosser, laver, svampe og alger samt af de voksende planters fine rodnet, der breder sig i de øvre jordlag. Efter omsætningsgraden varierer lyngskjoldens farve fra lysebrun til næsten sort. En tynd lyngskjold eller den nedre del af en tykkere er stærkt sandblandet, medens der kun er lidt sand opefter i den tykkere skjold, saafremt denne da ikke under dannelsen har været paavirket af sandflugt. Det er denne som oftest meget sejge, trevlede, noget tørveagtige lyngskjold, der særlig i brændselsfattige egne sammen med den paa skjolden staaende vegetation helt op i vor tid har været afskaaret til brændsel og undertiden ogsaa til tagdækning og opsætning af skel- og havediger. Det tager mange aar for en ny skjold at vokse op.

Under lyngskjolden følger laget af *blysand* (eller blegsand), der som oftest har en tykkelse af ca. 5—15 cm, og som er næsten hvidt til blygraat af farve. Blysandet har oprindeligt været af samme beskaffenhed som det lidt dybere liggende rødsand, men er blevet udvasket af de fra lyngskjolden med vandet nedsivende humussyrer og har herved mistet indholdet af jernforbindelser og andre stoffer, saa kun det rene, udvaskede kvartssand er blevet tilbage.

Under blysandet findes *allaget*, hvis overflade er ret jævn og tydeligt afgrænset mod blysandet, medens overgangen nedad mod rødsandet kan være mere udvasket, idet der her kan dannes et tyndere eller tykkere mørktfarvet overgangslag, der dog ikke som alen er fast sammenkittet, ligesom selve alen kan sætte skarpere isolerede tapper eller tunger ned i undergrunden. I svage lavninger med star og blaatoop afsluttes allaget undertiden nedad med et ca.

2—3 mm tykt jernagtigt lag, der ganske svarer til en stærkt rusten jernplade. Efter pløjning kan denne »plade« optages i flager, som let lader sig brække i smaastykker, men naar den ligger i jorden, er den i stand til at standse alle planterødders videre nedtrængen. Allaget er dannet af de fra lyngskjolden og blysandslaget nedsivende stoffer, som har lejret sig uden om og mellem sandkornene, saa hele aflejringen er blevet til et meget tæt sammenkittet, brunt til sort, noget begagtigt, men dog fast lag, der betegnes som *humus-al* eller *tørve-al*. Tykkelsen af laget er som oftest 4—10 cm. Hvor allaget, hvad der i reglen er tilfældet, ikke ligger dybere end ca. 20—30 cm, er det ikke haardere, end at det forholdsvis let lader sig bryde eller opløje med de nu almindeligt anvendte hedeopdykningsredskaber. I de tilfælde, hvor allaget som omtalt afsluttes med et jernagtigt lag, ser man da ogsaa tit, at planterødderne har kunnet gaa gennem allaget for derefter tæt sammenfiltrede at brede sig ud over »jernpladen«. Under allaget findes *rødsand*, hvis beskaffenhed kan variere fra finkornet, stenfrit til meget grovkornet, grus- eller stenblandet og i farve fra lysegraat til rødligt eller gulbrunt. Som allerede nævnt kan de øvre lag nærmest alen være stærkt mørktfarvet af nedsivede humusstoffer.

Uden for arealer af den typiske hedeplade, f. eks. paa flyvesandsdannelser samt i lavninger eller smeltevandsdale med graat skyllesand, træffes meget ofte under en tyndere eller tykkere lyngskjold et blysandslag paa indtil en halv meter eller mere og herunder et meget haardt og tykt allag af en noget anden karakter end humus-alen. Medens man forholdsvis let kan træde en spade gennem den fede humus-al, kan dette absolut ikke lade sig gøre ved den haarde, sandstensagtige og dybere liggende al, som i opbrudt tilstand synes at være af mere mager beskaffenhed.

I de høje himmerlandsheder og paa bakkeøerne mellem hedepladerne, der kendetegnes ved de store sten og den lerholdige undergrund, træffes almindeligvis ingen eller kun en ganske svag deling i lyngskjold, blysand og al, idet hele pløjelaget her nærmest maa betegnes som muld (brunjordshede).

Man finder heller ingen aldannelse i de langs Vesterhavet som følge af sandflugt fra klitterne dannede arealer af lyngklædt hede. Jordbunden bestaar her alene af det hvide klitsand, dækket af en tynd og mager lyngskjold paa tørre partier og en tykkere og federe paa lave, fugtige steder. Naar der langs kysten hist og her forekommer al i jordlagene, drejer det sig almindeligvis om ældre hede, der er blevet dækket af flyvesand fra klitterne.

Hedegaard set fra gaardspladsen, Dansk Folkem. fot.

Vegetationen i heden bestaar helt overvejende af fleraarige planter, hvoraf flere er stedsegrønne. Vækstens frodighed er stærkt paavirket af jordbundens kvalitet og artssammensætningen af fugtighedsforholdene. Paa tør til middelfugtig hede præges vegetationen særlig af hedelyng, revling, melbærris, tyttebær og rensdyrlav, medens klokkel yng, ofte sammen med almindelig star og hirse-star, pors og bølle er fremherskende paa fugtig hede. Særlig tør og simpel hede er foruden af en tynd og svag bestand af hedelyng kendetegnet af den i sandet vidtkrybende sand-star, der gerne her følges af rensdyrlav. Vegetationen varierer iøvrigt ogsaa efter andre forhold paa stedet. Efter hedebrande, eller hvor lyngen af andre aarsager er blevet svækket, kan der saaledes i nogle aar, indtil lyngen igen faar overtaget, komme en tæt bestand af tyttebær og i andre tilfælde af rensdyrlav, og hvor heden har været pløjet og derefter faar lov at henligge urørt, vil der fremkomme en bestand af bølget bunke og ofte tillige af gederams, revling og tyttebær. Paa bakkeøer forekommer purrer af lave træer eller store buske af eg og bævreasp med en bundflora af skovplanter som majblomst, skovstjerne, anemone og liliekonval. Mere spredt findes bevoksninger af ene, dels som høje buske og dels som nedliggende, forblæste individer, der næppe er højere end lyngen. Langs plantager findes ofte et bredt bælte af selvsaaede fyr og gran. Af typiske hedeplanter maa

endvidere nævnes gyvel, visse, graapil og timian samt af græsser og græsagtige planter som blaatox, kattesxæg, faaresvingel, tandbælg, almindelig hvene, tuekogleaks og børstebladet siv. Af urteagtige planter med farvede blomster er de hyppigste guldblomme, gyldenris, tormentil, smalbladet høgært, djævelsbid, almindelig kællingtand, øjentrøst, plettet gøgært, kattefod og lyngsnerre. Af blomsterløse planter findes flere arter af ulvefod, bregner, mosser og laver.

En særlig form for hede er *hedekær*, der ofte danner overgang mellem højere hede og lyngmose. Der er her sædvanligvis ingen al, selv om vegetationen er hedeagtig, og undergrunden bestaar af sand. Hedekær er uden afvanding for vaadt til dyrkning. Vegetationen er præget af fugtighedsforholdene og bestaar ofte af en spredt bevoksning af hedelyng og en mere tæt af klokkelýng, pors, bølle, krybende pil og kæruld samt partivis af kattesxæg, hirsestar og almindelig star m. fl. Endvidere findes hedekær af en mere engagtig karakter, som almindeligvis ligger mellem heden og de naturlige vandløb. Heller ikke her findes al, men derimod meget ofte tyndere eller tykkere lag af myremalm, som i beskaffenhed kan veksle mellem pulverform og jernhaarde klumper. De buskagtige hedeplanter findes her i mindre antal, medens simple græsser som kattesxæg og blaatox samt et stort antal af halvgræsser er mere fremtrædende, og især kan hirsestar (blaagræs) findes i saa stort antal, at hele arealet faar en blaagrøn tone heraf. Den rigelige fugtighed i forbindelse med dyrenes færdsel under afgræsningen medfører ofte, at arealet bliver enten optraadt eller stærkt tuet eller begge dele.

Hedekæret i klitegne svarer ret nær hertil. Jordbunden er her dog som oftest mere fast, idet den bestaar af et kun ca. 5—10 cm tykt lag af dyndblandet humus paa klitsand. Aflejringen af dynd eller slam foregaar gennem det tilstrømmende vand, der ofte mere eller mindre tilsigtet sætter arealerne under vand om vinteren. Denne oversvømmelse (vanding) er af betydning for udbyttets størrelse og kvalitet. Vegetationen bestaar af almindelig star og hirsestar samt krybende pil i blanding med forskellige græsser og arter af kæruld, kogleaks og siv samt af bukkeblad, kabbeleje og kragefod m. fl., medens de mere tørre polde, der ikke kan vandes, er dækket af kattesxæg eller smaat lyng. De bedste partier benyttes til høslæt, som har stor betydning for de magre ejendomme i klitterne, og iøvrigt til afgræsning.

UDSTYKNINGEN af heden fra fællesjord ved landsbyerne eller som herregaardstilliggende blev foretaget i tiden omkring eller lige efter aar 1800, og i 1837 var 99 pct. af alt jordfællesskab ophævet ved udskiftning. Omkring aar 1800 blev hovedparten af overdrevene opdyrket, og fra overdrevene var der en ganske jævn overgang til hede og kær, som derefter indgik i opdyrkningen i Jyllands østlige egne.

I hedeegnenes landsbyer blev udstykningen flere steder foretaget saaledes, at ejendommenes tilliggende fik en meget langstrakt form, og det var da naturligt, at man ved kultivering af heden i ældre tid først udvidede det dyrkede areal nærmest gaarden. Naar marken saa havde faaet en efter arealets form og bygningernes rummelighed passende eller maaske rigelig størrelse, var der en søn eller svigersøn, som kunne begynde at bygge en ejendom yderst paa det opdyrkede areal og herfra fortsætte opdyrkningen endnu et godt stykke ind i heden, og saa fremdeles. Paa flere bykort kan man nu tydeligt se saadan en række af ejendomme inden for fortløbende sideskel.

Andre steder var de store hedeblader udstykket i enligt beliggende gaarde, som kunne have en størrelse af indtil ca. 800 ha og endda i drift kun være en lille gaard paa 20—30 ha simpel dyrket sandjord og som regel med en strimmel star-eng langs et vandløb. Ogsaa her var der mulighed for udvidelse af bedriften og oprettelse af nye ejendomme. Daarligst stillet i saa henseende var de heder, som langt fra beboede steder var opdelt i smalle og samtidig flere kilometer lange lodder, saa der skulle sammenkøbes flere lodder for at faa en rimelig form paa en ejendom. Denne udstykningsmaade var længe en meget væsentlig hindring for hedens kultivering, idet bl. a. ogsaa manglen paa veje forhindrede den enkelte i at tage fat her. Flere saadanne heder blev opkøbt til anlæg af plantager og i de sidste 25 aar er ikke saa helt faa omraader af denne slags taget ind til fællesopdyrkning, samlet vejanlæg og planmæssig udstykning. En meget betydende opdyrkning af hede er foretaget ud fra bestaaende brug, hvor arbejdet kunne gøres mere lejlighedsvis med tilstedeværende red-

skaber og arbejdskraft og derfor billigere eller, hvad der var vigtigst, uden kontante udlæg af betydning.

Endvidere betød det meget, at en ejendoms besætning blev udvidet, efterhaanden som der blev taget ny jord ind, saa der fortsat kunne blive lidt staldgødning til endnu et stykke hede. Kunstgødning var endnu til 1850 saa godt som ukendt, og enhver vidste eller fik at vide, at det ikke kunne nytte noget at pløje mere hede, end der kunne blive gødning og mergel til. Af samme grund standsedes kultiveringen saa langt frem i tiden som under krigen 1940—45. Indstillingen til opdyrkningen var ogsaa forskellig. Nogle kunne simpelthen ikke lade være med at kultivere hede livet igennem, medens andre, naar gaarden havde faaet en passende størrelse, absolut ikke ville dyrke mere hede og heller ikke have andre til det inden for gaardens enemærker. Resten af heden skulle ligge hen som en reserve eller et godt rygstød for bedriften i vanskelige tider. Heden gav faaregræsning, lyngfoder til kreaturerne i foderknappe aar, hedetørv og lyng til brændsel og til tækning af huse. Som det ogsaa blev sagt — den, der havde et godt stykke hede til en ejendom, kunne altid leve, selv om tiderne gik imod. Endnu ligger der enkelte saadanne gaarde med urørt hede op mod marken. Det er ikke alle, der motiverede tilstedeværelsen af denne sidste rest af hede, som afdøde Chr. Nagstrup i Ulfborg, der for en halv snes aar siden sagde, at den hos ham skulle faa lov at ligge, saa hans søn ogsaa engang kunne lære den sære glæde, der var ved at vende hede og forvandle den til frugtbar jord.

Men der var andre, mange andre, som stilede efter at faa egen ejendom, og som var nødt til at begynde med lidt eller intet, og for dem betød hedeopdyrkning slid, savn og liden løn i en aarrække.

Om selve hedeopdyrkningen betød mere slid, end andet arbejde, beroede egentlig kun paa, om man havde midlerne til arbejdet. Havde man en god svingplov, et par stærke heste eller store stude samt andet at leve af, indtil udbyttet kom, saa betød arbejdet absolut ikke nogen større bedrift. Men saadan var forholdene kun sjældnere. Det var de ubemidlede, der var henvist til heden, og naar byrden trykker, er det ikke saa let at faa hvert arbejde planmæssigt udført. Meget tit gik det saadan, at det meste af pløjearbejdet var udført, men saa manglede der midler til merglingen — og arealet groede i lyng igen. Manden maatte begynde som daglejer og nu og da leje eller laane et spand heste om aftenen eller om søndagen. Efterhaanden blev der da taget lidt ind

Syv sønner og en datter af hedeopdyrkeren J. Jensen, Neder Ubre — alle hedeopdyrkere, fot. 1930. Gennemsnitsalderen 80 aar. Deres bedstefader var pioneren paa engvandsomraadet J. Jensen, Stoulund, Vallerbæk. Fader og bedstefader er hædret i Mindeparken.

til dyrkning, og lidt besætning blev anskaffet. Tit bestod trækraften da af smaa stude eller køer. Naar det saa ud til at kunne gaa for ham, fik han maaske paa kredit en eller to smaa heste af en hestehandler og tog da en mælketur eller andet arbejde for at skaffe lidt kontanter. Udearbejdet var daarligt lønnet, men nødvendigt for at eksistere. Mangen mælketur gav kun 1 krone om dagen, undertiden mindre, hvor der var flere om at presse prisen ned. Først naar nybyggeren var naaet saa langt, at han kunne klare sig hjemme, gik det hurtigere frem med driften.

Den mest benyttede fremgangsmaade ved opdyrkningen af hede var følgende: Første aar afbrænding af lyngen, andet aar skrælpjøjning, tredie aar dybere pløjning og mergling, fjerde aar igen en pløjning samt første besaaing. En mand, der magtede sagerne, kunne derfor efterhaanden lægge arbejdet saadan til rette, at han hvert aar kunne afbrænde f. eks. 1 ha, pløje 1 ha første gang, pløje det næste areal anden gang og mergle samme og endelig tage et

færdigt areal ind til besaaing, altsaa aarligt pløje 3 skifter á 1 ha og mergle et skifte for hver gang, et nyt skifte a 1 ha blev lagt til agermarken. Alt sammen et arbejde, der skulle laves uden for pasningen af den allerede oparbejdede bedrift, og som ikke gav indtægter, før høsten kunne begynde 4—5 aar efter hedens afbrænding. Men denne fart passede bedst til mulighederne for at følge med ved den nødvendige besætningsforøgelse. Det er især denne stykkevise hedeopdyrkning, der gennem Hedebruget er blevet belønnet med opdyrkningstilskud, som normalt kun kunne ydes til 1 ha aarligt pr. ejendom. Gennem Hedebruget er der fra 1906 til 1952 ydet tilskud til saadan opdyrkning af over 100.000 ha hede.

De arealer, der blev indtaget til dyrkning, var af forskellig beskaffenhed. Hedefladerne var som regel de letteste at kultivere, hvis man da lod alen ligge urørt, og det var man ofte nødt til paa grund af den ringe trækraft. Paa de bedre bakkeøer kunne planter som krybende pil og bævreasp samt forekomsten af mange og store sten volde stort besvær og sinke arbejdet. Endvidere fandtes der forskellige steder en mængde hulveje ved siden af hinanden, som maatte jævnes, og paa de lave steder vand, der skulle afledes. I lav hede og hedekær kunne en bestand af blaatop med de stive og dybtgaaende rødder gøre pløjningen endog meget besværlig. Til gengæld kunne de kærartige jorder hurtigere tages ind til dyrkning, og udbyttet var her større end paa den mere tørre hede.

I ældre tid forsøgte man flere steder at lette kultiveringen noget og skaffede samtidig en vis form for gødning ved at afbrænde den første, humustrige fure (lyngskjolden) paa marken. Men glæden herved var kun kort, idet marken hurtigt blev udpint, og de manglende muldstoffer fra lyngskjolden medførte, at jorden blev endnu mere mager og lettere til at give sandflugt end fra naturens side. Naar høsten efter nogle aars forløb blev for ringe, fik arealet ofte paany lov at springe i lyng, og et andet lyngareal toges ind til afløsning. Iøvrigt fik man omtrent den samme skadevirkning ved at afskrælle lyngskjolden til brændsel.

Ideen i den ældre hedeopdyrkning var i virkeligheden at lade tiden og vejrliget udføre en stor del af arbejdet. Formaålet med afbrændingen var at faa lyngen fjernet, saa den tynde fure kunne lægge sig fladt fra ploven, og gennem ventetiden med første pløjning opnaaede man at faa lyngskjolden stærkt skørnet og dermed at faa pløjningen lettet meget betydeligt. Naar furen

derefter havde ligget et aar, var den saa skør, at den kunne splittes ad med en lettere harve. Skørningen af jorden trak imidlertid længere ned, saa ogsaa den efterfølgende dybe pløjning blev forholdsvis let at udføre. Ogsaa den dybe fure lod sig nu jævne ud med en harve, og merglingen kunne udføres. Den spredte mergel skulle helst ligge en vinter over for skørning af frost og nedbør. Efter saa lang tids paavirkning af vejrliget var omsætningen i jorden skredet saa langt frem, at arealet var ved at gro til med græsser eller græsagtige planter, og tiden var da inde til besaaing.

Nu og da kunne det knibe med at følge med ved kultiveringen, og kom man først et aar eller to bagefter, var arbejdet sværere at tage op, end det var at begynde helt forfra paa raa hede. Især skulle man passe paa, at den første, ujævne fure ikke urørt fik lov til at gro i lyng igen.

I nogle egne søgte man ofte at tage en afgrøde paa anden fure, og hertil egnede boghvede sig bedst, idet den kunne taale den raa og endnu sure jord. Andre steder dyrkede man spergel paa anden fure.

Fra omkring aarhundredskiftet, da man lærte at drage nytte af kunstgødningen, blev det efterhaanden almindeligt at afslutte kultiveringen med to gange pløjning. Efter mergling paa anden fure blev arealet da indtaget til almindelig dyrkning, som oftest med rug som første afgrøde. Ved brugen af kunstgødning kunne man saaledes spare et aars udluftning.

De i hovedtrækkene nævnte fremgangsmaader blev benyttet fra ældste tid og indtil omkring 1925, da man saa smaat begyndte at bruge traktorer, sværere plove og knivharver til arbejdet. Knivharven var dog kendt og brugt paa større gaarde gennem flere aar, men den var alt for haard at trække for hedebrugernes smaa eller unge heste.

Omkring 1930 fik hedeopdykningsmaaden et godt skub fremad, idet dr. Hasselbalch da ved Heimdal i Hoven sogn i samarbejde med professor Weis begyndte sine forsøg med opløjning og indblanding af al i et dybt pløjelag. Professor Weis havde i nogle interessante undersøgelser efter russisk forbillede paavist allagets store kvælstofindhold og gjort opmærksom paa, at en udluftning af alen kunne frigøre tilgængelige kvælstofforbindelser, der ville have stor værdi ved en paafølgende opdyrkning. I praksis havde man dog længe kendt udluftningens virkning.

Ved den tidligere hedeopdyrkning havde man ganske vist mange steder ønsket at faa alen brudt eller opløjet, men redskaber og trækraft hertil

havde manglet. Nogle steder, nærmest kun til brug i forbindelse med tilplantning, havde man konstrueret meget kraftige plove, væsentligst af træ, og som blev trukket af indtil 8 heste eller stude.

Dr. Hasselbalchs plov, der blev trukket af to traktorer, og som kunne opløje alen samtidig med, at lyngskjolds- eller muldlaget blev bibeholdt øverst, lavede et helt udmærket arbejde, saa der fremkom en efter forholdene frugtbar jord med gode fugtighedsforhold, og det er sandsynligt, at man burde have arbejdet videre med dr. Hasselbalchs plovtype.

Den tekniske udvikling gik nu imidlertid rask fremad. Der kom større og stærkere traktorer i handelen, og der blev fremstillet plove af almindelig form, som paa normal hede kunne gaa under alen, og da man ogsaa her fik et godt resultat af pløjningen og ligeledes her kunne besaa arealet allerede et eller to aar efter, blev der arbejdet videre ad denne vej.

De nye plove kunne tage en fure paa ca. 60 cm's bredde og 40 cm's dybde, og der krævedes ikke længere afbrænding af lyngen forud. Det var jo en pløjedybde, som man slet ikke var vant til, men ikke desto mindre fandtes der mange heder med endnu dybere liggende al, ligesom der stedvis fandtes ler under alen, som man gerne ville have op til indblanding i den sandede plovfure.

Hedeselskabets Maskincentral, der blev oprettet i 1947, fremstillede derfor sammen med plovfabrikant Wilkens i Bovlund i Sønderjylland en kæmpeplov, der kunne tage en fure af den dobbelte bredde, ca. 120 cm, og en dybde af ca. 80 cm, og denne plov har faaet meget at bestille ogsaa paa gammeldyrket agermark af tidligere hede. Desuden er der til løsning af haarde lag fremstillet traktortrukne grubbere, som benyttes paa steder, hvor man ønsker at bibeholde det gamle pløjelag øverst. Man efterligner her den fra ældre tid kendte og benyttede grubning af pløjede planterender.

Den meget dybe jordbehandling skaber ikke alene mulighed for en bedre jordblanding, bedre vandholdende evne og dybere rodomraade for planterne, men i mange tilfælde overflødiggør den ogsaa en kostbar afvanding. Det er ikke saa helt faa eller smaa hedearealer, der er forbigaaet ved den ældre opdyrkning, fordi de har været for vaade og samtidig vanskelige at afvande. Det vandstandsene lag ligger maaske i dybden 50—80 cm, men naar den store plov gaar under dette, faar man en god jord, som ikke behøver yderligere afvanding.

Det er allagets dybde, undergrundens beskaffenhed og hensynet til fugtighedsforholdene, der er bestemmende for bearbejdningsdybden. Ved den dybe jordbearbejdnings sparer man afbrænding af lyng samt skrælpjøning, og besaaingen sker nu i reglen paa første fure efter knivharvning, mergling og kraftig gødskning.

Medens alpljøning paa almindelig hede (pløjedybde ca. 40 cm) er forholdsvis godt gennemprøvet, er det først i de allerseneste aar, man er kommet ind paa brydning eller opljøning af væsentlig dybere liggende al samt dybdebehandling af andre former for lagdelte eller hærdede jorder, men de mange problemer, der knytter sig hertil, er nu af Hedeselskabet taget op til forsøgs-mæssig belysning.

Det er for saa vidt sørgeligt nok, at man først i den sidste fjerdedel af den betragtede periode har raadet over de store opdykningsredskaber. Meget slid kunne ellers være sparet, men baade de enkelte hedeopdykere og mange andre vil nok mene, at resultaterne har været kampene værd, og uden denne kamp havde landet manglet de tusinder af gode hjem paa heden, hvor nøjsomme og flittige slægter er vokset op.

Den foregaaende omtale gælder fortrinsvis opdykning af almindelig hede, men der er andre lyngarealer, som af den enkelte opdykker har krævet en uhyre indsats af arbejdskraft for at blive til dyrkbar jord. Der tænkes her særlig paa rimme- og dobbeformationen mellem Frederikshavn og Skagen.

Rimmerne bestaar af sandede strandrevler, som parallelt med kysten strækker sig langt ind i landet, og dobberne er en tørvedannelse, der er foregaaet i lavningerne mellem rimmerne. Nogle smaarimmer er saa lave, at de i tidens løb er blevet dækket af tørvedannelsen, men i almindelighed rager toppen af den sandede rimme et stykke op over dobberne.

Fremgangsmaaden ved kultivering er her den, at tørven fjernes, hvorefter rimmens top afgraves og trilles ud i dobbers laveste del. Naar den samlede sandbund herved er blevet jævn, trilles den afgravede tørv ud til dækning af sandbunden for herved at faa muld til en tynd plovfure. Kultivering sker saaledes ved haandkraft, og det tager mange aar at faa skabt en lille selvstændig ejendom paa denne maade. Naar arbejdet i det hele taget har kunnet lade sig gøre, og menneskene omend med stor nøjsomhed har kunnet leve imens, er forklaringen den, at der adskillige steder i dobberne aar for aar har kunnet fremstilles en del tørv til salg, medens bund- og afrømningslaget er benyttet

til dækning af sandet. Den nødvendige mergel er ogsaa her hentet langvejs fra. Spredt over Jylland er der endvidere mange, der ud fra en i huller afgravet mose har skabt et godt tillæg til en ejendom eller nu og da en hel ejendom. Reglen har her været den, at det kun var de vanskeligst tilgængelige arealer med sumpe, huller, balker og krat, der som følge af den lave pris og fjern beliggenhed stod til raadighed for manden uden midler.

Afvandingen var her en første betingelse, og det kunne ofte kræve et meget stort arbejde at skaffe afløb fra den lavtliggende mose, og derefter kom det fortsatte haandkraftarbejde med rydning af ris og planering af tørvebalker med lyng og tagrør samt sædvanligvis ogsaa dræning og mergling.

Timelønnen for det haarde arbejde var lille, og den blev ikke udbetalt før efter aars forløb, men der blev taget dobbelt arbejdsdag — een ude for fremmede for at kunne leve og een i mosen for med tiden at faa egen bedrift. Det er dette forhold, der gaar igen for alle hedens især ældre opdyrkere, at arbejdet skulle udføres, før der kom indtægter.

Der var ikke noget, der hed statslaan og grundforbedringslaan til hedeopdyrkerne i ældre tid. Det første skridt fremad blev loven om oprettelse af husmandsbrug i 1899.

Hedeopdyrkerne var endvidere mere udsat for uheld af forskellig art end beboerne paa gammeldyrket jord. Der tænkes her først og fremmest paa den da i sin aarsag ukendte kobbermangel (gulspidssyge) i de raa jorder. Opdyrkerne kunne dengang tit glæde sig over en lovende afgrøde, indtil det viste sig, at der næsten ingen kærne blev, og at straaet i stedet for at faa den gule, glinsende farve blev graat og næsten slimet. Det var et meget daarligt foder for dyrene, saavel kærne som halm, og saafremt der ikke blev foretaget blanding med indkøbt foder, blev dyrene syge deraf. Det var uforstaaeligt, at sygdommene kunne følge enkelte ejendomme, og man holdt der ikke af besøg af folk, som man tillagde evner i »den sorte kunst«. Brug af kraftfoder hjalp paa dyrenes sundhed, og den rigeligere gødning fra den stærkere fodring modvirkede kobbermangelen i jorden. Skaderne var derfor størst for den økonomisk daarligst stillede. Foruden af kobbermangel kunne dyrene paa de nye ejendomme ogsaa komme til at lide af mangel paa kobolt, en sygdom, der først sent er blevet nærmere kendt som saadan.

Før man for 20—30 aar siden blev kendt med brugen af blaasten mod gulspidssyge, var man paa hedejorderne mest henvist til dyrkning af planter

som rug, graa havre, kartofler og turnips og i lidt ældre tid tillige boghvede og spergel. Brugen af blaasten og rigeligere af gødning og da især af superfosfat medførte, at dyrkningen af afgrøder som byg, gul og hvid havre, bederoer, kaalroer, kløver og græs blev meget sikrere end forhen.

De sidstnævnte afgrøder kræver nok saa kalkrig en jord, som de ældre hede-afgrøder, men alligevel kan der let merges for stærkt paa den nye jord. Det er derfor af stor betydning, at der i mangansulfat blev fundet et godt middel til at modvirke eventuel skade af for stærk mergling (lyspletsyge).

Den nyere tids jordbehandling med indblanding af alen i pløjelaget, passende mergling, brugen af blaasten og meget rigeligere af gødning har medført, at hedejorderne nu meget hurtigt bringes op paa fuld ydeevne, og at hedepræget forsvinder langt hurtigere end i ældre tid.

Brugen af de store redskaber hen imod slutningen af 20erne medførte, at der gennem opdyrkningselskaber under en eller anden form blev taget fat paa store fællesopdyrkninger, hvorefter nybyggerne modtog arealet i færdigkultiveret stand. Dette betød, at nybyggerne allerede første aar havde hele arealet besaaet og dermed straks kunne komme i gang — i almindelighed ved hjælp af statslaan. Derved undgik man den lange og trælse fattigmandsperiode, selv om ejendommene vel nok blev noget dyrere end ved stykkevis kultivering og billigt byggeri. Der gaar nu ikke længere et slægtled, men ofte kun nogle faa aar med oprettelsen af en fuldt besat og veldrevet ejendom. Typiske eksempler herpaa findes i Borris Nørrehede, Møgelvang og Gudumlund.

Arbejdet med stiftelse af et opdyrkningselskab for *Borris Nørrehede* i Ringkøbing amt blev gennem lokale kræfter paabegyndt i 1923, men forskellige vanskeligheder, bl. a. med fremskaffelse af mergel, forsinkede kultiveringens udførelse, saa pløjning og mergling først var afsluttet i efteraaret 1928. De første 165 ha af arealet blev kultiveret i fællesskab af de oprindelige lodsejere, idet der dog var truffet den aftale, at arealerne skulle søges overdraget til dygtige unge mænd fra egnen. Hvis der imidlertid ikke kunne skaffes aftagere til lodderne, hvilede det økonomiske ansvar paa de tidligere ejere alene.

Det gik imidlertid meget let med at faa arealet afsat. Nybyggerne fik den kultiverede jord til en pris af 370—420 kr. pr. ha, og lodsejerne fik den raa hede betalt med 100—150 kr. pr. ha. Det var god lerblandet jord uden al af betydning, men med mange sten, som det ofte er tilfældet paa bakkeøerne.

Nybyggerne blev bevilget statslaan til jord og bygninger, men skulle selv skaffe redskaber og besætning. Borris-Faster Sparekasse ydede hver af nybyggerne et laan paa 2000 kr. paa meget gunstige vilkaar, og ikke mindst dette laan hjalp dem over begyndervanskelighederne. Endvidere har Hedebruget ydet tilskud i forskellig form, ligesom kommunen paatog sig en større andel af vejjudgifterne.

Da fællesopdyrkningen af de 165 ha var afsluttet i 1928, dannede en halv snes mand i Borris et konsortium for videre opdyrkning af nogle hundrede ha uden for det opdyrkede areal. Konsortiet købte heden og lod den pløje, knivharve og mergle, hvorefter den blev afstaaet til andre nybyggere. Der blev kun taget fat paa en enkelt eller nogle faa ejendomme ad gangen, saa der ikke blev sat større beløb ind, end at konsortiet kunne magte opgaven. Konsortiet ydede iøvrigt nybyggerne forskellig hjælp i starten, bl. a. til indkøb af kunstgødning.

Nu efter 25 aars forløb ligger der 26 meget gode ejendomme paa de saaledes kultiverede arealer, der tilsammen udgør 473 ha. De første otte ejendomme (fra fællesopdyrkningen) er opført i 1929, og de øvrige i tiden indtil 1946. Familierne har tilsammen 90 børn, hvoraf de ældste nu er voksne. Af fremmed medhjælp holdes kun en karl i hele kolonien. Ejendommene er godt besat med redskaber og maskiner. Alt er særdeles veldrevet, og det ser ud til, at familierne er økonomisk velstillede. Der holdtes i 1951 55 heste plus enkelte føl, 226 køer, 222 stk. ungkvæg, 43 grisesøer, 380 fedesvin og 6000 høns og kyllinger. Der leveres aarlig ca. 700.000 kg mælk til mejeriet. Den samlede ejendomsskyldværdi er 560.000 kr. Der fremskaffes her eksportværdier til et beløb af godt ½ million kr. aarlig. De aarlige skatter til stat, amt og kommune udgør for tiden godt 20.000 kr.

Kolonien *Møgelvang* er beliggende paa Djeld hede tæt nord for Viborg—Holstebro landevej, ca. 18 km øst for Holstebro. Her fandtes der indtil omkring 1920—30 et stort samlet hedeareal, som hørte under gaardene i Sevel vestre sogn, men heden laa saa langt fra gaardene, at ingen tænkte paa opdyrkning.

Der var imidlertid en ung mand, Peder Simonsen, der havde set, hvad en jævnaldrende kammerat, Jens Nygaard, fik ud af kultiveringens syd for landevejen. Peder Simonsen købte da i 1924 ca. 31 ha af Djeld Hede og begyndte opdyrkningen med traktor. I 1930 laa da Nygaards og Simonsens kultiveringsarbejder som lysende eksempler paa, hvad der kunne faas ud af heden, og flere

Hans Smidth: Spillemanden samler børnene til legestue. Fjends herred. (Ejer: fru Ron, Hellerup).

Godfred Christensen: Den jyske Aas

unge fik lyst til at tage fat. Med Simonsen og Nygaard i spidsen opkøbtes da et større areal hede, som blev delt i 16 parceller. Heden blev traktorpløjet, knivharvet og merglet, og i 1933—34 blev der bygget paa de fleste af parcellerne. Der blev bygget pænt og godt, og saaledes at der var plads for udvidelser, og i tiden siden da er der stadig bygget til, snart en ny stald, en ny lade eller et fritliggende stuehus, saa der nu de fleste steder ligger firelængede gaarde — med store, velholdte haver.

De fjorten af ejendommene blev oprettet ved statslaan, og den lokale sparekasse viste sig ogsaa her særdeles velvillig over for nybyggerne. Kommunen anlagde en god vej gennem kolonien, og Hedebruget ydede en støtte paa ca. 21.000 kroner.

Det var egnens unge karle og piger, der her satte bo og tog fat paa den raa jord under den haarde landbrugskrise. Og hvordan blev saa resultatet?

Det samlede opdyrkede areal udgør omkring 450 ha. Det drejer sig om god hedejord, og der gødes kraftigt, saa der avles godt. De sytten nybyggere danner nu (1. oktober 1951) et samfund paa 123 mennesker. Ejendomsskyldværdien, der før opdyrkningen beløb sig til en snes tusinde kroner, udgør nær ved en halv million. Der betales i samlede skatter ca. 38.000 kr. Bygninger og løsøre er brandforsikret for ca. 2 millioner. Den skattepligtige formue er for 1951—52 ansat til 507.000 kr. Besætningen paa de sytten ejendomme er følgende: 37 heste, 203 køer, 272 ungkreaturer, 58 søer, 507 fedesvin og 2700 høns. Der leveres aarlig ca. 1000 slagterisvin. Mælkeleverancen var i 1950 631.000 kg. Alle ejendomme er godt besat med redskaber og maskiner. Der findes tærskværk og kværn paa hver ejendom, og tilsammen findes der herudover 12 selvbindere og 7 traktorer. Der er opstillet 17 siloer. Af de 17 nybyggere har de 13 privatbil.

De to kolonier Borrís og Møgelvang blev startet og sat i gang under den haarde landbrugskrise, medens adskillige ejere af gode fuldt besatte gaarde var ved at gaa fra ejendommene paa grund af svigtende indtægter. Nogle mener, at nybyggerne fik saa god en start, fordi bygninger, redskaber og maskiner var forholdsvis billige, og fordi der kunne købes besætning for næsten ingen ting. Men nybyggerne havde saa at sige slet ingen penge, og det lidt, der kunne sælges efterhaanden, kostede næsten intet, og alt imens skulle de leve og udvide bedriften.

Til sammenligning tages derfor et eksempel fra *Gudumlund* (Gudum Hede mellem Struer og Lemvig), hvor der blev begyndt med byggeri i 1949 og altsaa under dyrtid.

A/S Jysk Landvinding erhvervede her 275 ha hede, som var delt i 90 matrikulsnumre, og begyndte pløjningen i efteraaret 1946. I løbet af 1947 og 48 var det hele pløjet og merglet samt knivharvet flere gange, og veje var anlagt. Det drejer sig ogsaa her om hedejord af god beskaffenhed, og afsætningen til nybyggerne gik meget let, da lodderne i efteraaret 1948 blev udbudt til salg. Der var tre gange saa mange ansøgere, som der var lodder.

Arealet blev delt i 15 lodder á ca. 15 ha, hvortil kom, at ca. 30 ha blev afsat til tidligere ejere af hede inden for omraadet. Der var med dem truffet en ordning gaaende ud paa, at de afstod deres hedelod mod at faa en opdyrket lod til kultiveringsudgifterne og paa et efter forholdene passende sted af arealet. Samtlige 90 matrikulsnumre blev slettet og erstattet med et enkelt nummer for hver ny ejendom.

Bygningerne blev opført med statslaan i løbet af 1949. Jordlaanet dækkede udgiften til arealet. Siden krigen var der endnu store materialevanskeligheder, saa det kneb haardt at skaffe det, der skulle bruges, og i den rigtige rækkefølge. Hønsehuset var det første, der byggedes, og der boede saa familien i byggeaaret. Hver nybygger var under byggeriet haandlanger for sin ejendom for at tjene en sommerløn, og landbruget blev saa passet om aftenen og den tidlige morgen. Besaaningen fandt sted foraaaret 1949 samtidig med starten af byggeriet. De unge nybyggere ejede hver fra 6000 til 14.000 kr., ialt til de 15 lodder 140.500 kr., og herfor skulle købes besætning, redskaber og maskiner (i den dyre tid).

I 1952 er resultatet følgende i nøgne tal: Der bor nu her 15 familier med 31 børn, ialt 61 mennesker. Den samlede ejendomsskyld er 332.500 kr. Bygningerne er brandforsikret for 676.000 kr. og løsporet for 642.700 kr., ialt 1.318.700 kr.

Besætningen bestaar af 22 heste, 122 køer, 96 ungdyr, 39 grisesøer, 311 fedesvin, 2035 høns (og 12 bistader). Sidste aar blev der leveret 572 slagterisvin, solgt 250 smaagrise. Mælkeleverancen var 365.400 kg mælk. Kornavlens var 3175 td.

Der findes her 6 selvbindere, 15 kværne, 15 tærskværker, 2 traktorer, 9 siloer, 12 vandværker, 7 telefoner og 1 personbil. Alle har elektrisk lys og

kraft og indlagt vand. Der er anlagt haver og plantet 198 frugttræer. Læplantningen i ejendomsskellene blev udført af A/S Jysk Landvinding i tilslutning til kultivering. De to traktorer ejes af 2 og 2 naboer, og der holdes ingen heste paa disse ejendomme. Der holdes ikke fremmed medhjælp paa nogen af ejendommene, saa der er næppe heller nogen arbejdsløse.

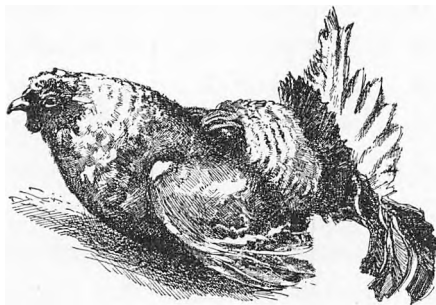
Der avles godt heroppe, men der gødes ogsaa godt. I første omgang tilførtes især store mængder superfosfat, og blaasten blev ikke glemt. Der er nu og da korn lige til lejesæd, men især gror roer, græs og kløver godt til, og det holder sig ogsaa i forholdsvis tørre perioder. En enkelt af husmændene har da ogsaa 12 køer (plus 8 ungkreaturer, 2 heste og 7 grisesøer samt slagterisvin). En enkelt lod blev udskiftet inden byggeriet, men ellers er det de samme familier, der startede paa den nøgne jord for 3—4 aar siden, og de skal nok blive siddende.

Det er altsaa en start i den dyre tid, og det gaar ogsaa — for den slags folk.

Det giver arbejde at dyrke hede op, men selve kultivering er for intet at regne mod den varige beskæftigelse, der følger efter.

I de tre kolonier, der hver for sig er skabt paa den raa hede i løbet af faa aar, findes nu 58 familier med (foreløbig) 210 børn. Ejendomsskylden er ca. 1,4 mill. kr. Besætningen bestod paa tællingsdagen af 114 heste, 551 køer, 590 ungkreaturer, 140 grisesøer, 1200 fedesvin og ca. 11.000 høns. Til mejeriet leveres aarlig 1,7 mill. kg mælk.

Det tør nok siges, at den støtte, der her blev ydet i form af statslaan, er vel anbragt. Resultaterne understreger, at nybyggernes start af hjem paa heden nu er en ganske anden end i forældrenes og bedsteforældrenes tid.

DEN FØRSTE mergling i Danmark er kendt fra de jyske hedeegne. Der skrives om mergling paa Viborgegnen omkring 1740 og mellem Herning og Holstebro ca. 1760, men da den første store merglingsperiode indtraadte i tiden efter 1800, var det dog bedre egne, der kom i spidsen og i første omgang tog stikkene hjem. Det var vel ogsaa naturligt, idet man her forholdsvis lettere fandt frem til kalkholdigt ler eller mergel. Det var iøvrigt ogsaa længe — helt op til efter 1850 — en almindelig tro, at det ikke kunne nytte noget at søge efter mergel paa hedebladerne.

Merglingsspørgsmaalet var almindeligt fremme i tiden allerede omkring 1800. Hedekarle kom hjem fra de bedre egne, hvor de havde arbejdet med mergling og set nytten deraf. Ved brøndgravning, held og tilfældigheder fandtes mergel hist og her. En skolelærer, der fandt mergel i Sevel sogn omkring 1840, agiterede for brugen af mergel og fik i 1844 af Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab 10 rigsdaler for sit fortjenstfulde arbejde for fremme af hedeopdyrkning og mergling. Endnu saa sent som i 1843 foreslaar gods-ejeren paa Rysensten at præmiere optagning af mergel. I lerjordsegnene fandtes mergelen mange steder saa nær overfladen, at man for at spare paa køreafstanden foretrak at lave en ny mergelgrav, saa snart man havde merglet f. eks. 4—6 ha. Dette medførte, at der paa hver af de store gaardes markskifter ofte kom til at ligge 4—6 mergelgrave — og de fleste ligger der endnu.

Men saa let gik det altsaa ikke ude i heden. Her fandt man mest almindeligt mergelen i en bakkeside mod et vandløb, og der kunne være mil mellem de fundne mergellejer. Selv da Hedeselskabet kom til med godt boreværktøj og helt op til nutiden kan det i mange egne vise sig svært at finde brugeligt og tilgængeligt mergel. Merglingen i Midt- og Vestjylland fik derfor gennem lang tid et andet forløb end østerpaa. Det blev til større udnyttelse af de enkelte lejer og med lang køreafstand til forbrugsstedet. Det gaar an med nutidens transportmidler, men helt op til efter aar 1900 var merglingen almindeligvis hedekultiveringens mest slidsomme og vanskeligste arbejde.

Helt almindeligt var det, at en nybygger maatte søge at tjene en lille dagløn uden for ejendommen og derefter med sit simple køretøj drage afsted over heden efter et lille læs mergel til en nypløjet ager — eller konen og børnene hentede mergel med studekøretøjet, medens manden var paa arbejde for fremmede eller selv sled i mergelgraven. En hedeopdyrker, der var naaet saa vidt, at han havde raad til at holde en 10—12 aars søn hjemme, var godt hjulpet, for saadan en karl kunne jo sagtens alene med studene hente et læs mergel en mils vej borte. Han tudede maaske nok lidt, naar han kørte fast i hedevejens løse sand eller kærrets pløre, men ikke saa gerne, hvis nogen saa det, og han var tidligt blevet vant til at klare vanskelighederne. Selv for de, der var kommet videre og havde gaard og voksne folk og stærke heste, var det et langvarigt slid at faa marken og den nypløjede hede merglet. I visse egne, hvor det var muligt at faa kalk eller kridt, gik det maaske noget lettere, men stort set var forholdene omtrent de samme i alle hedeegne. Helt op til den første verdenskrig blev det i Himmerland brugt at vinde kalken op med et haandtrukket spil med udveksling, saa en mand kunne trække en halv tønde op ad gangen. Saadanne mergel- eller kalkgrave bestod da af en tragtformet grube, hvis smalle del var en brønd gennem overjordens 3—4 meter tykke lag.

Merglingen paa heden foregik saaledes med haandkraft, heste- og studeforspand overalt til 1879, da den første faste mergelbane blev anlagt paa strækningen Damholt—Hodsager (16 km). I 1885 kom Grindsted—Grene (20 km) og i 1897 Eskær—Slyngemergelbane (15 km). Sporene laa her fast paa samme sted fra mergellejet og ud gennem den mergelfattige egn. Læsningen foregik ved haandkraft og transporten paa sporene ved hestekraft. Mergelen blev aflæst langs sporene, og egnens beboere kunne derfra køre mergelen videre ud. Disse baner var en god hjælp for de paagældende egne, men virkningen strakte sig ikke længere ud. Damholt—Hodsager banen var i drift til 1917, de to andre til lidt efter 1930.

I 1904 skete der en langt mere betydende ændring i mergeltransporten, idet det første mergelselskab for benyttelse af gravemaskine, flyttelige spor og damptransport traadte i virksomhed ved Brønderslev. Mergelen blev leveret i dynges paa saa vidt muligt alle de ejendomme, der var tilknyttet selskabet. Dette blev den maade, hvorpaa store dele af Jylland efterhaanden blev merglet i tiden indtil 1936, da man, ligeledes gennem mergelselskaber, gik over til at benytte lastbiler for transporten til medlemmerne.

Jævnside hermed er der hele tiden, siden man fra 1889 begyndte at køre mergel fra Sejlgaarden ved Funder med den nyaabnede Herningbane vesterud, udført transport af mergel og kalk paa trafikbanerne mod fragtteltelse i form af statstilskud.

I 1907 stiftedes »Vestjyllands Mergelforsyning«, et andelsselskab, som siden da har haft meget stor betydning ved fremskaffelse af billigst mulig mergel og kalk til det vestlige Jylland. Dette selskab har udnyttet nogle meget store mergellejer i Rindum ved Ringkøbing, Klaabygaard ved Ribe og Damhusaa ved Vemb samt fra 1942 et stort kalkleje i Hillerslev ved Thisted.

For Alhedens kultivering betød anlæget af banen Viborg—Herning i 1906 et helt afgørende fremstød, idet denne egn var særlig fattig paa mergel. Gennem en længere aarrække blev mergelen hertil læsset af straffefanger i Kølsen Mergelleje nord for Viborg og aflæsset langs banesporret ned over Alheden.

Den vanskelige adgang til lokale mergellejer i Jylland medførte, som nævnt, større udnyttelse af de enkelte lejer, og merglingen blev ikke enkeltmands arbejde. Siden 1904 har der været 310 mergelselskaber i virksomhed, og pr. spor eller lastbil har selskaberne udkørt ca. 19 millioner kubikmeter mergel med en bekostning af ca. 86 millioner kroner.

Paa trafikbanerne er i aarene 1889—1951 udkørt 1.076.000 vognladninger mergel og 255.000 vognladninger kalk med et fragttilskud af ca. 28,5 millioner kroner.

Reglerne for fragttilskud og for mergelselskabernes virksomhed har varieret en del gennem tiderne. Den vigtigste nugældende lov paa merglingens omraade er imidlertid lov nr. 136 af 1929 om begunstigelser for mergelselskaber, idet denne giver ret til tinglysning af mergelgælden paa ejendommene forud for andre prioriteter og med samme fortrinsret som for kommunale skatter. Indtil da skete selskabernes mergelleveringer under medlemmernes solidariske ansvar, og arbejdet gik godt under denne form, indtil der begyndte at komme krisetider i tyverne, og landmændene blev betænkelige ved det solidariske ansvar. Den nye lov gjorde en ende paa det solidariske ansvar.

Af hensyn til panthaverne blev der i tilslutning til loven om begunstigelser for mergelselskaber truffet en bestemmelse om, at der forud for merglingen og af dertil godkendte personer eller institutioner skulle foretages en undersøgelse af ejendommenes kalktrangsforhold og paa grundlag heraf forelægges en plan for merglingen.

Disse undersøgelser udføres af landbrugsorganisationernes konsulenter og af hedeselskabet. Der haves ikke nøjagtige tal for, hvor omfattende undersøgelserne ialt har været, men alene ved hedeselskabets medvirkning er der med udgangen af 1951 undersøgt 26.584 ejendomme med et areal paa 334.314 ha. Til bestemmelse af kalktrangen er der i forbindelse hermed udtaget og undersøgt 304.110 jordprøver.

Hvor merglingen gælder nyopdyrket hede eller lyngmose, foretages ingen nærmere undersøgelse, idet lyngarealerne vides at være kalkfattige. De kræver alle mergling eller kalkning for at blive tjenlige til dyrkning, og gennem forsøg og erfaringer har man fundet frem til en passende mergelmængde (8—10 tons kulsur kalk pr. ha). Der skete i almindelighed heller ingen større skade ved, at den første mergling af hedeegnenes agermark blev udført uden forudgaaende kalktrangsundersøgelse, da næsten alle jorderne dengang var kalkfattige. De spredte eksempler paa for stærk mergling, der forekom, hjalp med til at holde mergelmængden inden for rimelige grænser paa andre arealer.

Ved gentagen mergling er der imidlertid stor fare for, at der tilføres for store mængder, og kalktrangsundersøgelserne kommer derfor nu til stor nytte.

De laboratoriemæssige kalktrangsbestemmelser, hvortil metoderne først og fremmest blev udarbejdet af dr. Harald R. Christensen i tiden mellem ca. 1910—20, kom efterhaanden til at betyde umaadelig meget for merglingens rette udførelse, og det er nu kun faa, der mergler uden forudgaaende undersøgelse af jordens kalktilstand, selv om der ellers ikke under nogen form kræves laan eller tilskud til arbejdet. Jævnside med kalktrangsundersøgelserne er der udført et betydeligt antal kalkforsøg paa forskellige jordtyper for klarlægning af spørgsmaalet om den rette mergling samt dyrkning af de rette afgrøder paa jorder med forskellig kalktilstand.

Det er faa arbejder, der gennem de 100 aar har ændret sig saa meget som merglingen af Jyllands heder. Merglingen var absolut nødvendig, saa det ikke kunne nytte at pløje mere hede op, end der kunne skaffes mergel til, og det tog tid for den, der var smaat kørende i mere end en forstand, og som skulle leve, mens arbejdet blev udført. Det var i virkeligheden i flere egne godt klarer, hvis en nybygger paa heden kunne naa at faa et hedeareal lavet om til en færdigkultiveret og velbesat ejendom i løbet af en menneskealder. Mange maatte saa at sige tumle med mergelproblemet hele livet. Springer man saa de forskellige udviklingstrin over og naar frem til 1930—50, vil man finde, at adskillige

ejendomme gennem mergelselskabernes lastbiltransport faar mergelen leveret og afsat i roger paa marken paa en eneste dag. Endvidere kommer dertil nu, at ejeren ikke forlods skal ud med pengene til arbejdet, men tværtimod kan vente med afdrag paa laanet, til de første afgrøder er bjerget.

Vandingen ved overrisling var et af de første arbejder, der blev taget op efter hedeselskabets dannelse i 1866, og det var da ogsaa vandingen af de langs vandløbene i hedeegne liggende lave arealer, der efterhaanden satte skub i hedeopdyrkningen længere borte fra landsbyerne, idet det større udbytte af engene skabte et grundlag for oprettelse af ejendomme, hvorfra hedeopdyrkningen siden bredte sig længere ind i landet.

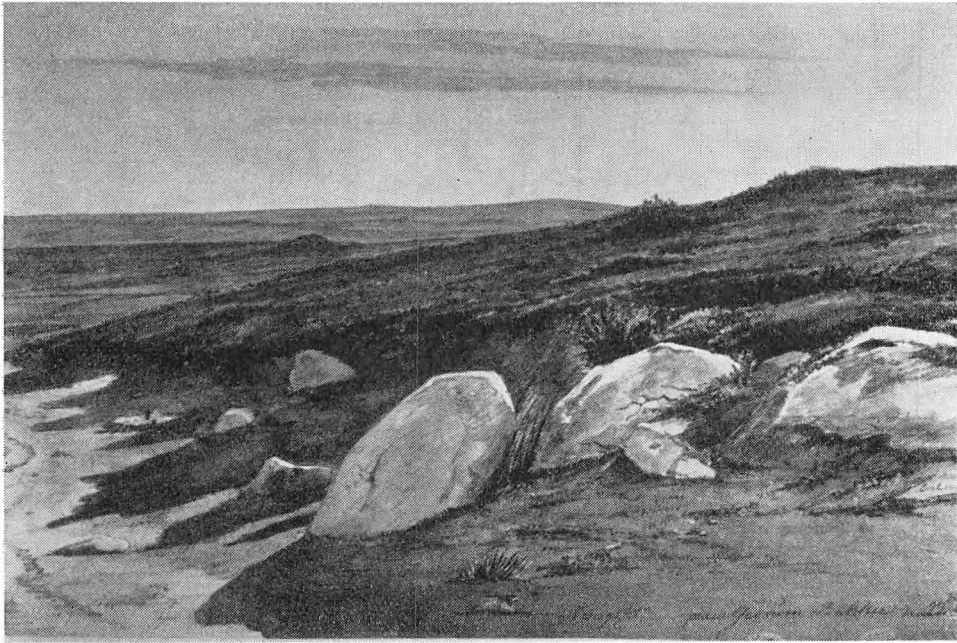
Hedeselskabet har ialt projekteret 111 vandingsanlæg med en samlet længde af hovedkanaler paa ca. 400 km og med et vandet areal paa ca. 8000 ha. De fleste af anlægene blev oprettet i aarene omkring 1870–80 og kun 12 efter aar 1900.

Anlægene bestaar af et kraftigt stemmeværk tværs over et aaløb, saa vandet herfra kan ledes ind i en hovedkanal, som med ringe fald følger terrænet i større og større afstand eller højde fra aens fortsatte løb.

Det største anlæg af denne art findes ved Skjern Aas nordside paa strækningen fra Arnborg over Skarrild og Nørre Felding til Borris. Vandingskanalen, der er anlagt i 1871, har en længde af ca. 20 km, og det vandede areal udgør over 1000 ha.

Det udadtil bedst kendte vandingsanlæg findes imidlertid syd for Skjern Aa paa hedeselskabets ejendom Hesselvig Enggaard, som gennem tiderne og med henblik paa vandingen har været besøgt af et meget stort antal gæster fra ind- og udland. Dette anlæg blev udført i 1870 og har været i drift siden da. Der blev her i 1872 oprettet en engvandingsforsøgsstation og lidt senere en engvandingsskole med baade praktisk og teoretisk undervisning. Skolen blev dog nedlagt efter faa aars forløb.

Det paa gaarden vandede areal, der udgør 66 ha, er typisk for de magre jorder i Vestjyllands hedeegne. Det bestaar af magert hedesand med lag af al iblandet groft grus eller smaa sten. Dog er de gamle engkroge fri for al. Uden vanding vil det meste af arealet med hensyn til kvalitet ligge lige ved eller under den økonomiske dyrkningsgrænse, og overladt til sig selv vil det gro i lyng igen.

M. Rørbye: Fra Gærum Bakker (Kobberstiksamlingen)

Vandingssystemet er typisk for den tids anlæg i hedeegnene. Kanalen fører 1,5 kubikmeter vand pr. sekund. Dens længde er ca. 11 km. Begyndelsesbredden er 7,5 meter, men aftagende nedefter for til slut at ende som en lille rende. Dybden er 0,6 meter. Efter Brøndsteds metode udmaales vandet til interessenterne og de forskellige arealpartier gennem aabne trærender, der er 2,2 meter lange og med en vanddybde paa 19,7 cm. En bredde paa 21 cm repræsenterer en »en part«, der her beregnes at være 30 liter vand pr. sekund.

Fra engang i april vandes arealerne stærkt stykke for stykke en eller flere gange. Naar der er kommet vækst i græsset, fugtvandes der overalt paa engene. Efter første slæt klodsvandes en lille tid, derefter fugtvandes, og først efter, at anden afgrøde er slaaet eller afgræsset, foretages en stærkere gødevanding, indtil frosten melder sig.

Der er her udført mangeaarige forsøg med forskellig vanding og tilførsel af kunstgødning. Vandingens værdi træder først rigtig frem i forbindelse med gødningstilførsel. Er plantebestanden til at begynde med af tarvelig beskaffenhed, kan der ikke straks ventes noget større udbytte for vanding eller gødning, men efter nogle aars forløb er vegetationens art fuldstændig ændret, og der

kan opnaas et meget stort udbytte af god kvalitet. En forudsætning er dog, at ogsaa afvandingsforholdene er i orden.

Den kunstige vanding under en eller anden form er af ældgammel dato. I ældre tid og mere lokalt benyttedes i hedeegnene et saakaldt strømhjul, som ved at gaa døgnnet rundt kunne løfte smaa vandmængder op i en rende af træ, hvorfra vandet fordeltes ud over arealet. Metoden er ogsaa brugt til vanding af kreaturer.

De kunstige vandingsanlæg kræver imidlertid en pasning, som ikke altid er udført tilfredsstillende, og som mange efterhaanden finder for dyr med de stigende arbejdsudgifter. Hertil kommer det bedre kendskab og lettere adgang til brugen af kunstgødning, som har medført, at mange tidligere vandede arealer er taget ind til dyrkning med korn, rodfrugt og kortvarige græsafgrøder. Endvidere maa nævnes, at mange af de gennem lange tider vandede arealer er blevet betydeligt forbedrede ved afsætning af slam og derfor er blevet bedre egnede til almindelig dyrkning end forhen, og at hedejendommene efterhaanden er kommet saa godt i kultur, at høhøsten fra engene ikke længere er saa afgørende nødvendig.

I de allerseneste aar er udviklingen derfor gaaet i den retning, at flere og flere holder op med vanding under denne form. Vandingen har imidlertid for sin tid som helhed givet landbruget og da særlig i de magreste hedeegne et mægtigt opsving. Det har været af fundamental betydning, at brugerne af de magre ejendomme ogsaa i tørre aar har kunnet hente store mængder af godt hø i vandingsengene.

Interessen samler sig nu især om de mekaniske anlæg til vanding af markafgrøder der blev forberedt af Hedeselskabet under besættelsen og taget endeligt op i 1945. Det kan dreje sig om helt transportable anlæg bestaaende af traktor, pumpe, flyttelige rørledninger og spredere af forskellig art eller om stationære pumpeanlæg og nedgravede hovedledninger, medens alene de ydre ledninger og spredere er transportable.

I TIDEN INDTIL ca. 1890 fandtes der næsten ikke maskiner af nogen art paa en almindelig hedejendom, og baade haandredskaber og større genstande som harver, plove og vogne var fremstillet af lokale haandværkere, ja selv en saa forholdsvis fin indretning som en spinderok var fremstillet af egnens rokke-drejer. Rokken blev derfor i nogle egne temmelig klodset udført, medens den i andre egne var et helt kunstværk og en baade smuk og værdifuld gave fra en ung mand til hans fremtidige hustru. Helst skulle han ogsaa komme med gaver, som han selv havde fremstillet, f. eks. et manglebræt, en rive og en kratte (til samling af neg), alt kunstfærdigt udført. Saadanne ting kunne da gaa i arv til senere slægter.

Haandredskaberne var gennemgaaende tunge og klodsede, men dog bedre end de i ældre tid benyttede træforke og trægrebe. Det betød derfor en stor lettelse i mange arbejder, da hammerværkerne omkring aarhundredskiftet blev næsten eneraadende ved fremstillingen af skovle, grebe, forke og leer, selv om der var enkelte landsbysmede, som f. eks. kunne lave en le, der var bedre end alle andre.

Der hørte et værkstedsrum til næsten enhver ejendom i ældre tid. Her opbevaredes de haandredskaber, der ikke var i brug, og her forarbejdede man selv forskellige ting som koste, tøjrepæle, klaptræer, grebeskafter og river og reparerede vogne og træharver m. v. Det vigtigste værktøj hertil var en baandkniv. Enkelte landmænd havde endda en esse og beskæftigede sig da ogsaa med smedearbejde.

Der var visse bestemte regler for brugen af redskaber til bestemte arbejder. Det var saaledes nærmest helligbrøde paa loft og lo at bruge en jernskovl til korn (det skulle være en træskovl), og man brugte heller ikke en almindelig skovl til gravning af vandfurer i rugen om efteraaret, men en vandfureskovl af halv normal skovlbredde, saa renden ikke blev bredere end strengt nødvendigt. Det var respekten for kornet, der her gjorde sig gældende sammen med tillært gang for de enkelte arbejder.

De gamle redskaber afløstes efterhaanden, som bedre blev fremstillet, eller maskiner kom i stedet — eller selve arbejdet overgik til industrien (smør, ost, kartoffelmel osv.), men mange nulevende har kendt og benyttet de i det følgende nævnte ældre eller ældste redskaber.

Hjulploven, der havde været i brug her i landet gennem mange aarhundreder, kæmpede længe en haard og sejt kamp med svingploven. Allerede i 1770 lod Landhusholdningsselskabet afholde prøve med svingplove, sammenlignet med hjulplove, og mange flere prøver fulgte efter. Endnu saa sent som i 1845 var der præmiepløjning paa Lavlund ved Herning, og her klarede hjulplovene sig saa godt, at de fik seks præmier, medens svingplovene fik ni og husmandsplove med køer som forspand to. Brugen af hjulploven fortsatte endnu nogle aartier i hedeegnene jævnsides med svingploven, men var ellers omkring 1850 saa godt som afløst af svingploven i andre egne af landet. De danske svingplove fremstilledes af landsbysmedene og fik derfor et noget forskelligt udseende, alt efter, hvad man fandt hensigtsmæssigt i de forskellige egne. Svingplovene var saa godt som eneraadende op mod 1890, da de amerikanske plove, Oliver og Albion m. fl., kom frem i større antal omtrent samtidig med flere tyske plove, hvoraf Rud. Sack's blev mest kendt. Paa samme tid (1872), som de første amerikanske plove kom her til landet, begyndtes fremstillingen af Fraugde-ploven af den fynske smed Anders Jakobsen efter omtrent tilsvarende system. Flere fynske plovfabrikker fulgte efter. Det blev disse plovtyper, der efterhaanden blev næsten eneraadende ved pløjning af agermark. Svingplovene gaar dog endnu adskillige steder, særlig paa mindre ejendomme. Til skrælppløjning af hede benyttedes helst svingplove, der ikke bryder furen saa meget som de amerikanske og fynske plovtyper. Samme fordel har Bovlund engplov fra ca. 1930, som til sit brug har vundet meget stor udbredelse.

Slagharven med træbuller og lige jerntænder eller senere helt af jern var i brug flere steder indtil omkring 1920. De sidste blev lagt op paa straaetogene paa udsatte hushjørner. Den blev afløst af flere typer af lette harver, f. eks. siksakharven eller Howardsharven og den meget lette ukrudtsharve. Svenskharven, først den trekantede med træbulle og lange svære tænder, der kom her til landet i 1840erne, blev efter en menneskealders forløb eneraadende svær harve. Sammen med slagharven var svenskharven de eneste harver paa gaardene i lang tid. De fik imidlertid i 1880erne en haard konkurrent i Foghs

patentharve, der var fremstillet af smeden i Thorning, og som vandt stor anerkendelse ogsaa i udlandet. Omkring aarhundredskiftet blev imidlertid baade den og svenskharven trængt ud af fjedertandsharven og kultivatoren. Mange flere harvetyper har været i brug samtidig eller er kommet til senere.

Sædeløben, den af halm hjemmelavede, blev holdt højt i ære og maatte ikke saadan uden videre tages i brug til andet formaal. Da fremstillingen af den faldt bort sammen med meget andet husflidsarbejde, saaede man kornet direkte fra en sæk. Radsaamaskinen vandt indpas i tiden efter aarhundredskiftet. Bredsaamaskinen havde da længe været brugt paa de større gaarde.

Da dyrkningen af roer almindeligt begyndte omkring 1890, blev der i de mindre brug kun taget smaa arealer ind hertil aarlig. Frøet saaedes paa kamme, men paa mange maader. Nogle fordelte frøet med haanden, andre saaede frøet fra en flaske med en gaasefjer gennem proppen, eller, for at gaa opret, hældte frøet ned gennem et særligt formet jernrør. Snart kom der dog ogsaa meget billige roefrøsaamaskiner i handelen. Efterhaanden som radsaamaskinerne kom frem, blev ogsaa de benyttet til roesaaning, der nu forlængst skete paa flad jord.

De enkeltrækkede radrensere kom frem omtrent samtidig med roedyrkningen, og det var dem, der blev benyttet næsten overalt til efter aarhundredskiftet, da de torækkede, Avance og Holeby m. fl., kom frem, sædvanligvis kombineret med saa-aggregater.

Leen var gennem lange tider det eneste benyttede høstapparat og var det paa bøndergaardene og mindre brug indtil omkring aar 1900. Slaamaskinerne blev bl. a. prøvet i 1875 paa Tastum Sø og Asmildkloster i tilslutning til Landmandsforsamlingen i Viborg. Aflæggerne var ogsaa i brug paa enkelte større gaarde paa dette tidspunkt. Selvbinderne begyndte først at komme omkring 1890, og kun til de store gaarde, og efter besættelsestiden kom de første mejetærskere.

Det var omkring aarhundredskiftet, at man paa bøndergaardene begyndte at interessere sig for slaamaskinerne, og de blev da efterhaanden flere steder forsynet med aflæggeapparat.

»Tæven«, en ca. 2 meter bred trækriver, som ved hjælp af en gjord over skulderen paa trækkeren blev brugt til rivning af stubmarken, blev afløst af hesteriven, der samtidig afløste den gamle hestetrukne slæberive og brugen af læssetangen ved højbjergningen. Paa de mindre brug klarede man sig med

de gamle redskaber til efter aarhundredskiftet, men da havde hesteriven længe været i brug paa de større gaarde.

Plejlen afløstes af tærskemaskinen, ogsaa først paa de større gaarde. Wolff, Herningsholm, havde i 1856 anskaffet sig en tærskemaskine, som han tilbød at udleje for 4 rdl. om dagen. Den blev trukket af to heste og kunne tærske 50 traver daglig. Tærskværkerne undergik betydelig udvikling, efterhaanden som man fik bedre trækraft end heste.

Haandsoldet til rensning af korn afløstes allerede tidligere af rensmaskiner. Foruden med haandsoldet brugte man ogsaa paa mindre brug at kaste kornet frem over Loen med en lille haandskovl. Siddende paa en malkestol kunne en øvet mand i virkeligheden lave et fint arbejde ved denne kastning. Smaasten og tungere genstande røg længst ud, dernæst i en halvmaane det bedste og tungeste korn efterfulgt af et bælte med lettere kærner og et bælte med tidselhoveder, avner og halm m. v. Der er nulevende, der kender kunsten — ogsaa med at faa kærnerne til at løbe rundt i soldet. Rensningen overgik senere til selve tærskværkerne.

Skærekisten var gennem slægtled et kendt tilbehør til redskabssamlingen paa mindre ejendomme. Den afløstes af hakkelsesmaskinen, der kom frem omtrent samtidig med tærskemaskinen. Hakkelseskæringen var længe et tungt og tidsrøvende arbejde, og det var karlenes pligt at udføre dette uden for almindelig arbejdstid. Nu bruger man ikke hakkelse mere, men tidligere var det nødvendigt for at spare paa straafoederet og for paa en mere bekvem maade at have foder med til hestene, naar man kørte ud. Endvidere var man fri for at tærske det korn, hestene skulle have.

»Lunstikovognen« med skinnebeslaaede træksler afløstes af vogne med jernaksler og møttrik til at holde hjulene, men de gamle vogne fik lov til at gaa som reserve, saa længe de kunne holde, og de sidste var ikke slidt op før omkring aar 1920. En halv snes aar senere blev jernvognene saa smaat afløst af vogne med gummihjul, idet der da begyndte at komme gamle biler, som kunne ombygges til mælke- og arbejdsvogne. Efter 1945 bliver næsten alle arbejdsvogne fremstillet med gummihjul.

I studekørlens tid brugte man hos den jævne landmand kun arbejdsvogne ogsaa til pænere brug. Da islænderne og andre smaa heste ved aarhundredskiftet og lidt senere kom hertil i større antal, fik de smaa ejendomme en lille jumbe til stadsbrug, større gaarde fik en højere gig, idet de dog samtidig havde

en tostolet fjedervogn eller en ponyvogn. Nu er de fleste af disse vogntyper i hvert fald paa de større gaarde afløst af biler.

Brønden med bom eller vippe afløstes først af haandpumpen, hvilket betød et stort fremskridt.

Meget andet er forandret med den nye tid, der blev indvarslet med brugen af motorer af forskellig art, saa vi vil se lidt paa, hvad kraftmaskinerne har betydet.

Hestegangen, der var saa almindelig paa gaardene indtil og efter 1920, er nu helt forsvundet. De var for store at sætte hen som eventuel reserve, og der var meget jern i dem, saa de gik til ophugning, saa snart afløseren var installeret. Mange steder var det husmøllen, og særlig i Vendsyssel og Himmerland efter aar 1900 var det vindmotoren (vindrosen) eller klapsejleren samt i øvrigt oliemotorer, der fortrængte hestegangen. Andre gik direkte over til elektricitet, hvor dette kunne lade sig gøre.

Man fik nu egen kværn, og halv- eller helrensende tærskværker blev koblet til de nye kraftmaskiner, ligesaa vandpumpen og eventuelt kageknuseren m. fl. Paa de store gaarde havde man da alt længe haft damplokomobilet som sværere trækraft ved tærskning m. v. Hestene afløstes — for en meget stor del — af biler inden for transportvæsenet og af traktorer i marken.

Samtidig med overgangen til traktordrift op imod 1930 ændredes ogsaa markredskaberne, og da især for saa vidt angaar størrelsen, idet redskaberne skulle tilpasses den stærkere og hurtigere gaaende trækraft.

For hedeopdyrkningen kom traktordriften til at betyde en fuldstændig ændring af fremgangsmaaden i arbejdet. Man kunne nu komme under alen med ploven, og da man nu havde kraft nok til at komme i dybden og paa een gang, holdt man op med den tidligere skrælplojning med efterfølgende dybere pløjning. Der var dog arealer, der krævede en endnu langt dybere pløjning for at faa den dybere al og bedre jordlag op. Plovfabrikant Wilkens i Bovlund fremstillede da kæmpeploven i samarbejde med Hedeselskabets Maskincentral. Driften af denne plov kræver to a tre af de største larvefodstraktorer, ialt op til 200 hestekræfter.

Ved tællingen den 15. juli 1952 fandtes der 8782 traktorer i Jylland og 9062 paa Øerne. Mejetærskerne var samtidig fordelt med 100 i Jylland og 267 paa Øerne. Af selvbindere fandtes 66.021 i Jylland og 44.935 paa Øerne, de fleste endnu til hestekraft. Mange andre hjælpemidler er kommet til efter-

haanden, f. eks. gødnings- og mergelspredere, kartoffellæggere, kartoffeloptagere, roeoptagere, negblæsere og transportører til forskellige formaal. Endvidere skal her lige nævnes de kunstige vandingsanlæg og de elektriske hegn.

En helt ny foreteelse, som efterhaanden er kommet til at betyde meget i landbrugsarbejdet, er oprettelsen af maskinstationer (706 i Jylland og 466 paa Øerne), som efter tællingen i 1952 benyttedes af 12.380 ejendomme i Jylland og af 8560 paa Øerne. Maskinstationerne er forsynet med et meget stort antal redskaber og maskiner, hvoraf en del, saasom motorsprøjter, pudderblæsere, kvashuggere og rundsave, kun benyttes ganske kort tid i hver sæson, og som derfor ville være for dyre i anskaffelse og drift for den enkelte landmand.

Ogsaa det ældgamle, stærkt bundne malkearbejde er undergaaet en forandring ved malkemaskinernes fremkomst. De begyndte at brede sig lige efter første verdenskrig, men først nu efter den anden verdenskrig er der blevet rigtig fart i udbredelsen ogsaa paa de mindre ejendomme. Fordelingen af malkemaskiner paa ejendomme af forskellig størrelse var i 1952 saaledes:

	under 10 ha	10-15 ha	15-30 ha	30-60 ha	over 60 ha	Ialt
Jylland	5.710	10.024	26.952	14.363	3.054	60.103
Øerne	2.894	3.584	9.948	5.150	1.009	22.585
Hele landet . . .	8.604	13.608	36.900	19.513	4.063	82.688

Endelig skal nævnes, at der findes elektriske installationer paa følgende antal ejendomme:

	Lys	Kraft	Samlet antal ejendomme
Jylland	127.536	101.029	132.112
Øerne	72.131	50.744	75.873
Hele landet . . .	199.667	151.773	205.985

Dette betyder, at der er elektrisk lys paa 96 pct. af alle landbrugsejendomme og elektrisk kraft paa 73 pct. Ca. 20 pct. af installationerne er kommet til siden 1944. For 1346 af ejendommene i Jylland og 472 paa Øerne sker forsyningen fra eget elektricitetsværk.

Paa halvdelen af samtlige landbrugsejendomme var der installeret vand i 1950, nemlig paa 68.216 ejendomme i Jylland og 35.750 paa Øerne. Det

Hans Smidth: Jyske pottemagere i virksomhed paa beden

O. Haslund: Fra beden, 1863

er rigeligt en fordobling siden 1944. Flertallet af ejendommene faar vandet fra eget vandværk, nemlig 45.472 i Jylland og 26.388 paa Øerne, ialt 71.860. Ogsaa dette er mere end en fordobling siden 1944.

Man har ingen særskilt statistik over hedejendommernes mekanisering, men lige saa sikkert, som de i saa henseende var bagefter i ældre tid, er det, at de nu følger godt med ved anskaffelsen af arbejdsbesparende hjælpemidler.

Jævnside med udviklingen har der gennem tiderne været afholdt mange sammenlignende prøver med redskaber til samme arbejde. Fra 1872 gennemførtes regelmæssigt tilbagevendende prøver i forbindelse med De danske Landmandsforsamlinger og i 1892 paabegyndtes de statsunderstøttede redskabsprøver foranstaltet af Landhusholdningsselskabet. I 1914 blev prøvearbejdet samlet under Statens Redskabsudvalg, der siden da har udført et stort arbejde vedrørende prøver og bedømmelser af redskaber og maskiner og herigennem ydet god og sagkyndig vejledning ved redskabernes og maskinernes endelige udformning.

FREDERIK DEN FEMTE resolverer i 1761, at der i alle rigets provinser skal anlægges nye landeveje. Til at planlægge og lede arbejdet blev der hentet tre ingeniører fra Frankrig, og der udarbejdedes forslag til de forestaaende vej-anlæg, der skulle bestyres af ingeniørkorpset i forbindelse med pionerkorpset, idet der blev lagt megen vægt paa vejenes militære betydning.

I 1778 blev der nedsat en general-vejkommision til at gøre udkast til vej-arbejdernes fortsættelse, og i 1785 oprettedes et særligt vejkorps. I 1833 indlemmedes vejkorpsen i ingeniørkorpset, men vedblev at høre under rentekammeret.

Vejarbejdet udførtes dels ved naturalarbejde og ved leverance in natura af de paagældende ejeres hartkorn og dels ved militær kommando. Naturalarbejde var ikke yndet af bønderne, og da der hyppigt kom klager, blev det i 1819 forbudt at fordre arbejde i høst- eller saatid, men det var dog først saa sent som i 1841, at de helt slap af med denne form for arbejdsydelse. Fra dette aar blev alt vejarbejde henlagt under ingeniørkorpset og pengemidlerne stillet til raadighed fra amtstuerne.

I Jylland blev der fra 1800 til 1840 anlagt 13 mil og 3855 favne landevej og bygget 20 broer, og fra 1841 til 1868 fik Jylland anlagt 85 mil og 937 favne landevej til en udgift af 4½ mill. rigsdaler.

De jyske landeveje blev saaledes for en væsentlig del anlagt for ca. 100 aar siden, men man maa ikke tænke sig vejene anlagt af samme kvalitet som i nutiden. Mange landeveje havde en vejbane med kun 5 tommers tykkelse af grus, og de blev vedligeholdt ved udfyldning af sporene.

Først med loven af 21. juni 1867 kom vejræsenet ind under de nugældende forhold, hvor landevejene bestyres af amtsraadene og bivejene af sogneraadene.

Man er nu naaet frem til den tid, da interessen især samler sig om anlæg af jernbaner, og det faar betydning for den fortsatte udvikling af vejnettet.

Amtsvejsinspektør Winkel, Hjørring, skriver i sine erindringer om forholdene, da han i 1886 blev udnævnt til amtsvejsinspektør, følgende: »Der var

et stærkt Skær af noget umoderne over Vejvæsenet dengang og i mange Aar derefter, Vejenes Tid var forbi, Diligencerne var Musæumsgenstande, og Vejvæsenet noget man affandt sig med nærmest som en Slags nødvendigt Onde, man ofrede det mindst mulige paa, de havde jo ingen Fremtid. Nej, Jernbanerne var Fremtidens Landevej, Jernbanerne havde hele Regeringens og Rigsdagens Interesse, men Landevejene kunde man roligt overlade til Amtsraadene, og de nød ikke paa langt nær den Anseelse, de har nu.« Denne konkurrence om banerne var aarsag til, at der i slutningen af det 19. aarhundrede ikke blev anlagt mange nye landeveje. De, der kom til, blev nærmest anlagt for at skaffe bedre forbindelse til jernbanestationerne.

Men landevejsnettet bredte sig dog trods modgangen langsomt over landet og skabte voksende muligheder for opdyrkning. Man saa det paa Taphede øst for Viborg. Før 1854 laa der et enkelt hus paa den store flade, men da den nye Viborg—Randers landevej var gennemført, opstod der hurtigt 50 gaarde og huse.

Dalgas, der jo var vejingeniør, var klar over vejenes betydning for hedens kultivering, og allerede i 1865 slaar han i Berlingske Tidende til lyd for deres udbygning. Det var derfor ret naturligt, at han i Hedeselskabets første love under selskabets formaal ogsaa fandt anledning til at indflette en paragraf om arbejdet med vejbygningen.

Landevejene strakte sig ogsaa ud i heden, men ikke saa meget for hedens eller dens beboeres skyld. Formaålet var først og fremmest at faa forbindelse fra by til by, men virkningen blev den samme som for Tapheden, nye ejendomme skød op. Mange steder valgte man at lægge mejeriet ved den nye vej, og snart efter kom smeden, karetmageren, høkeren eller købmanden, bageren og brugsforeningen, og i løbet af faa aar fandtes der bygget en hel by omkring mejeriet. Dette skete i aarene omkring 1885—90, da de fleste andelsmejerier blev opført, og saa var tiden inde til at søge en jernbane ført til egnen.

Men uden for landevejene, der helst blev trukket efter en lineal, laa de gamle landsbyer, og her var vejforholdene længe helt elendige. Helt op til efter aar 1900 var der mange landsbyer, som kun havde jordveje uden vejgrøfter. Efterhaanden kom de saakaldte indkastede veje, hvor fylden fra vejgrøfterne blev kastet ind paa midten af vejen, saa vandet bedre kunne trække ud til grøfterne. De lave, vaade steder tilførtes grus, saa hestene kunne trække en vogn over, og de mest sandede steder blev belagt med lyng. En saadan vej

kaldtes at være grundforbedret. Om vinteren var vejene tit et pløje over det hele, og saa kørtes ofte ind ved siden af paa marken.

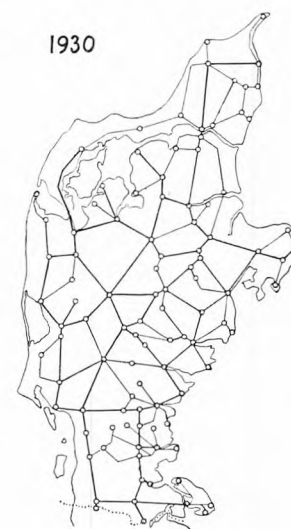
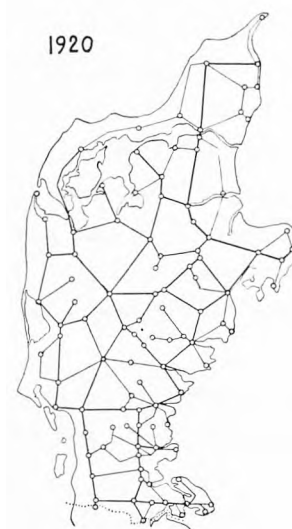
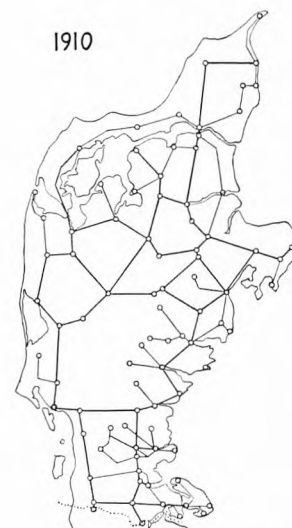
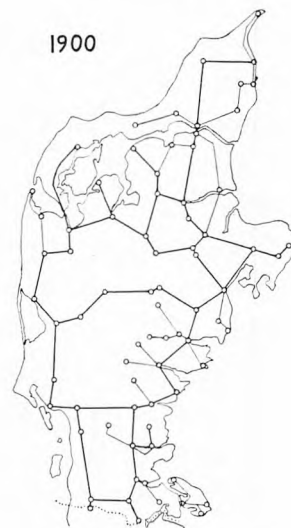
Paa baggrund af den senere tids udvikling glemmer man hurtigt de elendige vejforhold uden for landevejene før bilernes tid, men det er dog ikke længere siden end omkring 1920, at bilisterne til stadighed var udsat for at køre fast selv paa mere befærdede veje fra den ene landsby til den anden og maatte have heste til at trække bilen over de værste steder. Ja, selv ved en slags hovedvej som Frederikshavn—Skagen (Aalbækvejen) havde visse heldigt beliggende ejendomme en god, fast indtægt ved at trække fastkørte biler fri af pløret saa sent som omkring 1930. Der blev tit brugt den vending, at et sogns veje ikke blev farbare, før sogneraadets formanden selv fik bil, men det var nu slet ikke saa let for de store, tyndtbefolkede sogne at følge med ved de stigende krav til vejenes forbedring.

Var sognevejene saaledes elendige, var stikvejene herfra og ind til ejendommene paa marken eller til nybyggerne paa heden dog om muligt endnu værre, saafremt de da ikke laa paa mere tør bund.

Det var derfor naturligt, at Hedebruget, der blev stiftet i 1906, saa det som en vigtig opgave at give støtte saavel til eksisterende veje som til anlæg af nye veje ind i hederne, saa arealerne kunne blive tjenlige til opdyrkning.

Hedens ældgamle veje — hjulsporene over heden og hulvejene ned over bakkesiderne — var aaret rundt nærmest bedre egnet til hestekøretøjer end mange af de nyere jordveje, idet de gamle hedeveje snoede sig efter terrænet og undgik de lave, fugtige steder. Mange af disse hedeveje, der bestod af rækker af hjulspor ved siden af hinanden, var fra gammel tid offentlige veje, og det var ikke altid saa helt let at faa dem nedlagt som saadan, hvis nogen kunne bevise, at de blev brugt nu og da, f. eks. til transport af nogle læs tørv fra mosen. Det var da bedst at gaa lidt stille med dørene, naar der paa tværs af sporene blev opdyrket en hedelod. Opdyrkeren lavede da tit en antydning af en markvej paa stedet, saa færdselen ikke blev afbrudt. De næste gjorde maaske ligesaa, men efterhaanden som opdyrkingen og opførelsen af ejendomme skred frem, og der blev anlagt nye og mere hensigtsmæssigt beliggende veje, som trak færdselen til sig, faldt den hævdvundne hedevej stille bort uden videre snak.

Der er fortsat vejproblemer at ordne ved enhver større opdyrkning, og problemerne gælder altsaa ikke alene anlæg af nye veje, men ogsaa afvikling af de

Jernbanenettets udvikling i Jylland

gamle vejrettigheder. Det gaar lettest, hvor man kan finde frem til de vejberettigede og faa truffet en ordning, før nogen føler sig gaaet for nær, eller faar lavet en ny vejforbindelse, før den gamle opløjes.

Automobilerne begyndte at komme frem ved aarhundredskiftet, først helt enkeltvis og efter krigen 1914—18 i stort antal, som følgende opgørelse viser:

	1910	1920	1930	1940	1950
Jylland	233	5.941	43.437	62.551	73.546
Øerne	764	11.716	66.887	99.946	105.922
Ialt	997	17.657	110.324	162.497	179.468

Den første motorlov kom i 1913 og blev fornyet i 1918, men navnlig den reviderede motorlov af 6. maj 1921 skaffede pengemidler til forbedring og vedligeholdelse af vejene. I finansaaet 1949/50 løb de samlede afgifter af motorkøretøjer og benzin op i 256 millioner kroner.

De nye vejtyper egnede sig mindre godt til den hidtidige færdsel med svært beslaaede heste og vogne med jernhjul, men dette spørgsmaal kom man om ved paa den maade, at motordriften i løbet af ganske faa aar omkring 1920 slog den ældre form for vognmandskørsel ud, og inden længe var det ogsaa kun faa af landbrugets heste, der kom paa de større veje. Der var nu lastbilvognmænd i enhver landsby, der kom rutebiler og gummihjulstraktorer med gummihjulsvogne. Hedens beboere drog hurtigt nytte af udviklingen. De havde de forholdsvis store afstande og kun lidt af medhjælp i bedriften, saa det var om at gøre at komme hurtigt hjem fra en nødvendig tur til staden. Det var saaledes ikke alene til lyst- og feriekørsel, at de 13 af 17 nybyggere i Møgelvang holdt privatbil.

Og saa lidt tilbage igen. Først da postvæsenet blev oprettet i 1624, begyndte der at blive tale om planmæssig befordring fra sted til sted. Den første posttur gik en gang egentlig fra København til Hamborg over Middelfart og Kolding. I Jylland blev der etableret forbindelse mellem Kolding og Aalborg over Viborg, mellem Kolding og Randers over Vejle og mellem Horsens og Aarhus samt mellem Kolding og Ribe. Forbindelsen skete ved gaende bude, og der var kun tale om brevbefordring.

I 1653 kommer saa en agende post en gang egentlig paa ruten København—Hamborg, og denne skulle befordre rejsende og gods, og i 1685 indførtes

C. Dalgaard: Postbudet

ridende post paa de jyske ruter, men først næsten 100 aar senere (i 1749) kom Vendsyssel med ind under postruterne, og endda kun østkysten.

De agende poster var bortforpagtet til private personer, men i 1777 overtager postvæsenet selv driften, og endelig i 1798 kommer saa den første diligence igang, to gange ugentlig mellem København og Helsingør, og aaret efter aabnes ruten mellem København og Korsør en gang ugentlig. I 1834 kom diligencen igang paa hovedruterne, og de gik her, til de blev fortrængt af jernbanerne. Den sidste personpostvognsrute, Vejle—Jelling—Brande, blev nedlagt i 1911.

Da jernbanerne begyndte at brede sig over Europa, saa man med ængstelige øjne paa Nordtysklands jernbaner, der kunne true Øresundstrafikken. Der blev derfor i 1835 nedsat en kommission til at undersøge mulighederne for oprettelse af en jernbane mellem Nord- og Østersøen over dansk territorium, og resultatet blev, at ruten Altona—Kiel kunne aabnes 1844 under navnet »Kong Christian den Ottendes Nordostersøjernbane«. Snart fulgte nye baner efter. Ruten København—Roskilde blev aabnet 1847, og 1856 fortsattes den til Korsør.

Om anlæg af baner i Jylland kom der til at staa stor strid, idet man ikke kunne blive enige om banernes retning. Et parti ville have en længdebane midt ned gennem halvøen fra Limfjorden over Viborg med tilslutning til Altona—Kiel-banen, da landbrugets vigtigste udførselssted var Hamborg. Et andet parti nærrede af politiske grunde ængstelse for sammenknytning med de tyske landsdele og saa hellere en nærmere forbindelse mellem Jylland og Øerne, ligesom man forudsaa de østjydske købstæders totale ødelæggelse, hvis banen blev ført uden om disse. Endelig ønskede et tredie parti tværbaner for at fremme handelen med England, der efter toldreformerne i 1840erne havde mulighed for at udvikle sig til landbrugets hovedaftager.

Kampen bølgede frem og tilbage, men endelig i 1862 blev saa banen Aarhus—Randers anlagt. Fra dette tidspunkt kommer der fart i udviklingen, og hvert aar i den følgende periode gøres et nyt baneafsnit færdigt.

Banenetets udvikling i Jylland er illustreret paa side 377.

Med banerne fulgte opblomstring af tyndt befolkede egne, bedre muligheder for kultivering og især lettelse i transporten af landbrugsprodukter.

Naar dette er tilfældet, vil mange let faa det indtryk, at det særlig var banernes udvikling, der satte skub i hedeopdyrkingen. Til en vis grad var

forholdet imidlertid nærmest det omvendte. Det var næsten ikke muligt at faa hverken en statsbane eller en privatbane ud i heden, »før der var noget at komme efter«, medmindre det var nødvendigt for banen at gaa over heden for at naa sin endestation eller for at gaa videre over dyrkede egne.

Af denne grund kom der en række stikbaner fra købstaden og ud i oplandet, saa langt dette var opdyrket. Dette gjaldt saaledes linierne Horsens—Bryrup, Horsens—Tørring, Vejle—Give, Vejle—Vandel og Kolding—Egtved og forøvrigt ogsaa vestkystjernbaner som Varde—Nr. Nebel, Skjern—Videbæk og Ringkøbing—Ørnhøj. De fleste af disse stikbaner blev senere, da heden for en større del var opdyrket, forlænget ind til nabobyerne, men det var dog først saa sent som i 1914—17, at de nu saa store byer og jernbaneknudepunkter Brande og Grindsted fik jernbaneforbindelse med omverdenen.

Arbejdet med anlæg af nye jernbaner stoppede brat op sidst i tyverne, endda saa brat, at flere banestrækninger, der var færdige eller næsten færdige, aldrig naede at komme i drift.

Det var det mægtige opsving i biltrafikken og da især rutebil- og lastbiltrafikken, der paaførte banerne den haarde konkurrence. I Sønderjylland medførte denne konkurrence, at samtlige amtsbaner og nogle statsbanestrækninger blev nedlagt lige efter 1930. I Nørrejylland er enkelte baner nedlagt, og der er bud efter flere.

Baade stats- og privatbanerne tog imidlertid konkurrencen op ved indførelse af motorvogne og lyntog, saa persontrafikken kom til at svare til tidens krav om hurtighed, og fra større stationer udsendtes fragtbiler med varer direkte til modtagerne. I øvrigt er det nu banerne, der driver mange af bilruterne for persontrafik.

Skibsfarten gennemgik en tilsvarende udvikling. Robert Fulton konstruerede det første dampskib i 1807. Danmark fik sit første dampskib i 1819, og i 1827 var der dampskibsforbindelse mellem København og Jylland et par gange om ugen, skiftevis til Aalborg, Aarhus og Fredericia, og i 1828 anskaffede postvæsenet et dampfartøj til Storebæltsoverfarten. I 1845 havde vi ialt 11 hjuldampere, men kun en af disse var bygget af jern.

I 1874 aabnedes Esbjerg havn, en ny by opstod, og porten til England var slaaet op paa fuld gab. Herfra og fra andre danske havne afgaar nu moderne køleskibe med forædlede landbrugsprodukter. Der er saaledes sket en del paa trafikens omraade, siden man for kun ca. 100 aar siden drev kreaturer og

svin ad hedevejene helt ned til Hamborg. Velocipeden (væltepeteren) og skærveknuseren, som cyklen med de massive gummiringe kaldtes, afløstes ved aarhundredskiftet af cyklen med luftringe, der blev hvermands eje, men endnu saa sent som i 1905 var en ung mand ikke kvalificeret til at blive landpostbud, saafremt han ikke kunne cykle.

Under befordringsmidler maa her lige nævnes telegrafen (første linie i 1854), telefonen (første anlæg i 1881) og statsradiofonien (1925) og sidst, men ikke mindst, flyvningens udvikling i dette aarhundrede.

N. C. NIELSEN

*Udviklingen i tal gennem 100 aar
for landejendomme, befolkning, arealets benyttelse,
planteavl og husdyrhold*

DEN FØRSTE officielle indsamling af oplysninger om jordens dyrkning, som er foretaget her i landet, fandt sted i 1838. De til denne indsamling trykte tabeller omfattede imidlertid kun størrelsen af den sædvanlige udsæd samt spørgsmaalet om, hvor mange fold udsæden kan antages at give i jævngode aar. Indsamlingen af oplysningerne og første bearbejdning af besvarelserne blev forestaaet af sognepræsterne med bistand af skolelærere, sognefogder og oldermænd m. fl., og sognepræsterne maatte efter eget skønnende foretage forandringer, som han fandt nødvendige til sin beretning.

Den første indsamling af oplysninger om selve størrelsen af det samlede landbrugsareal blev foretaget i 1861, idet man dog ogsaa her bibeholdt spørgsmaalet om udsædens størrelse. Tilsvarende tællinger blev udført i aarene 1866, 1871 og 1876.

De saakaldte store tællinger, der omfatter det samlede areal og altsaa ogsaa skov- og lyngarealer m. v., blev derimod først paabegyndt i 1881.

Det skulle herefter være muligt at sammenholde statistiken for landbrugsarealerne tilbage til 1861 og tillige for væsentlig ubenyttede arealer (hede, klit og mose m. v.) samt tildels for veje, baner, haver og byggepladser m. v. tilbage til 1881. For skov og plantage haves visse tal tilbage til 1861.

Da man endvidere ogsaa har et, omend af forskellige aarsager lidt varierende tal for det samlede areals størrelse tilbage til 1861, kan størrelsen af de væsentlig ubenyttede arealer plus veje, baner, haver m. v. med tilnærmet sikkerhed findes som restareal for tiden fra 1861 til 1881.

Det anførte gælder imidlertid kun for Nørrejylland, idet den officielle statistik for arealbenyttelsen i Sønderjylland kun gaar tilbage til 1920. For tiden forud er benyttet forskellige af dr. Mads Iversen og kreditforeningsdirektør Hans Hansen udarbejdede tabeller i Foreningen af jydsk Landboforeningers jubilæumsskrift 1872—1922. Hertil kommer forskellige holdepunkter fra Danmarks Statistik, hvor man paa grundlag af preussiske og andre kilder har fundet frem til samlede tal for Jylland, Sønderjylland indbefattet. De sønder-

jyske tællingsaar for tiden før 1920 falder ikke helt sammen med de nørre-jyske, og man har derfor sammenholdt de aar, der ligger nærmest hinanden. Tilbage i tiden er flere af de for Sønderjylland beregnede tal usikre og af liden værdi, naar man betragter denne landsdels statistik for sig, men fejlene bliver uden væsentlig betydning, naar det gælder hele Jyllands statistik. Det er da ogsaa denne samlede opgørelse, man har ønsket, idet samhørighedsforholdet mellem Nørre- og Sønderjylland snart kommer til at omfatte det længste aaremaal af tiden siden 1850.

Idet der bl. a. henvises til fig. 9, har man gennem grafiske fremstillinger af resultaterne for de foreliggende tællinger søgt at føre oversigten over udviklingen tilbage til aar 1850. Samme fremgangsmaade er benyttet for at finde de omtrentlige tal for de enkelte amter, idet dog Sønderjylland nu og da er taget som en helhed, hvor holdepunkterne for de enkelte amter mangler for længere perioder.

Da den officielle statistik og andre periodiske bearbejdningsmateriale er langt mere udførlig for de dyrkede arealer end for hede, klit og mose m. v., og da især tilbage i tiden, har det været sværest at finde frem til de omtrentlige størrelser for lyngarealerne, der er hovedemnet i nærværende tilfælde.

For husdyrholdet er oversigten i reglen ogsaa ført tilbage til 1850, men her har arbejdet været betydelig lettere. Ganske vist findes der ingen tælling for aaret 1850, men derimod for 1838 og 1861, og der er da for 1850 regnet med de mellemliggende tal.

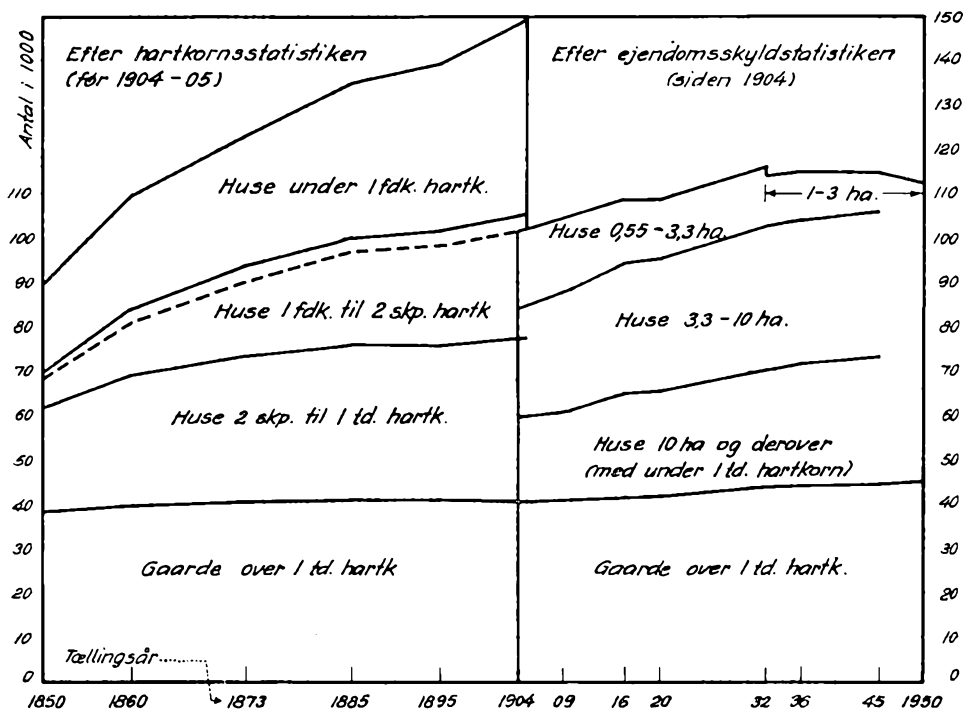
INDTIL 1904 dannede hartkornstilliggendet alene grundlag for tællingerne af landejendomme, og indtil da indgik ogsaa de jordløse eller næsten jordløse huse i statistiken over landejendomme.

Fra og med 1904 afløstes hartkornsstatistiken af ejendomsskyldstatistiken ved tællingen af landejendomme, men man bibeholdt dog hartkornet som grundlag for gruppeinddelingen af gaarde (over 1 td. hartkorn), medens man herefter ved et hus forstaar en ejendom paa under 1 td. hartkorn, men med mindst 0,55 ha (1 td. land). Fra og med 1932 er denne lavere grænse forhøjet til 1 ha.

Tabel 1 *Antal landejendomme i Nørrejylland og paa Øerne*

Tællingsaar	Nørrejylland				Øerne			
	Gaarde over 12 tdr. hartkorn	Gaarde med 1-12 tdr. hartkorn	Huse over 0,55 ha	Landejendomme ialt	Gaarde over 12 tdr. hartkorn	Gaarde med 1-12 tdr. hartkorn	Huse over 0,55 ha	Landejendomme ialt
1850	705	37617	29635	67957	1124	30231	28303	59658
1860	730	38703	41243	80676	1148	31448	32910	65505
1873	787	39372	49228	89387	1174	32822	36392	70380
1885	821	39439	54669	94929	1220	33526	37196	71942
1895	869	39530	55688	96087	1248	33673	36215	71136
1904	843	39154	60085	100082	1225	32918	37754	71897
1909	802	39781	64194	104777	1209	33875	38700	73784
1916	720	41066	67702	109488	1243	35541	38451	75235
1920	702	41263	66223	108188	1269	35662	37229	74160
1932	609	43421	70357	114387	1180	40012	34552	75744
1936	584	43666	71095	115345	1156	40236	33323	74715
1945	537	44002	71029	115568	1101	41149	31227	73477
1950	523	44446	68107	113076	1090	41630	27580	70300

Disse ændringer ved tællingerne gør det vanskeligt at faa en paalidelig oversigt over udviklingen i antallet af landejendomme gennem de 100 aar. Det gaar ret godt for gaardenes vedkommende, der i ovenstaaende tabel 1 er delt i kun to grupper.

Figur 1: Nørrejyllands landejendomme efter størrelse

Som antydet i hosstaaende grafiske fremstilling, figur 1, har man ved hjælp af en for 1904—05 foretagen opgørelse efter begge tællingsmaader fundet frem til et tilnærmet sammenligningsgrundlag ved for de ældre tællinger i Nørrejylland at udskyde alle huse med under 1 fdk. hartkorn samt 20 pct. af husene med 1 fdk. til 2 skp. hartkorn. Den paa tegningen stiplede linie skulle da antyde det sandsynlige antal landejendomme med mindst 0,55 ha tilbage til aar 1850. Den stiplede linie angiver gennemsnittet for Nørrejylland. En tilsvarende opstilling viser, at man for øerne maa udskyde ca. 85 pct. af husene i gruppen 1 fdk. til 2 skp. hartkorn for at komme til ejendomme med mindst 0,55 ha.

De i tabel 1 anførte tal for landhuse er saaledes beregnede størrelser for tiden 1850—95 for saavel Øerne som for Nørrejylland. De øvrige tal er efter den officielle statistik. Fra og med 1932 er mindstestørrelsen for en landejendom som nævnt 1 ha mod 0,55 ha i tællingsaarene 1904—20. Det kan tilføjes, at denne ændring af mindstestørrelsen bevirker en talmæssig afgang af ca. 1850 landejendomme i Nørrejylland mod ca. 1400 paa Øerne.

Af tabel 1 vil i øvrigt ses, at der for Nørrejylland er en større nedgang i antallet af store gaarde end for Øerne. Gaardene med 1—12 td. hartkorn under et viser derimod fremgang baade i Jylland og paa Øerne. For Øerne kan dette sidste skyldes, at nye, men i areal forholdsvis smaa ejendomme let kommer op paa 1 td. hartkorn og saaledes efter statistiken bliver til gaarde.

Husene (under 1 td. hartkorn) er blevet mere end fordoblet i Jylland, idet næsten alle nye hedejendomme som følge af hedens ringe hartkorn indgaar i denne gruppe. Der var en mindre stigning ogsaa i Øernes huse i den tid, der blev lavet smaa husmandsbrug, men derefter viser tabellen tilbagegang i antallet af de mindste brug.

Den sikreste sammenligning af udviklingen i Nørrejylland og paa Øerne faas formentlig ved at betragte det samlede antal af landejendomme for de to landsdele, og her viser Jylland langt den største fremgang, idet hedens bebyggelse gør sig stærkt gældende.

Det er ikke muligt alene paa grundlag af tabel 1 at faa noget solidt udtryk for, hvor mange ejendomme der gennem de 100 aar er opført paa heden. I hovedtrækkene er antallet af landejendomme paa Øerne steget med ca. 15.000, medens der i Nørrejylland er en fremgang paa ca. 45.000. Der er ingen eller saa godt som ingen hedejendomme opført paa Øerne, og de 15.000 ejendomme maa saaledes i hovedsagen være fremkommet ved udstykning af dyrket jord og paa inddigede arealer m. v. En tilsvarende udvikling har fundet sted ogsaa i Nørrejylland uden for hederne, og den jyske fremgang i antallet af ejendomme maa derfor formindskes med antagelig mindst 15.000, før der kan blive tale om i denne retning at finde virkningen af hedeopdyrkningen.

Man er da naaet ned paa højst 30.000 ejendomme, som muligvis kan være opført paa heden, og den i de følgende afsnit omtalte arealstatistik tyder paa, at tallet maaske ikke er saa helt galt. Der er nemlig i de 100 aar til agermark opdyrket mindst 600.000 ha hede, og hvis de herpaa opførte ejendommers gennemsnitsstørrelse er 20 ha, kommer man netop til 30.000 hedejendomme.

Man har dog forskellige holdepunkter for, at dette tal er for højt. Det er en kendsgerning, at en væsentlig del af heden er opdyrket i tilslutning til be-staaende brug og saaledes vel har givet ny jord, men ikke flere ejendomme. Endvidere viser Hedeselskabets systematiske hedeundersøgelser, at der i en ca. 25-aarig periode er opdyrket ca. 75.000 ha hede i Ribe, Ringkøbing og Aalborg amter, hvorpaa der er nyopført 1825 ejendomme. Dette giver ca. 40 ha pr.

ejendom, og med en saadan størrelse bliver der kun 15.000 ejendomme paa de ialt opdyrkede 600.000 ha. Nu ved man imidlertid, at ejendommene ikke er saa store som 40 ha, men vel højst paa 20 ha i gennemsnit, og halvdelen af de nævnte 75.000 ha maa saaledes være opdyrket i tilslutning til bestaaende brug.

Udtrykket »bestaaende brug« henvise ved hedeundersøgelserne til, at ejendommene (bygningerne) var anført paa Geodætisk Instituts kortblade paa det tidspunkt, da undersøgelserne blev foretaget, og man behøver derfor i mange tilfælde ikke at gaa saa langt tilbage i tiden for at finde ogsaa det »bestaaende brug« som ny ejendom paa heden, men med et ofte betydeligt lyngareal til senere opdyrkning. Mange af de meget store hedejendomme er gennem nogle slægtled delt i stadig flere og mindre ejendomme.

De nævnte forhold gør det sandsynligt, at antallet af ejendomme, som er opført paa heden i løbet af de betragtede 100 aar, vel ligger noget under de som maksimum beregnede 30.000, men betydeligt over de som minimum anførte 15.000 ejendomme, hvori »de bestaaende brug« ikke er medregnet. Man naar da til, at heden maaske har givet godt halvdelen eller 25.000 af de 45.000 ejendomme, der er kommet til i Nørrejylland siden 1850. Det lyder ikke af saa meget, men for heden drejer det sig om reel landvinding og ikke om deling af allerede dyrket jord.

De 25.000 ejendomme udgør 12 pct. af Danmarks landejendomme, og de dækker 20 pct. af landbrugsarealet. Der kan blive 25 ha til hver af de beregnede hedejendomme, hvilket tyder paa, at antallet næppe er anslaaet for højt.

Det har ikke uden at gøre materialet alt for usikkert været muligt at medtage Sønderjylland i foranstaaende beregninger. For Sønderjylland anføres derfor her i sammendrag de officielle tal for landejendomme i tiden siden 1920.

Tabel 2 *Antal landejendomme i Sønderjylland siden 1920*

	1920	1932	1936	1945	1950
Gaarde over 12 tdr. hartkorn	364	349	310	273	268
Gaarde med 1-12 tdr. hartkorn	6368	7282	7638	7924	8015
Landbrugshuse	5800	6241	6342	6371	6086
Ialt landbrugsejendomme	12532	13872	14290	14568	14369

Forøgelsen i antallet af landejendomme i Sønderjylland er især foregaaet i tilslutning til Statens Jordlovsudvalgs arbejde med opkøb og sammenlægning af udmarkslodder fra ejendomme med meget spredt beliggenhed og ved udstykning af de mange domænegaaarde. En del ejendomme er dog ogsaa her opført paa nykultiveret hede og lyngmose.

Medens landets samlede befolkning er blevet næsten tredoblet siden 1850, er landbefolkningen knapt blevet fordoblet i samme tidsrum og i samme forhold i Jylland som paa Øerne.

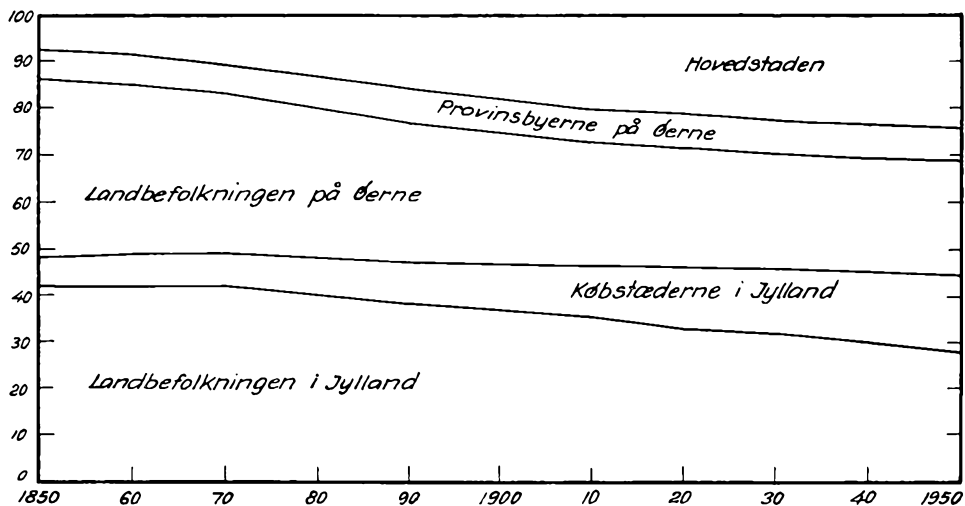
Tabel 3 *Befolkningen (i hele tusinder)*

	1850	1860	1870	1890	1910	1920	1930	1940	1945	1950
<i>Jylland:</i>										
Landbefolkningen	652	725	825	897	1038	1071	1140	1157	1195	1197
Bybefolkningen ...	91	122	146	216	356	428	484	566	631	705
Jylland ialt	743	847	971	1113	1394	1499	1624	1723	1826	1902
<i>Øerne:</i>										
Landbefolkningen	587	628	669	695	762	821	900	941	985	1066
Bybefolkningen ... (uden Hovedstaden)	91	113	125	168	213	248	256	290	307	338
Hovedstaden	136	167	203	367	584	701	771	890	927	975
Øerne ialt	814	908	997	1230	1559	1770	1927	2121	2219	2379
Hele landet	1557	1755	1968	2343	2953	3269	3551	3844	4045	4281

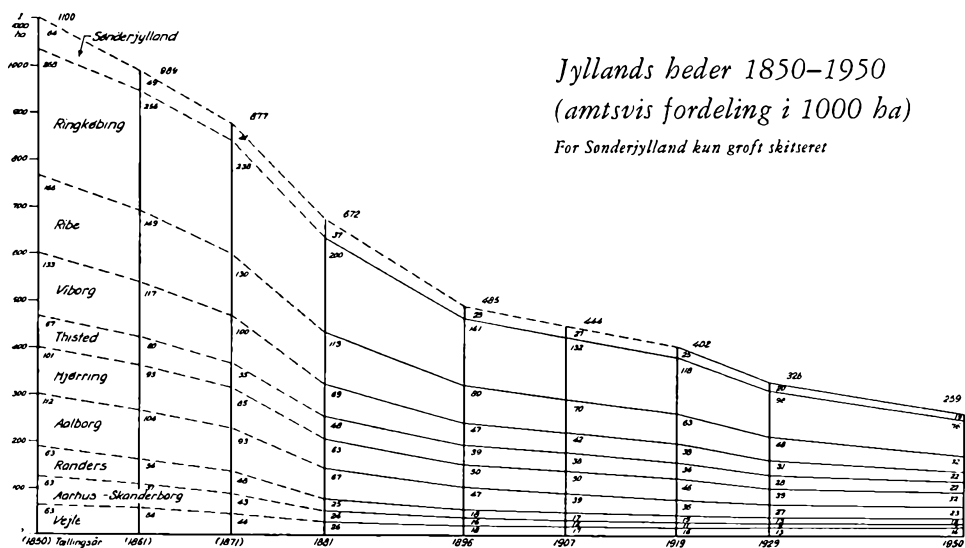
Det ses af tabel 3, at bybefolkningen i Jylland er blevet omtrent otte gange større siden 1850, hvilket er en lidt større vækst end for hovedstaden og en meget større vækst end for Øernes byer uden hovedstaden.

Selv om landbefolkningen er blevet omtrent fordoblet siden 1850, udgør den dog en stadig mindre procentdel af landets samlede befolkning, hvilket er illustreret i figur 2, side 392.

Forskydningen fra land til by skyldes industriens udvikling, herunder ogsaa det forhold, at landbrugets tidligere selvforsyning gennem husflid er overgaaet til industrien, saavel som en betydelig del af tilberedningen af landbrugets produkter. Hertil kommer saa selve landbrugsarbejdets mekanisering, som frigør en del arbejdskraft paa landet.

Figur 2: Land- og bybefolkningens procentvise fordeling gennem 100 aar

Jyllands heder 1850-1950
(amtsvis fordeling i 1000 ha)
For Sønderjylland kun groft skitseret

Figur 3: Ogsaa i Østjyllands amter fandtes betydelige hedearealer i ældre tid

FOR AT FÅA et samlet overblik over hedernes oprindelige udstrækning og beliggenhed har man maattet gaa tilbage til Videnskabernes Selskabs kort fra tiden omkring aar 1800 for ved hjælp heraf at fremstille kortet, fig. 4, side 394. Man finder da her heden i omtrent det omfang, der dannede grundlaget for de i bogens første del omtalte amtsbeskrivelser og for sognepræsternes indberetninger.

Paa dette tidspunkt fandtes der meget betydelige hedearealer i alle de jyske amter (undtagen Sønderborg), hvilket giver en motivering for at medtage hele Jylland under bearbejdningen af hedens statistik. Hedens historie er da for saa vidt ogsaa Jyllands historie — og omvendt. Hertil kommer, at tal skal ses i forbindelse med andre tal, saa udviklingen i de udprægede hedeamter kan sammenholdes med udviklingen i de mindre udprægede.

Omkring aar 1800 strakte heden sig mere eller mindre afbrudt af dyrkede jorder til en linie, der omtrent fulgte østkystbyerne fra Flensborg til Aarhus. Herfra over Djursland og videre mod nord naaede heden stykkevis ud over hele Jyllands bredde. Endnu findes der ogsaa i østkystegnene spor af heden, f. eks. paa bakkesider, der har været for stejle for opdyrkning, og langs randen af moserne. Heden fandtes her mest paa de lettere jorder, men ogsaa paa flere af de svære, muldfattige lerjorder har der stedvis været hede. Endvidere har der været lyng og andre hedeplanter paa flere af de nu som kærjorder liggende arealer mellem højmarken og engene langs Kattegats og Limfjordens kyster. Ogsaa i mange af aadalene længere inde i Jylland, og da særlig langs landsiderne, har der været mere eller mindre spredt lyngvegetation i stargræsset. Adskillige partier af saadanne arealer henligger endnu som hedekær.

Statistiken viser, at der omkring aar 1850 endnu fandtes 1.100.000 ha af hede, klit og lyngmose i Jylland, hvilket udgjorde 37,6 pct. af det samlede areal. Hedeopdyrkningen og kultiveringen af lyngsprængte lavbundsjorder var da forlængst begyndt og da særlig i landsdelens østlige halvdel. Det er derfor sandsynligt, at omved halvdelen af Jylland har været mere eller mindre

*Fig. 4. Jyllands beder
omkring aar 1800*

*Fig 5. Jyllands heder
omkring aar 1950*

tæt lyngklædt ved aar 1800, hvilket Videnskabernes Selskabs kort da ogsaa tyder paa. Kultivering af overdrevne var netop da under udførelse.

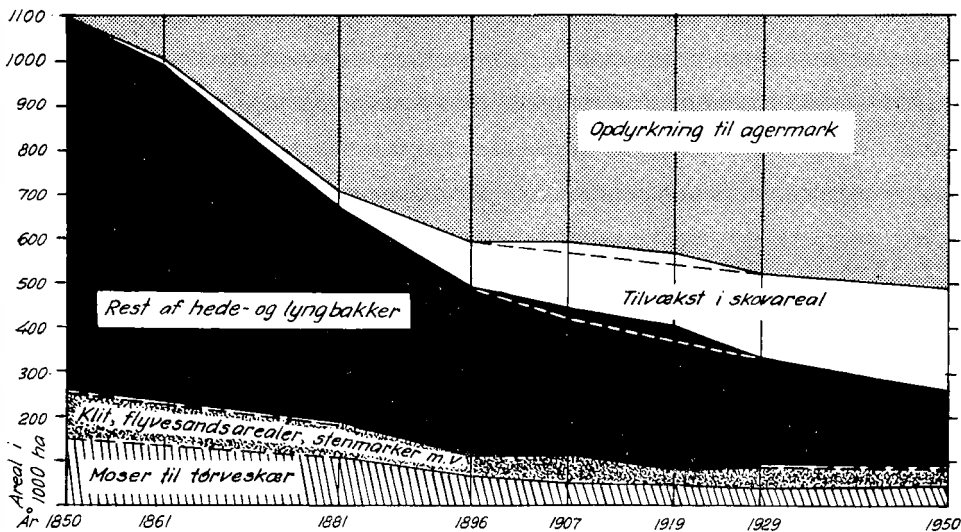
Til sammenligning hermed ses de nuværende hedearealer paa kortet, figur 5, side 395. De viste, større hedepartier er fortrinsvis fredede omraader, herunder Kongenshus Mindepark, samt arealer for skydeøvelser m. v. Størrelsen af de enkelte amters heder siden 1850 fremgaar af tabel 4 og fig. 3.

Tabel 4 *Hede og klit samt moser til tørveskær (i 1000 ha)*

Amt	1850	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1950	Hedeprocent	
										1850	1950
Vejle.....	(63)	(54)	(44)	26	18	17	16	13	14	27,1	5,9
Aarhus-Skanderborg	(63)	(51)	(43)	24	16	12	11	9	7	26,0	2,7
Randers.....	(63)	(54)	(48)	25	18	17	15	13	12	26,4	4,8
Aalborg.....	(112)	(104)	(93)	67	47	39	36	27	23	38,8	7,9
Hjørring.....	(101)	(95)	(85)	63	50	50	46	39	32	36,1	11,1
Thisted.....	(67)	(60)	(55)	48	39	38	34	28	22	40,7	12,3
Viborg.....	(133)	(117)	(100)	69	47	42	38	31	22	44,4	7,2
Ringkøbing.....	(268)	(256)	(238)	200	141	132	118	98	76	59,8	16,3
Ribe.....	(166)	(149)	(130)	113	80	70	63	48	32	56,5	15,6
Haderslev.....							4	2	2		
Aabenraa.....	} (64)	(49)	(41)	(37)	(29)	(27)	4	4	3	} 13,8	4,8
Sønderborg.....							1	0	0		
Tønder.....							16	14	14		
Jylland.....	1100	989	877	672	485	444	402	326	259	37,6	8,8
Øerne.....				36	28	28	25	20	23		
Hele landet.....				708	513	472	427	346	282		

For Sønderjylland er hedens størrelse dog beregnet under et for tiden indtil 1907, idet en fordeling paa de enkelte amter her ville være alt for usikker.

De største hedearealer findes baade absolut og procentvis i Ringkøbing amt og dernæst i Ribe amt, og det er de samme to amter, der gennem de 100 aar har haft mest hede. Man regner i almindelighed ikke med, at Vejle, Aarhus-Skanderborg og Randers amter har haft hede i større udstrækning, men selv om opdyrkningen blev paabegyndt tidligt her, var hedeprocenten i østkyst-amterne dog endnu i 1850 ca. dobbelt saa stor, som den er i Thisted, Ringkøbing og Ribe amter i nutiden. For hele Jylland er herefter i figur 6, s. 397, skitseret forløbet af hedens udnyttelse til beplantning og til opdyrkning som agermark gennem 100 aar.

Figur 6: Hedens opdyrkning og beplantning gennem 100 aar

Kurven, der viser hedens afgang, angiver forholdsvis ringe opdyrkning i tællingsaarene 1907 og 1919. (Fra 1896 til 1907 er afgangen i hede endda 7000 ha mindre end tilgangen til skov og plantage).

Dr. Mads Iversen omtaler dette forhold saaledes i Foreningen af jyske Landboforeningers jubilæumsskrift 1872–1922: »Grænsedragningen mellem disse Arealer [hede paa den ene side og klit og forstrand m. v. paa den anden] er saare forskellig fra Tælling til Tælling og har medført, at Statistiken vedrørende Hedearealerne i 1907 og 1919 bliver ganske misvisende, idet den minimale Formindskelse er ganske i Modstrid med de faktiske Forhold«.

De senere tællinger har imidlertid rettet paa forholdet, saa den samlede afgang af hede fra 1896 til 1950 bliver 226.000 ha uden hensyn til, om der har været misvisende tal i mellemtiden eller ikke. Tilbagegangen i hede skulle formentlig ret nær følge den paa figur 6 ved aarene 1907 og 1919 anførte punkterede linie, der angiver 30–40.000 ha mere opdyrkning i de to tællingsaar. Areal af moser til tørveskær er ligeledes af meget ubestemt størrelse og beskaffenhed. Det angiver fortrinsvis lyngmose, som alene benyttes til tørveskær.

Lyngarealerne m. v. er ialt formindsket fra 1.100.000 ha i 1850 til 259.000 ha i 1950. Areal af skov og plantage er samtidig forøget med 229.000 ha, og 612.000 ha er opdyrket til agermark.

Disse tal maa kun regnes som omtrentlige, idet ogsaa heden i ukultiveret stand har maattet afgive sin del til veje og baner m. v., hvorfor afgang i hede ikke alene skyldes opdyrkning og beplantning. Denne unøjagtighed opvejes dog for en del derved, at skovens arealmæssige vækst ikke som her skitseret er foregaaet alene ved beplantning af hede. Ogsaa betydelige arealer af simpel agermark er blevet tilplantet gennem tiderne. Skoven har altsaa ikke beslaglagt saa megen hede som vist paa figur 6, men afrundet menes den samlede opgørelse at kunne svare til, at 200.000 ha hede er blevet tilplantet i tidens løb, medens 600.000 ha er blevet opdyrket til agermark.

De nævnte resultater gælder kun for tiden efter ca. 1850, og det bør ikke overses, at opdyrkning af hede da havde fundet sted gennem længere tid. Allerede 100 aar tidligere blev det velkendte forsøg med kultivering af Alheden ved hjælp af tyskere iværksat, samtidig med at der blev oprettet en lignende koloni i Randbøl Hede og vest for Flensborg.

Kurven for det aftagende hedeareal viser, at opdyrkingen er skredet stærkest frem i første halvdel af den betragtede periode (til 1896). Dette kan i nogen maade forklares derved, at der paa denne tid var saa mange flere om arbejdet. Til de fleste gaarde i Jyllands daværende hedeegne hørte arealer, som skulle opdyrkes. Gaardenes tilliggende af dyrket jord blev udvidet, og nye ejendomme blev opført, og omkring aarhundredskiftet var by efter by og sogn efter sogn stort set færdig med arbejdet. Dette gjaldt især for de østjydske amter og for store dele af Aalborg og Hjørring amter samt for den østlige del af Viborg amt. Opdyrkingen gik derimod langsommere i de egne, hvor der kun fandtes faa landsbyer, og hvor vejforholdene var særlig daarlige.

Foruden de mere beboede egne lettere adgang til opdyrkning og afsætning af hede, maa ogsaa nævnes det forhold, at der til at begynde med fandtes forholdsvis store arealer over hele Jylland som var lette at opdyrke og som hurtigt kunne give udbytte, og dette var især tilfældet for jorder, der dannede overgang til naturlige græsarealer.

For hver egn blev de vanskeligst tilgængelige arealer levnet til sidst, og vanskelighederne kunne skyldes fjern beliggenhed, daarlige vej- og afvandingsforhold, uheldig udskiftning samt ujævnt terræn m. v. I flere egne er det endvidere den daarligste hede, der længst har faaet lov til at ligge urørt.

Jyllands samlede arealer af hede, mose og klit m. v. har siden 1881 fordelt sig som vist i tabel 5.

Tabel 5

Væsentligt ubenyttede arealers fordeling (i 1000 ha)

	1881	1896	1907	1919	1929	1950
Hede og lyngbakker	492	363	327	324	239	174
Moser til tørveskær	105	66	52	43	41	45
Klit og stenmarker m. v.	75	58	65	35	46	(40)
I alt	672	485	444	402	326	259

Selv efter saa fuldstændig opdyrkning, som man kan vente sig, vil der vedblivende findes betydelige arealer under denne hovedgruppe af jorder. Sammenlagt er det ikke saa helt smaa lyngarealer, der er fredet, og der vil ogsaa blive bibeholdt klitter langs kysterne. Man er derfor nærmere afslutningen af hedeopdyrkningen, end tabellens tal udviser.

Med hensyn til kvaliteten af den tilbageværende hede giver hedeselskabets systematiske undersøgelser en vis oplysning, selv om arbejdet endnu ikke er afsluttet. Nævnte undersøgelser blev paabegyndt i 1937, og indtil nu foreligger resultaterne for 6 amter, som det er vist i tabel 6.

Tabel 6

Hedeselskabets systematiske hedeundersøgelser

Amt og undersøgelsesaar	Middelgod til god hede ha	Simpel hede og lyngklit ha	Hedekær ha	Lyngmose ha	Nøgen klit og indsande ha	I alt ha
Ribe, 1938	8076	8990	4825	3574	3453	28918
Ringkøbing, 1939	40350	10345	4468	3864	4310	63337
Aalborg, 1950	4465	1055	218	6277	—	12015
Vejle, 1951	3375	1392	1245	1921	—	7933
Viborg, 1951	4507	4847	1315	931	—	11600
Thisted, 1951	1241	9075	2401	—	4799	17516
I alt	62014	35704	14472	16567	12562	141319

De samlede tal er lavere end efter den officielle statistik, der tillige omfatter stenmarker, forstrand og sumpe samt andre tørveskærsmoser med lyngmoser.

De undersøgte amter omfatter ca. de tre fjerdedele af Jyllands heder. De fredede eller paa anden maade særligt indtagne arealer er medregnet i tabellen, og da der i Ribe og Ringkøbing amter er opdyrket betydelige arealer, siden undersøgelsen fandt sted, angiver tabellen for store tal af disponibel jord til

opdyrkning i de paagældende amter. Af brugbar hede og hedekær angiver tabellen ca. 77.000 ha, der som nævnt maa reduceres med de fredede omraader m. v. samt de allerede opdyrkede arealer. Denne nedgang vil sandsynligvis rigeligt svare til størrelsen af de dyrkbare hedearealer, der kan forventes at komme til i de endnu ikke undersøgte amter. Man kommer herefter til det resultat, at der nu kun resterer opdyrkning af ca. 75.000 ha hede og hedekær i Jylland.

Skov og plantage. — Efter videnskabernes Selskabs kort har man i fig 7, side 402, forsøgt at give en oversigt over udbredelsen af Jyllands skove for 150 aar siden og til sammenligning hermed i fig. 8, side 403, vist skovenes beliggenhed i nutiden. De saaledes fremstillede skovkort egner sig daarligt til at blive sat saa stærkt ned i størrelse, idet selv ret betydelige skovarealer her kun fremtræder som prikker. Formaålet med kortene er imidlertid først og fremmest at vise plantagernes udbredelse i det tidligere saa skovfattige Vestjylland.

Skovarealets fordeling paa amterne fremgaar af tabel 7, hvor der samtidig er givet oplysning om skovprocenten i aarene 1850 og 1950.

Skove og plantager (i 1000 ha)

Tabel 7

Amt	1850	1861	1881	1896	1907	1919	1929	1950	Skovprocent	
									1850	1950
Vejle	(10)	12	15	18	20	22	22	24	4,2	10,2
Aarhus-Skanderborg	(16)	18	22	26	31	33	34	39	6,6	15,4
Randers	(7)	8	13	15	18	20	21	25	2,9	10,1
Aalborg	(8)	9	11	15	19	21	22	24	2,7	8,2
Hjørring	(1)	2	5	10	15	18	20	23	0,3	8,0
Thisted	(0)	0	0	7	11	12	16	22	0,0	12,3
Viborg	(7)	9	11	14	20	22	25	27	2,3	8,8
Ringkøbing	(1)	2	5	24	31	37	42	49	0,2	10,5
Ribe	(1)	2	5	17	27	29	32	33	0,3	10,7
Haderslev						8	8	9		
Aabenraa	} (14)	15	16	17	19	6	7	8	} 3,0	7,2
Sønderborg						3	3	3		
Tønder						3	4	8		
Jylland	(65)	77	103	163	211	234	256	294	2,2	10,0
Øerne	(111)	113	119	124	132	134	135	143	8,5	10,5
Hele landet	(176)	190	222	287	343	368	391	437	4,2	10,2

Taget i store træ bestaar skovforøgelsen siden 1850 af naaletræsplantager, medens de da eksisterende skove bestod af løvtræer. Det fremgaar da ogsaa af figur 7, at det kun var østkystens amter, der paa den tid havde skov af betydning (samt i Viborg amts østlige del).

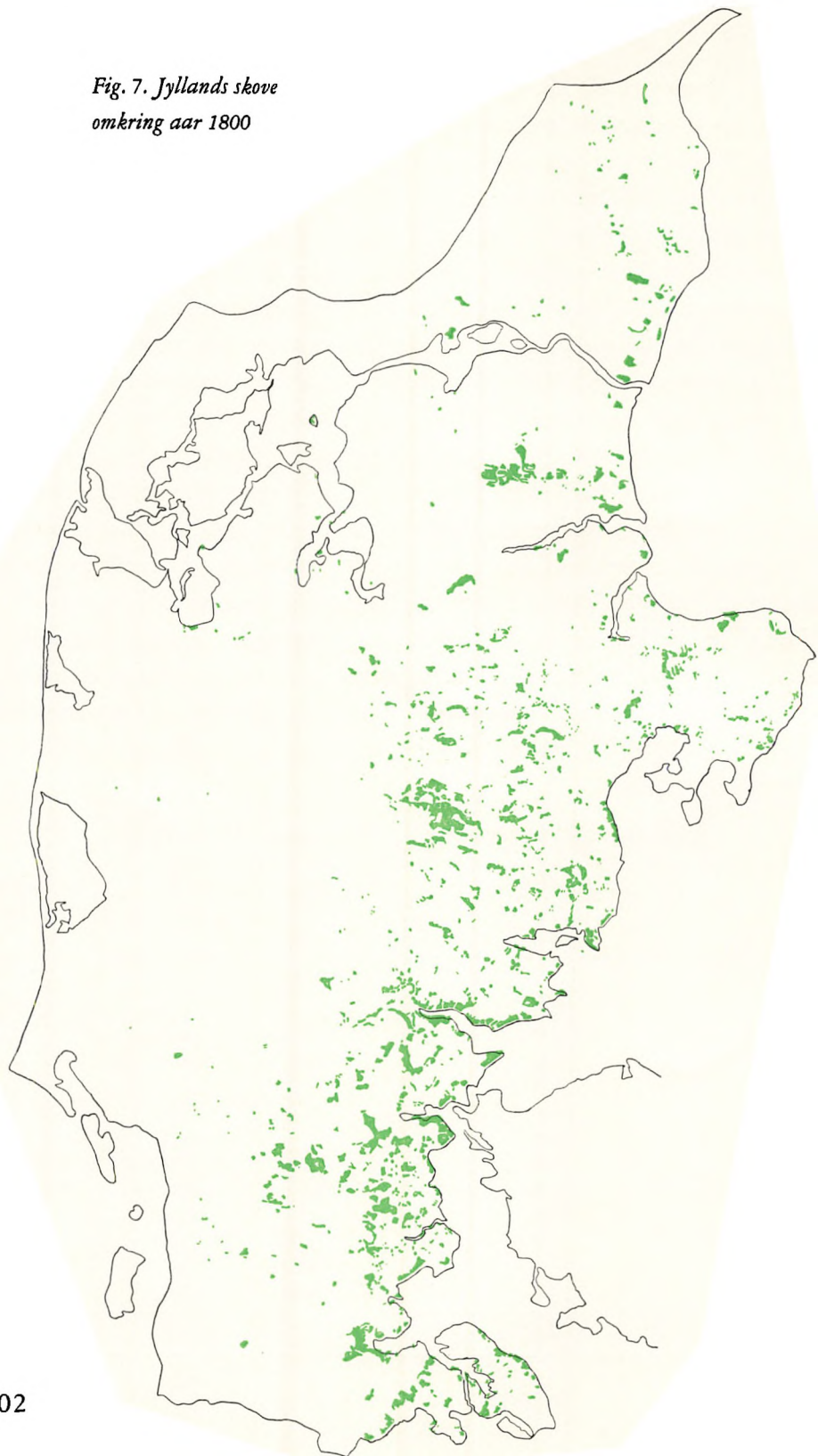
Tilplantningen i Jylland er sket under ledelse af klitvæsenet, statsskovbruget og hedeselskabet, hver paa sit omraade, og saaledes at klitvæsenet har foretaget tilplantningen paa opkøbte klitarealer langs Jyllands vestkyst, medens statsskovbruget ligeledes paa opkøbte arealer har oprettet som regel meget store plantager længere inde i landsdelen. Hedeselskabet har derimod i mindre omfang plantet paa egne arealer, men bistaet private plantningsinteresserede, hvoriblandt for de større plantagers vedkommende især godsejere fra Øerne og forretningsmænd fra København samt lokale plantageaktieselskaber og for de mindre plantagers vedkommende for et meget stort antal af hedens beboere, som har ønsket at være med i arbejdet og selv have en plantage. Ialt har Hedeselskabet anlagt over 3000 plantager med et samlet areal paa over 100.000 ha.

De af de tre institutioner til beplantning indtagne arealer fordeler sig som vist i tabel 8. Den helt overvejende del af arealerne er indtaget som hede, og beplantningen af de enkelte arealer kunne strække sig over en lang aarrække. Der haves ikke tal for størrelsen af de her medgaaede arealer af dyrket jord.

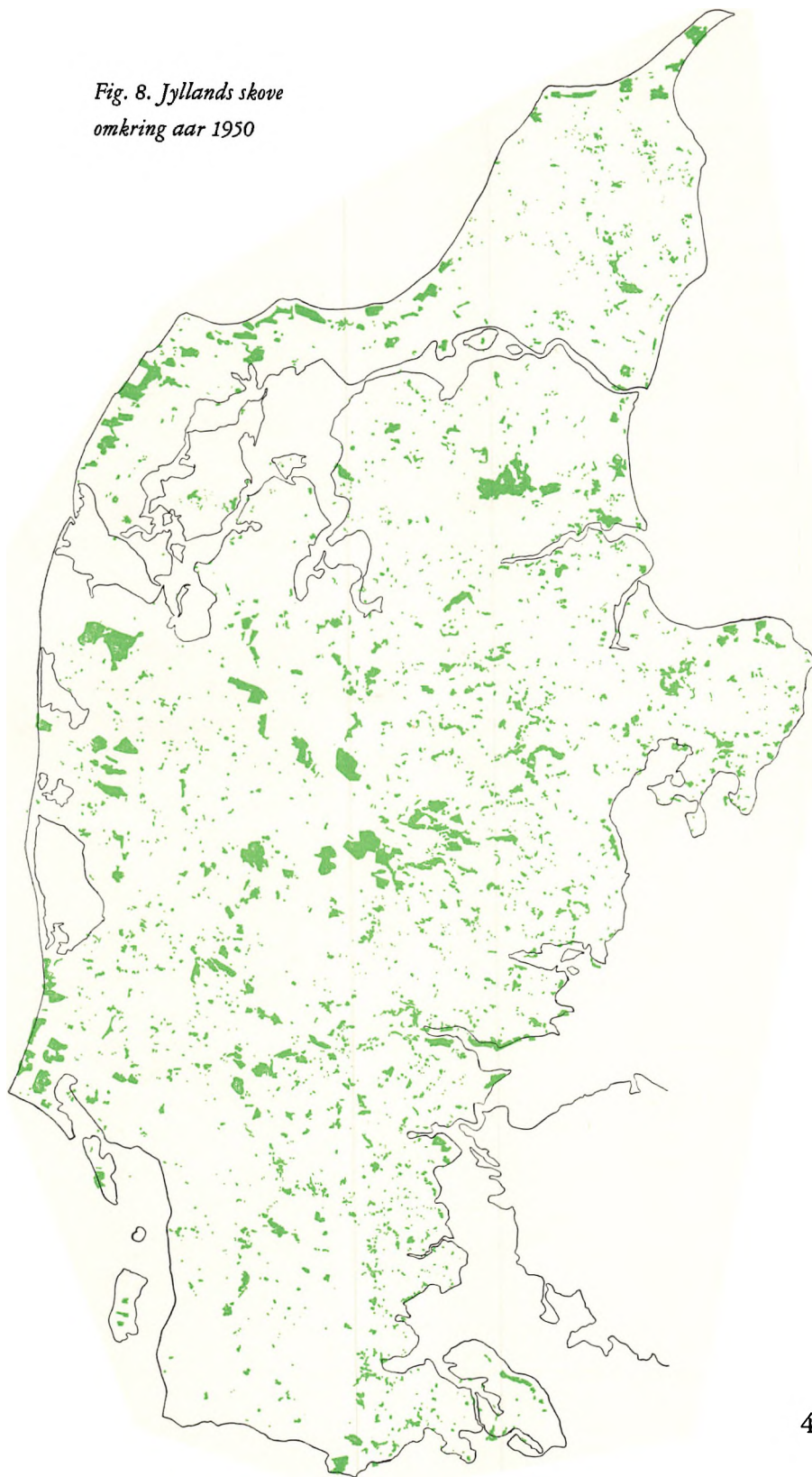
Tabel 8 *Indtaget til beplantning i de jyske amter 1850–1950*

Amt	Hedeselskabet ha	Klitvæsenet ha	Statsskov- bruget ha	Ialt ha	Statistikens skovforøgelse ha
Vejle	7155	—	1100	8255	} 23000
Aarhus	185	—	—	185	
Skanderborg	8800	—	4970	13770	} 18000
Randers	10885	—	—	10885	
Aalborg	8175	—	—	8175	16000
Hjørring	6980	10106	—	17086	22000
Thisted	2550	18828	—	21378	22000
Viborg	10460	—	3300	13760	20000
Ringkøbing	29410	1169	16230	46809	48000
Ribe	17185	10475	450	28110	32000
Haderslev	1200	—	700	1900	} 14000
Aabenraa	510	—	2650	3160	
Tønder	2545	542	2400	5487	
Ialt	106040	41120	31800	178960	229000

*Fig. 7. Jyllands skove
omkring aar 1800*

*Fig. 8. Jyllands skove
omkring aar 1950*

Tilsammen har de tre institutioner indtaget ca. 179.000 ha til beplantning i Jylland eller ca. 80 pct. af den samlede skovforøgelse, der er paa 229.000 ha. Af de to sidste kolonner i tabel 8 vil endvidere ses, at de tre institutioner har gennemført saa godt som hele tilplantningen i hede- og klitamterne mod godt halvdelen i østkystamterne.

Gennem de 100 aar er skovprocenten i Jylland forøget fra 2,2 til 10. Skovprocenten (15,4) er højest i Aarhus-Skanderborg amter, hvor den ogsaa var højest i 1850 (6,6). Thisted amt følger nu næst efter med 12,3 pct., skønt der her overhovedet ikke fandtes skov i 1850, og i 1881 var der kun 30 ha skov i hele amtet. Det er her især klitplantagerne, der tæller med i skovforøgelsen. Ringkøbing, Ribe og Vejle amter har mellem 10 og 11 pct. skov, men arealforøgelsen er langt den største i Ringkøbing og Ribe amter, hvor der næsten ikke fandtes skov ved periodens begyndelse. Aalborg, Hjørring og Viborg amter har 8—9 pct. skov, og lavest staar Sønderjylland som helhed med 7,2 pct.

Veje, baner, haver og bebygget grund m. v. — Denne arealgruppe har delvis større drifts- end rent dyrkningsmæssig betydning. I ældre tid omfattede gruppen kun forholdsvis smaa arealer, men da dens stærke vækst efterhaanden er ved at bringe arealet op i nærheden af det samlede skovareal eller roareal, er der anledning til at se paa, hvad det er, gruppen omfatter, og hvad det er, der inden for denne viser særlig stigning i arealet. Resultaterne fremgaar af tabellerne 9 og 10.

Tabel 9 *Veje, baner, haver og bebyggelser m. v. (i 1000 ha)*

Amt	1896	1907	1919	1929	1950	Stigning ialt
Vejle	10	11	13	15	22	12
Aarhus - Skanderborg	14	17	19	22	30	16
Randers	9	10	11	13	19	10
Aalborg	8	9	11	14	21	13
Hjørring	7	9	11	13	20	13
Thisted	(11)	11	12	13	15	(4)
Viborg	11	14	16	19	25	14
Ringkøbing	14	19	24	28	37	23
Ribe	10	13	15	18	24	14
Sønderjylland	14	17	(22)	24	36	22
Jylland	108	130	154	179	249	141

Tabel 10

Samlet oversigt over arealtyperne (i 1000 ha)

Arealgruppe	1896	1907	1919	1929	1950	Stigning ialt
Vandarealer	(29)	34	(36)	36	36	7
Gartnerier og frugtplantager	1	1	1	2	6	5
Private haver	15	18	21	27	48	33
Læplantninger omkring boliger og smaaplantager ...	2	3	4	5	18	16
Gader, veje, jernbaner, grøfter, diger og levende hegn	38	46	58	67	76	38
Bebygget grund og gaardsplads	16	21	27	35	45	29
Byggegrunde, oplagspladser, kirkegaarde, sportspladser	7	7	7	7	20	13
Jylland, ialt	108	130	154	179	249	141
Aarlig stigning ca.	—	2,0	2,0	2,5	3,4	2,6
Øerne, ialt	89	96	114	131	186	97
Aarlig stigning ca.	—	0,7	1,5	1,7	2,6	1,8
Hele landet, ialt	197	226	268	310	435	238
Aarlig stigning ca.	—	2,6	3,5	4,2	6,0	4,4

Grupperne har det til fælles, at en udvidelse af arealet medfører nedgang i landbrugsarealet, men dermed være ikke sagt, at arealet produktionsmæssigt er gaaet tabt. Visse arealer, f. eks. i gartnerier og da ikke mindst i drivhuse, udnyttes endda mere intensivt end landbrugsarealet. Gruppernes vækst falder noget forskelligt og tildels ogsaa paa forskellig jordbund. Læplantninger og smaaplantager udvides mest paa den lette jord, medens arealet af bebygget grund, byggegrunde, gader og veje m. v. vokser stærkest i nærheden af byerne og her mest paa jord af god kvalitet. Naar hensyn tages til landsdelenes størrelse, er den samlede stigning i arealgrupperne noget større paa Øerne end i Jylland.

Væksten af den samlede gruppe er blevet stærkere med aarene. I tiden fra 1896 til 1929 var væksten saaledes i gennemsnit for hele landet 3400 ha aarlig, medens den som middel for tiden siden da har været paa 6000 ha aarlig.

Og hvad betyder saa en afgang af i hovedsagen landbrugsjord paa 6000 ha aarlig? Det er netop 20 ha daglig i aarets 300 søgnedage eller daglig en lille gaard paa 36 tdr. land. Det er tre gennemsnitssogne om aaret eller 300 sogne i løbet af 100 aar.

I dette tilfælde har man dog et mere nærliggende sammenligningsgrundlag, idet opdyrkningen af hede til agermark som gennemsnit for de 100 aar siden 1850 har været af netop samme størrelse (6000 ha aarlig eller ialt 600.000

ha), og dette vil altsaa sige, at hedeopdyrkeren hver eneste søgnedag gennem 100 aar til samfundet har skabt en lille gaard paa 20 ha, men han havde nu ogsaa altid en lang arbejdsdag og ikke tid til ferie. Han skulle nemlig ogsaa hver dag anlægge 7 ha plantage paa heden og plante læbælter om mark og hus.

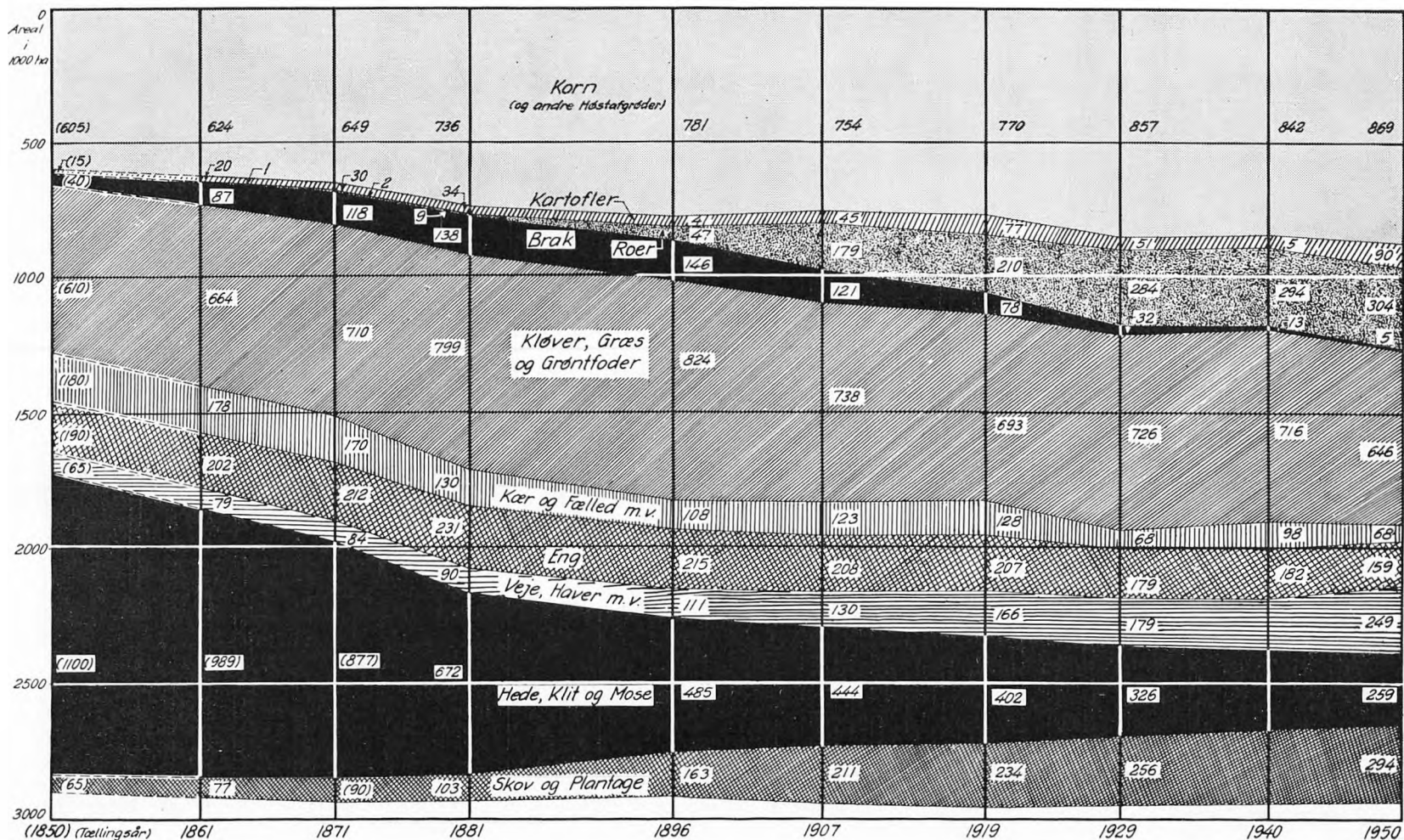
Hedebondens sønner ville gerne fortsat skabe ny jord til erstatning for afgaaet landbrugsareal, men de kan ikke følge med længere, da heden snart er opbrugt. Andre veje til at skabe ny jord maa derfor findes, bl. a. ved at lave lidt længere til stranden.

Hvor blev heden af? — I afsnittet om hedens udstrækning gennem tiderne er der foretaget en vis beregning over, hvor stort et hedeareal der er indtaget til beplantning eller til opdyrkning som agermark, men denne beregning bør tilknyttes en oversigt over den samlede arealbenyttelse, og der henvises derfor til efterfølgende tabel 11 og til den grafiske fremstilling, figur 9.

Tabel 11 *Arealets benyttelse i Jylland 1850—1953 (i 1000 ha)*

Areal	1850	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950
Korn	(600)	618	643	723	771	747	758	848	823	839
Andre høstafgrøder	(6)	6	6	13	10	7	12	9	19	30
Kartofler	(15)	20	30	34	41	45	77	51	51	90
Roer	—	1	2	9	47	179	210	284	294	304
Brak	(40)	87	118	138	146	121	78	32	13	5
Græs og grøntfoder	(610)	664	710	799	824	738	693	726	716	646
Ialt dyrket areal . .	1271	1396	1509	1716	1839	1837	1828	1950	1916	1914
Kær og fællede . . .	(180)	(178)	170	130	108	123	128	68	98	68
Eng	190	202	212	231	215	208	207	179	182	159
Ialt landbrugsareal	1641	1776	1891	2077	2162	2168	2163	2197	2196	2141
Veje, haver m. v. . .	65	79	84	90	111	130	166	177	—	249
Skov og plantage . .	65	77	(90)	103	163	211	234	256	—	294
Hede, klit og mose	1100	989	877	672	485	444	402	326	—	259
Samlet areal	2871	2921	2942	2942	2921	2953	2965	2956	—	2943

Af tabel 11 ses, at saavel det dyrkede areal som landbrugsarealet steg stærkt fra 1850 til 1896. Det dyrkede areal viste derefter en svagere stigning, men dog en stigning paa 75.000 ha, medens landbrugsarealet som helhed holdt sig paa samme størrelse.

Figur 9. Arealets benyttelse i Jylland gennem 100 aar (i 1000 ha)

Det var hedens opdyrkning, der gav den store vækst i saavel det dyrkede areal som i landbrugsarealet, idet heden indtil 1896 blev formindsket med ca. 600.000 ha og landbrugsarealet forøget med ca. 500.000 ha. Saa langt er sagen ligetil, og det følgende omfatter derfor især tallene og tiden fra 1896 til 1950, der er mindre oplagt forstaaelig.

Der er arbejdet kraftigt med hedeopdyrkingen siden 1896. Heden er i de 54 aar gaaet tilbage med 226.000 ha, og der er opført tusinder af nye hjem paa heden, og andre tusinder af ejendomme er blevet stærkt udvidet, og alligevel er landbrugsarealet ikke blevet forøget. Der har et par gange været et lille tilløb dertil, men slutresultatet er alligevel, at landbrugsarealet i Jylland i 1950 er ca. 20.000 ha mindre end i 1896.

Men hvad er der da sket med arealerne, som man har indvundet fra heden? Det er velkendt, at heden angribes fra to sider, beplantningen og opdyrkingen til agermark. Man ved ogsaa, at der opdyrkes meget mere hede, end der tilplantes. Forholdet fremgaar tydeligt af tabel 12 fra Hedeselskabets systematiske hedeundersøgelser, der foreløbig har omfattet 6 amter, og hvorefter der i en gennemsnitlig 30 aars periode ialt er opdyrket ca. 96.000 ha, medens der er tilplantet 22.000 ha hede, altsaa mere end fire gange saa meget til agermark som til beplantning.

Tabel 12 *Hedens opdyrkning og tilplantning*

Amt og opdyrkningsperiode	Lyngklædt areal efter kortet ha	Heraf er		Restareal lyngklædt ha	Antal nye ejendomme paa heden
		opdyrket ha	tilplanter ha		
Ribe (1910-38)	61402	27491	4993	28918	607
Ringkøbing (1914-39) ..	98823	31847	3639	63337	866
Aalborg (1921-50)	29195	15300	1880	12015	352
Vejle (1908-50)	13311	4395	983	7933	61
Viborg (1915-51)	29005	12599	4806	11600	151
Thisted (1918-52)	23132	4496	5919	12717	—
Ialt	254868	96128	22220	136520	2037

Efter den officielle statistik har der som nævnt i hele perioden fra 1896 været en tilbagegang i hedearealerne paa 226.000 ha. Samtidig hermed er skov og plantage forøget med 131.000 ha, og der bliver herefter kun 95.000 ha til forøgelse af agermarken.

Det skæve forhold maa derfor skyldes, at der tilplantes meget mere agermark, end man egentlig har regnet med.

Forholdet belyses bedst af tabel 13, hvor man er vendt tilbage til de enkelte amter for om muligt at finde en forklarende gang i linierne:

Tabel 13 *Afgang af hede og tilgang af skov (i 1000 ha)*

Amt	1850-1896			1896-1950			1850-1950		
	Afgang hede	Tilgang skov	Rest til ager	Afgang hede	Tilgang skov	Rest til ager	Afgang hede	Tilgang skov	Rest til ager
Vejle	45	8	37	4	6	÷ 2	49	14	35
Aarhus-Skanderborg	47	10	37	9	13	÷ 4	56	23	33
Randers	45	8	37	6	10	÷ 4	51	18	33
Aalborg	65	7	58	24	9	15	89	16	73
Hjørring	51	9	42	18	13	5	69	22	47
Thisted	28	7	21	17	15	2	45	22	23
Viborg	86	7	79	25	13	12	111	20	91
Ringkøbing	127	23	104	65	25	40	192	48	144
Ribe	86	16	70	48	16	32	134	32	102
Sønderjylland	35	3	32	10	11	÷ 1	45	14	31
Ialt	615	98	517	226	131	95	841	229	612
Gennemsnit pr. aar	13,4	2,1	11,2	4,2	2,4	1,8	8,4	2,3	6,1

Af tabellens mellemste del ses, at Vejle, Aarhus-Skanderborg og Randers amter paa det nærmeste var færdig med hedeopdyrkningen i 1896, men der er dog en fortsat nedgang i hedearealet paa tilsammen 19.000 ha indtil 1950. Men samtidig er der tilplantet 29.000 ha, og der bliver derfor her et minus til agermarken paa ialt 10.000 ha. Her er det altsaa tydeligt, at der tilplantes betydelige arealer af vel i alle tilfælde simpel agermark, men forholdet er ikke det, at de 19.000 ha hede er tilplantet foruden 10.000 ha gammel agermark, heden — eller dog en væsentlig del af den — kan godt være indgaaet i det dyrkede areal, medens saa meget mere af anden agermark er indtaget til beplantning. Hedeundersøgelserne i Vejle amt viser da ogsaa en opdyrkning til agermark paa ca. 4400 ha, hvorpaa der er opført 61 ejendomme. Skovens arealførøgelse maa derfor her skyldes plantning paa agermark.

Nævnte amter kan imidlertid ikke alene klare spørgsmaalet. Der plantes sandsynligvis paa tilsvarende maade agermark i de øvrige amter. For Aalborg, Hjørring og Thisted amter viser heden saaledes en tilbagegang paa tilsammen

59.000 ha. Der er her tilplantet 37.000 ha, og der bliver saaledes kun 22.000 ha til forøgelse af agermarken — naar afgangen i gammel agermark er dækket ind.

Taget i store træk er det saadan, at skovforøgelsen har fundet sted paa den daarligste jord. Med undtagelse af smaapletter gælder dette for alle klitplantager, og det gælder ogsaa, hvor agermark er taget ind til beplantning. De egentlige hedeplantager staar derimod paa saavel god som daarlig hedebund. Plantningen paa agermark behøver ikke at medføre nedlægning af ejendomme i større antal, og gør det da heller ikke. Enkelte gaar med i de store plantager for at faa en passende arrondering og maaske samtidig bolig for de mennesker, der fremefter skal tage sig af plantagens drift, men ellers drejer det sig paa det enkelte sted ofte om smaaplantninger og da mest paa daarlige arealpartier, skrænter og kiler.

Sammenlagt drejer denne tilplantning af agermark sig dog om store arealer. Naar hedeundersøgelserne sammenholdes med den officielle statistik, kommer man til det resultat, at ca. halvdelen af hele skovforøgelsen fra 1896 til 1950 er foregaaet ved tilplantning af agermark.

Det er imidlertid ikke alene skov og plantage, der har toldet saa stærkt af agermarken, at hedeopdyrkningen siden 1896 ikke har bevirket nogen forøgelse af landbrugsarealet. Ogsaa veje, baner, haver m. v. har lagt beslag paa store arealer. Tabel 14 giver en oversigt over udviklingen siden 1896.

Tabel 14 *Amternes arealbevægelse i tiden 1896—1950 (i 1000 ha)*

Amt	Landbrugsarealet			Arealer med stigning			Afgang i hede
	1896	1950	Stigning	Skov og plantage	Veje, haver m. v.	Ialt	
Vejle	188	172	÷ 16	6	12	18	4
Aarhus-Skanderborg . . .	192	173	÷ 19	13	16	29	9
Randers	201	184	÷ 17	10	10	20	6
Aalborg	221	223	2	9	13	22	24
Hjørring	213	208	÷ 5	13	13	26	18
Thisted	115	122	7	15	1	16	17
Viborg	230	231	1	13	14	27	25
Ringkøbing	275	304	29	25	23	48	65
Ribe	197	213	16	16	14	30	48
Sønderjylland	330	311	÷ 19	11	22	33	10
Ialt	2162	2141	÷ 21	131	138	269	226

Forholdet er herefter det, at heden siden 1896 er blevet formindsket med 226.000 ha. Heraf maa mindst 150.000 ha regnes at være tilgaaet landbrugsarealet, medens resten, ca. 75.000 ha, er tilplantet som hede eller dog uden forudgaaende dyrkning. Talmæssigt set er hedens tilgang til landbrugsarealet imidlertid ikke blevet kendt. Tværtimod viser landbrugsarealet i samme tidsrum en tilbagegang paa 21.000 ha. Tilbagegangen falder tydeligt paa de amter, der er ved at være færdige med hedeopdyrkning, medens hedeamterne Ribe og Ringkøbing endnu viser god vækst i landbrugsarealet og hjælper til med at holde tilbagegangen nede for hele Jylland. Stillingen synes saaledes haabløs for hedeopdyrkerne. De har siden 1896 været med til at formindske heden med 226.000 ha, og endda er Jyllands landbrugsareal i samme tidsrum formindsket med 21.000 ha. Det er en ringe trøst, at Øernes landbrugsareal samtidig er formindsket med 70.000 ha.

Det er den stærke stigning i arealet til veje, baner, haver og byggegrunde m. v. og — i mindre grad — den del af skovplantningen, der foregaar paa agermark, som bevirker, at hedeopdyrkingen ikke længere kan forhindre tilbagegang i landbrugsarealet.

Synes den opdyrkede hede siden 1896 saaledes statistisk set at være blevet borte (som agermark), saa er forholdet jo dog det, at netop den opdyrkede hede, der ligger langt fra byerne, forholdsvis netto indgaar i landbrugsarealet, medens den endnu større afgang af anden landbrugsjord sker i størst udstrækning ved byerne.

Det anførte gælder kun for tiden siden 1896. For perioden 1850—1896 viste landbrugsarealet i Jylland derimod som nævnt en udvidelse paa 500.000 ha ved hjælp af hedeopdyrkingen.

Tabellens slutresultater halter lidt. Landbrugsarealet er i tiden fra 1896 til 1950 blevet formindsket med 21.000 ha og heden med 226.000 ha, ialt 247.000 ha. Samtidig har de to arealgrupper skov samt veje, haver m. v. vist en stigning paa 269.000 ha eller 22.000 ha mere. Naar afgang i nogle arealgrupper ikke gaar lige op med tilgang i andre, er forklaringen den, at Jyllands samlede areal er angivet som netop 22.000 ha større i 1950 end i 1896. Hvis slutresultatet endelig skal gaa op, maa landsdelens forøgelse med 22.000 ha nærmest forudsættes at hidrøre fra inddigning og tørlægning siden 1896, og i saa fald bliver den reelle afgang i landbrugsareal tilsvarende større.

Landbrugsarealets fordeling paa amterne fremgaar af tabel 15. Det naede paa det nærmeste fuld størrelse i 1896. Stigningen i landbrugsarealet falder saaledes udelukkende paa tiden indtil 1896, hvilket er vist i tabellens to sidste kolonner. Man har her valgt at anføre stigningen i arealet fra 1861 (det første tællingsaar), idet tallene for 1850 kun er beregnede størrelser ud fra tallene i 1861—71 og 81 samt to mellemliggende tællinger i 1866 og 76. Med saa mange tætliggende tællinger skulle de for 1850 anførte tal dog give et tilnærmet udtryk for størrelsesordenen.

Tabel 15 *Landbrugsarealet (i 1000 ha)*

Amt	1850	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950	Stigning	
											1861-1896	1896-1950
Vejle	149	160	167	184	188	186	185	184	180	172	28	÷ 16
Aarhus-Skanderb.	156	168	178	190	192	190	188	187	181	173	24	÷ 19
Randers	159	173	180	197	201	200	200	200	198	184	28	÷ 17
Aalborg	157	170	176	205	221	226	226	229	228	223	51	2
Hjørring	164	179	184	207	213	212	210	214	215	208	34	÷ 5
Thisted	93	101	110	113	115	178	119	121	117	122	14	7
Viborg	156	168	182	213	230	230	229	232	234	231	62	1
Ringkøbing	172	186	200	238	275	281	286	297	307	304	89	29
Ribe	128	139	157	177	197	197	199	209	218	213	58	16
Haderslev	} 307	(332)	118	118	110	109	115	116	115	106	} (÷ 2)	÷ 4
Aabenraa			71	70	66	66	64	64	64	64		÷ 2
Sønderborg			39	38	38	38	37	37	37	36		÷ 2
Tønder			129	127	116	115	105	107	102	105		÷ 11
Jylland			1641	1776	1891	2077	2162	2168	2163	2197		2196
Øerne	1000	1019	1061	1080	1075	1078	1063	1051	1022	1005	56	÷ 70
Hele landet	2641	2795	2952	3157	3237	3246	3226	3248	3218	3146	442	÷ 91

I de 35 aar fra 1861 til 1896 blev landbrugsarealet forøget med 386.000 ha (500.000 ha fra 1850), hvilket næsten udelukkende skete ved tilgang af opdyrket hede. Man lægger her mærke til, at ogsaa Vejle, Aarhus-Skanderborg og Randers amter har haft hede at opdyrke, saa der ogsaa her er sket en væsentlig forøgelse af landbrugsarealet.

I de 54 aar, der siden er gaaet, har der kun i Ringkøbing og Ribe amter været nogen forøgelse af betydning, men denne forøgelse har dog ikke kunnet opveje den endnu større nedgang i landbrugsarealet i de øvrige amter til sammen, og hovedresultatet bliver derfor som tidligere omtalt en tilbagegang

paa ca. 20.000 ha. I nævnte periode har Øerne dog haft en nedgang i landbrugsarealet paa ca. 70.000 ha, og hele landet en tilbagegang paa 90.000 ha.

Det dyrkede areal. — Ligesom for landbrugsarealet er det dyrkede areal (landbrugsarealet minus eng, kær og fælleder) steget stærkt i Jylland i tiden indtil 1896, saaledes som det fremgaar af tabel 16.

Tabel 16

Det dyrkede areal (i 1000 ha)

Amt	1850	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950	Stigning	
											1861-1896	1896-1950
Vejle	134	146	153	170	174	172	170	173	167	163	28	÷ 11
Aarhus-Skanderb.	140	153	164	177	179	176	173	174	167	162	26	÷ 17
Randers	131	144	152	168	175	174	172	178	170	167	31	÷ 8
Aalborg	107	118	133	164	183	184	182	202	195	193	65	10
Hjørring	107	118	132	161	180	182	182	192	187	182	62	2
Thisted	71	78	80	89	97	97	97	109	99	105	19	8
Viborg	123	135	150	182	202	201	199	210	204	211	67	9
Ringkøbing	119	131	146	186	224	229	235	257	266	274	93	50
Ribe	93	102	119	142	163	163	164	181	189	189	61	26
Haderslev	246	(271)	100	100	94	92	97	104	103	95	(÷ 9)	1
Aabenraa			56	56	53	53	51	55	55	55		2
Sønderborg			35	34	35	35	34	35	34	34		÷ 1
Tønder			89	87	80	79	72	80	80	84		4
Jylland			1271	1396	1509	1716	1839	1837	1828	1950		1916
Øerne	900	924	977	1004	1007	1002	984	990	958	947	83	÷ 60
Hele landet	2171	2320	2486	2720	2846	2839	2812	2940	2874	2861	526	15

For tiden fra 1896 til 1950 er der ogsaa en væsentlig fremgang i det dyrkede areal i de nord- og vestjyske amter, og her er tilgangen saa stor, at den foruden at ophæve nedgangen i de østjyske amter medfører en stigning for hele Jylland paa 75.000 ha. For hele perioden fra 1861 er det dyrkede areal i Jylland steget med 518.000 ha. Stigningen har været størst i hedeamterne og mest i Ringkøbing og Ribe amter, hvor det dyrkede areal er blevet fordoblet.

For de, der har fulgt hedeopdyrkningen i Vestjylland siden aarhundredskiftet, maa det virke imponerende at konstatere, at fremgangen i det dyrkede areal i Ringkøbing og Ribe amter var endnu langt større i tiden forud for 1896 end i det sidste halve aarhundrede. Men ogsaa Østkystamterne havde en meget stor stigning i det dyrkede areal i forrige aarhundrede.

Engarealerne har hele tiden betydet mere i Jylland end paa Øerne, og i hedeegnene var det længe nærmest en betingelse for bedriften, at der hørte en englod til ejendommen. Nu lægges der mere vægt paa, at der er baade høj og lav agermark til dyrkning.

Efter statistiken har arealerne holdt sig nogenlunde konstant gennem aarene, omend der i alle amter er nedgang fra 1861 til 1950. Det er dog ikke overalt de samme arealer, der er tale om. Betydelige engstrækninger er efterhaanden indtaget til dyrkning, og flere steder ogsaa til bebyggelse, medens nye arealer er kommet til ved kultivering af sumpe og inddigning.

Tabel 17

Engarealerne (i 1000 ha)

Amt	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950	Stig- ning fra 1861*)
Vejle.....	12	12	11	11	10	10	8	9	7	÷ 5
Aarhus-Skanderb. .	11	10	11	11	11	10	9	10	8	÷ 3
Randers	18	18	21	18	17	18	13	17	11	÷ 7
Aalborg	27	24	25	22	22	23	19	22	23	÷ 4
Hjørring.....	24	22	24	21	18	18	16	14	15	÷ 9
Thisted.....	7	9	10	9	9	9	8	7	7	—
Viborg	15	16	20	19	19	20	18	19	15	—
Ringkøbing	36	33	39	37	36	36	31	29	21	÷ 15
Ribe	22	25	27	27	26	26	23	22	19	÷ 3
Haderslev.....	} 30	9	9	9	9	9	8	8	7	÷ 2
Aabenraa		7	7	6	6	6	5	7	6	÷ 1
Sønderborg		2	2	2	2	2	1	2	1	÷ 1
Tønder		25	25	23	23	20	20	16	19	÷ 6
Jylland	202	212	231	215	208	207	179	182	159	÷ 43
Øerne.....	68	59	54	52	54	51	34	41	41	÷ 27
Hele landet	270	271	285	267	262	258	213	223	200	÷ 70

*) Sønderjylland fra 1871

Bevægelserne i arealstørrelsen fremgaar af tabel 17. Tilbagegangen i engarealerne er ens for Jylland og Øerne, og for hele landet er arealerne siden 1861 gaaet tilbage med 70.000 ha.

Kær og fællede m. v. — Denne arealgruppe er henregnet til landbrugsarealet, men danner overgang til hede og lyngmose (og andre moser til tørveskær). Selv om tallene i tabel 18 udviser en nogenlunde stabil linie, er det dog ret ubestemt, hvilke arealer der ved de forskellige tællinger indgaar heri.

Tabel 18

Kær og fjæled m. v. (i 1000 ha)

Amt	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950	Stig- ning fra 1861*)
Vejle.....	3	3	3	3	4	5	4	4	2	÷ 1
Aarhus-Skanderb. .	5	4	3	2	3	4	4	4	2	÷ 3
Randers	11	10	8	8	9	10	8	12	7	÷ 4
Aalborg	24	20	16	15	20	20	9	11	6	÷ 18
Hjørring	37	29	21	12	12	11	6	14	11	÷ 26
Thisted	16	21	13	8	11	13	4	11	11	÷ 5
Viborg	18	16	11	9	9	11	4	11	6	÷ 12
Ringkøbing	18	22	14	13	16	16	8	12	9	÷ 9
Ribe	14	12	8	7	8	9	5	7	6	÷ 8
Haderslev	32	8	8	8	8	8	5	3	3	(÷ 5)
Aabenraa		7	7	7	7	7	4	2	3	(÷ 4)
Sønderborg		2	2	2	2	1	1	1	0	(÷ 2)
Tønder		16	15	14	14	13	7	6	2	(÷ 14)
Jylland	178	170	130	108	123	128	68	98	68	÷ 110
Øerne	27	24	22	16	22	28	27	22	17	÷ 10
Hele landet	205	194	152	124	145	156	95	120	85	÷ 120

*) For Sønderjylland fra 1871

For alle amter (og for Øerne) er der stærk tilbagegang for disse helt ukultiverede eller kun delvis kultiverede arealer.

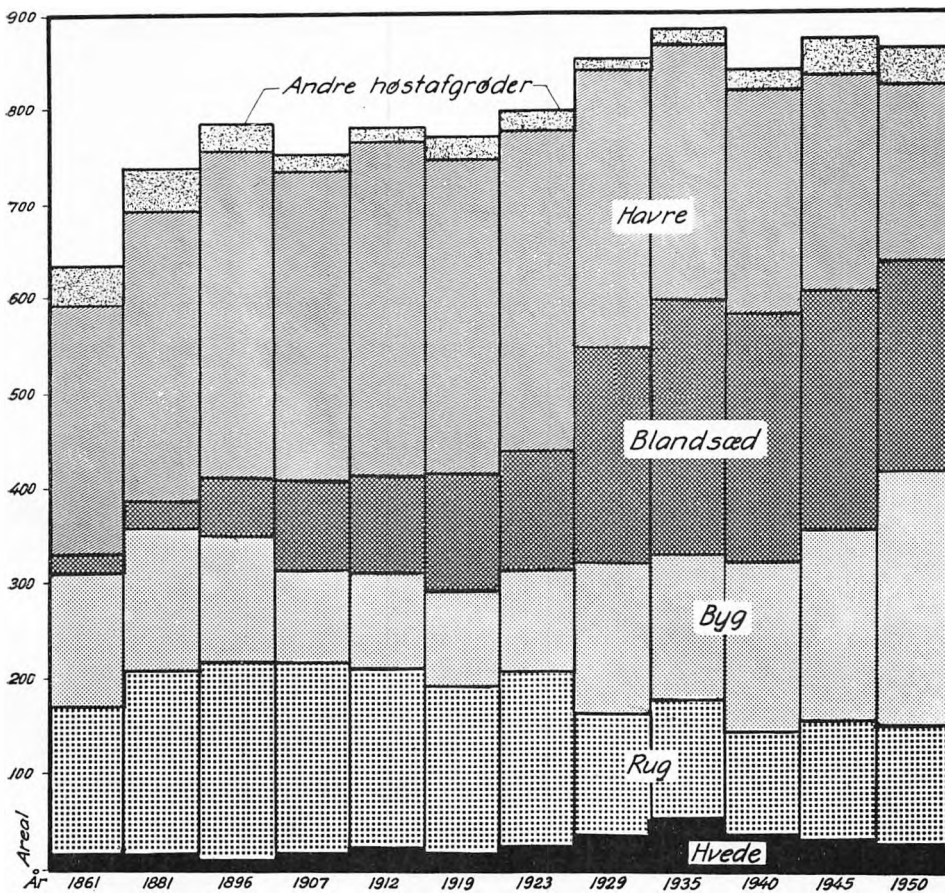
INDTIL aarhundredskiftet steg kornarealerne stærkt i det meste af Jylland, medens de paa Øerne holdt sig paa samme højde som omkring ved 1850.

Efter aarhundredskiftet og indtil omkring 1920 holdt kornarealet i Jylland sig paa omtrent samme højde, idet den her ellers naturlige stigning som følge af opdyrkning blev modvirket af den paa dette tidspunkt stærkt udvidede roeavl. Fra omkring 1920 til 30 kunne kornarealet atter udvides i Jylland, og den da naaede stilling har stort set holdt sig indtil 1950. Det er dog ved at knibe med de amter, der tidligt blev færdig med hedeopdyrkingen.

Gennem hele perioden fra 1861 til 1950 har de mere udprægede hedeamter udvidet kornarealet meget stærkt. I Ringkøbing amt er arealet saaledes mere end fordoblet, medens Aalborg, Hjørring, Viborg og Ribe amter hver har kunnet forøge kornarealet med 25—30.000 ha eller med ca. 50 pct.

Tabel 19 *Kornarealerne (i 1000 ha)*

Amt	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950	Stig- ning fra 1861
Vejle	73	76	81	81	76	75	79	74	70	÷ 3
Aarhus-Skanderb.	75	80	87	86	80	80	82	76	74	÷ 1
Randers	68	70	76	78	75	78	84	79	79	11
Aalborg	57	60	70	78	74	77	85	84	85	28
Hjørring	58	60	70	78	72	77	84	83	83	25
Thisted	39	35	40	43	42	44	45	45	46	7
Viborg	62	67	80	88	83	86	96	90	90	28
Ringkøbing	54	55	68	83	80	84	103	104	114	60
Ribe	46	50	59	66	65	66	75	74	76	30
Haderslev	32	34	36	36	40	39	48	45	45	13
Aabenraa	20	21	21	20	22	19	23	23	24	4
Sønderborg	17	18	18	17	19	17	19	17	18	1
Tønder	17	17	17	17	19	16	25	29	35	18
Jylland	618	643	723	771	747	758	848	823	839	221
Øerne	510	514	526	505	491	477	491	468	450	÷ 60
Hele landet	1128	1157	1249	1276	1238	1235	1339	1291	1289	161

Figur 10. Kornarealernes fordeling i Jylland (i 1000 ha)

For hele Jylland har der været en stigning i kornarealet paa 221.000 ha, hvilket udgør godt en trediedel af kornarealet i 1861. Øerne viser i samme tidsrum en tilbagegang paa 60.000 ha eller godt 10 pct. af arealet i 1861 (tabel 19).

De dyrkede kornarters fordeling fremgaar af figur 10. Hvededyrkingen optager kun et forholdsvis lille areal i Jylland, mest dog i tiden siden 1919. Rug- og havrearealet er siden aarhundredskiftet gaaet stærkt tilbage, medens arealerne med byg og blandsæd er steget tilsvarende. Udviklingen i de enkelte hedeamter er omtrent den samme, som her er vist for hele Jylland, nemlig tilbagegang for rug og især havre. I Ringkøbing amt var havrearealet saaledes i 1919 ca. dobbelt saa stort som byg- og blandsædsarealet tilsammen. I 1950

var byg- og blandsædsarealet derimod 4—5 gange saa stort som havrearealet. Det er forøvrigt ejendommeligt at se, at blandsædsarealet er steget saa stærkt i de sidste ca. 30 aar, idet der netop gennem disse aar med henblik paa faren for havrearealets udbredelse er advaret stærkt mod udvidet dyrkning af blandsæd. Af figuren ses endvidere, at »andre høstafgrøder« (boghvede, spergel og frø m. v.) arealmæssigt set kun har betydet forholdsvis lidt i Jylland.

Andre høstafgrøder. — Denne gruppe, der har vist en stærk stigning i de senere aar, omfatter først og fremmest frøavlens samt hør, hamp, sennep, raps, spergel, boghvede, tobak m. v.

Tabel 20

Andre høstafgrøder (i 1000 ha)

Amt	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950	Stigning fra 1861
Vejle	0,7	0,7	0,5	0,4	0,6	2,0	1,6	3,8	6,2	5,5
Aarhus-Skanderb.	0,5	0,4	0,4	0,5	0,3	2,5	1,3	3,2	4,4	3,9
Randers	0,7	0,4	0,9	1,0	0,4	2,3	2,3	5,2	7,7	7,0
Aalborg	0,6	0,2	2,4	1,5	0,8	0,4	0,4	0,8	1,8	1,2
Hjørring	0,5	0,2	2,0	0,7	1,2	0,4	0,4	0,5	1,0	0,5
Thisted	0,2	0,3	0,5	0,3	0,3	0,3	0,6	0,9	1,5	1,3
Viborg	0,3	0,2	0,9	0,7	0,4	0,7	0,5	1,2	2,0	1,7
Ringkøbing	2,1	2,1	4,2	4,0	2,3	1,7	0,6	0,7	1,0	÷ 1,1
Ribe	0,1	0,4	0,7	0,5	0,4	0,9	0,4	1,0	1,4	1,3
Haderslev	} 0,5	0,1	0,1	0,1	0,0	0,2	0,5	0,7	1,3	1,2
Aabenraa		0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,2	0,3	0,4	0,3
Sønderborg		0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,7	0,6	0,3
Tønder		0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,8	0,7
Jylland	6,2	5,5	13,1	10,0	7,0	11,6	9,2	19,2	30,1	23,9
Øerne	8,6	9,0	5,6	3,9	4,9	30,7	23,6	42,9	64,5	55,9
Hele landet	14,8	14,5	18,7	13,9	11,9	42,3	32,8	62,1	94,6	79,8

Stigningen i areal har været langt større paa Øerne og i Østjylland end i hedeamterne, hvor man bortset fra kartofler ikke lægger saa stor vægt paa dyrkning af salgs- og frøafgrøder. For hele landet omfatter arealerne ca. 95.000 ha, hvilket er en stigning paa ca. 80.000 ha. Stigningen falder i øvrigt paa aarene siden aarhundredskiftet og da ganske særlig paa aarene siden tællingen i 1929. Udvidelsen af frøarealet falder sammen med en vis indskrænkning af kvægholdet paa adskillige ejendomme.

Kartoffeldyrkningen i Jylland omfattede i 1950 tre og en halv gang saa stort et areal som i 1861, medens kartoffelarealet paa Øerne har holdt sig paa omtrent samme størrelse gennem de ca. 100 aar.

Tabel 21

Kartoffelarealerne (i 1000 ha)

Amt	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950	Stig- ning fra 1861
Vejle.....	1	2	2	3	3	5	3	4	6	5
Aarhus-Skanderb. .	1	2	2	2	2	6	3	3	4	3
Randers	1	2	2	3	3	9	4	3	5	4
Aalborg	3	5	5	8	9	12	10	10	17	14
Hjørring	2	3	4	4	4	7	5	4	8	6
Thisted	1	2	3	3	3	4	2	2	3	2
Viborg	2	3	4	4	5	10	6	6	12	10
Ringkøbing	3	4	5	6	8	12	10	11	19	16
Ribe	2	3	3	4	4	7	5	5	11	9
Haderslev.....	1	1	1	1	1	2	1	1	2	1
Aabenraa	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—
Sønderborg	1	1	1	1	1	1	0	0	0	÷ 1
Tønder.....	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Jylland	20	30	34	41	45	77	51	51	90	70
Øerne	14	17	15	16	13	24	14	13	15	1
Hele landet	34	47	49	57	58	101	65	64	105	71

For Jylland er det atter de fem hedeamter Aalborg, Hjørring, Viborg, Ringkøbing og Ribe, der viser den største arealudvidelse. Dette skyldes større tilgang af ny jord og maaske især, at kartofler er en af de afgrøder, som paa den lettere jord giver forholdsvis stort udbytte. Det betyder ogsaa noget, at det er i disse egne, kartoffelmelsfabrikkerne findes, samt at man her er kommet ind paa at anvende store mængder af kogte kartofler til det stærkt udvidede svinehold.

Endvidere er man her parat til stor eksport af kartofler, naar lejlighed byder sig.

Roedyrkningen. — Omfanget af den samlede rodfrugtdyrkning i Jylland med undtagelse af kartofler fremgaar af tabel 22. I tabellen indgaar herefter kaalroer, turnips, runkelroer, sukkerroer til fabrik og foderbrug, fodersukkerroer, gulerødder og cikorie.

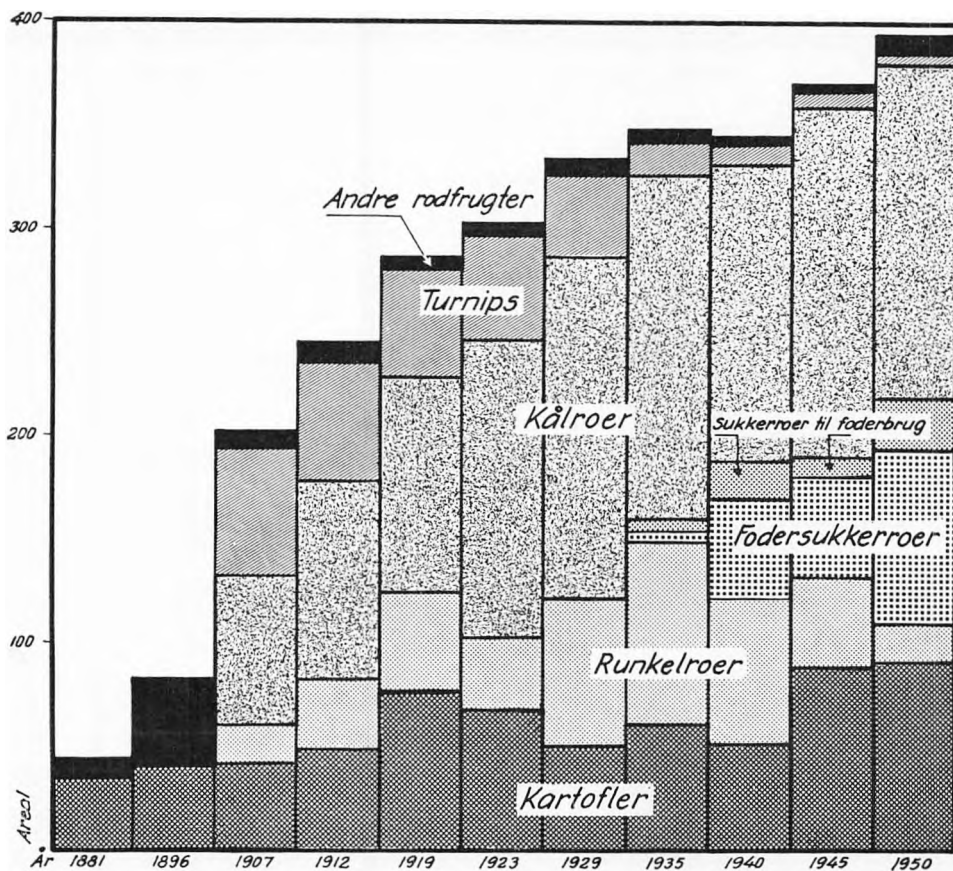

Fig. 11. Rodfrugtarealernes fordeling i Jylland (i 1000 ha).

Udvidelsen af roearaet og den plads, arealet har taget, fremgaar tydeligt af figur 9, hvor det ses, at dyrkningen fortrinsvis sker paa bekostning af brakken samt tildels kornet.

Den stærkeste udvidelse af roearaet foregik i tiden lige omkring aarhundredskiftet, idet arealet firedobledes i tiden fra 1896 til 1907. Fra 1907 til 1950 er roearaet omtrent fordoblet saavel i Jylland som paa Øerne. I Jylland dyrkes nu en syvendedel af landbrugsarealet med roer mod ca. en sjettedel paa Øerne.

De enkelte arters udbredelse gennem tiderne siden 1881 er vist i figur 11, idet dog kartofler her er medtaget til sammenligning.

Arealet med kaalroer har holdt sig saa temmelig uforandret gennem de sidste 30 aar. Turnips, der endnu omkring 1907 indtog en betydelig del af roearaet,

Tabel 22

Roearrealerne (i 1000 ha)

Amt	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950
Vejle	0,1	0,4	0,9	3	17	22	28	27	27
Aarhus-Skanderborg ...	0,1	0,4	1,3	7	24	27	33	32	34
Randers	0,1	0,3	1,3	5	21	24	31	30	30
Aalborg	0,1	0,2	0,9	4	16	19	27	30	29
Hjørring	0,0	0,1	0,8	3	16	18	24	27	29
Thisted	0,0	0,2	0,5	2	9	12	15	15	17
Viborg	0,0	0,2	0,9	5	21	25	34	36	38
Ringkøbing	0,0	0,1	0,7	6	23	26	37	39	40
Ribe	0,0	0,1	0,5	3	15	18	26	28	28
Haderslev		0,2	0,4	3	7	8	12	13	13
Aabenraa		0,0	0,2	2	4	4	6	6	6
Sønderborg	0,2	0,2	0,6	3	4	4	5	4	5
Tønder		0,0	0,1	1	2	3	6	7	8
Jylland	0,6	2,4	9,1	47	179	210	284	294	304
Øerne	2,0	3,6	11,1	48	92	142	162	160	175
Hele landet	2,6	6,0	20,2	95	271	352	446	454	479

er gaaet tilbage til næsten intet. Runkelroedyrkningen, der først sent naaede ind i hedeegnene, steg stærkt i Jylland indtil omkring 1930, da den i vid udstrækning afløstes af fodersukkerroer, som ogsaa skubbede turnips ud. Man havde længe den indstilling, at bederoer ikke rigtig egnede sig for hedejord, men da fodersukkerroen kom frem, vandt den hurtigt frem selv paa forholdsvis nydyrket hede.

Sukkerroer til fabrik har mest været dyrket i egnen mellem Kolding og Haderslev, men herudover dyrkes der Jylland over et tre gange saa stort areal til foderbrug. Avlen af gulerødder og cikorierødder er gaaet stærkt tilbage med aarene og betyder nu kun lidt arealmæssigt set.

Brakarealerne udviste stigning indtil omkring aarhundredskiftet og har gennem de 100 aar været mest udbredt i lerjordsegnene. Procentvis har der da ogsaa været dobbelt saa store brakarealer paa Øerne som i Jylland.

Af figur 9 ses tydeligt, at brakarealerne gaar ned i størrelse samtidig med, at rodfrugtarealerne stiger.

Ved brak eller helbrak forstaas et areal, som bearbejdes en sommer igennem

for løsning og renholdelse i stedet for at bære en afgrøde. I almindelighed faldt brakken paa det sted i sædskiftet, hvor ældste græsmark igen tages ind til korndyrkning, og da fortrinsvis til vintersæd.

Tabel 23

Brakarealerne (i 1000 ha)

Amt	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950
Vejle	12	16	17	17	13	7	4	2,0	0,4
Aarhus-Skanderborg ...	15	19	20	19	13	7	3	1,8	0,6
Randers	14	17	19	19	15	8	3	2,0	0,7
Aalborg	9	12	15	15	16	12	5	1,1	0,2
Hjørring	7	10	14	16	17	11	4	1,0	0,4
Thisted	4	5	6	6	4	2	0	0,1	0,1
Viborg	8	13	17	18	16	11	4	1,3	0,6
Ringkøbing	3	8	11	14	14	9	5	2,1	1,0
Ribe	4	6	6	8	6	3	1	0,9	0,3
Haderslev	5	5	6	7	4	5	1	0,3	0,1
Aabenraa	2	3	2	3	2	2	1	0,2	0,1
Sønderborg	3	3	3	2	1	1	1	0,1	0,0
Tønder	1	1	1	1	0	0	0	0,1	0,1
Jylland	87	118	138	146	121	78	32	13,0	4,6
Øerne	104	132	133	118	117	68	35	13,0	4,2
Hele landet	191	250	271	264	238	146	67	26,0	8,8

Brakmarken er nu næsten helt forsvundet fra sædskiftet, men det tog sin tid, og der har været mange mellemformer under betegnelserne halvbrak eller benyttet brak. I halvbrakken ventede man med pløjningen til sidst i juni for at faa forsommerens græsning udnyttet. I benyttet brak blev der taget en eller anden tidlig afgrøde (i hederne spergel eller boghvede) eller dog en afgrøde med kort voksetid, og ordet brak havde da i virkeligheden mistet sin betydning. Tabel 23 omfatter alle de forskellige former for brak.

Kløver-, græs- og grønsfoder. — For hele Jylland viser tallene en tilbagegang paa 18.000 ha og for Øerne 49.000 ha. Arealerne viste en stigning indtil 1896, da ogsaa græsningsarealerne maatte indskrænkes til fordel for roedyrkingen.

De fem hedeamter, Aalborg, Hjørring, Viborg, Ringkøbing og Ribe, viser dog ogsaa her fremgang i arealet, men dette behøver ikke at betyde, at arealet

Tabel 24

Kløver-, græs- og grønfoderarealerne (i 1000 ha)

Amt	1861	1871	1881	1896	1907	1919	1929	1940	1950	Stigning fra 1861*
Vejle.....	59	58	67	70	64	58	57	56	52	÷ 7
Aarhus-Skanderb. .	61	62	66	63	56	50	52	52	45	÷ 16
Randers.....	60	61	69	68	60	51	55	50	44	÷ 16
Aalborg.....	48	55	70	78	68	61	74	70	63	15
Hjørring.....	51	59	71	78	70	68	74	70	61	10
Thisted.....	34	37	40	42	39	37	46	36	37	3
Viborg.....	62	67	80	86	75	66	70	69	68	6
Ringkøbing.....	69	77	96	112	102	102	102	110	99	30
Ribe.....	50	60	73	81	73	69	73	80	72	22
Haderslev.....	170	60	56	47	40	44	40	43	33	(÷ 27)
Aabenraa.....		32	32	27	24	26	25	25	23	(÷ 9)
Sønderborg.....		13	12	12	10	11	11	12	10	(÷ 3)
Tønder.....		69	67	60	57	50	47	43	39	(÷ 30)
Jylland.....	664	710	799	824	738	693	726	716	646	÷ 18
Øerne.....	286	301	314	316	284	244	265	261	237	÷ 49
Hele landet.....	950	1011	1113	1140	1022	937	991	977	883	÷ 67

*) For Sønderjylland fra 1871

er udvidet paa de enkelte ejendomme, men derimod at opdyrkningen har medført, at nye ejendomme er kommet til.

Tilbagegangen i kløver- og græsarealerne betyder dog ikke, at udbyttet ogsaa er blevet mindre. Det er tværtimod det langt større udbytte, der har medført, at man kan nøjes med mindre arealer, selv om kvægholdet samtidig er steget. Der er her sket en rivende udvikling, siden den enkelte selv avlede sit frø i form af lidt fløjlgræs og blød hejre.

Danmarks høstudbytte. — Med den bedre jordbearbejdning og renholdelse, stærkere gødsning og brugen af mere yderige sorter og stammer af saasæd paa merglet og afvandet jord følger ogsaa et større udbytte.

Høstudbyttets størrelse og svingninger fra aar til aar er for tiden siden 1880 vist i omstaaende grafiske fremstilling. Det ses heraf, at høstudbyttet efterhaanden er blevet tre gange saa stort som omkring 1880–90, men at der har været betydelige svingninger gennem aarene. Man ser saaledes virkningerne af de meget tørre somre i 1917, 1941 og 1947 og til en vis grad ogsaa en formindsket stigning som følge af krigsperiodernes smaa forsyninger af kunstgødning.

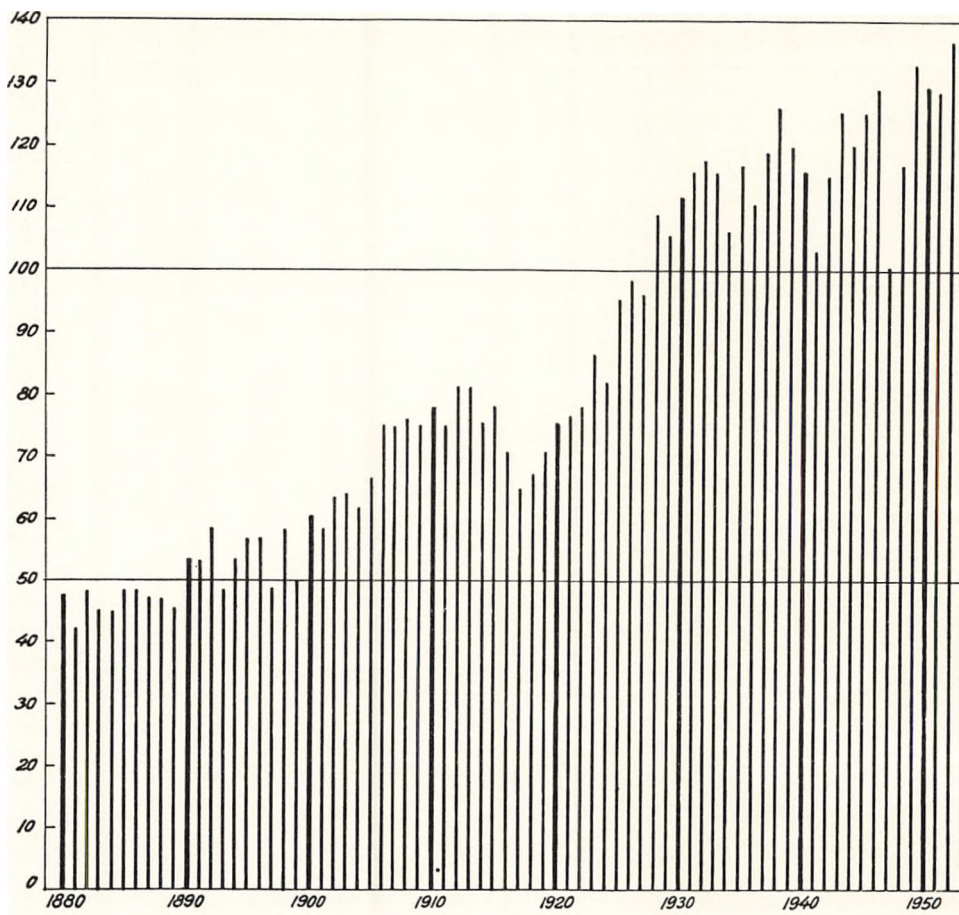

Fig. 12. Høstudbyttet i mill. afgrødeenheder.

I femårs perioder er udbyttet steget saaledes fra 1880 til 1950:

1880—84: 46 mill. afgrødeenheder	1920—24: 79 mill. afgrødeenheder
1885—89: 47 - —	1925—29: 101 - —
1890—94: 53 - —	1930—34: 113 - —
1895—99: 56 - —	1935—39: 119 - —
1900—04: 61 - —	1940—44: 116 - —
1905—09: 72 - —	1945—49: 121 - —
1910—14: 78 - —	1950: 129 - —
1915—19: 70 - —	

Det hidtil største høstudbytte blev opnaet i 1952 med ca. 136 mill. afgrødeenheder.

Kunstgødningsforbruget. — I tidligere afsnit er det nævnt, at mangelen paa gødning satte en bremse paa fremgangen i hedeopdyrkningen. Det kunne ikke nytte at gaa stærkere frem, end den til raadighed værende staldgødning tillod, og det var til tider meget lidt. Det var da ogsaa især den manglende gødning, der medførte, at adskillige arealer paa magert drevne ejendomme fik lov til at gro i lyng igen.

Saa sent som under sidste krig og i aarene derefter blev de knebne beholdninger af superfosfat da ogsaa først og fremmest tildelt hedejorderne, som man vidste trængte særlig haardt netop til fosforsyregødning.

Kunstgødning blev efterhaanden saa smaat kendt og benyttet i tiden efter 1850, men tilførslerne var meget smaa, og der skulle gaa et halvt hundrede aar, inden anvendelsen fik nogen større betydning, hvilket fremgaar af tabel 25.

Tabel 25

Kunstgødningsforbruget (i 1000 tons aarlig)

	18 pct. superfosfat	40 pct. kaligødning	15,5 pct. kvælstof	ialt
1871-75	16,0	—	0,1	16,1
1876-80	14,0	—	0,2	14,2
1881-85	13,0	—	0,2	13,2
1886-90	21,4	0,2	0,4	22,0
1891-95	31,7	3,5	1,3	36,5
1896-1900	44,2	8,7	4,8	57,7
1901-05	61,5	12,2	8,9	82,6
1906-10	98,0	12,5	20,2	130,7
1911-15	161,3	21,8	41,3	224,4
1916-20	85,7	44,2	60,7	190,6
1921-25	206,3	35,2	129,2	370,7
1926-30	309,1	59,6	193,4	562,1
1931-35	210,4	60,6	171,4	442,4
1936-40	375,0	99,0	235,0	709,0
1941-45	32,0	152,0	243,0	427,0
1946-50	341,0	145,0	288,0	774,0
1949/50	440,0	210,0	384,0	1034,0
1950/51	470,0	257,0	450,0	1177,0

De tre plantenæringsstoffer, fosforsyre, kali og kvælstof, har gennem tiderne været tilført i flere former og tildels ogsaa blandinger, men er her omregnet til de nu mest anvendte gødningsformer. Forhen blev der ved siden af superfosfat anvendt betydelige mængder af thomasslagge og af kaligødning, kainit.

Kvælstofgødning fremkommer endnu i forskellige former og med forskelligt kvælstofindhold.

Tabellen viser en meget stærk stigning i forbruget af alle tre gødninger, idet stigningen dog for superfosfat er afbrudt af et stærkt fald i de to krigsperioder. Endvidere ses, at forbruget stagnerede under den haarde landbrugs-krise i aarene 1931—35, da korn og dyriske produkter var nede i en meget lav pris. I de sidste 50 aar er forbruget af fosforsyre-gødning fordoblet 10 gange, kaligødning 20 gange og kvælstofgødning ca. 50 gange.

Brugen af kunstgødning har medført, at hedejorderne ikke nu gaar tilbage i ydeevne efter nogle aars forløb, saaledes som det tidligere var tilfældet. Man er nu mange steder kommet ind paa at bruge meget store gødningsmængder til første afgrøde paa hedejord, f. eks. 1000 kg superfosfat eller mere pr. ha, for derefter gennem aarene fuldt ud at vedligeholde fosforsyretilstanden. Endvidere bruges der store mængder af kali- og kvælstofgødning til de første afgrøder.

I lidt ældre tid hørte man endog meget tit i hedeegnene den udtalelse, at hvis vi havde raad til at gøde som i de bedre egne, saa kunne vi ogsaa avle godt, men vi har for store arealer til at kunne magte udgifterne. Nu sættes derimod alt ind paa at gøde kraftigt i starten for i det hele taget at komme i gang med bedriften — og for ogsaa at faa staldgødning gennem et stort husdyrhold — og dermed atter større afgrøder og flere dyr.

Den stærkere gødskning i forbindelse med passende mergling og brugen af blaasten har medført, at hedeegnene nu langt hurtigere end forhen mister hedepræget, og at saa at sige alle afgrøder kan dyrkes paa heden.

I TIDEN fra 1850 til 1950 er hesteholdet fordoblet i Jylland, idet antallet er gaaet op fra 169.000 til 321.000 stk. Paa Øerne er antallet omtrent det samme i 1950 som i 1850.

Tabel 26 *Hesteholdet (i 1000 stk.)*

Amt	1850	1861	1871	1881	1898	1914	1920	1930	1940	1945	1850
Vejele	15	16	16	18	23	30	29	25	29	30	24
Aarhus-Skanderborg ...	22	22	20	23	30	38	36	29	33	35	28
Randers	23	23	22	24	31	38	38	31	35	38	30
Aalborg	17	17	17	21	30	40	40	37	46	49	41
Hjørring	19	19	19	21	28	36	36	32	38	40	34
Thisted	11	11	10	12	16	22	23	21	24	26	21
Viborg	15	16	16	19	27	39	40	35	42	46	39
Ringkøbing	12	13	12	16	28	41	41	36	44	49	40
Ribe	8	9	11	13	20	29	29	25	31	34	28
Haderslev	10	10	9	10	11	13	13	12	15	17	13
Aabenraa	5	6	5	5	6	8	8	7	9	10	7
Sønderborg	5	5	5	5	6	7	7	6	7	7	6
Tønder	7	8	6	7	9	11	11	10	13	14	10
Jylland	169	175	168	194	265	352	351	306	366	395	321
Øerne	179	175	173	180	216	254	251	189	209	217	166
Hele landet	348	350	341	374	481	606	602	495	575	612	487

Hesteholdet i Jylland steg ganske jævnt indtil 1914, da priserne paa heste som følge af krigen var udsat for en hidtil ukendt stigning. Tillægget blev da øget mest muligt samtidig med, at eksporten steg. Antallet af heste var endnu i 1920 det samme som i 1914, og med forskellige svingninger gennem aarene holdt det sig paa omtrent samme højde til 1940, da den næste krigsperiode satte ind.

I 1940 var hesteholdet i Jylland efterhaanden naaet op paa 366.000 stk., hvilket for saa vidt var heldigt nok, idet krigen satte en stopper for den allerede

da ikke uvæsentlige traktordrift. Der blev da i høj grad brug for hestene, ikke alene til markarbejdet, men ogsaa som erstatning for bilerne inden for transportvæsenet og i tørvemoserne.

Da krigen sluttede i 1945, var hesteholdet det hidtil største, 395.000 stk. Nu kom der en tid med en meget stærk udvikling af traktordriften, og antallet af heste gik da stærkt ned samtidig med, at handelsværdien omtrent kom til at svare til slagreværdien. Nedgangen i bestanden foregik blandt andet ved slagting af føl.

Køer. — Bortset fra en betydelig reduktion af antallet af køer under første verdenskrig er koantallet i Jylland steget ret jævnt lige fra 1850 til 1930, da det naaede op paa godt 1 mill. stk. (Tabel 27).

Tabel 27

Antal køer (i 1000 stk.)

Amt	1850	1861	1871	1881	1898	1914	1920	1930	1940	1950
Vejle.....	44	50	57	61	68	83	69	95	95	96
Aarhus-Skanderb. .	50	60	62	68	77	99	78	112	107	106
Randers.....	42	50	52	58	65	80	67	96	96	91
Aalborg.....	34	40	43	51	63	84	72	102	109	109
Hjørring.....	44	53	58	69	81	102	85	111	121	110
Thisted.....	22	26	25	29	33	40	35	54	54	61
Viborg.....	34	41	44	52	63	85	73	112	116	120
Ringkøbing.....	39	44	47	55	71	96	81	121	131	133
Ribe.....	31	35	41	45	54	71	61	93	98	101
Haderslev.....	27	32	33	31	31	37	29	43	46	48
Aabenraa.....	15	18	18	16	17	23	17	23	24	23
Sønderborg.....	14	17	18	18	21	20	14	21	20	22
Tønder.....	15	18	20	19	19	26	23	28	28	30
Jylland.....	411	484	518	572	663	846	704	1011	1045	1050
Øerne.....	322	350	378	411	492	571	492	597	574	527
Hele landet.....	733	834	896	983	1155	1417	1196	1608	1619	1577

Fra 1930 til 1950 skete der ikke nogen større ændring i antallet, idet den sidste krig ikke bragte nogen væsentlig forskydning. Mangelen paa oliekaer blev bl. a. modvirket ved anvendelse af ensilage. For hele Jylland er antallet af kaer to og en halv gang større i 1950 end i 1850, medens der er en lang

mindre stigning paa øerne (hvor koantallet i 1950 er gaaet ned til omtrent det samme som omkring aarhundredskiftet).

Stilstanden eller tilbagegangen i koantallet paa Øerne skyldes vel i hovedsagen omlægning af driften, men naar Jylland staar med en saa forholdsvis stor stigning, kan man ikke se bort fra, at det er hedeamterne, der staar med langt den største stigning.

Stude, tyre og ungkreaturer. — Udviklingen i antallet i Jylland har her som helhed fulgt samme linier som for køerne, idet dog stigningen gennem de 100 aar er større for opdrættet end for køerne (tabel 28).

Tabel 28 *Ungkreaturer, tyre og stude (i 1000 stk.)*

Amt	1850	1861	1871	1881	1898	1914	1920	1930	1940	1950
Vejle	18	20	28	35	37	69	71	78	88	83
Aarhus-Skanderb.	16	18	25	34	39	76	78	84	95	86
Randers	21	24	29	44	45	78	78	89	97	84
Aalborg	24	25	34	52	53	93	93	107	124	111
Hjørring	19	23	28	37	42	77	77	85	106	97
Thisted	24	27	34	40	44	70	71	75	89	76
Viborg	25	28	38	53	54	101	103	122	138	126
Ringkøbing	29	36	44	57	55	108	114	130	157	145
Ribe	17	22	30	42	42	83	86	103	123	109
Haderslev	18	21	26	27	54	54	49	52	63	55
Aabenraa	11	13	15	17	23	31	28	27	32	28
Sønderborg	6	7	6	7	11	16	15	16	19	18
Tønder	25	29	33	34	40	48	43	47	59	51
Jylland	253	293	370	479	539	904	906	1015	1190	1069
Øerne	116	127	142	176	266	397	403	435	470	407
Hele Landet	369	420	512	655	805	1301	1309	1450	1660	1476

Der er ikke i tabellen foretaget nogen deling i undergrupper men det kan tilføjes, at ungvæget alene udviser den største stigning, og at antallet holder sig under krigene. Det naaede op paa 1,1 mill. stk. i 1945, men antallet er derefter gaaet ned med ca. 10 pct. i 1950.

Antallet af tyre steg især stærkt lige efter aarhundredskiftet, og antallet holdt sig derefter paa ca. 40—50.000 stk. til omkring 1930, da den kunstige

sædoverføring begyndte at gøre sig gældende. I 1950 er antallet af tyre i Jylland ca. 25.000.

Studene naaede i Jylland det største antal (ca. 100.000) omkring 1880, og igen omkring 1920, idet studeholdet viste fremgang under den første verdenskrig. Antallet varierede derefter stærkt indtil 1950, da det var det hidtil laveste, ca. 38.000 stk. Studeholdet har sædvanligvis været størst i Thisted og Tønder amter, idet dog ogsaa Ribe og Haderslev amter har haft et forholdsvis stort studehold.

Svin. — Svineholdet er meget stærkt paavirket af de vekslende korn- og baconpriser, herunder ogsaa af den tvungne kornaflevering i krigsperioder og af den mere eller mindre fri adgang til at fremskaffe foder udefra og til at eksportere produkterne.

Tabel 29 *Svineholdet (i 1000 stk.)*

Amt	1850	1861	1871	1881	1898	1914	1918	1920	1930	1940	1945	1950
Vejle	12	15	27	32	64	142	37	56	254	170	76	164
Aarhus-Skanderb.	14	16	29	33	78	212	38	67	378	198	86	186
Randers	11	14	20	23	53	132	33	51	315	198	89	186
Aalborg	9	11	19	28	65	159	41	69	296	237	126	228
Hjørring	9	12	23	35	75	161	43	70	311	238	114	209
Thisted	5	5	7	11	26	80	17	36	192	139	61	131
Viborg	9	12	21	27	58	151	40	68	337	246	127	271
Ringkøbing	13	15	24	31	66	158	40	68	332	243	127	288
Ribe	8	10	19	22	45	115	34	56	236	176	98	209
Haderslev	10	11	10	18	30	73	20	40	137	96	49	97
Aabenraa	5	6	4	7	15	44	10	23	78	51	28	51
Sønderborg	6	8	5	10	30	78	10	28	89	55	31	55
Tønder	5	6	3	4	7	23	8	18	71	54	28	63
Jylland	96	141	211	281	612	1528	371	650	3028	2101	1040	2138
Øerne	176	189	253	285	638	1187	297	466	1844	1168	606	1096
Hele Landet	272	330	464	566	1250	2715	668	1116	4872	3269	1646	3234

Af tabel 29 ses saaledes, at svineholdet er steget stærkt i fredstid, medens det gaar endog meget stærkt tilbage i de to krigsperioder. Fra 1914—18 faldt antallet saaledes til en fjerdedel og fra 1940 til 45 med mere end halvdelen.

Svineholdet var størst omkring 1930, hvorefter det ved den indførte rationering af produktionsretten (svinekortene) fik en tvungen nedgang.

Af tabellen vil man endvidere se, at svineholdet i 1950 er størst i de tidligere mere udprægede hedeamter, Aalborg, Hjørring, Viborg, Ringkøbing og Ribe amter.

Faar. — Gennem aarene fra 1850 til 1880 holdt faareholdet sig paa en ret ensartet størrelse i Jylland, nemlig paa ca. 1,2 mill. stk. (paa Øerne ca. den halve mængde).

Siden da er faareholdet gaaet meget stærkt tilbage. Tilbagegangen blev dog for en tid standset under første verdenskrig, og under den sidste krig skete der endog en forholdsvis meget stor forøgelse i faareholdet. I begge tilfælde var det især hensynet til ulden, der gjorde sig gældende. Selv under den sidste krig viste det sig, at de gamle spinderokke endnu stod paa lofterne i hedeegnene, og de husmødre, der da var omved 50 aar eller ældre, havde absolut ikke glemt behandlingen af rokken og ulden. Interessen for faareholdet tabte sig dog hurtigt uden for klit- og tildels marskegnene.

Faareholdet (i 1000 stk.)

Tabel 30

Amt	1850	1861	1871	1881	1898	1914	1920	1929	1939	1945	1950
Vejle	84	85	91	71	47	20	20	4	5	7	1
Aarhus-Skanderborg ...	117	116	113	95	57	21	21	4	4	8	1
Randers	128	135	142	132	99	40	37	14	8	12	3
Aalborg	127	124	149	139	102	55	50	18	9	11	3
Hjørring	95	97	124	112	98	61	60	29	23	28	9
Thisted	110	111	124	113	78	43	42	20	14	20	7
Viborg	153	159	179	173	125	62	56	18	9	16	2
Ringkøbing	139	151	190	165	134	77	77	28	16	26	6
Ribe	67	80	103	89	80	40	39	13	10	10	3
Haderslev	39	40	22	15	11	4	9	2	2	2	1
Aabenraa	22	23	14	9	6	2	5	2	1	2	1
Sønderborg	23	23	14	11	6	2	5	0	0	1	0
Tønder	58	60	37	29	22	11	17	12	18	33	15
Jylland	1162	1204	1302	1153	865	438	438	164	119	176	52
Øerne	658	668	626	460	255	95	102	28	28	38	9
Hele landet	1820	1872	1928	1613	1120	533	540	192	147	214	61

Faareholdet har gennem tiderne været størst i hedeamterne samt i Randers amt før aarhundredskiftet. Endvidere har der i Tønder amt været holdt mange faar, som her for en stor del bjergede føden uden for havdigerne.

Siden 1945 er faareholdet formindsket til omtrent en fjerdedel, og i hele perioden er faareholdet i Jylland gaaet tilbage fra 1.162.000 stykker til 52.000 i 1950.

Høns. – Statistiken over hønseholdet er i tabel 31 kun ført tilbage til 1888, da det samlede hønsehold i Jylland udgjorde ca. 2,3 millioner stk. mod næsten 15 mill. i 1950.

Hønseholdet viser ligesom svineholdet en stor nedgang i krigsperioderne. Antallet af høns er ret nær ens fordelt inden for Jyllands amter og paa Øerne som helhed, naar hensyn tages til amternes og landsdelenes størrelse.

Hønseholdet (i 1000 stk.)

Tabel 31

Amt	1888	1898	1909	1914	1918	1920	1929	1940	1945	1950
Vejle.....	334	561	680	846	596	808	1178	1563	944	1348
Aarhus-Skanderb. .	324	566	691	909	662	890	1274	1563	1080	1624
Randers.....	231	408	507	644	494	665	959	1079	793	1163
Aalborg.....	199	344	516	689	545	711	1008	1204	961	1336
Hjørring.....	200	346	505	640	523	671	1010	1087	941	1379
Thisted.....	184	323	414	504	404	565	792	1060	770	1144
Viborg.....	233	414	570	715	579	803	1192	1649	1082	1825
Ringkøbing.....	250	431	639	796	703	949	1384	2076	1174	2191
Ribe.....	162	287	409	539	446	586	1015	1381	708	1316
Haderslev.....	65	108	133	133	78	158	427	574	350	550
Aabenraa.....	28	46	64	64	40	76	211	239	153	234
Sønderborg.....	47	79	96	95	49	102	357	329	171	286
Tønder.....	29	48	63	63	34	72	226	270	188	318
Jylland.....	2286	3961	5287	6638	5153	7056	10933	14074	9315	14714
Øerne.....	2475	5087	6884	8857	4831	7339	11142	10494	7056	9536
Hele Landet.....	4761	9048	12171	15495	9984	14395	22075	24568	16371	24250

AF TABEL 32 vil ses, at produktionen af animalske levnedsmidler vel er steget gennem aarene, men efter en meget ujævn linie. Det vil blandt andet ses, at produktionen er gaaet ned under de to krigsperioder, men ogsaa andre forhold spiller ind her, f. eks. indførelsen af svinekortene i 30erne.

Tabel 32

Aarlig produktion i mill. kg (hele landet)

	Smør	Æg	Ost	Svinekød og flæsk	Svinefedt til spisebrug	Oksekød og kalvekød
1914-15	114,0	47,3	(15,5)	234,5	9,6	133,3
1916-20	80,3	39,7	—	127,7	5,5	114,8
1921-25	127,6	61,4	(25,8)	248,8	10,0	125,5
1926-30	169,8	70,3	(24,1)	368,6	16,1	149,4
1931-35	184,8	92,4	92,4	438,7	21,0	159,6
1936-40	179,9	122,5	33,3	312,9	(14,5)	175,2
1941-45	123,7	47,3	35,1	192,5	9,1	146,1
1946-50	144,3	91,4	55,9	244,9	11,1	158,9

Produktionens svingninger falder ret naturligt sammen med svingningerne i husdyrholdet, som atter er paavirket af prisforhold og afsætningsmuligheder. Kvægholdet og dets produktion er det mest stabile som følge af dyrenes længere udviklingstid og mulighederne for helt overvejende fodring med hjemmeavlet grovfoder. Høns og svin kan hurtigere forøges og forøvrigt ogsaa formindskes i antal efter konjunkturernes, og antallet er mere paavirket af forholdet mellem prisen paa korn og færdige produkter end kvægholdet.

Priserne paa landbrugets produkter gennem aarene fremgaar i store træk af tabellerne 33 og 34, ligesom landbrugets driftsresultat ses af tabel 35. Man lægger i tabellerne især mærke til den stærke nedgang i priser og driftsresultat fra første verdenskrig til først i 30erne og den derefter følgende bedring indtil 1950.

Tabel 33

Priserne paa forskellige landbrugsprodukter

År	Kr. pr. 100 kg						Kr. pr. stk.		
	Smør	Ost 20 pct.	Flæsk 1. kl.	Æg	Slagte køer Odense 1. kl.	Stude og kvier Esbjerg 1. kl.	Kælve- kvier Odense 1. kl.	Unge heste Odense	Små- grise Køge
1870-79 ..	227		86	77					
1880-89 ..	211		80	75					
1890-99 ..	184		72	85					
1900-09 .	192		81	96					
1909-15 ..	214	61	101	123	52	65	298	826	
1915-20 ..	435	154	213	207	130	151	771	1716*)	
1920-25 ..	481	129	253	320	86	105	615	1152	
1925-30 ..	310	85	157	168	50	71	399	723	28
1930-35 ..	187	60	113	106	28	44	210	729	19
1935-40 ..	231	82	172	114	47	63	341	1067	29
1040-45 ..	435	195	252	223	118	121	726	2322	46
1945-50 .	542	214	344	288	133	139	863	1789	76

*) kun 1915-18

Tabel 34

Kapitelstaksterne i sammendrag

	Kr. pr. hkg				Øre pr. kg	
	Hvede	Rug	Byg	Havre	Smør	Flæsk
1851-60	16,58	13,25	10,64	9,27	110	71
1861-70	16,57	13,17	10,96	9,69	129	86
1871-80	17,86	13,30	13,05	11,55	170	103
1881-90	12,78	10,61	10,59	10,28	179	102
1891-1900	10,72	9,77	9,85	10,02	189	92
1901-05	11,04	10,03	10,31	10,42	192	104
1906-10	12,45	10,98	11,33	10,59	203	116
1911-15	14,63	14,33	15,48	15,27	244	138
1916-20	27,71	27,80	25,94	25,35	479	257
1921-25	23,58	21,86	22,50	20,01		
1926-30	14,40	14,03	14,90	12,98		
1931-35	10,41	10,02	11,26	10,51		
1936-40	18,36	18,26	17,07	15,90		
1941-45	27,81	28,85	25,15	25,09		
1946-50	37,62	36,14	36,74	33,56		

Kapitelstaksterne og priserne paa animalske landbrugsprodukter afspejler landbrugskrisen i den lange periode fra 1880 til 1905, og det var netop i denne tid, et meget stort antal af de nu afdøde i Mindeparken hædrede hedeopdyrkere tog fat paa at skabe sig et hjem paa heden. Man ser endvidere, at

Tabel 35

Landbrugets driftsresultat

Regnskabsaar	Kr. pr. ha					Nettoudbytte i % af Landbrugskapital til	
	Landbrugskapital til		Brutto- udbytte	Driftsom- kostninger	Netto- udbytte af gældfri ejendomme	Handels- værdi	Bogført værdi
	Handels- værdi	Bogført værdi					
1916-20	3430	2386	851	595	256	7,5	10,7
1920-25	3632	2710	1022	848	174	4,7	6,4
1925-30	3257	2546	818	736	82	2,6	3,3
1930-35	2688	2148	572	530	42	1,7	2,1
1935-40	2775	2139	683	594	89	3,2	4,2
1940-45	3718	2343	1081	865	216	5,8	9,2
1945-50	4558	2775	1496	1329	167	3,6	6,0

den meget store produktion først i trediverne (tabel 32) næsten helt igennem følges af bundpriserne gennem de 100 aar og den laveste forrentningsprocent i landbrugsregnskabernes historie.

De to krigsperioder og de første aar derefter viser stigende priser. Udslagene for de enkelte aar og de enkelte produkter i op- eller nedadgaende retning er dog væsentlig større, end det fremgaar af tabellernes 5- og 10-aarige perioder. Iøvrigt maa priserne ses i forhold til tidernes kroneværdi.

KOMITEEN for oprettelse af Mindeparken for Hedens Opdyrkere blev dannet i september 1937 og kom til at bestaa af folketingsmand, gaardejer Laust Nørskov, Nørskovgaard, rentier J. Chr. Cramer, Frederiks, kontorbestyrer Bertelsen og afdelingsleder Niels Basse for Hedebruget, direktør C. E. Flensborg og hofjærgermester Chr. Lüttichau, Tjele, for Hedeselskabet. Direktør Flensborg valgtes som formand, og redaktør Har. Skodshøj tiltraadte som komitéens sekretær. Da arealerne omkring Kongenshus var erhvervet, danndes i 1942 den selvejende institution »Kongenshus, Mindepark for Hedens Opdyrkere«, og bestyrelsen kom til at bestaa af Laust Nørskov, Niels Basse, Chr. Lüttichau og C. E. Flensborg med sidstnævnte som formand, og som repræsentant for statsministeriet departementschef Andreas Møller. Da C. E. Flensborg i foraaet 1943 gik af som direktør for Hedeselskabet, afløste direktør Niels Basse ogsaa direktør Flensborg som formand for Mindeparken, og som nyt medlem indvalgte selskabet Hedebruget rentier J. Chr. Cramer. Redaktør Skodshøj blev fortsat sekretær for Mindeparken, og fuldmægtig ved Hedeselskabet Ditlev Petersen blev institutionens kasserer. Ved forarbejderne til Mindeparken har havearkitekt C. Th. Sørensen, København, og forstander N. C. Nielsen, Hedeselskabet, ydet værdifuld støtte.

Da udformningen af Mindeparken var tilrettelagt, og indsamlingen af oplysninger om hedens pionerer var begyndt gennem lokale herredsudvalg, blev det klart, at man i indstillingsskemaerne med de mange detaillerede og fyldige oplysninger om hedeopdyrkere ville komme til at raade over et meget værdifuldt kultur- og personalhistorisk stof, som det ville være af den største betydning at søge gjort tilgængeligt i saa stor udstrækning, som det var muligt. Der nedsattes da et udvalg bestaaende af forfatteren Rasmus Mortensen, Vejle (formand), forstander N. C. Nielsen, Hedeselskabet, og redaktør Har. Skodshøj til at forberede udarbejdelsen af en bog om hedeopdyrkningen i Danmark. Resultatet foreligger i nærværende bog, som Det danske Hedeselskab har bekostet udgivet i 4000 eksemplarer. Der skal her rettes en tak til stadsarkivar Svend Aakjær, forfatteren Hugo Matthiessen og professor P. Skautrup for

venlig hjælp og gode raad med valg af sentenser og vers anvendt paa de 39 herredssten, der er rejst i Mindeparken, og som er gengivet her i bogen. Arkitekt H. G. Skovgaard har tegnet og modelleret udsmykningen paa herreds- og sognesten, og stenhuggerarbejdet er udført af firmaet Kaj W. Nielsen, Viborg.

Tillige skyldes en tak til de forskellige, der velvilligst har stillet billedmateriale til raadighed eller givet tilladelse til reproduktion af billeder. I nogle tilfælde har det desværre ikke være muligt at finde frem til ejerne af reproduktionsretten og indhente disses tilladelse. En særlig tak rettes til kunsthistorikeren hr. Jørgen Sthyr, Statens Museum for Kunst, og til hr. direktør Bränniche, Hirschsprungske Samling, til indehaverne af firmaet Winkel og Magnussen og til ledelsen af Akademiets Billedsamling paa Charlottenborg, idet der fra disses side har været ydet værdifuld hjælp ved udvalget af billedmaterialet.

Med Hensyn til billedvalget har hovedvægten være lagt paa at bringe billeder af kulturhistorisk eller rent topografisk interesse. Gengivelsen af malerierne er sket efter fotografier uden retouche. Der er trukket den grænse, at billeder af nulevende malere ikke er anvendt.

Den historiske udvikling, s. 29—36:

1. Rasmus Mortensen: Jysk Jern. Jyske Saml. 1940.
2. Blinkenberg: Jernets Hjemstavn. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. III R. 13. B. 1923.
3. Kr. Erslev: Oversigt over Middelald. Historie I; Henrik Larsen: Sjæll. Landsbynavne, »Fortid og Nutid« 1923; Svend Aakjær: Afhandling i Festskrift til Prof. Erslev, 1927; J. Oskar Andersen: Art. Sogn i Kirke Leksikon for Norden; Rasmus Mortensen: Lindeballe Sogn, 1929.

Hedernes omfang, s. 37—45:

1. Carl Dalgas: Vejle Amt, 1826.
2. I. C. Schythe: Skanderborg Amt, 1842.
3. I. H. Bredsdorff: Aarhus Amt, 1827.
4. I. C. Hald: Randers Amt, 1827.
5. L. C. Brinck-Seidelin: Hjørring Amt, 1828.
6. C. Djørup: Thisted Amt, 1842.

Opdyrkningsforsøg før 1850, s. 46—74:

1. Vejle Amts Landboforening 1851—1926, s. 13.
2. St. Blicher: Viborg Amt, 1839. Carl Dalgas: Vejle Amt. Se Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757—1919; jfr. ogsaa Karl Aamark: Landbruget i det nittende Aarhundrede; F. Skruppeltrang: Da staar en ny Tids Bonde.
3. Carl Dalgas: Vejle Amt.
4. Vejle Amts Beskrivelse.
5. Carl Dalgas: Ribe Amt.
6. I. C. Hald: Ringkøbing Amt. S. 137—38.
7. Carl Dalgas: Ribe Amt, s. 119.
8. Schythe: Skanderborg Amt.
9. St. Blicher: Viborg Amt.
10. St. Blicher: Viborg Amt, s. 76—78.
11. Ringkøbing Amt.
12. Skanderborg Amt.
13. Viborg Amt.
14. Niels Basse: Grundforbedringsarbejder. Har. Skodshøj: Mergel og Kalk i Vest- og Midtjylland. 1947.
15. Søren Thestrup i »Oeconomisk Magazin«. Hans de Hoffmann: »I Hederne burde anskaffes et Jernbor til at bore med i Jorden om Mergel. Ved Brørup og Lang-

kjær i Brande Sogn er hos Provsten Hr. Clausen fundet Mergel og dersom samme ved sligt et Bor overalt blev søgt i Hederne, er der ingen Tvivl paa, at der mange Steder maa findes Mergel, hvilket, naar Mergelen her blev brugt ligesom paa Vestkanten ved Lemvig og flere andre Steder, var den allerstørste Hjælp til Hedernes Dyrknings Forbedring.« (P. Eliassen. Fra Hans de Hoffmanns Dage. Vejle Amts Aarbog 1906).

16. I. B. Krarup: Landbrugets Udvikling i Danmark. Niels Basse: Grundforbedring. Rasmus Mortensen: Vejle Amts Landboforening 1851—1951, s. 43—50.
17. Rasmus Mortensen: Balle Sogn, s. 267.
18. Danmarks Kultur ved Aar 1900, s. 740.
19. Danmarks Kultur ved Aar 1900, s. 734.
20. Carlo Andersen. Fra Damphest til Lyntog.

Træplantning, s. 75—106:

1. G. Begtrup: Agerdyrkningens Tilstand i Nørrejylland, Vejle Amt. Rasmus Mortensen: Jyllands Hedeskove, særtryk af Hedeselskabets Tidsskrift 1931—32.
2. Af St. Blichers Genmæle overfor Chr. Molbech, der under en Jyllandsrejse 1828 havde besøgt »den brave« Pastor Bjerregaard i Hjerminde, og som siden sammen med denne kritiserede Hedens Kongeskove. Jfr. C. Nyrop: Det danske Hedeselskab 1866—1916, s. 6.
3. »Bemærkninger over Heden og dens Træplantning«, 1844.
4. »Min Mening om Plantagerne paa Alheden«, 1829.
5. »Om de jyske Heder og deres Opdyrkning«, 1847.
6. Vejle Amts Landboforening 1851—1951.
7. I. C. Schythe: Skanderborg Amt.
8. Dansk Skovforenings Tidsskrift, 1. h. 1916.
9. Orla Lehman, Vejle Amts Landboforening 1851—1951. S. 182.
10. Dr. med. C. J. Boye. Vejle Amts Landboforening 1851—1916. S. 33—34.
11. E. Dalgas: Geografiske Billeder fra Heden.
12. Det danske Hedeselskab 1866—1916, Dansk Skovforenings Tidsskrift 1916.
13. Chr. Lüttichau: Opdyrkning af Heder og Moser. Danmarks Kultur ved Aar 1940.
- 14: Rasmus Mortensen: Give og Omegns Plantningsforening 1889—1939; Vejle Amts Aarb. 1938.

Opdyrkingen, s. 309—322:

Materialet til dette afsnit stammer hovedsagelig fra indberetninger til Hedeselskaber og fra Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs aarsberetninger, Hedebruget 1926—31, Danmarks Kultur ved Aar 1940, Hedeselskabets oplysninger.

1. Chr. Lüttichau: »Opdyrkning af Heder og Moser, Grundforbedring af Ager og Eng« i »Danmarks Kultur ved Aar 1940«, s. 78—80.
2. »Viborg Samler«, 26. juni 1826. To vers af St. Blichers sang ved kongefrokosten paa Stendalgaard i juni 1826.
3. Tidsskrifter »Vægteren«, 1. oktober 1899.

INDHOLD

<i>Niels Basse</i> : Om baggrunden for oprettelsen af Kongenshus, Mindepark for Hedens Opdyrkere	9
<i>Rasmus Mortensen</i> : Hedens historie, dens beliggenhed og omfang, kultiveringsforsøg før 1850 og arbejdet med træplantning.	
Den historiske udvikling	29
Hedernes omfang	37
Opdyrkningsforsøg før 1850	46
Træplantning	75
<i>Kvinder og mænd</i> , der gik foran i arbejdet for hedens opdyrkning og beplantning, hædrede i Kongenshus Mindepark. Detailskildringerne er bearbejdet af Rasmus Mortensen.	
Aars-Gislum-Slet herreder	109
Andst herred	119
Bølling herred	123
Børglum herred	128
Dronninglund herred	133
Fjends herred	139
Fleskum herred	145
Gjern herred	146
Gørding-Malt herred	147
Hammerum herred	150
Øster og Vester Han herred	165
Hassing-Refs herred	166
Hellum-Hindsted herred	168
Hids herred	169
Hillerslev-Hundborg herred	172
Hjerm-Ginding herred	175
Horns herred	179
Hornum herred	186
Hovbjerg herred	187
Hvetbo herred	188
Kjær herred	193
Lysgaard herred	196
Middelsom-Sdr. Lyng herred	208
Morsø, Nørre og Sønder herred	211
Nørlyng herred	213
Nørre Horne herred	222

Nørvang-Tørrild herred	. 229
Ribe herred	. 241
Rinds herred .	. 242
Salling herred .	. 250
Skads herred 251
Skodborg-Vandfuld herred .	. 255
Slaugs herred 259
Sønderjyllands hedeherreder	. 267
Tyrsting-Vrads herred .	. 272
Ulfborg-Hind herred	. 283
Vennebjerg herred .	. 289
Vester Horne herred .	. 291
Øster Horne herred .	. 297
Mindepladsens navne	. 304
<i>Rasmus Mortensen: Afsluttende omtale af opdyrkningen og dens udøvere .</i>	. 309
<i>Har. Skodshøj: En foraarsdag paa heden, omkring 1870, et tidsbillede .</i>	. 325
<i>N. C. Nielsen: Hedens jordbunds- og vegetationsforhold, kultivering, merg- ling, vanding, redskaber og maskiner, transportveje og befordringsmidler.</i>	
Jordbund og vegetation 339
Kultiveringen 343
Mergling og vanding .	. 358
Redskaber og maskiner	. 365
Veje og transportmidler	. 374
<i>N. C. Nielsen: Udviklingen i tal gennem 100 aar for landejendomme og be- folkning, arealets benyttelse, planteavl og husdyrhold.</i>	
Udviklingen gennem 100 aar .	. 385
Landejendomme og befolkning .	. 387
Arealets benyttelse	. 393
Planteavl .	. 416
Husdyrholdet .	. 427
Afsluttende tal .	. 433
<i>Efterskrift .</i>	. 437
<i>Noter og henvisninger .</i>	. 439

Udgivet i 4000 eksemplarer af Det danske Hedeselskab 1953

*

Vignetter tegnet af Johannes Bæch

*

Klichéerne udført af Junckers Klichéfabrik, Randers

*

Sat med Garamond og trykt i Silkeborg Bogtrykkeri

*

Redigeret og tilrettelagt af Har. Skodshøj